

ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

На правах рукопису

МАРЧУК ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 94(477.83/86)(092)''20''

**УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА
В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ ХХ ст.**

спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант
Курас Іван Федорович,
доктор історичних наук,
професор, академік
НАН України

Івано-Франківськ – 2004

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Стан наукової розробки проблеми	
1.1. Історіографічний огляд.....	10
1.2. Характеристика джерельної бази	40
1.3. Методологія дослідження	46
Висновки до розділу	59
Розділ 2. Боротьба за збереження національної ідеї як складова діяльності Греко-католицької церкви	
2.1. Релігійний чинник національного відродження XIX ст.: ствердження української самобутності в церковній організації, владно-парламентській діяльності, культурно-просвітніх традиціях	61
2.2. Особливості формування та функціонування греко-католицьких громад на Буковині та Закарпатті.....	100
Висновки до розділу	107
Розділ 3. Внесок у консолідацію державно-соборницьких сил (перша третина XX ст.)	
3.1. Суспільна місія церкви в період політизації національного руху ...	109
3.2. Підтримка визвольних змагань у роки Першої світової війни та національно-демократичних революцій	122
3.3. Участь у державному будівництві та захисті суверенітету ЗУНР ..	135
3.4. Греко-католики в Другій Речі Посполитій: зміна правового статусу легітимації в Польській державі	142
Висновки до розділу	161
Розділ 4. Конфесійно-етнічні та політичні трансформації в західному регіоні України (1939-1989)	
4.1. Духовна опозиція політиці “радянзації” в СРСР–УРСР (1939–1941)	163

4.2. Діяльність у період гітлерівської окупації	171
4.3. Руйнування церковно-релігійного комплексу Греко-католицької церкви в УРСР (друга половина 40-х рр.).....	186
4.4. Перехід церкви у підпілля та участь греко-католиків в опозиційному русі 50-80-х рр.	196
Висновки до розділу	218
Розділ 5. УГКЦ як церковно-релігійна інституція незалежної України	
5.1. Особливості та хід процесу легалізації церкви у 1987–1990 рр.	219
5.2. Структурування церковної організації	232
5.3. Екуменічні традиції церкви. Проблеми врегулювання міжконфесійних конфліктів.....	256
5.4. Участь духовенства і церковної ієрархії у формуванні національно-державницької ідеології	290
5.5. Соціальна політика церкви: історичний досвід, проблеми і перспективи	311
5.6. Роль священнослужителів у морально-етичному та національно-патріотичному вихованні. Духовна опіка Збройних сил	325
Висновки до розділу	366
Висновки	368
Список використаних джерел	382

ВСТУП

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Історія Української греко-католицької церкви є органічною частиною історії українського народу і її не можна розглядати поза контекстом літопису державності та соборності України ХХ ст. Тим більше, що тисячі її священників і мільйони мирян були не лише об'єктом історичного процесу, але й суб'єктом етнополітичного, релігійного і духовного розвитку українського народу. Нині УГКЦ є важливим етнокультурним чинником державотворення незалежної України.

Актуальність дослідження проблеми взаємовідносин державної влади, суспільства і церкви як соціального інституту у минулому столітті викликана низкою чинників. По-перше, в останнє десятиріччя в Україні помітно зріс науковий інтерес до релігії як до недостатньо вивченого соціально-культурного феномена. По-друге, зміни у державно-політичному статусі України після 1991 р. істотно вплинули на роль і місце церкви взагалі та УГКЦ зокрема у соціально-політичному і духовному житті суспільства. Більшість релігійних організацій вже показали свою здатність доносити до віруючих і невіруючих людей позитивні моральні та культурні цінності, сприяти духовному і національному відродженню. По-третє, налагодження цивілізованих відносин влади з церквою на засадах науки і права сприяє демократизації українського суспільства, адже державні і церковно-релігійні інституції зацікавлені у конструктивному діалозі та співпраці, в розвитку громадянського суспільства.

У цьому контексті особливої наукової актуальності набуває комплексне й об'єктивне дослідження ролі Греко-католицької церкви, її священства та вірних у етнонаціональному та державно-соборницькому процесах в Україні, особливо в добу Української революції, міжвоєнний період, часи Другої світової війни, а також у роки насадження та краху тоталітарної системи в СРСР–УРСР. Всебічний аналіз церковно-державних стосунків допоможе зрозуміти й складну ситуацію, що виникла в Українській православній церкві по завершенню війни. Вивчення цих багатомірних, суперечливих процесів сприятиме з'ясуванню глибинних причин міжконфесійних непорозумінь у західному регіоні та шляхів і механізмів їх подолання. Актуальність проблеми зумовлена також практичними потребами подолання певної міжконфесійної відчуженості, формування громадянського суспільства.

Незважаючи на великий корпус опублікованих джерел і літератури, залишається багато недосліджених аспектів проблеми та прогалин наукового характеру. Їх розв'язання вимагає як вузькоспеціальних, так і комплексних досліджень даної теми. Цивілізаційний підхід до аналізу суспільної місії греко-католиків у новітній історії України вимагає реконструкції широкого суспільно-політичного тла не лише в межах західноукраїнських земель, але й у країнах Центрально-Східної Європи від кінця ХІХ до початку ХХІ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційний проект виконувався в рамках наукової проблематики історичного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника “Етнонаціональні, політичні та культурні процеси в країнах Центральної і Південно-Східної Європи ХІХ-ХХ ст.” (протокол №4 від 06. 12. 2001 року).

Мета дослідження обумовлена необхідністю виявлення причин і наслідків конфесійно-етнічних трансформацій у західноукраїнському регіоні та узагальнення суспільної місії Греко-католицької церкви в державно-соборному процесі України впродовж минулого століття.

У дисертації поставлені і вирішуються наступні **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження;
- розкрити специфіку конфесійно-етнічних процесів на території Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, характер, механізм і наслідки церковно-інституалізаційних трансформацій греко-католицизму в Галичині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.;
- виявити особливості формування та функціонування греко-католицьких громад на Буковині та Закарпатті у ХІХ – на початку ХХ ст.;
- показати націо- і державотворчу роль Греко-католицької церкви в розбудові Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР); участь її діячів у діяльності Української Національної Ради і Державного секретаріату, місцевих органів самоврядування, службі польовими капеланами у Галицькій армії;
- простежити спрямованість етнічно-конфесійної політики Другої Речі Посполитої в Західній Україні у 1918–1939 рр.;
- визначити зміст і характер дискусій у середовищі єпископату щодо державно-політичних орієнтацій церкви у міжвоєнний період; показати намагання єпископа Г.Хомишина нормалізувати українсько-польські стосунки і реакцію на них більшості націонал-демократичних сил;
- з'ясувати зміст і характер конфесійно-інституалізаційної політики гітлерівців на окупованій українській території;
- схарактеризувати наслідки рішень Львівського “собору” 1946 р. для етноконфесійних трансформацій українських греко-католиків у 1940–1980 рр.;
- висвітлити заходи УГКЦ у вирішенні соціальних і національно-культурних проблем народу, збереженні його національної та історичної пам'яті, морально-етичних цінностей;
- розкрити зміст і спрямованість нормативних актів, якими регулювалися стосунки державних органів та церковних інституцій;
- визначити роль та місце УГКЦ у подоланні міждержавного протистояння у

Центрально-Східній Європі, гармонізації міжнаціональних стосунків на сучасному етапі українського державотворення.

Об'єкт дослідження – Українська греко-католицька церква як феномен суспільного життя в Україні новітньої доби.

Предмет дослідження – діяльність Української греко-католицької церкви та її окремих структур в умовах визвольних змагань українського народу, його боротьби за соборність і державну незалежність України впродовж ХХ століття, взаємини між релігійними та державними інституціями, політичними і громадськими організаціями, форми і засоби реалізації конфесійної та суспільної місії в умовах різних політичних режимів.

Хронологічні рамки даного дослідження в основному обмежені ХХ ст. Нижня межа – рубіж ХІХ–ХХ ст. – визначається політизацією національно-визвольного руху українців Галичини і визначенням власного місця Греко-католицької церкви у цьому процесі; верхня – кінець ХХ ст. – легалізацією УГКЦ у період кризи і краху тоталітарного режиму в СРСР–УРСР, її активним прилученням до будівництва незалежної України, формування засад громадянського суспільства.

Географічні межі дослідження охоплюють в основному західноукраїнські землі під владою Австро-Угорщини, а після її розпаду – Польщі, Румунії і Чехословаччини, які в 1939–1945 рр. увійшли до складу УРСР. Сучасні конфесійно-етнічні трансформації розглядаються в межах усієї України.

Методи дослідження. Для розв'язання дослідницьких завдань застосовано методи: проблемно-хронологічний, порівняльний, систематизації та класифікації джерельних матеріалів. Аналіз життя та діяльності церковнослужителів здійснювався із залученням методів біографістики.

Методологія дисертаційного дослідження базується на цивілізаційних підходах і теоретичних напрацюваннях провідних мислителів А.Тойнбі, М.Вебера, С.Франка, М.Бердяєва, І.Лисяка-Рудницького, а також сучасних фахівців з історії релігії та церкви. Однією з концептуальних основ даної праці є теза, що всі політичні режими, в зоні правління яких діяла Греко-католицька церква, тією чи іншою мірою обмежували її активність у тій частині, яка безпосередньо чи опосередковано сприяла поширенню “української ідеї”, стимулювала укріпленню національної самосвідомості українців. Вцілому дисертаційне

дослідження базується на цивілізаційних підходах, які дають можливість реконструювати історичну картину у взаємозв'язку “горизонтальних” і “вертикальних” вимірів та орієнтацію на загальнолюдські цінності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в концептуальній постановці та комплексному дослідженні суспільної місії Української греко-католицької церкви як інституції, що відігравала специфічну роль у життєдіяльності західноукраїнської спільноти, виступала протектором її інтересів, сприяла збереженню ідентичності й протидіяла асиміляційним тенденціям. На підставі аналізу інституційних і соціальних аспектів історії церкви і держави узагальнено суспільно-політичну та культурно-просвітницьку діяльність УГКЦ в окреслений період, простежено особливості державно-церковних відносин за умов різних політичних режимів, місце і роль в ній ієрархів церкви, духовенства, товариств, місій, релігійних видань, кооперативів та ін. До тексту дисертації залучено значну частину оригінальних неопублікованих архівних документів, відтворено біографи церковної ієрархії, що дає можливість скласти уявлення про ціннісні орієнтири і ментальність духовенства. Реконструйовано систему функціонування та реорганізації релігійних інституцій, подано характеристики суб'єктів церковно-державних стосунків.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що конкретно-історичні матеріали і висновки праці можуть бути використані в подальшій науково-дослідній роботі істориків, релігієзнавців, політологів та управлінців різних рівнів. Одержані результати наукового пошуку дисертанта є важливими для теоретичного узагальнення уроків національно-визвольного руху у першій половині ХХ ст., місця і ролі в ньому релігійної складової, причин і наслідків формування релігійного дисидентства у повоєнний період, для розробки загальної концепції політичної та конфесійної історії України новітньої доби.

Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці нормативних курсів із новітньої історії України та Центрально-Східної Європи, релігієзнавства, політології, гуманітарної політики держави для студентів. Доробок автора залучено до написання окремих статей “Енциклопедії історії України”, розробки методичних рекомендацій для органів державної влади та місцевого самоврядування.

Апробація результатів дисертації здійснена на засіданнях IV Міжнародного конгресу українознавців (Одеса, 1999), міжнародних польсько-українських конференціях (Варшава, 2000; Слупськ, 2000; Львів, 2002), історичній комісії Наукового товариства ім. Шевченка (Львів, 2002), Другому конгресі істориків України (Кам'янець-Подільський, 2003), Першій

Міжнародній науковій конференції “Духовна вісь України: Галичина – Наддніпрянщина – Донеччина” в рамках Всеукраїнського науково-методологічного проекту “Україна соборна” (Івано-Франківськ, 2004), а також кількох науково-практичних конференціях у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника та Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

Публікації. Основні результати дослідження викладені у 42 наукових публікаціях (36 без співавторів), із них 25 - у фахових виданнях ВАК України.

Структура дисертації зумовлена загальною метою і конкретними завданнями дослідження. Вона зорієнтована на логічну послідовність висвітлення проблем, сукупність яких становить цілісний предмет дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів основної частини, висновків (основний текст – 381 с.), списку використаних джерел (1115 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 444 сторінки.

РОЗДІЛ 1 СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографічний огляд

Минуле століття, як відомо, стало жорстким екзаменатором міцності національного характеру українців, його здатності до самостійного державотворення і соборного єднання земель. Важливим чинником етнотворення, духовно-культурного самовдосконалення поневоленого народу завжди виступала Греко-католицька церква, життєдіяльність якої віддзеркалювала трагедію та поступ не лише греко-католиків, але й усього українського народу. Тому переважно трагічним за змістом був і її науково-документальний літопис.

Історіографію проблеми можна умовно поділити на три періоди: 1) перша половина ХХ ст.; 2) час катакомбного існування УГКЦ (1946–1989); 3) сучасний період (від легалізації церкви 1990 р.).

Протягом першого періоду, особливо в міжвоєнне двадцятиріччя, з'явилися перші церковно-аналітичні праці, зміст яких дав підстави діаспорному науковцю Олександрю Оглоблину твердити про формування у той час української церковної історіографії як окремої наукової дисципліни[859. С. 12-29]. Зокрема, огляди церковно-історичних праць стали невід'ємною складовою історіографічних студій діячів Наукового товариства ім. Т. Шевченка і Українського товариства бібліофілів у Львові Івана Калиновича, Дмитра Дорошенка, Дмитра Бачинського, Мирона Кордуби, Євгена Пеленського, Миколи Чубатого[669. С. 425-431; 695; 731]. Вказані історики, як правило, узагальнювали причини, хід і наслідки переходу руських єпархій до унії та цікавилися їхнім суспільним становищем в період іноземного панування, зокрема в Речі Посполитій, Російській імперії, Австро-Угорщині. Посилена увага приділялася визначним церковним постатям на лише Греко-католицької (Й.Рутському, А.Шептицькому), але й Православної церков (М.Смотрицький, Й.Шумлянський), а також релігійному книгописанню і друкуванню в Почасві, Львові та Жовкві, просвітництву серед населення. Греко-католицькі вчені справедливо зауважували, що християнство на наші терени ширилося як зі Сходу, так і з

Заходу, даючи підставу для формування самобутності української християнської культури.

Побачили світ і спеціальні історіографічні та біобібліографічні дослідження Володимира Біднова, Володимира Заїкіна (обоє були науковцями теологічного факультету Варшавського університету), Миколи Андрусяка, Івана Кревецького, а також священників Івана Крутія-Вігоринського, Романа Луканя та ін.[526; 670] Утім, фундаментальна “Бібліографія історії України” Мирона Кордуби (понад 50 тис. карток) півстоліття лежить в Інституті українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України недослідженою, і лише зараз робляться спроби її вивчення. Вона також містить унікальний матеріал з історії державно-церковних стосунків на західних землях України попередніх століть.

Чималий поштовх дослідженню церковної історії дало відкриття 1923р. у Львові Богословського наукового товариства, членами якого були відомі богослови Д.Дорожинський, Л.Лужицький, А.Іщак, Г.Лакота, Л.ГлинВ.Залозецький, К.Королевський, П.Хомин, Г.Кінах, а також світські історики М.Андрусяк, І.Крип’якевич, Я.Пастернак. Їхні церковно-історичні розвідки друкувалися у кварталнику “Богослов’я” (редактор Й.Сліпий; до 1939 р. вийшло 12 томів). Важливим осередком церковно-історичних студій стала Львівська Греко-католицька богословська академія (заснована 1927 р.), де викладали І.Крип’якевич, М.Чубатий (більшість його лекцій було надруковано в діаспорі вже після Другої світової війни) [1010. С. 375-378; 1009. С. 66-70].

Церковно-археографічні дослідження ініціювали: Архів історії унії (створений 1928 р. за сприяння митрополита А.Шептицького), з яким співпрацювали Б.Барвінський, Р.Зубик, Б.Ольховський, В.Пелех, О.Цинкаловський, І.Шендрик; Ставропігійський інститут, у видавництві якого побачили світ праці С.Бендасюка, Т.Мишковського, В.Ваврика; василіянський науковий центр – Центральний василіянський архів і бібліотека, збірник “Записки ЧСВВ” (редактори Й.Скрутень, Р.Лукань) [1007. С. 222-235; 1008. С. 574-578].

Зрозуміло, що у концепціях більшості перелічених авторів-галичан виражається конфесійне бачення проблеми – доведення унійного характеру Української церкви. Щоправда, існували певні розбіжності в історичному трактуванні церковної унії та її уроків світськими та духовними вченими. Перші, як правило, виділяли національно-державні пріоритети, оцінюючи культурно-християнські (орієнтальну та оксидентальну) риси української ментальності. Богослови, не відкидаючи національних пріоритетів,

розглядали унійні процеси насамперед у релігійно-конфесійній площині. Втім, обидва напрямки змушені були реагувати на церковно-державні стосунки і політичне становище західноукраїнських земель у міжвоєнний період, офіційну думку Апостольської столиці.

Українська радянська історіографія розвивалася за умов цензурних заборон, що суттєво обмежувало можливості дослідників у виборі тематики та її трактуванні. У зв'язку з офіційною забороною діяльності Греко-католицької церкви в СРСР–УРСР (1946) об'єктивне висвітлення її життєдіяльності стало неможливим. Відтак радянські історики, філософи і релігієзнавці загалом тенденційно препарували документи, що стосувалися церковно-релігійного життя в західному регіоні України: акцент робився на показі “експансії” Ватикану, викритті “антинародної” політики греко-католицьких ієрархів, їх несприйнятті ліворадикального руху, служінні німецько-фашистському режиму. Радянська історіографія негативно оцінювала церковно-історичну спадщину: ігнорувалися національно-культурні ініціативи церкви, її соціальна політика, пам'ятко-охоронна, екологічна, господарсько-кооперативна діяльність. Характерною ознакою цих праць було утвердження в свідомості радянських громадян войовничого атеїзму, ігнорування християнської моралі й релігійних традицій греко-католиків. Утім, опубліковані тоді монографії, а особливо збірники документів містили певну конкретно-історичну інформацію, актуальність та інформативність якої не втратили актуальності й донині. Зокрема, для вивчення еволюції державно-церковних стосунків у регіоні, впровадження радянської карально-репресивної системи, спрямоване на фізичне і моральне нищення духовенства та вірних “буржуазно-націоналістичної” церкви.

Яскравим представником радянської антиклерикальної думки можна вважати Ярослава Галана (псевдонім “Володимир Росович”), який 8 квітня 1945 р. у львівській газеті “Вільна Україна” опублікував статтю “З хрестом чи з ножем” (того ж року вийшла окремою брошурою). Недавній член КПЗУ звинуватив “уніатську церкву” та її служителів у насильному витісненні православної віри на українських землях. У червні 1948 р. обласна газета “Закарпатська Україна” опублікувала його статтю “Присмерк чужих богів”, спрямовану проти забороненої церкви та її спочилого митрополита А. Шептицького. Її поява в ужгородській газеті стане зрозумілою, якщо взяти до уваги той факт, що партійно-репресивні органи розгорнули активну роботу по ліквідації УГКЦ на Закарпатті. Нова агітка переповідала зміст памфлету “З хрестом чи з ножем”, дошкуляла Ватикану і на цей раз таврувала дії наступника Шептицького митрополита Й. Сліпого. Критикуючи УГКЦ, москвофіл Ярослав Галан протиставляв їй Російську

православну церкву, її духовенство як послідовних борців за повернення західних українців до віри предків [892. С. 61-73].

Лише у часи горбачовської “перебудови” посилився інтерес науковців до проблем національно-культурного життя західних українців. Відтак у роботах того часу, зокрема у книзі “Історичні передумови воз’єднання українських земель” (Львів, 1989), яку підготували науковці Інституту суспільних наук АН УРСР, уже подано інформацію про участь греко-католицьких священників в діяльності читалень “Просвіти” і “Українського товариства педагогічного” (до 1912 р. – “Руське товариство педагогічне”), заснуванні 1896 р. “Русько-католицького союзу”, організації у Львові віча на честь 300-річчя Брестської унії, фінансово-господарському житті краю. Автори інформували читачів, що за переписом 1900 р. основну частину населення Східної Галичини (без Бжозовського повіту, заселеного переважно поляками) становили греко-католики: 3005916 осіб, або 63, 18% загальної чисельності [682. С. 258, 266, 267, 270, 308]. У часи перебудови стали доступними й праці, що довгі роки зберігалися у спецфондах бібліотек і архівів.

Для глибшого теоретичного осмислення сучасні науковці почали звертатися до узагальнюючих робіт з історії християнства і церкви в Україні, насамперед Степана Томашівського [690], Івана Огієнка (митрополита Огієнка) [858], Миколи Чубатого [1073], Матвія Стахіва [979], Григорія Лужницького [775], Юрія Федоріва [1031] та ін., які вийшли за кордоном або ж до 1939 р. у Західній Україні. Вони вже були об’єктом історіографічних оглядів, тому зупинимося на здобутках сучасної історіографії проблеми.

У навчальному посібнику “Історія релігії в Україні” (Київ, 1999) за редакцією Анатолія Колодного і Петра Яроцького викладено “становлення греко-католицизму як чинника національного пробудження” українців, проаналізовано загальні тенденції розвитку Греко-католицької церкви в XVII–XX ст. Автори намагалися з’ясувати також сучасні проблеми церкви, зокрема, “поляризаційні” процеси між частинами духовенства, які перенесли великий тягар переслідування, перебуваючи в “катакомбній” церкві, і між тими, хто повернувся з діаспори; між тими, хто твердо дотримувався греко-католицизму, і між священниками, які в останнє десятиліття перейшли з православ’я. Київські науковці не оминули й назрілу проблему патріархату церкви, на що Апостольська столиця ще не дала свого благословення. Слушно стверджено й те, що соціальна доктрина УГКЦ базується на принципі “спомагання”, що сприяє розвитку здібностей та ініціативи людської особи і має бути головним дороговказом у проведенні реформ суспільно-економічного устрою. Водночас дискусійною є теза київських

релігієзнавців про те, що “хитання духовного світу між протилежними екстремами зумовило байдужість українця до питань своєї конфесійної приналежності, формувало у нього плюралістичний світогляд” [685. С. 608-625].

Етнополітичні орієнтації Греко-католицької церкви у XVII–XX ст. накреслили релігієзнавці отець Борис Гудзяк, Михайло Чайковський, Надія Стоколос, Олег Турій, Олег Гринів у колективній роботі “Католицизм”, що вийшла 2001 р. під загальною редакцією доктора філософських наук П. Яроцького як четвертий том десятитомника “Історія релігії в Україні” (Київ, 1996–2002). У книзі показано хід і наслідки насильницької ліквідації Уніатської церкви під владою Російської імперії на Холмщині і Підляшші, загострення греко-католицьких і римо-католицьких обрядово-національних конфліктів у Галичині, етноконфесійні трансформації греко-католиків на Закарпатті у XIX ст., а також драматичні події XX ст. – динамічний розвиток церкви і водночас обмеження її діяльності згідно з ватикано-польським конкордатом межами Галичини, етноконфесійна трансформація греко-католиків на Лемківщині, запровадження римо-католицькою церквою нової унії на західноукраїнських землях без участі в цій акції греко-католиків, ревіндикація польською владою православних церков і спроби полонізації православних українців у міжвоєнний період на Волині, Поліссі, Холмщині та Підляшші і, нарешті, репресій радянського тоталітарного режиму проти УГКЦ та її вірних у 40–80-х рр. XX ст.

Зрозуміло, що поневолені співвітчизники завжди прагнули національної церкви, а у переломні періоди – національно-державної релігії. Феномен українського національно-культурного відродження XVI-XVII ст., що призвів до Берестейської унії, став об’єктом наукового дослідження ректора Українського католицького університету о. Бориса Гудзяка. Зокрема, львівський релігієзнавець дослідив релігійно-культурні реформи у Київській метрополії, а також її взаємини з Візантійською Церквою і латинським Заходом, негативний і позитивний вплив на Київську митрополію Польсько-Литовської держави та Московського царства. Важливо й те, що дослідник критично переосмислив українську та світову історіографію генези, змісту та результатів унії, що стали докорінним переломом в історії Київської Церкви, наслідки якої викликали глибокий резонанс у релігійному, культурному й політичному житті Східної Європи і ще довго відбивалися на міжконфесійних стосунках у християнському світі [627]. Вказана праця є цінною з методологічної точки зору як для початкуючих, так і зрілих істориків-релігієзнавців.

Монографія єпископа Української церкви в Аргентині Андрія Сапеляка (1997 р. повернувся в Україну) “Київська церква на слов’янському Сході” (Буенос-Айрес; Львів, 1999) на великому документальному матеріалі з архіву Апостольського Престолу відтворює картину екуменічно-унійного процесу в Київській церкві; при цьому підкреслено заслуги великих її будівничих – Вельямина Рутського, Андрея Шептицького, Йосипа Сліпого. Вартує погодитися також із авторським висновком: “Якщо хрещення України назагал позитивно оцінюється істориками як подія, що започаткувала нову християнську еру в Київській Русі, то про Берестейську унію маємо уже протягом чотирьох століть не тільки різні точки зору, але й відверту фальсифікацію. Тому конче необхідно відтворити історичну правду про унію на підставі джерел...” [947]. Автор слушно вважає, що політична консолідація незалежної держави неможлива без церковної єдності суспільства.

У новій монографії Андрія Пашука “Українська церква і незалежність” (Львів, 2003) розглянуто політичну роль християнських церков в національно-культурному житті України та українців. Основну увагу львівський філософ приділив релігійно-конфесійним стосункам у добу середньовіччя. Автор справедливо вважає, що “важливу роль у денаціоналізації українського народу і зміцненні свого панування над ним загарбники відводили і релігійно-конфесійному чиннику, розуміючи силу й волю його впливу на духовність, психологію та свідомість як людини, так і періоду в цілому”. Тому міжконфесійні періоди, резюмує автор, завжди ослаблювали українське суспільство, що мало “фатально небезпечні наслідки для державотворення, зміцнення безпеки і незалежності України” (с. 5). На прикладі публікації Володимира Росовича (Ярослава Галана) “З хрестом чи з ножем” (1945 р.) А. Пашук аргументовано розвінчує радянські фальшивки з приводу наслідків Берестейської унії (ніби це справа рук поляків і спольщених німців, колоністів-католиків у Львові), а також “звинувачення” митрополита, єпископату і духовенства церкви у співпраці з “буржуазними націоналістами” та “німецькими фашистами”.

Сучасну історіографію проблеми важко уявити без чотирьох випусків “Ковчегу” – “наукового збірника із церковної історії”, який видає з 1993 р. у Львові Інститут історії Церкви Українського католицького університету (до 2002 р. – Львівська богословська академія). Вказаний інститут організував низку наукових конференцій, зокрема цикл “Берестейських читань”, приурочених 400-літтю Берестейської унії. Власне результатами його дослідницьких проєктів з давньої та новітньої історії стали статті у вказаному збірнику. Насамперед виділимо студії, присвячені участі митрополита

А. Шептицького у суспільно-політичному житті України та світу[631. С. 189-212; 927. С. 212-223; 740. С. 224-272; 595. С. 507-510; 635. С. 556-565; 494. С.101-114]. Окремо відзначимо четверте число “Ковчегу”, яке вийшло під темою “Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи” (містить розвідки про діяльність церкви на Закарпатті, Пряшівщині, Буковині, а також Росії, Словаччині, Румунії, Угорщині) (Ч.4. – Львів, 2003. – 340 с.).

Серед сучасних українських науковців до вивчення духовної спадщини митрополита чи не найбільше спричинилася Оксана Гайова (Центральний державний історичний архів України у Львові; до речі, випускниця істфаку Прикарпатського університету), яка упорядковує архів родини Шептицьких і є співупорядником кількатомного видання (робота над ним продовжується) “Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали”, який видається у Львові з 1995 р. Утім, це велике фундаментальне видання заслуговує на більш розлогі передмови, особливо археографічних частин.

Візитаційна документація церкви та проблема її дослідження була об’єктом археографічних узагальнень Ігоря Скочилися (Український Католицький університет) [966. С. 470-489].

Окремі сюжети про суспільно-культурну місію греко-католицьких громад на Буковині – їх участь 1864 р. спільно з православними в панахиді в пам’ять Тараса Шевченка у чернівецькій церкві св. Параскеви, перебудові за проектом В. Залозецького і Й. Легнера Греко-католицької церкви у Чернівцях у 1930-1936 рр. та ін. – містяться у колективній роботі науковців Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича “Буковина: Історичний нарис” (Чернівці, 1998). Цінний матеріал про суспільно-політичне життя і національно-релігійні трансформації у цьому регіоні подано у монографії Олександра Добржанського “Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.” (Чернівці, 1999. – 574 с.)

Вдалою спробою узагальнення історії УГКЦ на Буковині став невеликий нарис Степана Карачка, вміщений у “Католицькому щорічнику” за 1996 р., що підготував Видавничий дім Києво-Могилянської академії[697. С. 78-80; 699]. Автор стверджує, що перші спроби організувати у краї Греко-католицькі громади було зроблено ще у 80-і роки XVIII ст., однак лише у 1811-1814 рр. у Чернівцях та навколишніх селах розпочато регулярну греко-католицьку відправу; відзначає громадську значимість візитів у регіон митрополитів Йосифа Сембратовича (1880) і Андрея Шептицького (1900), подає факти злочинів комуністичної влади щодо репресованої церкви та її святинь, зокрема

Успенської церкви у Чернівцях. Можна лише пошкодувати, що нарис позбавлений науково-джерельного апарату.

Практично обійдено увагою дослідників суспільно-освітню діяльність греко-католицьких семінарій, які стали школою не лише богословських, але й політичних студій для сотень українських юнаків. Як відомо, вихованець Львівської греко-католицької семінарії та член польсько-української конспірації “Союз синів вітчизни” (1837-1840) о. Василь Подолинський (1815-1876) у польськомовній рукописній брошурі “Слово перестороги” (1848 р.; перевидана у Львові 2001 р. з коментарями Ф. Стеблія) виступив із критикою усього, що пережило себе і перешкоджало суспільному прогресові. Його ідея – рівноправність усіх людей; без громадянської рівності немає свободи. Автор заперечує тенденційні твердження польських публіцистів Й. Супінського та Й. Цибульського, начебто українці не є окремою нацією, а становлять частину польського народу. Священик бачив серед українців різні політичні течії (“партії”), що були зорієнтовані на підтримку зовнішніх сил (Польщі, Австрії чи Росії), але найбільше йому імпонувала “чисто українська течія”, що прагнула безумовно національної незалежності українського народу (“незалежної Русі”) в колі вільних слов'янських народів [909; 444. 1991. 26 груд.].

Окремі сторони проблеми знайшли висвітлення в релігієзнавчих працях з церковної історії регіонів. Насамперед виділимо двотомні “Нариси історії Церкви Закарпаття” відомого богослова Атанасія В. Пекара, в яких узагальнено суспільно-культурну та наукову працю духовенства, проаналізовано діяльність священицьких товариств – Общества св. Василя, Товариства Катехитів, Апостольства св. Кирила і Методія, Товариства Українських греко-католицьких священиків) і навчальних закладів (Мукачівської богословської школи, Ужгородської та Пряшівської семінарії). Чимало уваги приділено добродійній діяльності церкви у першій половині ХХ ст. – будівництву епархальних гуртожитків для гімназистів, сиротинців і народових кухонь, господарській освіті селян, проведенню антиалкогольних кампаній, музично-мистецькому вихованню молоді [893. С. 172-231, 292-305, 381-431]. Вказану працю вдало доповнює тритомна монографія отця Степана Пана “Історія Закарпаття”, що вийшла у 2001-2003 рр. у видавництві “Нова зоря” (Івано-Франківськ).

З'явилася низка публікацій, в яких зроблено спробу відтворити участь священослужителів у кооперативному русі кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., зокрема створенні 1904 р. за ініціативою отця Остапа Нижанковського у Завадові на Стрийщині першої української молочарської спілки, що стала зав'язком потужного “Краєвого

Господарсько-Молочарського Союзу” [686; 497; 785]. Поштовхом і документальним підґрунтям для цих робіт послужили історико-мемуарні та аналітичні публікації американського вченого українського походження І. Витановича, насамперед його фундаментальна монографія “Історія українського кооперативного руху” (Нью-Йорк, 1964).

Порівняно недостатньо розкрита тема взаємозв’язків священослужителів із світською інтелігенцією. Втім, в останні роки з’явилися публікації, які, всупереч радянським ідеологемам, розкривають підтримку греко-католицьким священництвом творчості зрілого Івана Франка. Свою шану Каменяреві священники, зокрема, висловлювали, відвідуючи ювілейні концерти, маніфестації, авторські академії; митрополит А. Шептицький на 40-літньому творчому ювілеї “галицького українського Шевченка” у Великому театрі Львова (1913 р.) “під оплески присутніх випроводив його під руку на почесне місце” [822].

Не оминають складних і неоднозначних аспектів життєдіяльності церкви міжвоєнного періоду ХХ ст. івано-франківські науковці. М. Москалюк проаналізував здобутки та невдачі християнсько-суспільного руху [832; 833]. Роль та місце УГКЦ у політичній системі Другої Речі Посполитої висвітлили В. Перевезій [901; 899], В. Марчук [808; 800], І. Пилипів [905]. О. Єгрешій розкрив причини і суть ідейних розбіжностей між владиками УГКЦ, визначив передумови створення єпископом Г. Хомишином окцидентальної ідеологічної течії та консервативної програми українсько-польського порозуміння 30-х рр. ХХ ст. [659; 658]. Однак, на нашу думку, непереконливим є авторський висновок про ідейний розкол в УГКЦ 30-х рр. (мова може йти лише про дискусію, ідейні хитання окремих чільних діячів) [661].

Професор Прикарпатського університету імені Василя Стефаника Микола Кугутяк, розглядаючи етнополітичні витоки та історичну роль західноукраїнської націонал-демократії у першій чверті ХХ ст., наводить численні факти опосередкованого чи прямого втягнення у вир цього політичного руху греко-католицького духовенства, яке прагнуло консолідувати і гармонізувати національно-державний табір краю [750; 751. С. 84–99].

Роль та місце християнсько-суспільної думки в суспільно-політичному житті західного регіону з’ясовано у навчальному посібнику “Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (ХІХ–ХХ ст.)” (Львів, 2001), що вийшов під загальною редакцією професора Ярослава Малика. Зокрема, узагальнено основні віхи діяльності у міжвоєнний період Української християнської організації, Української народної

католицької партії, Українського католицького союзу, яких класифіковано угодовськими партіями. Аналізуючи антицерковну кампанію 1944–1946 рр., автори книги справедливо резюмують: “Радянська влада небезпідставно розглядала УГКЦ передусім як національну церкву, яка обстоювала ідеї національної державності, відроджувала її в 1941 р., допомагала створенню військових формувань на окупованій гітлерівцями території, була своєрідною ланкою між західними українцями і Заходом, становила джерело такої ж безпеки, якою для радянської влади були ОУН та УПА” (с. 180).

У новій монографії Степана Качараби “Еміграція з Західної України (1919–1939)” (Львів, 2003) на основі офіційних переписів населення та новітніх студій зарубіжних та вітчизняних авторів уточнено чисельність населення регіону за віросповіданням, показано соціальний статус греко-католиків історичної Галичини. Автор зазначає, що серед ініціаторів створення у 1925 р. Товариства опіки над українськими емігрантами був А. Шептицький; Товариство опіки над українськими переселенцями ім. св. Рафаїла (ств. 1925 р. у Вінніпезі) активно підтримував єпископ церкви у Канаді Никита Будка.

Активізувалися дослідження з історії Церкви на польсько-українському пограниччі, зокрема Надсянні. Чимало спеціальних розвідок опубліковано у тритомному збірнику наукових праць і матеріалів “Перемишль і Перемиська земля протягом віків” (Перемишль; Львів, 1996–2003), який підготовлений Інститутом українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України спільно з Науковим товариством ім. Шевченка у Польщі. Особливо зацікавляють читачів статті, присвячені організації та територіальній структурі Перемиської єпархії [984. С. 195–233], діяльності Перемиської капітули [869. С.167-187], духовної семінарії [546. С.155-156], дякоучительського інституту [1092. С.249-259] і парафіяльних шкіл [640. С.260-272], історія митри Перемиських владик [530. С.245-248], а також суспільному чину і життєдіяльності єпископів Григорія Лакоти і Йосафата Коциловського.

Київський архівіст Георгій Папакін зробив спробу реконструювати ставлення гетьмана Павла Скоропадського (1918 р.) до митрополита Андрея Шептицького, в якому гетьман бачив майбутнього патріарха об’єднаної Української церкви. Автор зауважує, що “з особливою симпатією до гетьмана ставився Василянський чин УГКЦ, який активно підтримував державницький рух не лише на теренах Східної Галичини, Польщі, а й по всьому світу, сподіваючися на відбудову гетьманської України”. Г. Папакін проаналізував неопубліковану переписку галицького клерикального діяча О. Назарука із П. Скоропадським, яка відтворює підготовку зустрічі митрополита з гетьманом у 1938–

1939 рр., що не відбулася через трагедію Карпатської України та вибух нової світової війни [874. С. 117–134].

У полі зору дослідників (Казимира Б., Марунчак М., Понятишин П., Хомин П., Цегельський Л.), головно діаспорних, були місіонерські візити митрополита А. Шептицького у Північну і Південну Америку в міжвоєнний період [691. С. 97–149; 794; 917. С. 19–36; 918. С. 207–210; 1054]. Утім, значно менше уваги приділено його поїздкам країнами Західної Європи. Частково цю проблему розглянув львівський історик Орест Красівський у книзі “За Українську державу і Церкву” (Львів, 1995).

Цій непересічній постаті присвятив нарис та підбірку богословських праць і світлин Ярослав Заборовський [388]. У книзі велику увагу приділено екуменічній поставі митрополита Андрея, його зовнішньополітичній та фінансово-господарській діяльності на захист поневолених західних і східних українців; стверджено ініціювання ним низки протестаційних акцій та збору зерна для голодуючих в УРСР.

Пам’яткоохоронна діяльність Церкви (музейництво, наукові експедиції тощо) була об’єктом дослідження львівського релігієзнавця та археолога Миколи Бандрівського. Особливо детально автор розкриває співпрацю Митрополіччю консерваторської комісії з Науковим товариством ім. Шевченка під час археологічних розкопок княжого Галича та Львова [517. С. 204–207; 516. С. 95–97; 519. С. 393–405; 519]. Вказана тема була також у полі зацікавлень прикарпатця Ігоря Коваля [718]. Вважаємо, що цей напрям узагальнень слід продовжити на матеріалах діаспори – Північної та Південної Америки, півдня Європи.

Важливим науково-інформаційним джерелом до вивчення проблеми є світлини владик, духовних святинь, церковно-релігійних свят, які, на жаль, нині ще не упорядковані та не обліковані й зберігаються у архівах, бібліотеках, музеях і приватних колекціях Львова, Івано-Франківська, Тернополя, Коломиї, Москви, Праги, Риму, Торонто, Варшави, Перемишля та інших міст світу. До сих пір не видано в Україні унікальні колекції світлин митрополита А. Шептицького, які робили фотографи Юліан Дорош, Левко Янушевич, Михайло Шалабавна. Лише

нещодавно опубліковано невеликий фотоальбом Ярослава Ковалю “Господар Перегінської пущі. Рідкісні фотографії з життя Слуги Божого Андрея Шептицького” (Львів, 1996. – 34 с.). Як свідчать світлини та передмова книги, у гостях у митрополита в “Кедровій палаті” в Підлютому на Долинщині у 20–30-і роки були відомі громадські діячі – генерал УГА Мирон Тарнавський, професор медицини Мар’ян Панчишин, діяч УНР Олександр Лотоцький, харківська співачка Марія Сокіл та ін.

Зроблено перші спроби узагальнити організаційно-фінансову підтримку церкви громадських структур суспільної опіки міжвоєнної доби – опікунських товариств, сиротинців і захоронок, які, незважаючи на складні внутрішні умови окупації, намагалися не лише матеріально, але й морально допомогти обездоленому західноукраїнському населенню [598. С. 299-309].

Науково-творча і громадсько-політична активність священництва на просвітянській ниві та в представницьких органах влади у ХІХ – першій половині ХХ ст. неодноразово висвітлювалися у численних історично-красознавчих публікаціях Петра Арсенича [511], Володимира Полека [910; 911], Володимира Грабовецького [604; 605].

Окремі грані етнокультурної та соціальної місії церкви, зокрема досвід її християнського виховання громадянина-патріота у 20–30-х рр. ХХ ст. висвітлено в історико-педагогічних розвідках, що опубліковані в “Наукових записках” Національного університету “Острозька академія” [715. С.26-31; 1064. С. 439–446]. Найповніше цей досвід узагальнено Любов’ю Генік (Івано-Франківський теолого-катехитичний духовний інститут) у книзі “Релігійно-моральне виховання молоді в навчальних закладах Східної Галичини(кінця ХІХ– поч. ХХ ст.)” (Івано-Франківськ, 2000). Дослідниця відтворює систему національно-релігійного вишколу в молодіжних товариствах “Січ”, “Сокіл”, “Пласт”, “Марійські дружини”, а також зміст, методи, форми і засоби релігійно-морального виховання у приватних і державних закладах різного рівня – народних школах, гімназіях, ліцеях, семінаріях, цивільних і релігійних вузах. Важливо й те, що авторка проаналізувала найрізноманітніший джерельний матеріал – звіти гімназій,

богословські підручники, реферати студентів, хроніки Богословської академії тощо. Науково виваженим є авторський висновок про те, що викладення таких предметів як катехизм, історія біблійна Старого і Нового завітів, літургіка, апологетика і догматика, християнська етика, теологія моральна, пастирське богослов'є, педагогіка та психологія, життя святих, патрологія та історія Христової Церкви, не лише розширювало знання учнів із світової культури, але й поглиблювало їхній світогляд та пізнавальні можливості щодо вивчення світової історії, культури, літератури, філософії, богослов'я та етики. Використання народно-релігійних традицій, на думку дослідниці, дає можливість відновити історичні традиції українського народу, виховувати підрастаюче покоління на українських ідеалах, а також зберігати традиції української духовності [593. С. 199–201]. Ці ж проблеми також опосередковано розглядалися Б. Ступариком, В. Моцюком, Г. Білавич і Б. Савчуком та ін. [993; 994; 527]

Складність церковно-релігійного життя у період гітлерівської окупації намагалася проаналізувати львівська дослідниця Оксана Сурмач. Вона довела, що релігійна політика нацистів на заході України зумовлювалася необхідністю позитивного впливу на українське населення з метою проведення окупаційних заходів щодо експлуатації матеріальних і людських резервів; згідно з інструкцією імперської канцелярії 1941 р. діяльність церков на території України не заборонялася доти, доки вони не займаються політичною діяльністю. Авторка стверджує, що між церковною ієрархією УГКЦ і вищою німецькою владою (за винятком відвідин губернаторів) не було постійних взаємин, тільки з місцевою адміністрацією утримувалися зв'язки буденного характеру; митрополичий ординаріат сприйняв гітлерівську окупацію як справжню загрозу для населення у цілому і для Церкви зокрема. Розглянуто також екуменічну діяльність УГКЦ, її взаємини з Українською Автокефальною Православною Церквою і Автономною Православною Церквою. Авторка навела численні факти активної участі греко-католиків у діяльності Українського Центрального Комітету, до сфери якого входили майже всі ділянки суспільного українського життя в генерал-губернаторстві (крім суто політичних); ієрархи прагнули попередити польсько-український збройний конфлікт, а також припинити міжособну політичну боротьбу й об'єднати ОУН для нового спільного виступу на захист українських інтересів [996. С. 185–187; 995. С. 175–179; 999. С. 59–67; 998. С. 72–78; 1000. С. 161–163; 786. С. 169–179].

Олександр Реєнт і Олександр Лисенко (Інститут історії України НАН України) проаналізували малодосліджену проблему взаємодії релігійного та національного чинників не лише на рівні суспільної свідомості, але й площині конкретно-історичних

подій першої половини ХХ ст., насамперед 20–40-х років. Автори розглянули релігійний аспект української національної ідеї, приділивши особливу увагу концепції В. Липинського, яка обґрунтувала чітку диференціацію суспільних функцій держави і церкви. Серед перших дослідників вони виокремили релігійні елементи в програмних документах ОУН і УПА. При цьому підкреслили “відчутний вплив уніатської церкви на громадсько-політичне життя” міжвоєнної Польщі, “активну діяльність на церковній ниві й неприховану антипатію Шептицького до комуністичного режиму на Великій Україні”. Водночас відзначили відмінність церковно-релігійних головних форм і засобів боротьби за українську державність від військово-політичної платформи ОУН [927. С. 30–51, 65–74, 97].

Серед новаторських робіт, присвячених добі Другої світової війни, відзначимо монографію Олександра Лисенка “Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр.” (Київ: Інститут історії України НАН України, 1998), яка вперше у вітчизняній історіографії узагальнює проблему стосунків між церковними і державними структурами в УРСР після визволення її території від гітлерівців до 1946 р. При цьому чимало уваги приділено церковно-релігійному життю в умовах “нового порядку” в райхскомісаріаті “Україна” та Генеральній губернії, де греко-католицькі священники займали чільні посади в делегатурах Українського Центрального Комітету. Київський історик на новому археографічному матеріалі ще раз доводить: процес ліквідації УГКЦ шляхом її злиття з Російською православною церквою був організований не знизу, а згори державними органами; останні здійснювали свої задуми руками РПЦ та її ієрархів. Неканонічність “собору” УГКЦ 1946 р., на думку О. Лисенка, полягає ще й в тому, що там головували нововисвячені єпископи іншої церкви – РПЦ. Обґрунтованим є й авторський висновок: якщо за умов Польської держави й німецької окупації УГКЦ змогла частково адаптуватися, то спроба налагодити мирне співіснування з радянською владою в обох випадках супроводжувалося трагічними наслідками; перемога над гітлерівцями розв’язала руки сталінській верхівці й дала формальні підстави (звинувачення у співпраці з нацистами) для того, щоб вирвати з корінням той дух національної самодостатності, який несла Греко-католицька церква [770. С. 11–46, 274–368].

У монографії львів’янина Андрія Боляновського “Дивізія Галичина. Історія” (Львів, 2000) відтворено складні перипетії створення цього стрілецького формування у 1943 р. і нетрадиційно стверджено: А. Шептицький, підтримуючи формування дивізії (виділив для її “потреб” 10 священників), навряд чи симпатизував запропонованому німецьким командуванням її регіональному характерові; митрополитові імпонувала ідея

створення української армії на основі кількох дивізій, укомплектованих з українців і озброєних німецьким командуванням (с. 68–73). Створення дивізії дієво підтримали, наголошує автор, й інші представники кліру, зокрема член Митрополичої Капітули Гавриїл Костельник, парох церкви Преображення з села Грімно Комарнівського повіту Ярослав Пасічник та інші, які віддали синів до цієї дивізії.

Результатом багаторічних архівних пошуків і запису свідчень очевидців став документальний нарис львівського науковця Петра Шкраб'юка “Виноградник Господній: Історія життя о. Йосифа Кладочного” (Львів, 1995), в якому відтворено біографію священика і громадсько-політичного діяча, що постійно виконував доручення митрополита А. Шептицького й ОУН, був капеланом політв'язнів у 30–50-х рр. ХХ ст. Особливе зацікавлення викликають сюжети про участь о. Й. Кладочного в екуменічних переговорах між ГКЦ і УАПЦ 1942 р. у Києві, в ході яких православні владики ухвалили просити Шептицького, щоб він став їхнім Патріархом (пропозицію не прийнято), оскільки УАПЦ тоді відчувала матеріальні та організаційні проблеми.

З'явилися роботи й узагальнюючого характеру. У монографії “Православ'я в новітній історії України” (Полтава, 2001) Володимир Пащенко аналізує церковно-релігійне життя в Україні в умовах тоталітаризму, зокрема реакцію радянської влади та РПЦ на суспільну активність греко-католицького кліру і мирян після 1946 р. Утім, автор покладає відповідальність за ускладнення нинішніх міжцерковних відносин, зокрема між РПЦ і УГКЦ, на державні органи, трактуючи РПЦ та її ієрархію як вимушеного партнера комуністичного режиму. Така теза, як слушно зауважили окремі рецензенти, виглядає надто спрощеною та вимагає більш диференційованішої й комплексної оцінки. Текст загалом об'єктивної і потрібної книги, на жаль, перевантажений риторичними запитаннями, емоційними думками, великими цитатами.

Нова релігієзнавча праця професора Володимира Пащенка (Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Короленка) “Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів)” (Полтава, 2002) є черговою вдалою спробою проаналізувати суть політики КПРС і Радянської держави щодо репресованої церкви, зокрема при розгортанні атеїстичної пропаганди, насадженні радянської обрядовості як засобу протидії релігійним традиціям в регіоні. При цьому особливо детально проаналізовано безуспішні спроби уповноважених Ради у справах релігії в УРСР нейтралізувати “екстремістські дії уніатського духовенства” та “релігійних фанатиків” у підпільних “домашніх” церквах і монастирях, біля “святих місць” (Зарваниця, Грушів та ін.) і навіть духовних семінаріях РПЦ; стверджено участь органів держбезпеки в

проникнення у лоно “неканонічної церкви” дезінформаторів для її розгрому, підризу довір’я за кордоном (зрозуміло, що ця проблема потребує нових документальних пошуків). У роботі В.Пащенка також по-новому проаналізовано радянську історіографію проблеми, показано “вклад” Я.Галана у зникнення легального греко-католицизму як “явища суспільно-політичного життя радянського суспільства”. Обґрунтованим є також авторський висновок про те, що тоталітарна держава не здатна забезпечити громадянам демократичні права і свободи, не вмiла і не хотiла врегулювати конфліктні ситуації, що виникали у питаннях віри, роблячи ставку здебільшого на силове розв’язання проблеми [892. С. 5-25, 590]. Втім, текст книги дещо перевантажений матеріалом про повоєнне суспільно-політичне життя в СРСР і УРСР, а також цитуванням партійних документів тієї доби; бракує джерелознавчого та історіографічного аналізу вітчизняних і зарубіжних видань УГКЦ. Загалом нова книга В.Пащенка є, на нашу думку, найповнішим виданням “зовнішньої” історії українських греко-католиків, що розкриває драму взаємовідносин влади і церкви у повоєнній Україні.

Оригінальні аналітично-інформаційні статті публікують окремі видання УПЦ Київського патріархату. Зокрема її “Шематизми” подають змістовні екуменічні матеріали про минуле і сучасне церковно-релігійне життя в регіоні. В одному з них вміщено науково-довідкову статтю медієвіста-релігієзнавця Василя Кметя (Львівський національний університет ім. Івана Франка) про маловідомі факти взаємин греко-католицьких і православних владик (1944 р., наприклад, митрополит Андрей благословив владик УАПЦ, які емігрували на Захід, служити у львівській Преображенській церкві). Втім, нам видається, що львівський дослідник переоцінив внутрішні й недооцінив зовнішні, радянські чинники, що привели відомого протопресвітера Гавриїла Костельника (1886–1948) до відверто антиунійської роботи після “золотого вересня” 1939 р. і започаткував політику ліквідації УГКЦ [717. С.44].

Дещо інший погляд на цю “мудру і неоднозначну” постать подали філософи Марія Кашуба та Ірина Мірчук: “Сам Костельник був людиною європейської вченості (протягом 2,5 років навчався у Швейцарії, здобув ступінь доктора філософії), отже, добре орієнтувався у найновіших світоглядних вченнях та здобутках європейської науки. Він чуйно вловлював ідеологічні спекуляції на догоду певним політичним силам, особливо, якщо це стосувалося його рідної України...” [710. С. 9-11, 13]. Матеріали книги підводять читача до нетрадиційної думки про те, що необхідність зберегти “своїх” душпастирів для опіки над вірними й послужними, можливо, й послужили аргументом переходу Г.Костельника на бік нової радянської влади та лав РПЦ.

З'явилися змістовні видання про греко-католиків Закарпаття. Михайло Бойко узагальнив життєвий шлях та друкарську діяльність закарпатського владика Діонісія Няроді, якого навесні 1939 р. репресувала угорська окупаційна влада (у 1922–1927 рр. був Апостольським адміністратором Пряшівської єпархії, а з 15 листопада 1938 р. – Візитатор Мукачівської єпархії, співорганізатор у 1939 р. Товариства греко-католицьких священників; помер 1940 р. у Хорватії) [535. С.107-110]. Біографічні дані про нього та інших владик Мукачівської та Пряшівської єпархій (П.Гебея, П.Гойдича, Т.Ромжу та ін.) вміщено також в уже згаданих “Нарисах історії Церкви Закарпаття” (Рим; Львів, 1997. Т. 2).

Життєвий шлях і душпастирську діяльність єпископа Мукачівської єпархії у 40-і роки ХХ ст. Теодора Ромжі викладено в історично-документальному нарисі, що вийшов у Львові 2001 року [924]. Книга є також своєрідною хронікою протесту греко-католиків Закарпаття проти бруталного насильства комуністичного режиму щодо духовенства єпархії, яке прагнуло бути невоз'єднаним з РПЦ.

Значно слабше досліджено релігійне життя на крайніх західних етнічних теренах – Лемківщині та Пряшівщині, населення яких упродовж декількох століть зазнавало соціальних і національно-релігійних утисків – впливів сусідніх поляків, словаків, німців, угорців, румунів, а в роки Першої світової війни – росіян.

У брошурі архівіста Ігора Андрухіва “Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945–1961 рр.” (Івано-Франківськ, 1997) проаналізовано фонди донедавна партархіву Івано-Франківського ОК КПУ (нині Державний архів Івано-Франківської області), що розкривають волюнтаристські дії партійних комітетів і силових структур області щодо греко-католицьких священників і вірних, “які категорично відмовлялися від возз'єднання і прийняття православної віри”. Особливо зацікавлять дослідників матеріали про організацію владою та “ініціативною групою” спеціальних зборів і конференцій у деканатах з нагоди “об'єднання” із РПЦ. Автор слушно вважає, що у 1946 р. “Руська православна церква на теренах області була оформлена адміністративним шляхом. Залишилося оформити її канонічно, хоча за логікою цей процес мав проходити навпаки” [504. С. 33, 36-37]. Наведено також документальні матеріали про організаційно-пропагандистські акції збройного підпілля ОУН і УПА серед священництва та вірних, “екзекуційні міри” повстанців до окремих “нових православних” владик (вони інколи “доносили” в МДБ на своїх “конкурентів”). При цьому архівіст розповів про трагічну долю монастирів у Станіславі, Коломиї, Дорі, Погоні, Гошеві, Микуличині, Войнилові. Репресіям проти УГКЦ, зокрема, греко-

католицької інтелігенції, чимало уваги присвячено у монографії Тамари Марусик “Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.)” (Чернівці, 2002). Авторка досить змістовно проаналізувала передумови, хід та наслідки Львівського собору 1946 р., в роботі якого активну участь брали працівники НКДБ.

З’явилося чимало історико-краєзнавчих досліджень про історію заснування і культурно-мистецьке життя окремих монастирів (Бучач, Крехів, Жовква, Унів та ін.) та важливі релігійні центри України, зокрема “український Люрд” – село Зарваницю на Тернопільщині. На жаль, більшість аналогічних видань не мають науково-інформаційного апарату і несуть популяризаторський характер. Утім, суспільна потреба у таких працях велика [946; 505; 506; 1091].

В історико-релігійному нарисі Петра Шкраб’юка показано національно-суспільну місію впродовж чотирьох століть Крехівського монастиря (Львівщина), в якому після Добромільської реформи 1882–1904 рр. відкрито новіціят, що почав готувати високоосвічених, жертвних душпастирів, місіонерів, для краю й українських громад за кордоном. Відтак він подарував Церкві й Україні плеяду видатних отців – учених, письменників, видавців, капеланів УСС і УГА (Йосафат Скрутень, Роман Лукань, Андрій Трух, Іриней Назарко, Йосафат Жан, Теофіль Коструба), а також дав духовний прихисток у давнину Петру Могилі, Богдану Хмельницькому, Івану Мазепі, а в ХХ ст. – Івану Франку, Василю Щурату, Івану Огієнку, Івану Крип’якевичу та іншим українським ученим, політикам, громадським діячам [1081].

Органічною складовою сучасної української історіографії є праці, де національно-політичні процеси у державі подаються у поєднанні у вивченні релігійних традицій регіонів. У цій групі видань насамперед виділимо навчальний посібник для священників УГКЦ “Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми” (Львів, 1995) філософа Олега Гриніва, у якому розглянута роль релігії в духовному житті українського народу і войовнича атеїстична суть більшовизму як квазирелігії, проаналізовано суть духовного оздоровлення народу після проголошення відновлення державної незалежності. При цьому особливу увагу присвячено трактуванню Блаженнішим патріархом Йосифом Сліпим взаємозв’язку віри й науки як двох форм людського духу. Важливим є також авторський висновок щодо уроків поразки УНР–ЗУНР: невміння взаємопов’язати виконання національних і соціальних завдань створило ґрунт для большевицької пропаганди серед людей з низьким рівнем національної свідомості [611. С.91].

Окремі аспекти проблеми актуалізовані в декількох докторських і кандидатських дисертаціях, захищених по спеціальності “релігієзнавство”. Зокрема, Надія Стоколос (Рівне) узагальнила конфесійно-етнічні трансформації в Україні у XIX – першій половині XX ст. [990]. Львів’янин Ярослав Білас узагальнив суспільно-політичні погляди і політичні кроки митрополита Шептицького, спрямовані на подолання комуністичних і праворадикальних впливів на соціум, національно-політичну консолідацію західних українців, узгодження теоретичних засад і практики національно-визвольного руху з християнською мораллю[530]. В релігієзнавчо-філософській роботі Оксани Волинець (Львів) показано основні тенденції розвитку державно-церковних стосунків у сучасній Україні, а також проаналізовано феномен греко-католицизму в процесі національної та релігійної самоідентифікації українців за умов відсутності власної національної держави та у перші роки її розбудови[567].

Великий конкретно-історичний матеріал містять тези і повідомлення тринадцяти міжнародних наукових конференцій, які опубліковані в збірниках “Історія релігій в Україні”, що видаються у Львові з 1994 р. Інститутом релігієзнавства – філією Львівського музею історії релігії, Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, Відділенням релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.Сковороди НАН України. Схвально те, що збірник став своєрідним полігоном думок не лише істориків, але й соціологів, етнопсихологів, політологів, архітекторів, музеєзнавців. До його недоліків можна віднести хіба те, що чимало публікацій не мають науково-довідкового апарату, що зменшує вартість пропонованих публікацій.

Занедбаною ділянкою досліджень є проблема капеланства, якій присвячено загалом небагато спеціальних публікацій, або окремі сюжети монографій[774. С. 188-199; 715].

Церковно-релігійний фактор польсько-українських стосунків у XIX–XX ст. розглядався у дослідженнях, що були опубліковані 2003 р. Інститутом історії України НАН України в збірнику пам’яті П.М.Калиниченка “Україна – Польща: історія і сучасність” [930; 800. С. 215-220; 666. С. 359-374]. Цей важливий чинник міжнаціонального порозуміння (а інколи й розбрату) потребує нових архівних студій та організацій міжнародних конференцій чи круглих столів за участю науковців і представників Римо-католицької та Греко-католицької церков.

Щоправда, у 1940–80-і роки вказана проблема опрацьовувалася переважно в емігрантському середовищі. Зокрема, чималу увагу державно-церковним стосункам у

Карпатському регіоні приділили українські дослідники з Ватикану, Німеччини, Франції, Австралії, США, Канади, Аргентини. На жаль, окремим з них притаманна конфесійна (як правило, католицька) та політична зорієнтованість. Утім, відомий канадський дослідник українського походження Іван Павло Химка, вивчаючи греко-католицьке духовенство, наочно показав, як воно наприкінці ХІХ ст. поступилося провідною роллю у національному русі Галичини світській, здебільшого соціалістично налаштованій еліті. Власне греко-католицьке духовенство було відсунуте на другий план тим рухом, який воно само започаткувало. І тільки завдяки особистій харизмі та заангажованості митрополита Андрея в національну справу церква знову змогла відновити суспільний авторитет, хоч, як вказує дослідник, тут також виникали конфлікти – між на той час уже політично організованим національним рухом та християнсько-гуманістичними поглядами архиєрея [1097. Р.1–14; 1100. Р.426–452; 1096; 1098].

Особливо ж багатими на джерельний матеріал є повоєнні публікації “Записок Чину св. Василя Великого” (Рим), які написані із залученням документів архіву Ватикану та Українського католицького університету ім. Св. Климента папи (Рим). У цьому автор ще раз переконався, відвідавши українські духовні святині Ватикану в 2000 р. [532; 533; 545; 546; 739; 848; 859; 860; 884].

Діаспорний дослідник Стахій Стеблецький узагальнив репресії російської імперської влади щодо Української та Білоруської католицької церков у ХVІІІ–ХХ ст. Він стверджує, що масове усунення уніатських священників від парохій на Волині, Поліссі, Поділлі та Холмщині почалося після царського указу 1832 р., згідно з яким обсада парохій відбувалася лише після дозволу влади – губернатора. Аналізується й волюнтаристський указ від 1833 р.: “Хто за володіння Катерини ІІ, Павла І та Александра І перейшов з уніята на римо-католицьке, той рахується православним”. Водночас автор дещо емоційно критикує знаних істориків М. Грушевського, М. Аркаса, В. Антоновича, які “нарочно закрили перед нами огидні переслідування (уніатів – авт.) від царів, злегковажили ту, таку важливу справу документально” [982. С. 59-60, 78]. Нині книжка є бібліографічною рідкістю і потребує перевидання в Україні.

1985 р. українське еміграційне видавництво “Смолоскип” ім. В. Стефаніка (Торонто; Балтимор) видало документальний збірник “Мартирологія Української Церкви”, в якому зібрано різноманітні документи, матеріали і спогади, що відтворюють список ув’язнених і закатованих у радянських концтаборах греко-католицьких єпископів і священників, а також діяльність релігійних громад у підпіллі [795]. Зрозуміло, що упорядникам видання О. Зінкевичу і Т. Лончині не були доступні матеріали судових справ

із відомчих і державних архівів СРСР. Загалом вказана праця, не зважаючи на малодоступність широкому читачеві, добре znana у колі фахових науковців.

Перемиський краєзнавець і діяч Об'єднання українців у Польщі Михайло Козак у книзі “Пом'яни, Господи, душі слуг твоїх” (Львів, 2002) упорядкував матеріали про переслідування та утиски УГКЦ у 40-х роках минулого століття в межах Перемиської єпархії. Автор подає дані про вбивства і репресії священослужителів німецькими, польськими та радянськими спецслужбами і військовиками. Власне увагу читача привернуть біографи 60 замордованих окупантами священослужителів, документальні світлини і добре упорядкована історіографія проблеми.

Державно-церковні стосунки в регіоні завжди були в центрі уваги польських дослідників, праці яких містили великий фактаж, однак, як правило, були конфесійно заангажованими. Водночас вони є підставовими студіями для вивчення політики латинізації пограниччя, насамперед Холмщини, Підляшшя, Лемківщини, проведення єзуїтської реформи Василянського чину наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., дослідження польсько-українських міжконфесійних відносин у першій половині ХХ ст. [1103; 1117. S. 329-332; 1101; 1113. S. 149-164; 1110; 1102; 1114; 1112].

До серйозних досліджень слід віднести публікації Ришарда Тожецького (Інститут історії ПАН), присвячені польсько-українським стосункам у 20–40-х рр. ХХ ст. Зокрема, варшавський історик (на відміну від колеги Едварда Пруса) об'єктивно показав родинне коріння Андрея Шептицького, його політичний розум (посол Галицького сейму, член Палати панів у Відні), організаційні здібності щодо розбудови митрополії (відкриття семінарій у Станиславові, Перемишлі; навчання духівників у Римі, Відні, Інсбруку, Фрайбурзі), церковні та дипломатичні акції в Римі, Парижі, Бельгії, США, Бразилії, Аргентині на підтримку “незалежності свого народу”, а також проти “втручання Антанти у справи Західно-Української Народної Республіки і ... неприєднання Східної Галичини до Польщі”[1115. S. 55-63; 1014. С. 101-112]. Загалом справедливий є авторський висновок щодо політичної позиції А.Шептицького у 30-і роки: “Видається нам, що митрополит намагався гальмувати розвиток екстремістського націоналістичного руху або впливати на нього. Він принципово не погоджувався з належністю священників до ОУН (Організація Українських Націоналістів), але й не забороняв їм співпрацювати з нею... Співпрацював із тими українськими рухами, що стояли на християнській платформі”. Названо читачеві й важливі публічні виступи митрополита напередодні Другої світової війни: протест у справі нищення владою православних храмів у 1937–1939 рр., на захист Карпатської України, а “після договору Ріббентропа–Молотова –

заклик до нейтралітету у справі польсько-німецького конфлікту, що означало протидію організації антипольського повстання”. Вказано також його несприйняття ідеології та практики комунізму і гітлеризму[1115. S. 55-63; 1014. С. 101-112].

Заслужують уваги і схвалення церковно-релігійні студії Станіслава Стемпня (Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі), що були опубліковані в п'ятитомнику під його редакцією “Польща – Україна. 1000 років сусідства” (Перемишль, 1990–2000). Зокрема, другий том присвячений історії східного християнства на галицькому етнічному та культурному пограниччі [1105], третій – історії Перемиської Греко-католицької єпархії (автори Тадеуш Сліва, Томаш Стрик, Анна Крохмаль, Даріуш Іваненко та ін.) [1106], п'ятий – місцю і ролі Греко-католицької церкви у Вселенській церкві[1108]. Важливо й те, що поруч із польськими авторами друкувалися дослідження українських істориків (Андрія Кравчука, Івана Біласа, Ореста Мацюка та ін). Вказані публікації перемиської інституції показують Греко-католицьку церкву не лише як церковну та духовну структуру, але й національно-суспільну силу українців у ХІХ–ХХ ст., що зберігала православну обрядовість та історичну пам'ять поневоленого народу, брала участь у виробленні політичної культури населення регіону.

Не втратила актуальності й критична думка відомого історика Ярослава Дашкевича: “На стан історико-релігієзнавчих досліджень в Україні негативно впливає відсутність об'єктивної історії Української Греко-католицької церкви. Автори багатьох опрацювань цієї теми, незважаючи на те, що часто подають їх, як “правдиві”, “безсторонні”, фактично викладають історію цієї церкви або в апологетичному (католицька, зокрема українська католицька історіографія), або в агресивному, негавістичному (православна, т.зв. радянська історіографія) дусі. При цьому в апологетизованій історіографії уникають відповіді на питання, яку реальну допомогу отримувала (або не отримувала) уніатська церква від Папського престолу, а також не торкаються проблеми про те, що в історії церкви різні періоди мінялися. Однією з причин становища, яке склалося, було намагання обмежувати історію Української Греко-католицької церкви виключно до історії лише цієї конфесії та відмова від порівняльного аналізу історії аналогічних (з точки зору зв'язків з Римом) уніатських церков Сходу, навіть тих, виникнення яких частково пов'язане з територією України (вірмено-католицька церква). Традиційно уникали – і уникають – також глибокого дослідження питання про “посередницьку” роль між Римом та Україною польського й угорського католицького єпископатів; темою майже цілковитого табу стало питання про Українську Греко-католицьку церкву як предмет обговорення під час т.зв. екуменічних переговорів

між Римом та Москвою” [638. С.139-142].

Підсумовуючи історіографічний огляд, необхідно зазначити, що жертвний літопис УГКЦ кінця XIX–XX ст. не став предметом комплексного наукового дослідження. Окремі його зрізи знайшли висвітлення в спеціальних публікаціях богословів, релігієзнавців, істориків, педагогів. На щастя, відкриття архівних і бібліотечних спецфондів та запис спогадів носіїв “живої історії” (в Українському католицькому університеті) створили непогану базу для всебічного дослідження церковно-релігійних стосунків в нашій державі, переосмислення усталених в історіографії ідеологічних тверджень. І тому слід погодитися із висновком львівського науковця Леоніда Зашкільняка, що історіографія повинна “відігравати провідну роль у формуванні історичної свідомості суспільства, від якої залежить культурний рівень його членів”. Бо “образ історичного минулого, заснований на застарілих міфологемах, ускладнює орієнтацію у сучасному світі, не здатен (всупереч оптимістичним очікуванням) об’єднати громаду, постійно породжує конфронтаційні ситуації” [1025.С.401]. Власне про це думав автор праці, взявшись за міждисциплінарне дослідження, присвячене національно-патріотичній позиції УГКЦ, що була послідовно орієнтована на незалежнення українців від будь-яких форм політичного поневолення.

1.2. Характеристика джерельної бази

Джерельну базу дослідження склали рукописні та друковані матеріали, які зберігаються в архівах і бібліотеках України, Росії, Польщі, Чехії, Канади, США, Ватикану. Вона відзначається різноплановістю та інформативною насиченістю, що дозволяє всебічно та глибоко вивчити суспільну місію Української греко-католицької церкви в новітній історії України та Центрально-Східної Європи. Втім, джерельний комплекс має незначні прогалини (1915–1917, 1939–1941, 1944–1946, 50–70-і рр. XX ст.), зумовлені рядом об’єктивних (неодноразові воєнні дії, підпільне існування релігійних громад у повоєнний період) і суб’єктивних (знищення репресивними органами церковних книгозбірень та архівів) чинників. Загалом документи, вважаємо, є репрезентативними, а це дає підставу твердити, що Греко-католицька церква була важливим чинником формування національної свідомості західних українців, невід’ємним елементом національних процесів у Карпатському регіоні до 1939 р., складовою антитоталітарного руху в повоєнний період, а після 1991 р. – повноцінним етнокультурним учасником державотворення незалежної України.

Увесь комплекс виявлених джерел, необхідних для дослідження соціально-творчої діяльності церкви, її священників і вірних пропонуємо за походженням умовно класифікувати у наступні групи:

1. Програмні документи соборів і синодів, офіційні відозви керівництва УГКЦ, пастирські листи митрополитів.
2. Епістолярій священослужителів з офіційними установами, громадськими організаціями, товариствами і партіями, приватними особами.
3. Документи центральних та місцевих органів влади і управління Австро-Угорщини, Росії, Польщі, Німеччини (Генеральної губернії), СРСР–УРСР (законодавчі, виконавчі і судові органи, силові структури, компартійні організації).
4. Документи органів влади та управління Західно-Української Народної Республіки, командування її Галицької армії, Служби Преподобництва.
5. Документи політичних партій, громадських організацій та об'єднань.
6. Документи органів влади та управління незалежної України (після 1991 р.).
7. Твори українських церковних, громадсько-політичних і державних діячів.
8. Документи Апостольської столиці, міжнародних організацій та конференцій.
9. Спогади безпосередніх учасників та свідків подій.
10. Періодичні та неперіодичні видання.
11. Матеріали особистого походження.
12. Кінофотофонодокументи, твори мистецтва.

Зрозуміло, що кожна з названих груп за змістом і жанром можна поділити на окремі види документів, здійснити їх внутрішню класифікацію.

Найбільше неопублікованих документів, що безпосередньо стосуються проблеми, виявлено в фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: 358 (Шептицький Андрій-Олександр, граф, митрополит Греко-католицької церкви), 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м.Львів), 201 (Греко-католицька митрополича консисторія, м.Львів), 406 (Редакція газети “Нова зоря”), 684 (Протоігуменат монастирів Чину св. Василя Великого), 682 (Войнаровський Тит, митрат, адміністратор мастків Греко-католицької митрополії), 364 (Лукань Степан-Роман, священник ЧСВВ), 376 (Скрутень Йосафат, священник ЧСВВ, історик церкви), 581 (Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР), 348 (Товариство “Просвіта”, 1868–1939), 359 (Назарук Осип, адвокат та ін.). На жаль, частина цих документальних колекцій нині знаходиться у архівах і бібліотеках східної Польщі, зокрема Бібліотеці народовій у Варшаві (архів НТШ).

Документи про церковно-релігійне життя в Галичині, суспільно-політичну діяльність митрополита А.Шептицького та окремих єпископів в 20–40-і рр. ХХ ст. містяться також у фондах Державного архіву Львівської області: 1 (Львівське воєводське управління), 110 (Львівське міське староство), 121 (Львівське воєводське управління державної поліції) та ін.; Державного архіву Івано-Франківської області: 2 (Станіславське воєводське управління, м.Станіслав (1921–1939), 68 (Управління державної поліції Станіславського округу, м.Станіслав (1921–1939), 69 (Станіславське повітове управління державної поліції (1921–1939), 226 (Прокуратура окружного суду, м.Станіслав (1922–1939), 504 (Станіславська консисторія Греко-католицької церкви, 1788–1939) та документації обкому компартії, уповноваженого у справах УПЦ при Раді міністрів УРСР повоєнної доби.

Репресивні дії тоталітарної влади проти Греко-католицької церкви у 40-і роки ХХ ст. розкривають матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Як уже зазначалося, вони вже частково опубліковані київськими істориками Володимиром Сергійчуком та Іваном Біласом. Плани лідерів ЦК КПРС і кремлівських верховодів щодо нейтралізації “націоналістів-уніатів” розкривають донедавна секретні матеріали Державного архіву Російської Федерації, Російського центру зберігання та вивчення документів новітньої історії (насамперед фонд 17 – ЦК КПРС).

В архіві служби безпеки України в Івано-Франківській області збереглися кримінальні справи на репресованих діячів Греко-католицької церкви, зокрема єпископа Григорія Хомишина (1867–1945), заведена 1945 року. Аналогічні справи на репресованих священників знаходяться в архіві СБУ в Львівській області (В.Градюка, Є.Бобрецького, М.Пелеха, М.Когута, П.Керничного, І.Розумійка, Д.Богуна) та архіві СБУ в Тернопільській області (П.Олинського, М.Лютака).

Конкретна інформація про національно-культурне життя галицьких і буковинських українців, релігійне книговидання і тогочасне церковне мистецтво міститься у відділах рукописів, рідкісної книги, мистецтва та україніки Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, також у Науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. Івана Франка, державних, громадських і церковних бібліотеках Польщі, Росії, Канади, Ватикану [852. С. 537–556]. Мало опрацьованими є музейні збірки Львова, Івано-Франківська, Коломиї, Чернівців.

Важливим джерелом інформації про церковно-релігійне та особисте життя, національне виховання, ментальність галичан, богословські студії послужили релігійні

періодичні та неперіодичні видання: “Місіонер” (1897–1944), “Малий Місіонарчик” (1903–1914, 1939), “Нива” (1904–1914, 1916–1939), “Основа” (1906–1914), “Наш приятель” (1922–1939), “Поступ” (1921–1927), “Лицарство Пресвятої Богородиці” (1935–1939), “Католицька акція” (1934–1939), “Дзвони” (1931–1939), “Добрий пастир” (1930–1939), “Сівач” (1936–1939), “Христос наша сила” (1934–1939), “Нова зоря” (1926–1939), “Записки ЧСВВ” (1924–1939, 1942), “Богословія” (1923–1942) та ін. Більшість з них виходили у Львові, деякі у Жовкві, “Нова зоря” – у Станиславові.

Офіційну інформацію традиційно друкували органи церковної влади: “Львівські архієпархальні відомості” (1889–1944), “Перемиські єпархальні відомості” (1889–1918), “Вісник Перемиської єпархії” (1889–1918), “Вісник Станіславівської єпархії” (1886–1939) [743; 697. С. 189-193; 744. С. 36-37; 792]. Широко використано й світську пресу, що виходила у Львові, Станиславові, Коломиї, Тернополі, Жовкві та інших містах. Із сучасних видань насамперед відзначимо світські журнали “Релігійна панорама” (гол. ред. А.Колодний) “Людина і світ” (ред. В.Єленський), а також релігійні часописи “Мета”, “Місіонар”, “Світло”, “Нова зоря” та ін. Публікації у вищезгаданих релігійних і світських виданнях ще раз підтвердили взаємозв’язок релігійного і національного чинників у житті суспільства, що прагне бути громадянським, зокрема історико-культурному та інформаційному просторі заходу України.

Значна кількість джерел з досліджуваної тематики опублікована в збірниках документів і матеріалів, що підготували археографи Прикарпатського університету імені Василя Стефаника [360], Інституту українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України [381; 382; 353], Київського національного університету ім. Т.Шевченка [961], Львівської богословської академії [387; 388; 389]. В археографічному збірнику “Культурне життя в Україні. Західні землі. 1939–1953 рр.” (Т. 1. – Київ, 1995) подано низку документів і матеріалів про життя Греко-католицької церкви та її вірних, зокрема, заповіт митрополита Андрея Шептицького про престолонаслідування, спогади митрополита Йосифа Сліпого і отця Григорія Хомишина, лист вчительки, черниці-василіанки Дам’яни до митрополита Андрея. На підставі публікації простежується мученицький шлях греко-католиків, яким комуністичний режим силкувався накинати зміну багатовікового віровизнання, звичаїв та обрядів своїх предків. Опубліковані архівні документи показують, що тоталітарна влада з допомогою шантажу, переслідувань за віру, репресій намагалася знищити суспільно активну церкву. Завдяки цьому інспірувалися різноманітні наклепи, засилялися вишколені агенти-теологи, псевдомісіонери. Водночас

матеріали двотомника засвідчують несхитну волю ієрархів, більшості віруючих в обороні Церкви, національної культури і духовності співвітчизників.

Не втратили інформаційної цінності й деякі документальні збірники, які вийшли в УРСР й подають матеріали про державно-церковні стосунки в регіоні у XIX–XX ст. [354; 398; 367].

До важливих джерел дослідження віднесено також публічні виступи та твори відомих церковних діячів – А.Шептицького, Г.Хомишина, Ю.Дзеровича, Й.Сліпого, Г.Костельника, Л.Любачівського, Л.Гузара, С.Мудрого та ін., які багато в чому визначали вектори складних трансформацій, яких зазнавала Греко-католицька церква впродовж минулого століття[387; 481; 632].

Використана релігійно-мемуарна література (М.Ваврик, І.Назарко, І.Лебедович, Л.Цегельський, М.Чубатий та ін.) характеризується різноманітним фактажем, а головним особистим баченням подій суспільно-політичного, церковно-релігійного і культурно-мистецького життя в Україні. Маловідому інформацію про греко-католиків Буковини, їхні суспільно-культурні ініціативи, хід та наслідки візитів до Чернівців Андрея Шептицького містить “Хроніка парохії греко-католицької у Чернівцях від її основи аж до часу біжучого 26/2 1912” Келестина Костецького, яку в 1996–1997 рр. передрукував “Буковинський журнал”[348; 379. С.549-552]. Історико-мемуарний корпус ще раз підтверджує спрямованість конфесійної політики Австро-Угорщини, Росії, Польщі, Чехословаччини, Німеччини, СРСР–УРСР, до складу яких тривалий час входили західноукраїнські землі.

Залучено численні мемуари світського характеру, які доповнюють аналіз окремих подій та процесів. Особливо багато їх опубліковано в періодиці останнього десятиліття; вийшли й окремі історико-мемуарні праці. Зокрема, у книзі спогадів адвоката і кооператора Василя Яшана “Під брутальним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в другій світовій війні, 1941–1944” (Торонто, 1989) відтворено трагедію німецько-мадярської окупації Прикарпаття, показано неоднозначні взаємини між окремими діячами ОУН і УГКЦ, наведено факти співпраці греко-католиків і римо-католиків у протистоянні “чисткам” “своїх” загонів, особливо ж гітлерівцям (цей сюжет потребує, на нашу думку, спеціального наукового розгляду).

Отже, наявна історіографія і джерельна база дають можливість розкрити характер, суспільні механізми та наслідки етноконфесійних трансформацій церковно-релігійного життя на західноукраїнських землях під владою іноземних держав, що прагнули позбавити галицьких українців духовного керівництва, а національний рух –

інституційної опори в міцній самоврядній церкві. З'ясовано також тенденції, які мають місце в церковно-релігійних стосунках і національно-культурному житті греко-католиків незалежної України. Водночас автор намагався відійти від надмірної політизованості й ідеологізації державно-церковних стосунків, що мали місце у працях діаспорних авторів та в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. Пошук істини здійснено шляхом аналізу всього комплексу задокументованих фактів.

1.3. Методологія дослідження

В історичному розвитку людської спільноти релігія завжди була важливим чинником впливу на етнос і суспільство, виявляла здатність прискорювати або гальмувати етнонаціональні процеси залежно від того, наскільки її конфесійна спрямованість співпадала з інтересами нації. Релігійно-церковне життя в Україні перебувало теж під постійним впливом політичних і етнонаціональних чинників[927. С.10; 960. С.4-40].

Від прийняття християнства Київська Церква не стояла осторонь суспільних процесів, відігравала роль інтегруючого фактора українського етносу, який був “одним з найрелігійніших у світі” [610. С.50]. Церква прискорила динаміку етнополітичного розвитку українства й часто визначала релігійним поняттям приналежність до певної держави чи нації. Не так давно у деяких країнах Заходу в статистиці про кількість населення визначали, скільки православних, католиків, греко-католиків, протестантів та ін.

Зауважимо, що саме поняття етносу або нації в нашому сучасному розумінні теж безпосередньо пов'язується з релігією. У латинських варіантах Біблії цим поняттям визначали групи чужинців. За середньовічної доби, як стверджує Георгій Касьянов “об'єднані системою династичних зв'язків, єдиною церквою та універсальною мовою культурних і політичних еліт –латиною, не знав поділу на нації” [704. С.32]. Але саме на церковних соборах угруповання представників церковної і світської еліти певної географічної спільноти визначалися як “нації”. Поступово етнізація торкнулася території, мови. Кардинальні зрушення в цій сфері сталися ХVІ ст., коли до ознак нації додано державу й розгорнувся процес творення національних держав із власною церквою.

Розглядаючи роль релігії в українському етногенезі, слід насамперед відзначити, що значна частина богословів вважають релігію основною ознакою етносу, “яка

забезпечує народам самотній етнонаціональний та етнокультурний розвиток. Одна етнічна спільнота відрізняється від іншої, передусім конфесійною належністю” [1081. С.21]. Цю точку зору не поділяв Михайло Драгоманов, який виступав проти тотожності національності і конфесійної належності. “Ідентифікація якої б то не було національності з релігією є абсурд” [652. С.188]. Він вважав ототожнення нації і релігії дуже шкідливим для українства, оскільки це зміцнювало ідею російської великодержавності. Його підтримують і сучасні вчені, зокрема, В. Піддубний.

Чимало вчених-етнологів світу сходяться на тому, що релігія – стійка ознака етносу. “Релігія як один із найдавніших проявів людської культури, – підсумовував відомий соціолог та етнолог Ольгерд Бочковський (1884–1939), – вважається деякими націологами також за ознаку нації. У світлі історичної ретроспективи народотворення доводиться констатувати, що релігія, безсумнівно, й особливо під час етогенезу, сприяла формуванню народів” [540. С.90]. Цей погляд поділяють ряд сучасних українських дослідників, зокрема Е. Геллер, О. Шуба, А. Пономарьов. Відзначимо й односторонній спрощений підхід до цієї проблеми представників ортодоксальної марксистської думки, які розглядали релігію як суто культурне явище. Зауважимо, що ототожнення понять етносу і конфесійної приналежності, зокрема в Росії, було більш правомірним, ніж в Україні, яка ніколи не була моноконфесійною. Наслідки цього призвели до гострих міжконфесійних конфліктів, особливо в періоди відродження і становлення державності.

Власне сама церковна догматика не має етнонаціонального забарвлення. Отже, стверджує Олексій Шуба, “етнонаціональна специфіка релігії найбільшою мірою проявляється у культовій сфері. Якраз на релігійному культі, на відміну від інших елементів релігійного комплексу, відбиток етнічних ознак є найпомітнішим. Одні й ті ж культові дії чи обряди, залежно від менталітету народу, можуть набувати різних відтінків. Особливості національної культури, традицій, фольклорних надбань накладають на релігійний культ свій відбиток” [1081. С.27]. Саме тому, попри однакову догматичну основу, православні церкви світу різняться між собою внаслідок впливу національних культур і традицій народу.

Протягом століть релігія впліталася в український етнічний ґрунт, глибоко проникала у національну свідомість, зливалася з національною культурою, народними звичаями і традиціями. Внаслідок тісної взаємодії етносу і релігії утворилася самотня українська духовність. Християнство, запроваджене Володимиром в Україні-Русі, яке народилося в Римській імперії і прийшло з Візантійської, змогло утвердитися на

східнослов'янських землях саме тому, що адаптувалося до особливостей культури і традицій місцевого українського населення, втративши певні риси й пристосувавши певні догмати. Російський академік Борис Греков (1882–1953) слушно зауважив, що “християнство на Русі ...виявилось в кінцевому підсумку не візантійським і не римським, а руським” [607. С.392]. Успіхи християнізації України-Русі, опанування ним народного життя, релігійного світогляду Михайло Грушевський обґрунтовував насамперед тим, що православна церковність наповнювалася етнонаціональним змістом, ширилася і наближалася до потреб, особливо селянства. “З елементів церковних, свійських передхристиянських і ріжних замандрованих релігійних мотивів твориться, – підкреслював він, – нове народне християнство – та релігія, що стала підставою нарядного світогляду в пізніших століттях, аж до нинішніх днів” [620. С.50-52].

Ці безсумнівні, на наш погляд, твердження знайшли свій відбиток у релігійних проявах українського народу. Різдво Христове, Великдень, Водохреща, Трійця та інші релігійні свята і обряди увібрали в себе національні і місцеві елементи народних звичаїв і традицій, коріння яких сягають в глибину історії Русі. “Християнство, зародившись і проіснувавши близько десяти століть поза східнослов'янським соціально-культурним та етнополітичним ареалом, лише тоді міцно утвердилося у свідомості, поведінці та побуті українців, коли набуло етнонаціональних рис, – наголошує О. Шуба. – В результаті взаємного проникнення православної релігії у східнослов'янське етнокультурне середовище... православ'я стало українським етнонаціональним і соціокультурним явищем” [1081. С.82].

У своїй тисячолітній історії Україна неодноразово втрачала незалежність. Сусідні імперії, насамперед Російська, поширюючи свої володіння за рахунок України, перш за все намагалися ліквідувати етнонаціональні риси Української Церкви. Цей процес на зламі XVII–XVIII століть ініціював імператор Петро Перший, що тривало фактично до наших днів. Слід відзначити, що у поліетнічній і поліконфесійній Романівській імперії православ'я було державним, і Церква обслуговувала імперську владу. “Московський шовінізм у московській церкві, – наголошував М. Бердяєв, – це... суто московська національна її прикмета. Московська церква насичена московським шовінізмом від гори до споду і в минулому, і в сучасному” [525. С.7]. Після того, як 1686 р. Київська митрополія була підпорядкована Московському патріархату, розпочався процес ліквідації національних релігійно-церковних особливостей Наддніпрянщини, приєднаної до Російської імперії. Він стосувався обрядів і традицій Церкви, які склалися протягом віків у її діяльності, богослужбній практиці, релігійно-побутовій сфері та ін. З міркувань

загальнодержавних інтересів “національно-церковна специфіка саме України стала об’єктом хворобливо-непримиренного реагування не лише церковних властей, а й держави, набуваючи в багатьох випадках політичного забарвлення” [685. С.223]. Особливу активність проявляв Московський патріархат, використовуючи заходи для уніфікації Церкви, ліквідації її самобутності. На цю руйнівну діяльність ієрархів звернув увагу діаспорний історик Іван Лисяк-Рудницький, який писав: “З другої половини XVII століття Церква бачить свій інтерес в найтіснішому союзі з династією Романових” [773. С.211].

Прагнучи утворити суцільний геополітичний простір і єдину національну церкву, російський уряд і московська церква уніфікували церковну службу, витіснили українську мову із богослужебної практики, церковної культури, звичаїв і традицій. Велася активна русифікація населення України та його Церкви. Зауважимо, що ця послідовна державно-релігійна політика Росії протягом трьох століть негативно відбилася на національній свідомості населення колишньої Наддніпрянщини, згодом УРСР, що особливо проявилось у період відновлення незалежності і становлення України 1990-х років.

В умовах наступів московського православ’я і польського латинського католицизму Київська Церква бачила рятунок етнонаціональної і релігійної ідентичності у союзі з Римом. До цього її спонукало й геополітичне становище між Сходом і цивілізованим Заходом та між католицьким Заходом і східним мусульманством, одвічне тяжіння до Вселенської Церкви в особі Апостольського Престолу. Берестейська унія Київської Церкви з Римом позначила новий період у релігійному житті українства. Утворена Українська греко-католицька церква у формі західної католицької зберігала свою етнонаціональну окремішність, насамперед обряд, мову, традиції, а головне – свою незалежність від Москви і Варшави, що забезпечило її плідне трьохвікове існування. За висловом Сергія Головащенко, “католицизм протягом століть був невід’ємним складником релігійного, культурного, соціального та політичного життя народів, що населяють Україну.., він становив знаряддя збереження національно-культурної ідентичності української людності в умовах панування іноземної та іновірної влади” [599. С.252].

Отже, русифікація царської Росії та цезаропапізм її православної церкви, яка претендувала на роль “третього Риму”, політика полонізації окупованих українських земель Польщею та прагнення латинської церкви покатоличити їх населення, – зазнали поразки на українській етнічній території, де вірні почали усвідомлювати свою

етнонаціональну ідентичність вже не через православ'я, а через греко-католицизм. Після Берестейської унії взаємозв'язок етносу і релігії набув нового змісту. “Саме Українська греко-католицька церква протягом довгих століть, – наголошують київські історики Олександр Реснт і Олександр Лисенко, – відіграла роль генератора національної свідомості, провідника і носія української ідеї. Саме наявність альтернативної конфесії дозволила народу України зберегти свою етнічну самобутність, встояти під натиском зовнішніх деструктивних сил, спрямованих на денаціоналізацію українства” [927. С.13].

Водночас чимало вчених істориків і богословів стверджують, що унія “спричинила глибоку релігійну кризу, яка вийшла за межі XVI ст., гостро позначилася на всій історії українського народу, викликала довготривалі церковні й національні конфлікти” [684. С.617]. С. Головащенко, зокрема, визнаючи, що Греко-католицька церква відіграла в історії західних регіонів України особливу роль, закидає: “Однак перемога католицизму на західноукраїнських землях закріпила етноконфесійний (а потенційно і політичний) розкол української нації, запрограмувала міжконфесійне напруження в майбутньому” [599. С.251]. З цією думкою, зрозуміло, можна лише частково погодитися.

Слід відзначити, що греко-католицизм як самостійна конфесійна течія католицької церкви піддавалася постійному утиску з боку польської латинської ієрархії і світської влади, які намагалися асимілювати греко-католицьке духовенство. УГКЦ завжди залишалася нижчою, а її духовенство через етнонаціональне спрямування ніколи не було рівним у правах з римо-католицьким. (Не змінився її статус і після візиту Папи Римського в Україну 2001 р.). Слід визнати, що УГКЦ цілком інтегрувалася в українське суспільство і сприймалася ним як національна церква впродовж другої половини XIX і в XX ст., у період національного відродження в Галичині, коли повністю злилися у один потік прагнення етносу і релігії. Зауважимо, що велику роль у цьому процесі зіграли видатні представники греко-католицького духовенства, які присвятили своє життя і діяльність інтересам нації. “Могутньою постаттю в історії Української Греко-католицької церкви” визначають автори “Історії релігії в Україні” (редактори А.М. Колодний і П.Л.Яроцький) митрополита Андрея Шептицького, який завжди поєднував церковні інтереси з національними [684. С.611]. Це можна також сказати про єпископів Йосафата Коциловського, Йосипа Сліпого та ін.

Отже, національні риси релігій формуються в результаті взаємовпливу конкретних умов життя народів, їх національної духовності. Конкретна релігія підпорядкована етнічним процесам і обов'язково проявляється у національній формі.

Релігійні явища і особливості завжди набирали етнічного забарвлення. Водночас, включаючись в процес етногенезу, релігія зумовлює формування національної ідентичності. Кожна нація, кожен етнос мають неповторні самотутні риси релігійності, хоча вони не можуть монополізувати її. Як відомо, православ'я сповідають зовсім різні за національними ознаками спільноти. Однак комуністична ідеологія повністю ігнорувала релігійний чинник у процесах етноінтеграції і етноіндивідуалізації. Сучасні дослідники А. Колодний, П. Яроцький, О. Ресент, О. Лисенко, О. Шуба, С. Головащенко, І. Паславський стверджують: релігійність кожного народу є своєрідною, бо має свої специфічні форми вияву, які є надбанням етносу в його історичній генезі. Релігійний чинник часто був визначальним у процесі етноутворення і етноінтеграції, хоча для України характерні певні особливості внаслідок її поліконфесійності, коли пріоритетною була національна ідея.

Звернемо увагу на концепцію з цієї проблеми Руської православної церкви, яка й сьогодні посідає вагоме місце серед конфесій України. Богослови РПЦ стверджують, що релігія є основною і найголовнішою ознакою, яка визначає сутність етносу і забезпечує нації самотутній етнокультурний розвиток. Отже, одна етнічна спільнота відрізняється від іншої, насамперед, конфесійною належністю, тобто релігійний чинник повністю ототожнюється з національним. “Принцип тотожності національної і релігійної належності, – підсумовує О. Шуба, – покладався в основу суспільно-політичного та релігійно-церковного життя Російської імперії”[1081. С.21]. Як відзначалося раніше, саме ця концепція домінувала в принципі визначення національної належності особи, зокрема при переписі населення Росії, а також в офіційних документах особи. Безперечно, що у системі, де церква була державною структурою, ця концепція всіляко підтримувалася державою і церквою, оскільки сприяла поширенню і зміцненню православ'я як інституції.

Відзначимо, що в Україні, незважаючи на бездержавне існування й панування іноземних режимів, ідеї тотожності релігійної і національної належності були слабкішими, оскільки вона не була моноконфесійною. На Наддніпрянщині, зокрема, існували інші думки, зокрема М. Драгоманова, про неприйнятність зазначеної вище великоруської ідеї для української національної справи, внаслідок того, що вона зміцнювала панування російського самодержавства.

Водночас, на наш погляд, було б великою помилкою ігнорувати релігію як одну із важливих атрибутних ознак нації. Отже, слід погодитися з вченими, які вважають релігію невід'ємним елементом ознаки етносу. “Соціум стає етносом, – наголошує сучасний український науковець Е. Геллер, – якщо інтегрується на основі таких чинників, як ... мова, звичаї, фольклор, релігія” [592]. Такої ж думки дотримується етнолог О. Бочковський, який відзначає: “Релігія як один із найдавніших проявів

людської культури, вважається деякими націологами також за ознаку нації... Релігія, безсумнівно, й особливо під час етногенезу, сприяла формуванню народів” [540. С.94]. Попри вікову бездержавність, національне, культурне та духовне нищення з боку царського, згодом комуністичного режимів, українська нація виявила унікальну здатність зберегти етнічну ідентичність. Вирішальним чинником, визнає широкий загал вчених світу, була опора нації на духовні цінності, з яких найважливішим стала релігія. “Ми будемо не в стані зрозуміти свою тотожність, – відзначали львівські релігієзнавці Ф. Медвідь і А. Коваленко, – не ставлячи питання про місце в ній християнства. Християнізація Руси-України зумовила домінуючу роль релігії у культурному розвитку останньої” [820. С.94]. Увесь історичний процес розвитку українського етносу засвідчив вплив релігії практично на всі етнонаціональні окремішності українців: культуру, менталітет, навіть військо тощо.

Дещо під іншим кутом розглядав співвідношення релігійного і національного чинників у розвитку українського етносу А. Колодний, зазначаючи, що релігія і нація як безумовно важливі суспільні феномени, не відіграють “визначальної ролі в процесі розвитку етнічних спільнот, національної самосвідомості”. Водночас наголошено, що, залежно від конкретно-історичних умов, релігія “може виступати в ролі важливого, а часом і вирішального фактору етноутворення” [684. С.571]. Оригінальну думку висловив тернопільський науковець Л. Кубаєвський, який з позицій філософсько-політологічного синтезу розглянув взаємозв’язок української національної ідеї та ідеї релігійної. Він стверджує, що кінцевою метою української національної ідеї є побудова Української соборної держави, відтак для релігійної ідеї – побудова загальнонаціональної церкви [820. С.131]. Розглядаючи роль релігії в національному самовизначенні держави, окремі доповідачі Міжнародного симпозиуму “Християнство і національна ідея” 1999 р. в Тернополі висловлювали спірну думку про те, що релігійний чинник сам по собі ніколи не був визначальним у процесах етнотворення і етноінтеграції, національного відродження. Пріоритет у цьому завжди, на їх думку, належав національній ідеї [820. С.131].

Досліджуючи вклад Православної церкви у духовний розвиток України, ректор Львівської Духовної академії і семінарії УПЦ КП о. Віталій Політило підкреслював, що саме християнство визначило “характер національного буття та світогляду..., вдихнуло новий зміст і окреслило нове призначення для тих суспільних інституцій, що вже існували ... або дало поштовх чи ідеологічно обґрунтувало необхідність творення таких форм суспільної організації і громадської самоорганізації, яких ще не знало тогочасне

українське суспільство... Потужний вплив ідеології і практики Православної церкви відчули на собі всі, без винятку, сфери духовного розвитку та інтелектуального уконституювання України” [914. С.102]. Далі релігійний діяч підсумував: “Духовна історія України, її духовна еволюція, а значною мірою і духовне обличчя українського сьогодення формувалися під безперечним і благодотворним впливом православ’я... При будь-якій спробі осмислення її духовних підвалин, є усвідомлення унікальної ролі Православної церкви у закладенні та утвердженні духовних начал української держави, української нації” [914. С.104].

Християнська релігія, проникаючи у сфери суспільно-політичного життя, підносила над етнічними об’єднаннями, підпорядковувала їх і ставала стійкою ознакою нації поряд з іншими – територією, мовою, культурою, обрядовими і військовими традиціями. Будучи наднаціональною світовою релігією, християнство водночас пристосовувалося до процесу етноутворення, виявлялося у певній національній формі, мало певне етнічне забарвлення. Зокрема, православ’я початку третього тисячоліття існує у вигляді автокефальних, незалежних церков, внутрішнє життя яких залежить від національних та історико-регіональних традицій народів, до яких вони належать. Те ж стосується і східних церков, однією з яких є УГКЦ зі своїм українським національним обрядом [628. С.166-184]. Отже, ми маємо взаємозв’язок, у якому релігія впливає на етнотворчі та суспільні процеси, водночас національні чинники та суспільно-політичні накладають на неї помітний відбиток. В результаті зазначеної взаємодії створилася етноконфесійна карта світового співтовариства, на якій помітне місце посідає Україна.

Однією із найпоказовіших особливостей українського народу, яка сформувалася внаслідок взаємодії релігії і етносу в умовах довголітнього підневільного національного буття, є його релігійність. Український народ загалом був і є одним із найрелігійніших народів світу [411. С.41-51]. Геополітичне розташування України між Сходом і Заходом, на рубежах сходження і протистояння християнства і мусульманства, православної і католицької конфесій ставило її народ у надзвичайно складне становище постійної боротьби за самозбереження. І релігія, і церква служили чи не єдиним засобом національного самовиявлення українства та збереження ідентичності етносу. Сприятливим ґрунтом для глибокої релігійності українців зіграли геопсихічний фактор, географічні умови та належність до хліборобської нації, здебільшого селянського способу життя, менталітет, відповідний християнським ідеалам. Характерним виявом релігійності українців є вшанування християнських обрядів у переплетенні з народними

традиціями, явище, яке М. Грушевський називав “народним християнством”.

Отже, релігійність українців – результат багатовікового історичного процесу взаємодії релігії, суспільства і етносу. Зважаючи на тривалу бездержавність України, належність частин її території до різних держав-сусідів в умовах колонії або напівколонії, цей державносорборний процес мав свої особливості, зокрема на західноукраїнських землях, де впродовж чотирьох останніх віків панував греко-католицизм, а на сході – російське православ'я. В силу цих та інших обставин чимало сучасних релігієзнавців вважають, що релігія не завжди була визначальним чинником національного відродження і етноінтеграції. Відтак Україна стала поліконфесійною і національної єдності може досягти лише за умов дотримання принципу світоглядного і релігійного плюралізму [411. С.4151].

Перехідний період в сучасній вітчизняній історіографії позначений зміною методологічних парадигм. Відмова від марксистських теоретичних побудов сприяла широкій інтервенції зарубіжної альтернативної методології, стимулювала пошук нових, неапробованих у радянській історичній науці концептуальних рішень.

Враховуючи ступінь обізнаності з напрацюваннями зарубіжних вчених, інтенсивність контактів з ними, нерозвиненість комунікаційних систем, особливості політичної ситуації, в якій відбувався пошук власного місця істориками в оновлюваному суспільстві, можна зрозуміти витoki кризових явищ в сучасній вітчизняній науці.

Певна частина авторів побачила своє покликання у виявленні вад радянської системи. В даному випадку не слід відкидати й певного ідеологічного замовлення і політичної кон'юнктури.

Більш відповідальні дослідники взялися ретельно вивчати здобутки світової історичної науки. Та лише небагатьом з них вдалося побачити еkleктизм, тоталітарний спосіб мислення, моралізаторство, описовість і погано прихований суб'єктивізм.

Досить рельєфно дана тенденція виявилася в тематичній ніші, що охоплює історію релігійного життя церкви, її взаємин з державою.

Надто різкий стрибок від атеїзму, очорнення релігійних інституцій як “реакційних”, “буржуазно-клерикальних” і т.п. до їх суспільної ідеалізації не міг не відбитися на науковій цінності багатьох публікацій, загальне число яких бурхливо зростає й донині. Незбалансованість, а то й відверта тенденційність підібраних і скомпонованих матеріалів та оцінок спотворює загальну картину, не наближає, а віддаляє від розуміння справжнього, а не уявного стану речей.

Ще однією принципово важливою методолічною установкою є те, що ми вважаємо

буль-які релігійні інституції взагалі, і Греко-католицьку церкву зокрема, самодостатнім, суверенним суб'єктом історичного процесу. Це право, згідно богословської християнської традиції, "дароване Богом" і на аксіоматично-догматичному рівні закріплене в сакральній літературі, ритуалістиці та різноманітних виявах культу.

Етатистський напрям в суспільно-політичній думці, а особливо у повсякденній практиці, ставить понад усе державу, її регулятивно-креативну організуючу функцію. Розглядаючи суспільний організм в якості складної макросистеми, апологети етатизму вважають, що визнання апріорі домінуючої ролі держави не лише як однієї з вищих складових у системі цінностей, але й єдиної сили, яка спроможна забезпечити його гармонійний і всебічний розвиток, залишає для всіх інших елементів допоміжну, вторинну роль. З одного боку, це штучно звужує місію церковних інституцій, відводить їм периферійне місце, з іншого – ставить їх в один ряд з іншими громадськими об'єднаннями чи корпоративними групами.

Виходячи з цього, немає вагомих підстав говорити лише про "симфонію" у стосунках між Греко-католицькою церквою та державними структурами. Більше того, тенденція до оформлення і визнання де-факто, а в деяких випадках і де-юре однієї з конфесій домінуючою, "державною", здебільшого означала для Греко-католицької церкви набуття статусу гнаної, переслідуваної, дискримінованої.

Суспільний рейтинг УГКЦ був настільки високий, що викликав побоювання властей і прагнення нейтралізувати її опозиційний потенціал.

Ми дотримуємося думки тих фахівців з історії взаємин державних органів і релігійних конфесій, які обстоюють невтручання держави у справи церкви як один з беззаперечних принципів.

Стосунки між ними мають базуватися на спільному й добровільному бажанні рухатися назустріч й співпрацювати в різних сферах.

Водночас клерикалізм розглядається нами як рудиментарний атавізм, спрямований на захист і посилення позицій церкви в суспільстві.

В іншому смисловому контексті слід сприймати дещо схожу лінію в міжконфесійній площині – прозекітизм. Дана дефініція окреслює дії, притаманні і Православній, і Греко-католицькій церквам і є практично не висвітленою у світській історіографії.

Становище Греко-католицької церкви розглядається в дисертації під, окрім іншого, ще й кутом зору політики державних органів у сфері релігії. Особливо яскраво протекціонізм щодо одних конфесій і безкомпромісне побороення інших виявила більшовицька влада. Становище УГКЦ в радянському суспільстві показуємо через призму атеїстичної політики

Кремля, яка поєднувала “реверанси” і піступні комбінації, спрямовані на витіснення Греко-католицької церкви з конфесійної карти України

Висновки. Наявна історіографія, джерельна база і методологія дають можливість розкрити характер, суспільні механізми та наслідки етноконфесійних трансформацій церковно-релігійного життя на західноукраїнських землях під владою іноземних держав, що прагнули позбавити українців духовного керівництва, а національний рух – інституційної опори в міцній самоврядній церкві. З’ясовано також тенденції, які мають місце в церковно-релігійних стосунках і національно-культурному житті греко-католиків незалежної України. Водночас ми намагалися відійти від надмірної політизованості й ідеологізації державно-церковних стосунків, що мали місце у працях діаспорних авторів та в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст.

Підсумовуючи сказане, слід відзначити, що у науковців, як українських, так і зарубіжних, немає єдності у визначенні ролі релігії в етнотворчому процесі, в оцінці релігії у суспільному житті нації. Головною причиною такого явища є те, що у різних народів етнотворча роль релігії та церкви була неоднаковою: в одних – головним етнонаціональним інтегратором, в інших – не мала суттєвого значення, ще в інших – відіграла деструктивну роль в етнополітичних процесах. Особливої ж уваги дослідників чекають позаукраїнські еклезіальні авторитети та неукраїнські національно-політичні чинники, що впливали на церковно-релігійне життя в нашій відродженій незалежній державі[1015. С.2-14].

Зібраний та проаналізований у наступних розділах конкретно-історичний матеріал дає можливість глибше зрозуміти історію християнської церкви в Україні, її значення у формуванні та розвитку вітчизняної культури, національної свідомості, державотворчих процесах у ХХ ст.

Основні положення розділу висвітлені автором у наступних публікаціях: [798-803; 807- 816].

РОЗДІЛ 2

БОРОТЬБА ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ЯК СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

2.1. Релігійний чинник національного відродження XIX ст.: ствердження української самобутності в церковній організації, владно-парламентській діяльності, культурно-просвітніх традиціях

Український народ, як відомо, будує своє національне життя на географічному і культурному перехресті Заходу і Сходу. Саме пограниччя західної і східної цивілізацій, християнства і мусульманства, католицизму і православ'я зумовило складність церковно-релігійних процесів на Україні. Тому національно-культурна ідентичність і релігійні традиції народу формувалися під впливом і Заходу, і Сходу. Але вирішальний, за слушним висловом львівського дисидента Івана Геля, вплив мала Європа, оскільки в етнокультурному плані Україна завжди була її інтегральною частиною[591. С.132]. Із цією думкою важко не погодитися.

“Обставини національного буття, особливості історичної й національної духовності спричинили те, – зауважив Анатолій Колодний, – що в масі своїй українці були і є одним з найбільших релігійних народів світу” [727. С.131]. Тож церква завжди була духовною опорою його життя. У багатомітній історії Української церкви насамперед виділимо події вселенського значення: хрещення 988 р., Берестейську унію XVI ст., ліквідацію і відродження Греко-католицької церкви у другій половині XX ст.

Високо оцінював Берестейську унію митрополит Йосиф Сліпий, видатний будівничий та історик Української церкви. Відзначаючи її величезне значення для відродження і піднесення Української церкви, він зауважував також, що унія стала ефективним засобом для формування українського народу як окремішньої нації: “Тільки єдність з Апостольським Престолом могла зберегти наш нарід від неминучого упадку”. Адже переходячи у підпорядкування могутнього Риму, Україна віддалялася від Москви, захищалася від її експансії своєю вірою, водночас зберігала народ від спольщення[969. С.30-113].

Після восьми років перебування митрополита Йосифа Сліпого у радянських тюрмах і концтаборах, 1953 р. його привезли до Москви й запропонували допомогти встановленню дипломатичних зв'язків між СРСР і Ватиканом. Митрополит погодився, але при умові реабілітації Української греко-католицької церкви. У ході переговорів

представники МВС, ймовірно за доручення Л. Берії, попросили написати довідку з історії УГКЦ. Після арешту і розстрілу Л. Берії Йосифа Сліпого вислали у Сибір, де він написав і передав до Москви працю “Погляд на догматичні і історичні основи Греко-католицької церкви в Радянському Союзі”, яка нині зберігається в архіві СБУ у Києві. Автор цієї донедавна невідомої праці наголошує: історія Греко-католицької церкви починається від Берестейської унії 1596 р. й нерозривно пов’язана з історією Вселенської церкви. Він аргументовано відкидає твердження деяких істориків (зрозуміло й радянських), що ініціаторами і творцями унії були польські королі і єзуїти. На його думку, унія є закономірним результатом історичного розвитку церкви, відновленим рухом давнього прагнення до церковної єдності Київської церкви. Вона “не нищить національної відомості, але навпаки, її ще скріплює і піддержує впродовж століть і стає засобом проти польської агресії”. Унія розбудила національну свідомість і врятувала український народ від загибелі [825. С.98]. Цієї ж думки дотримується дрогобицький культуролог В.Іванишин, який зауважує, що унія виникла за необхідністю національного захисту. “Відстоювати національні інтереси народу, запобігати колонізації Українській церкві допомагав східний обряд, – наголошує він, – від русифікації її захищало прилучення до Вселенської церкви – католицизм. Тому історія Української греко-католицької церкви – це боротьба за національну самобутність і національне відродження народу. Результат її діяльності – це збереження національної ідентичності і української духовності мільйонами українців на батьківщині і в діаспорі” [677. С.77-78].

Як вже відзначалося, Берестейська унія співпала з хвилею культурно-національного і суспільно-політичного пробудження українського народу на зламі XVI–XVII ст., що привело до Національної революції середини XVII ст. [973; 974; 959; 745; 606; 607]. Обставини не дозволяли тоді українцям разом з народами Європи зберегти власну національну державу. Але, завдяки Берестейській унії, вони мали власну незалежну церкву, яка стала носієм релігійно-національної свідомості й зберігала ідентичність народу. У пастирському листі до духовенства “Як будувати рідну хату?” – видатному зразку державотворчої ідеологічної думки митрополит Андрей Шептицький 1942 р. писав, “що ідеалом національного життя українського народу завжди була і є “наша рідна всенаціональна Хата-Батьківщина”. “Український нарід через довгі століття належав до різних держав, був розділений різними культурами, – зауважував митрополит, – Бог дав йому землю, що лежить на пограниччі двох культур, майже собі ворожих: східної і західної... Через злуку із Вселенською церквою і західною культурою ми зискали силу зберегти наш нарід і наші традиції від противників, що нам їх

відбирали. Історія нашої церкви від кінця XVI ст. є доказом цього, є нашим оправданням перед усіма закидами, які нам роблять” [389. С.90-97].

Берестейська унія своїми наслідками була безумовно успішною, бо “відповідала загальному інтеграційному процесу, інтересам українського народу”, – відзначав сучасний історик Дмитро Степовик. Відтак противники унії безпідставно звинувачують її у “зраді” Православної церкви, маючи на увазі підмосковську Руську православну церкву, яка ніколи не була самостійною і відбивала імперську політику Москви, постійно намагаючись повністю підпорядкувати українські Православну, Греко-католицьку, пізніше Автокефальну православну церкви [985. С.12].

Після того, як заходами російських царів, насамперед Петра Першого і Катерини Другої, Україна втратила залишки самостійності і свою церкву, лише Греко-католицька на прикарпатських землях продовжувала зберігати етнокультурну окремішність нації [980. С.25-82]. У зв’язку з цим Вячеслав Липинський писав: “Унія з віри найбільш поступових і рухливих елементів нації – стала там (на заході України – авт.) в протязі століть – вірою народних мас, вірою дідів і прадідів” [769. С.52]. Цікаво, що відомий згодом історик М.Костомаров для магістрського іспиту у Харківському університеті обрав тему “О значенні Унії в історії Западної Руси”, у якій схвалив її наслідки. Це викликало протест православних ієрархів і самого міністра освіти Росії Уварова. В результаті дисертацію не лише заборонили, але й знищили [907].

Підсумовуючи наслідки унії історик Н. Кочан відзначає, що на західній Україні Українська греко-католицька церква відіграла національно-інтегральну роль, сприяла збереженню національної свідомості, мови, культури, народних традицій, вихованню національної інтелігенції. Водночас автор звертає увагу на деякі негативні аспекти унії, зокрема на те, що спокусою для неї були здебільшого політичні інтереси і цілі її учасників, що вона розколола українську націю за конфесійною ознакою [449. 1992. №11. С.41]. Український професор історії Іван Власовський теж підкреслює: в результаті Берестейської унії утворилося дві Українські церкви – “стара православна і нова уніатська, що силою життєвих фактів вступили у боротьбу між собою” [564. С.111].

Неоднозначно оцінив передумови і наслідки унійного процесу Михайло Грушевський (1905 р.): “З насіння церковної незгоди, засіяного між Руссю, збирали одвічні польонізм, католицтво і святкували свої тріумфи над Руссю, що падала все глибше і глибше. Український елемент відтіснявся все далі на далекі пляни політичного і суспільного життя” [623. С.15]. Львівський історик Ярослав Дашкевич дотримується думки, що Рим вважав унію значним досягненням у своїй “експансії на Схід... Він

добився повного контролю над уніатською церковною ієрархією”. Ще більше виграла від унії, – продовжує автор у статті “Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти”, – польська католицька церква, бо вона дістала можливість зміцнити свої впливи на фактично підпорядковані їй обидві уніатські церкви, як однак, римо-католицька ієрархія Польщі далі дискримінувала, вважаючи менш вартими і заохочуючи, незалежно від формальних заборон, до переходу православних і уніатів на римо-католицький обряд” [638. С.79]. Автор слушно вважає, що релігійне життя в Україні XVII ст. зазнавало відчутного політичного тиску: “Переплетіння релігійних і політичних проблем еволюціонувало в такому напрямі, що національний фактор став насправді переважати над релігійним, хоча й далі часто виступав під релігійною оболонкою” [638. С.80]. Розглядаючи вплив Берестейської унії на державотворчі процеси в Україні періоду козацьких війн Богдана Хмельницького, Я. Дашкевич стверджує: Українська католицька церква була перешкодою на шляху творення національної держави, оскільки унія розколола церкву і суспільство, а цей процес передбачає моноконфесійність нації. Отож козацтво вважало її “не просто зайвою, а шкідливою” і нещадно боролосся з нею. “Уніатський експеримент... порушив стабільність українського суспільства та довів до денационалізації аристократично-магнатської верхівки, потенціального національного лідера” [638. С.83].

Проблеми Берестейської унії та її впливу на розвиток України привернули увагу київських істориків М. Рибачука, О. Уткіна та М. Кирюшка, які у праці “Національне відродження і релігія” визначають її як “церковний розкол 1596 р.” Автори вважають, що вплив унії на культуру і взагалі на долю українського народу був неоднозначним. З одного боку, “...утворення греко-католицизму внаслідок цього розколу, – пишуть вони, – відіграло важливу роль у збереженні та розвитку національної самосвідомості, культури, мови у західних землях України”. З іншого – “розкол, послабивши православ’я, трагічно відбився на його здатності підтримувати зростання національної самосвідомості українства, його снагу до опору” [936. С.69-71]. На жаль, дедалі більше український народ втрачав єдність, переставав бути “компактною нацією в центрі Європи” і це у період, коли творилися національні держави. На думку авторів, унія призвела до занепаду українських традицій, культури, освіти під могутнім потоком західної культури, наступом на мову, школи. Проте, вони стверджують, що починаючи з середини XVII ст., а особливо XVIII–XX ст. Українська греко-католицька церква стала практично чи не єдиним на західних землях виразником національних засад, культури, посіла важливе місце у духовному житті народу, боролася проти полонізації, захищала

рідну мову і сприяла формуванню національної інтелігенції – провідника нації. Церква зіграла важливу роль у перетворенні Галичини в “Український П’ємонт” [936. С.71-72].

На наш погляд, Берестейська унія – “найстарша церковна унія і перша між усіма” [883. С.106] в усіх аспектах – всесвітньо-історична подія в історії Української й Вселенської церков. Вона була закономірним результатом розвитку релігійно-церковного життя в Україні на зламі XVI–XVII ст. і зумовлена її геополітичним положенням на пограниччі західних і східних церковних традицій і цивілізацій взагалі. Внаслідок благотворного синтезу елементів східної і західної культури в Україні відтворилася церква – вселенська за суттю і національна за формою. Відтиснута ходом історичного розвитку України на західні землі, Греко-католицька церква за висловом Є.Сверстюка “стала непохитним оборонцем старовинних звичаїв, народної обрядовості, візантійської літургійної практики. Те, що втратило українське православ’я над Дніпром, потрапивши в міцні обійми ієрархії Руської православної церкви, дбайливо зберіг український католицизм, побудувавши... справді народну церкву” [949. С.15].

Наприкінці XVIII ст. колись могутня Польська держава перебувала у стані глибокої кризи. Скориставшись сприятливою геополітичною ситуацією, сусідні Росія, Австрія і Прусія протягом 1772–1795 рр. здійснили три поділи Речі Посполитої й викреслили її як державу з карти Європи. В результаті цих подій прикарпатський терен інкорпоровано до Австрійської імперії. З усіх нових земель Галичина була найбільшою і вкрай занедбаною провінцією. Внаслідок довголітнього соціального і національно-духовного гноблення, українські селяни відзначалися низькою культурою і освітою. У стані організаційного занепаду перебувала й Греко-католицька церква. “Останні роки XVIII і перші XIX ст. – це безпросвітна, чорна доба в історії Галичини“, – відзначав історик Василь Верига [558. С.145].

Зрозуміло, що українство Галичини (71% населення 2-мільйонного краю, 1773 р.) в надії на краще прихильно сприйняло перехід влади до Габсбургів, які прагнули пристосувати абсолютну монархію до ринкових відносин та нових тенденцій суспільно-політичного життя. Імператорські реформи Марії Терези, Йосифа II, Франца I реформували аграрні відносини й сприяли культурно-освітньому пробудженню українства. Принизливе кріпацтво було замінене панщиною (1789), сільські громади дістали право самоврядування (1784). Зріс престиж Греко-католицької церкви, бо її вірних заборонено (1781) навертати до латинського обряду. Кардинальні зміни внесено в життя церков – їх підпорядковано державі. 1784 р. у Львові в колишньому монастирі домініканців засновано Греко-католицьку духовну семінарію, а також – філософський і

богословський факультети при Львівському університеті імені імператора Франца. Окремі декрети зрівняли українських священників у правах і привілеях з латинськими ксьондзами, дозволено навчання українською мовою в школах[551. С.159].

Визначною подією в церковно-релігійному житті краю і загалом церкви стало відновлення Галицької митрополії. Після поділу Речі Посполитої осідок Київської митрополії опинився в межах Російської імперії. Тож галицький і холмський єпископи висунули ідею відновлення, або перенесення митрополичого престолу до реконструйованого Львова, що саме вирвався за межі середньовічних мурів, аби стати осередком динамічних подій нової історичної епохи. Галицькі ієрархи неодноразово зверталися з цією пропозицією до цісаря, особливо після 1803 р., коли польські ксьондзи розгорнули акцію підпорядкування українських єпархій латинському єпископату. Та лише 1808 р. до Галичини надійшла булла Папи Пія VII і цісарський диплом про відновлення у найбільшому місті краю Львові (1808 р. 41,5 тис. населення; у Кракові лише 25,7 тис.) Галицької митрополії на чолі з Антоном Ангеловичем (1756–1814). До митрополії увійшли Перемисько-Самбірсько-Сяноцька, Холмсько-Белзька та Львівсько-Галицько-Каменецька єпархії[1032. С.258-259; 495. С.209]. Загалом початок XIX ст. видався надзвичайно складним в історії Прикарпаття і Волині, які у наполеонівських війнах у 1805–1809 рр. стали ареною бойових дій і зоною окупації як польсько-французького, так і російського війська. Надзвичайне військове становище суттєво перешкоджало діяльності Галицького митрополита та його кліру.

Заходи австрійського уряду суттєво не послабили дискримінаційну політику щодо українського населення Галичини у галузі економіки і культури. У політичному плані вона знайшла свій вияв у пануванні польської меншості над українською більшістю. Відень завжди надавав перевагу союзу з поляками, що спричинило довголітнє протистояння цих двох народів. Отже, хоча Галичина й підпорядковувалась Австрії, український народ і його церква не звільнилися від згубної польської політики денационалізації та латинізації. “Після приєднання до Австрії, – відзначав історик церкви А. Великий, – церковні, культурні, політичні реформи цісаря Йосифа II поставили були польську і українську сторони на однакові й рівні правні основи для дальшого розвитку церкви та релігійного життя”. Тож українці краю, внаслідок довготривалої польської окупації, перебували у стані духовно-культурної стагнації. Їм бракувало політичного проводу (і досвіду), власної інтелігенції. Поляки ж, навпаки, зберегли національний провід, господарський потенціал і владне становище в Галичині. Вони усіма засобами намагалися утримати й закріпити свої самоврядні позиції та станові привілеї. “В

результаті, галицьке духовенство, – слушно відзначав А. Великий, – майже ціле дев'ятнадцяте століття мусило нести на своїх плечах усі церковні, культурні, економічні та політичні труди за українську справу” [551. С.101].

Наполеонівські війни та Віденський Конгрес 1815 р. призупинили реалізацію австрійських реформ щодо Галичини. І все ж митрополитові Антону Ангеловичу вдалося розв'язати низку питань, які сприяли духовно-культурному поступу краян й організаційному зміцненню церкви. До речі, дякуючи його протегуванню полегшено норми панщини українським селянам. Митрополит сприяв заснуванню у Перемишлі дяко-вчительського інституту, домігся збереження православного календаря з власною системою празників і свят, відстоював права на освіту рідною мовою у системі офіційного навчання.

Слід відзначити, що справа просвіти селян, церковного і світського шкільництва турбувала духовенство від самих початків християнства в Україні–Русі. Після втрати державності церква стає основним оберегом національно-культурних традицій і загалом етнокоду народу. Через шкільництво клір боронив паству від денаціоналізації і латинізації, загроза яких була надзвичайно актуальною протягом трьох-чотирьох століть. Під гаслами боротьби за народну освіту, захист рідної мови й піднялася перша хвиля національного пробудження в Галичині та Буковині.

Загальновідомо, що культура і національний характер народу передусім виражаються його мовою. Бо мова, зауважував тогочасний німецький просвітитель Й. Гердер, робить людину людиною, тобто розумною істотою. Оскільки мова є вираженням певного способу мислення, відповідно, й кожна мовна спільнота має власний спосіб мислення, власний характер, культуру і, передусім, завдяки мові існує як окрема спільнота. Робота Й. Гердера, насамперед “Філософія історії людства”, були знаними в ХІХ ст. у Галичині [704. С.227].

Власне після наполеонівських війн ієрархи церкви започаткували розбудову структур народного шкільництва. В українських селах створювалися парафії, які ставали своєрідними центрами етноінтеграції, що поширювали грамоту та релігійно-обрядові традиції, засновували парафіяльні школи, де вчителювали здебільшого священики і дяки. Галицькі митрополити і єпископи постійно вимагали від духовенства піклуватися школами, використовувати кожен можливість, надану новою владою для духовно-культурного відродження бідноти. Нагадаємо, що цісарськими законами і декретами від 1774 р. впроваджено однокласні парафіяльні школи в селах і три-, чотирікласні – у

містечках та містах, обов'язкове загальне навчання дітей 5–12 років мовою більшості. Школи утримували громадою[558. С.148-149].

Особливо широкомасштабну культурно-освітню акцію розгорнув перемиський єпископ, а в 1815–1858 рр. львівський митрополит Михайло Левицький (1774–1858). “Доба правління Михайла Левицького, – слушно відзначав А. Сапеляк, – справедливо вважається переломною на шляху відродження національного обличчя Української церкви” [946. С.101]. Розбудову шкільництва започаткував проведений ним у Перемишлі синод, який ухвалив відновити зруйновані війнами парафіяльні школи й запровадити в них українську мову. Митрополит також домігся від уряду впровадження нового статуту австрійського шкільництва і в Галичині. В результаті, за 1816–1819 рр. у краї засновано 383 нові парафіяльні школи[902. С.187]. Референтом із шкільних справ М. Левицький призначив талановитого організатора і оборонця рідної мови священника Івана Могильницького, який уклав статут Перемиського дяко-вчительського інституту, що проіснував до Другої світової війни, тобто 120 років. За ініціативою владики 1816 р. у Перемишлі засновано культурно-освітнє “Товариство Галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти і культури серед вірних”, яке видавало й розповсюджувало духовну літературу українською мовою. Того ж року видруковано “Буквар”, невдовзі о. І. Могильницький уклав граматику української мови. Згодом (1839) перший кардинал-українець М. Левицький виступив з протестом проти ліквідації російським урядом унії на Правобережжі, Волині й Білорусі.

Проблемами громадянського патріотизму і просвіти перейнявся й наступний перемиський єпископ Іван Снігурський. Завдяки його наполегливій діяльності 1832 р. в єпархії діяло 411 народних шкіл. Відчутно спричинявся до піднесення рівня освіти серед селянства Дяко-вчительський інститут на чолі з І. Могильницьким, в якому на кошти церкви у Перемишлі навчалися здебільшого діти селян, дяків і священників[1091. С.249-259]. У 1820–1830 рр. навколо молодого єпископа І. Снігурського згуртувалася група патріотично настроєних священників та інтелігентів, які налагодили у Перемиській греко-католицькій друкарні видання книжок церковно-слов'янською мовою [640]. Чимало з них на той час вже закінчили богословські факультети Львівського, Віденського та інших університетів західноєвропейських країн. І. Снігурський прагнув створити низку нових єпархіальних структур і мережу початкових шкіл у Надсянні [358].

Однак просвітньо-культурницька діяльність церкви наштовхнулася на спротив польської крайової адміністрації та Римо-католицького костелу. Після того, як українці дещо поліпшили стан шкільної справи, постала проблема української мови, яка

піддавалася утискам, а часом і відверто заборонялася. Тому нерідко й проповіді проголошувалися т. зв. язичієм (мішанина польської, церковно-слов'янської та української мов). З 1815 р. митрополита греко-католицька консисторія розгорнула широку акцію за впровадження української мови в школах. Оскільки бракувало вчителів, митрополит Михайло Левицький дав завдання реалізовувати ці заходи парохам. Але польські та австрійські владні структури чинили українському кириличному письменству перешкоди, бо не вважали мову “русинів” рівноправною з польською. Велике значення у формуванні національного характеру за утвердження рідної мови, захист її самобутності мали публіцистичні виступи галицьких науковців, насамперед із середовища греко-католицького духовенства. Власне проблемі культурномовної єдності пошматованого народу й присвячувалась праця Івана Могильницького “Українці”. Перш за все автор розглянув українську мову в історичному контексті й довів, що вона не постала з польської, московської чи іншої, а є нарівні з ними окремою, “одною з віток слов'янської прамови”. На основі залучення архівних джерел, стародруків, грамот, публічних актів, автор ствердив, що українська мова “щодо старинності, вироблення й історичної ваги” не поступається жодній іншослов'янській мові. Посилаючись на мовознавчі праці тогочасних славістів, філософсько-богословські та літургійні теми українських митрополитів і єпископів, І. Могильницький спростовував закиди щодо змішування української мови з московською і аргументовано ствердив їх окремішність. У цій науковій праці автор постає “ідеологом українського літературного відродження в Галичині, що вийшло таки з церковних кіл та було винесене на плечах галицького духовенства” [551; 552; 553; 554; 555; 556; 557].

Усупереч духовним супротивникам митрополит М. Левицький видав три меморіали (1817, 1821, 1830) щодо “усамостійнення української мови”. Однак консисторії знадобилося кілька років, щоб офіційний Відень, нарешті, видав розпорядження про навчання українською мовою уроків релігії для греко-католицького юнацтва, а також усіх наук в українських парафіяльних школах Галичини. Нагляд за українськими школами покладался на греко-католицьких деканів. Українці домагалися й заміни капеланів римо-католиків на уніятів у шести українських школах регіону (і це їм дозволено на початку 40-х років) [408. С.243-244].

У 1830-х роках у Галичині виразніше заявив про себе український національний рух, що започаткував першу хвилю національного відродження. На думку львівського історика Ярослава Грицака, це сталося внаслідок впливу політики “просвітницького абсолютизму”, нових європейських течій, політичних і культурних змін у Галичині, коли

на арену політичного життя виступило нове покоління української інтелігенції [618. С.190]. В. Верига і Н. Полонська-Василенко вважають, що процес національного відродження в Галичині прискорило польське повстання 1831 р. і національне відродження на Лівобережній Україні. Твори наддніпрянців І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки, М. Максимовича, які з'явилися народною мовою, пробудили не одну тисячу західних українців [558. С.154, 156]. Водночас галицькі друки, зокрема із Перемишля, потрапляли й на Наддніпрянщину.

Довголітнє польське панування “роз”їдало” не тільки українську мову, історичну пам'ять, звичаєве право, але й інтелектуал поневоленого народу. В ХІХ столітті у краї, за висловом недругів, українськими залишилися лише “хлоп і піп”. Отож, саме з них, що було характерною особливістю процесу, й розпочалося національне, культурне і політичне відродження. А втім, з греко-католицького кліру вийшов не лише духовний і церковний, але також громадський, суспільний, культурний та політичний провід народу епохи відродження [552; 553]. На цю особливість суспільно-політичної історії краю звернув увагу Михайло Грушевський у праці “З історії релігійної думки на Україні”: “В Галичині українська уніатська церква націоналізувалась і зв'язувалась з народним життям, з інтелігенцією та з народними масами різноманітними зв'язками не тільки релігійними, але й національними, культурними і політичними, завдяки тому, що духовенство під впливом ідей національного відродження потягнулося до народу, до активної участі в його політичній і національній русі” [620. С.136].

Тож закономірно, що священицтво, займаючи певний суспільний статус, володіючи довір'ям селянства й очолило процес національно-культурного відродження. Саме про цю когорту галицьких священиків отець Ісидор Сохоцький писав: “Всі ці Авдиківські, Ангеловичі, Бачинські, Барвінські, Білецькі, Білинкевичі, Білинські, Бобикевичі, Богачевські, Бурачинські, Вербицькі, Височанські, Витвицькі, Волянські, Войнаровські, Войтовичі, Вояковські, Гарасевичі, Головацькі, Горбачевські, Даниловичі, Дзеровичі, Добрянські, Заклинські, Залозецькі, Зарицькі, Ільницькі, Капустинські, Крип'якевичі, Куземські, Курмановичі, Лаврінські, Лагодинські, Литвиновичі, Лозинські, Лопатинські, Лужницькі, Малиновські, Матковські, Могильницькі, Нижанковські, Огоновські, Окуневські, Олесницькі, Охримовичі, Пеленські, Петрушевичі, Подолинські, Раковські, Роздольські, Сембратовичі, Скоморовські, Снігурські, Ступницькі, Устіяновичі, Цегельські, Чеховичі, Шаяковські, Шашкевичі, Шептицькі, Шухевичі, Яворські і багато інших, були здебільшого нащадками старих боярських або шляхетських, а мабуть, і княжих родів, що, рятуючись перед повним

знищенням з боку польського уряду, посвяtilись духовному званню” [552. С.113-114]. Автор свідомо подав цитату І. Сохоцького повністю, нагадавши читачеві, що ці старовинні священичі родини дали Україні цілу плеяду ієрархів Греко-католицької церкви, зокрема, митрополита Андрея Шептицького, видатних державних діячів (президент Національної Ради Західно-Української Народної Республіки Євген Петрушевич), воєначальників (генерал Віктор Курманович, Роман Шухевич), політичних провідників (Степан Бандера), непересічних письменників, публіцистів, композиторів, активних учасників національно-визвольних змагань ХХ століття.

Новий етап українського відродження в Галичині започаткував у 1830-х роках гурт молодих теологів “Руська трійця”, діяльність яких на захист рідної мови все більше набирала елементів національно-визвольної боротьби. Це був період, коли ідеї просвітництва народу, до яких насамперед спричинилася Українська католицька церква, підготували ґрунт для розгортання процесу національного відродження та його складової – визвольного руху. “Піонерами національного відродження Галичини, – зазначав Дмитро Дорошенко, – судилося стати трьом вихованцям Львівської семінарії, так званій “Руській трійці”: Маркіянові Шашкевичу, Іванові Вагилевичу і Якову Головацькому. Вони були дітьми священиків і самі стали священиками. Ще на шкільній лаві вони захопилися ідеєю відродження слов’янських народів і під впливом українського письменництва у Російській імперії вони працювали над відродженням української народності в Галичині” [651. Т.ІІ. С.302]. У іншій праці “Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу” Дмитро Дорошенко також зауважив чималі заслуги галицького духовенства у справі національного відродження: “Піонерами цього відродження явилися саме представники греко-католицького духовенства. Так історична доля повернула те, що мало служити зняряддям асиміляції і полонізації українського народу, в зняряддя його національного відродження” [652. С.40].

Усвідомлюючи, що в умовах поневолення українства, наступу полонізації, проблема рідної мови набирала важливого політичного значення, оскільки її юридичне знищення вело до асиміляції та ліквідації нації, “Руська трійця” активно пропагувала рідну мову, вважаючи її головною ознакою окремішності народу. Члени “Руської трійці” популяризували твори І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, М. Костомарова, збирали пісенний фольклор, писали літературно-патріотичні твори, популяризуючи національні традиції політичного життя, насамперед часів Київської Русі і Галицько-Волинського князівства та Козацької християнсько-демократичної держави. 1833 р. вони підготували першу збірку народною мовою “Син Русі”, але влада заборонила її видання з

ідеологічних міркувань. Наступна збірка “Зоря” (1834) теж не вийшла у світ через виявлений цензурою політичний характер, насамперед віршів М. Шашкевича, які закликали народ до боротьби за свої права. Нарешті 1837 р. вдалося “на руській народній мові” опублікувати у друкарні Угорського королівського університету (Буда) (головно на кошти директора окружної школи з Коломиї М. Верещинського) альманах “Русалка Дністрова” (понад 200 прим.). Своїм змістом збірка нав’язувала до традицій власної державності та політичної незалежності: возвеличувала подвиги козацтва та гайдамаків, маніфестувала нескореність духу уярмленого народу, усвідомлення неправозгідності розчленування його етнічної території та готовність до праці над його духовно-культурним відродженням у колі вільних слов’янських народів[408. С.230].

“Русалка Дністрова” як перша ластівка нової української літератури, водночас була, за висловом Наталії Полонської-Василенко, “першим виявом відродження” [914. С.327]. Її високо оцінив Іван Франко, справедливо зауваживши, що вона “була свого часу явищем наскрізь революційним”. Каменярь особливо схвально ставився до творів Маркіяна Шашкевича. “Писання Шашкевича робили дуже велике враження й були немов блискавка серед темної ночі. Він мав відвагу і дар висловити досить виразно.., досить зрозуміло все те, що людей боліло, чого вони бажали б надалі” [1041]. Альманах “Русалка Дністрова” приніс видавцям визнання серед слов’янської громадськості й високо оцінювався національно свідомою частиною галицького суспільства. Про його історичне значення виразно висловився М. Демкович-Добрянський: “Русалка Дністрова” започаткувала нову епоху в національному житті на західноукраїнських землях під Австрією, даючи початок новій літературі, а в парі з тим і національному відродженню” [639. С.23]. Зрозуміло, що реакція австрійської влади і польської адміністрації в Галичині була протилежною. Збірник конфіскували і майже цілком знищили згідно зі спеціальним розпорядженням галицького намісника. Авторів піддано утискам. Зокрема, М. Шашкевич був священиком у найубогіших парафіях, жив у злиднях і передчасно помер на 32-му році життя. Це також є закономірністю тогочасних суспільно-політичних реалій. Відомий діяч радикального руху Михайло Павлик через півстоліття так охарактеризував трагедію “Руської Трійці”: “Можна сказати сміло, що заходи “Руської Трійці” – це була перша в Галичині революція против загалу руського духовенства, особливо вищого, у котрого й переклади з св. письма на мову мужицьку були ділом безбожним. То само значили ті заходи й для польської шляхти та полякуючого тоді цісарського правительства” [408. С.309, 357].

Важливо і те, що майже рівночасно з появою програми Кирило-Мефодіївського братства, священник парафії із Микитинець на Коломийщині (згодом перший завідувач кафедри руської словесності Львівського університету) Яків Головацький сформулював засади політичної програми українського національного руху в Галичині, що стали підсумком патріотичної діяльності “Руської трійці”. Зокрема, в німецькомовній статті “Становище русинів у Галичині”, опублікованій у журналі “Щорічники з слов’янської літератури, мистецтва і науки” (Ляйпціг, 1846) він з докором нагадав усім, що українці – не переселенці, а потомственні аборигени, які кількісно (13 млн.) мають у слов’янському світі друге місце після росіян, і такий їх занепад – украй ненормальне явище. Далі Я. Головацький висуває низку вимог щодо забезпечення політичних умов вільного національного розвитку українців Австрійської монархії: скасування панщини або заміну її чиншем; піднесення “середнього стану”; поширення загальнокорисних знань рідною мовою; викладання і дослідження української мови у вищих школах з метою підготовки кадрів інтелігенції, здатних працювати в україномовному середовищі. Водночас Я. Головацький критикував відрив вищих суспільних верств від простолюдю та національне ренегатство[558. С.166]. Заборонену владою статтю-відбиток схвально зустріли побратими, семінаристи, що свідчило про важливість її ролі у справі політичного прозріння духовенства, мобілізації громадської думки краю навколо етнонаціональних проблем напередодні “весни народів”.

1848 р. усю Європу охопив революційний рух, який увійшов у історію як “весна народів”. Чи не найбільших потрясінь зазнала Австрійська імперія. Національно-визвольний рух поневолених народів Італії (власне там антиавстрійським повстанням й започатковано “Весну народів”), Угорщини, Чехії, Хорватії, Польщі, а також Галичини й Буковини та березневі народні виступи у Відні призвели до падіння режиму всевладного канцлера Меттерніха. Новий австрійський уряд декларував демократичні свободи совісті та віросповідань, преси, зборів, організацій; 17 квітня цісар Фердинанд I підписав закон про скасування панщини, звільнення селян від повинностей і надання їм волі; 25-го квітня оголошено конституцію і загальні вибори до парламенту, дозволено формувати крайову національну гвардію. Революція дала поштовх демократичним перетворенням, які забезпечили небувале піднесення національного руху в Галичині, надавши йому політичного характеру. У протистоянні з польським сепаратизмом австрійський уряд, зокрема губернатор Галичини граф Ф. Стадіон, мусів прихильно поставитися до галицьких русинів (так тоді називали себе тутешні українці), лояльних до Відня і з помірними вимогами, викладеними у петиції до цісаря 19 квітня проводом львівської

громади на чолі з крилошанином Михайлом Куземським. Вони дійсно були поміркованими: впровадити українську мову в школах, видавати цісарські розпорядження українською мовою, відкрити українцям шлях в органи місцевого самоврядування, зрівняти греко-католицьке духовенство у правах і привілеях з латинським 600. [X–XXXII; Великий С.114-115]

Перебіг суспільно-політичних подій в Галичині переконливо засвідчив бажання ієрархії Української церкви взяти участь в національному русі. Власне тоді церква трансформувалася із духовної сили в суспільну інституцію. “Переїняло греко-католицьке духовенство в Галичині провід у всіх ділянках руху, названого “весною народів”, – відзначав А. Великий, – і в центрі, і на провінції, в селах і містах, в ділянках політичній, громадській, освітній, науковій, пропагандивній, а навіть економічній” [408. С.247-251]. Зауважимо, що культурно-політичне прозріння українства Галичини і стрімке піднесення національно-визвольного руху під час революційних подій 1848 р. у контексті геополітичного положення між Заходом і Сходом неоднозначно сприймалися сучасниками й відповідно викликали різні напрямки церковної політики. “У середовищі греко-католицького духовенства щодо ситуації історичного моменту і перспектив розвитку церкви, – стверджує львівський історик Олег Турій, – існували дві основні точки зору: тісна інтеграція з католицьким світом і латинізація, або піднесення східної традиції й відновлення православ'я. Обидві вели до ліквідації унії і загрожували національній самобутності українців. Тому, очоливши національний рух, греко-католицька ієрархія боролася за своє особливе місце в релігійному світі, забезпечувала право на існування, намагалася визначити позицію Греко-католицької церкви в системі державно-політичних, соціальних і національних відносин” [1018. С.75]. Власне тоді духовенство стало чи не єдиним посередником і репрезентантом населення у стосунках із державною владою.

Отже цілком закономірно, що створену 2 травня 1848 р. Головну Руську Раду (ГРР) – першу українську політичну організацію в Галичині – очолив авторитетний перемиський єпископ Григорій Яхимович (1792–1863), його заступником обрано каноника Михайла Куземського (1809–1879) [1071. С.247], а секретарем досвідченого отця Михайла Малиновського (1812–1894) [352. С.4, 10, 14, 21, 23, 27-30, 32-206]. Більшість членів Ради представляли духовенство. Її засідання відбувалися двічі на тиждень (у понеділок і п'ятницю) в приміщенні митрополичої консисторії біля Свято-юрського собору, а від 12 травня 1848 р. – у залі греко-католицької духовної семінарії. У маніфесті до народу її провід задекларував єдність 15-мільйонного (українського)

“великого руського народу”, який “одним говорить язиком” і у минулому мав могутню державу. У ньому фактично містилася програма діяльності Ради. Головними її напрямками були: збереження греко-католицької віри і обряду та надання церкві рівних прав з іншими, демократизація народної освіти і впровадження рідної мови у всі державні та громадські установи, відстоювання конституційних прав і свобод народу[552; 553; 554; 558. С.167]. Духовним органом Ради став перший український часопис “Зоря Галицька”, з яким співпрацювали І. Вагилевич, Я. Головацький, І. Могильницький, М. Куземський. При Раді діяли сільський, шкільний, фінансовий та інші відділи. В округах і деканатах утворено 50 так званих “менших” (деканальних) Рад, якими керували представники духовенства. Зокрема, вони діяли у таких місцевостях: Беренсали, Бібка, Бір’ю, Богородичани, Болехів, Броди, Бучач, Галич, Глиняни, Городок, Динів, Дрогобич, Жовкла, Журавко, Заложці, Затварниця, Збараж, Зборів, Золочів, Калуш, Коломия, Комарно, Косів, Лабова, Любасів, Мокряни, Нараїв, Олесько, Перегінськ, Перемишль, Підбужжя, Підгайці, Рогатин, Розділ, Самбір, Снятин, Станіставів, Стрий, Сянок, Теревовля, Тернопіль, Турка, Устя, Ходорів, Холоїв, Чернівці, Чортків, Ярослав, Ясницька. У липні 1848 р. почали виникати окружні руські ради – у Бережанах, Жовклі, Коломії [352. С. XXIV–XXV]. У ході широкомасштабної культурно-освітньої і господарської діяльності ради влаштовували багатолюдні віча, які набирали характеру політичних демонстрацій.

Галицьке духовенство активно діяло під час перших виборів до австрійського парламенту 1848 р. У ході передвиборної кампанії Головна Руська Рада зусиллями парохів розгорнула широку агітацію серед малописьменного селянства з тим, щоб обрати послами гідних представників народу. І хоча із 96 мандатів, наданих Галичині, українцям вдалося вибороти лише 39 (з них 27 селян і 9 священослужителів), це було певним досягненням, адже відтепер вони могли використати парламентську трибуну для актуалізації власних проблем. Утворений український парламентський клуб очолив єпископ Григорій Яхимович, про якого історик церкви отець Софрон Мудрий писав: “Головний тягар руху під час “весни народів” ліг на плечі єпископа Яхимовича у 1848–1849 рр., коли він був змушений стати у провіді Головної Руської Ради, щоб поширити в Галичині і Буковині свідомість про його національні і церковні права в межах лояльності і корисності для народу” [836. С.311]. Під його керівництвом українські послы гідно репрезентували Галичину в парламенті, зокрема, внесли чотири меморіали щодо національних відносин у краї, а також петицію з 15 тис. підписами про поділ Галичини на українську (Східну) і польську (Західну). Зрозуміло, що вказані пропозиції зустріли

шалений опір поляків. Адже, виходячи з тодішньої ситуації, Головна Руська Рада переслідувала мету – відокремити український етнічний терен від польського впливу. Передбачалося, що у Східній Галичині буде окремий намісник, а в установах, школах, храмах впроваджено українську мову, галицьким українцям мали виділятися посадові місця в органах державної влади. І хоча цісар і його уряд загалом визнали слушність українського проекту, однак під впливом поляків так і не наважилися на його реалізацію. Навіть після того, як петицію до нового цісаря Франца-Йосифа підписали 200 тис. галичан.

Помітною подією “весни народів” був перший Конгрес слов’янських народів Австрії у червні 1848 р. у Празі, що, на думку його організаторів, мав виробити принципи взаємодії австрійських слов’ян – забезпечити їхні національні права, протидіяти німецькому централізмові та перетворити імперію Габсбургів у федеративне об’єднання. Галицька делегація, яку очолював крилошанин Григорій Гинилевич (1809–1871), оприлюднила проблеми поділу Галичини, впровадження української мови, наголосила на етноправну рівність українців серед інших народів. У жовтні 1848 р., незважаючи на заборону австрійської адміністрації Галичини, Головна Руська Рада скликала у Львові “Собор (з’їзд) руських учених”, у роботі якого взяли участь 119 представників галицької інтелігенції (близько 90% з них склали священники під проводом крилошанина М. Куземського). Головна доповідь Я. Головацького присвячувалася проблемам української мови. Важливим рішенням з’їзду стала постанова про заснування у Львові першого наукового товариства “Руська Матиця”, статутним завданням якого було видавати і поширювати книжки для зміцнення віри і моральності, поширення знання, розвитку красномовства, каліграфії, техніки, господарства і педагогії [552; 553; 554]. У цілому ж товариство дбало про освіту і літературу для народу, шкільництво рідною мовою, розвиток книговидання. В результаті конструктивної роботи Головної Руської Ради на просвітницькій ниві за короткий термін кількість українських шкіл у краї досягла 900 у 1849 році [586. С.32].

Слід сказати також про відновлення Головною Руською Радою національних символів: синьо-жовтого прапора, який є сьогодні прапором України, та герба галицько-волинських князів – золотий лев на голубому тлі, заснування у Львові визначної інституції для ведення культурно-освітньої роботи – Народного Дому, який діяв до 1939 р. (ця будівля належить Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України).

Характеризуючи бурхливі темпи національно-культурного відродження і його широкий діапазон в Галичині доби “весни народів” Іван Франко писав: “Назагал розмах до правдивого, широкого і всестороннього національного життя в тому часі був добрий і пізніші покоління навязували власне до того, що розпочато або бодай задумано у 1848 році”. У зв’язку з цим слід згадати свідомого соборника-державника лемківського священика із с. Ветлини Василя Подолинського, який влітку того року опублікував польською мовою книгу “Слово перестороги”, детально обґрунтовуючи майбутню національно-державну концепцію розвитку краю. Розглянувши чотири перспективи майбутнього Галичини (у злуці з Австрією, Польщею, Росією або її самостійного шляху), автор прийшов до висновку, що єдино можливою перспективою для його пошматованого народу є соборна незалежна українська держава, до якої повинна увійти й Галичина. Інші шляхи загрожують національною загибеллю[1040. С.122]. Відзначено також необхідність налагодження рівноправних українсько-польських відносин.

Незважаючи на коротке існування Головної Руської Ради (розпущена 1851 р.), її роль у духовно-політичному розкріпаченні краян та формуванні ідеології національного руху надзвичайно велика, як і заслуги її провідників – єпископату і духовенства Греко-католицької церкви. Як відомо, провідники ГРР намагалися підкреслити “загальнонародний” характер Головної та місцевих рад і тим самим заперечити звинувачення, що греко-католицька ієрархія при підтримці бюрократії прагне встановлення в Галичині теократії. Втім, організаційна заангажованість патріотичного духовенства відіграла вирішальну роль у швидкому розповсюдженні ідеології національного руху серед краян і, відповідно, – у розширенні його соціальної бази. Чимала робота здійснена і на формування зовнішньої opinio. Зокрема, в об’їзнику до місцевих рад від 1 червня 1848 р. зазначалося: “Головною метою діяльності рад повинна бути охорона “усіма правими способами” руської народності... Щоб той намір допровадити до успіху, ми повинні друкувати і розсилати всілякі письма, кореспондувати з чисельними і щораз зростаючими поменшими радами, подавати різні пропозиції і прохання до високих урядів, вміщувати потрібні повідомлення не лише в тугейших, але й закордонних газетах...” [352. С. XXIV–XXVI].

Однак вже на початку 1850-х років у Австрії відновився реакційний режим, який взяв курс на повернення абсолютизму. Конституційні права українців анулювались. З приходом на посаду губернатора Галичини графа А. Голуховського посилювався тиск і на Греко-католицьку церкву, провідників ГРР, яка 30 червня 1851 р. змушена була саморозпуститися. Всеволодна польська адміністрація проігнорувала розроблений декрет

уряду про поділ Галичини на українську і польську. Зі школи поступово витіснялася українська мова. Все це зумовило поширення русофільства (“москвофільства”) насамперед як протест проти полонізації і латинізації українців. До того ж Росія, дбаючи про власні цілі, підтримувала цю течію не лише морально, але й матеріально [849. С.18-19]. У цей складний період посилилася відповідальність патріотично налаштованого духовенства. “Провід у культурному та національному житті українців належав інтелігенції духовного походження, головним чином священикам-уніятим, які купчилися біля “Святого Юра” у Львові, де була резиденція митрополита, – зазначала Н. Полонська-Василенко. – Осередком духовної інтелігенції, її проводом і протектором був митрополит (Михайло Левицький – *авт.*), і всю національну справу ця духовна верства брала, як обрядово-церковну, вбачаючи в церковній організації єдину оборону проти польського наступу” [914. С.329]. 1856 р. Папа Пій IX надав Михайлові Левицькому (1774–1858), першому серед галицьких митрополитів, звання кардинала, що сприяло як деякому піднесенню авторитету Греко-католицької церкви, та її впливу на вирішення деяких національно-релігійних проблем західних українців.

Після поразки Австрії у війні з П’ємонтом (1859) та загрозою національно-визвольного руху в імперії, її уряд змушений був повернутися до конституції 1860 р., яка наступного року була дещо лібералізована. Скориставшись новою поразкою Австрії у війні з Прусією, угорці отримали державність і свій парламент. Відтак 1867 р. утворилася Австро-Угорська імперія [1060. С.399-409]. У складі Австрії залишилося 17 територіальних коронних країв, серед них Галичина й Буковина; її конституція і закони декларували рівноправність усіх народів імперії, право на рідну мову у школах та державних установах. Але насправді українці декларованих прав не відчували. Тому українські посланці у віденському парламенті і Галицькому крайовому сеймі (перше скликання – 1861–1866 рр.) вели вперту боротьбу за реалізацію громадянських прав. Важливу роль у ній відігравав Григорій Яхимович, який 1860 р. очолив Галицьку митрополію і всіляко сприяв священикам-послам.

Вибори до Галицького крайового сейму реально віддзеркалювали суспільний вплив греко-католицького духовенства, яке змушене було втягуватися у політичні баталії. Бо іншої суспільної сили, здатної взяти політичний провід, в українському суспільстві тоді не було. На початку 1861 р. єпископат Греко-католицької церкви звернувся до духовенства і вірних з поясненням суті виборів і завдань Сейму, пропонуючи краянам обирати “трезвих, розумних, релігійних, сумлінних мужей, які відзначаються прихильністю до нашої руської справи” [1014. С.314-315]. Однак, навчене досвідом 1848 р., духовенство намагалося забезпечити й собі належне представництво у виборних органах державної влади. Тож серед 77 кандидатів, запропонованих руським виборчим комітетом на чолі з крилошанином Г. Куземським, нараховувалось 58 священиків, 19 представників світської інтелігенції і жодного селянина. І все ж результати виборів викликали розчарування серед кліру: посольську довіру дістали лише 22 священики, 8 представників світської інтелігенції і 16 селян. Крім трьох владик – Григорія Яхимовича, Томи Полянського і Спиридона Литвиновича (1810–1869) (іменований віце-маршалком сейму), обрано авторитетних священиків С. Вітвицького, Г. Гинилевича, І. Гушалевича, А. Добрянського, М. Куземського, Й. Левицького, Й. Лозинського, А. Могильницького, А. Петрушевича, І. Наумовича, Ю. Негребецького, В. Фортуну [1014. С.314-315; 1071. С.82-135]. Головним винуватцем зменшення списку духовенства отець Володимир Терлецький вважав польську шляхту, яка налаштовувала селян проти своїх душпастирів [1005]. Втім, робота сейму підтвердила наявність розбіжностей позицій кліру і селянства у соціально-економічних питаннях, особливо під час обговорення проблеми ліквідації

натуральних і грошових данин парафіян на користь священиків, врегулювання плати за обряди[1016. С.115-118].

Серед послів Державної ради в Відні інтереси виборців з 1873 р. послідовно захищав отець Іван Озаркевич (батько письменниці Наталії Кобринської). Серед 16 тодішніх українських послів 11 були священиками. Озаркевич став провідником галицької депутації, яка 12 грудня 1895 р. доповіла цісарю про сваволю місцевої влади. Невдовзі, 1908 р., до Віденського парламенту від національно-демократичної партії обрано священиків: Йосифа Фолиса (Львівський округ), Степана Онишкевича (Судова Вишня–Самбір), а також Тита Войнаровського (Коломийський округ), що розпарцелював серед покутських селян 30000 моргів поміщицької землі[511].

У цей час галицькі поляки посилили свої позиції, зокрема, домоглися призначення намісниками цісаря виключно поляків, які, до того ж, очолювали й крайову Шкільну Раду. Це становище вони зберегли до 1916 р. Галицький Крайовий сейм, в якому польські послы мали велику перевагу, усіляко гальмував вирішення життєво важливих для українства проблем народної освіти й навчання рідною мовою. За підрахунками Василя Вериги за 40 років конституційного ладу в Галичині українці змогли організувати лише п'ять державних гімназій (у Львові, Перемишлі, Коломиї, Тернополі, Станіславові), тоді як поляки мали 110, крім того чотири академії, зокрема Академію Наук у Кракові.

Тож митрополича діяльність Г. Яхимовича розпочалася з низки протестаційних заяв до цісаря з вимогами: впровадити народну українську мову у школах з більшістю

українців, її викладання в середніх школах, вживання в адміністративних органах і громадських установах; призначення на урядові посади тих, хто володіє українською мовою. Відтак уряд таки погодився надати свободу українській мові в Галичині, зобов'язався друкувати книги народною мовою. Приділяючи велику увагу розвитку шкільництва, митрополит Г. Яхимович протистояв двом суспільним течіям, які захопили й церкву, – польському латинізму і русофільству, до якого наприкінці 60-х – початку 70-х років схилилася значна частина греко-католиків.

Митрополит Спиридон Лавринович (обраний 1863 р.) продовжував курс Г. Яхимовича, скерований на подальшу розбудову мережі народного шкільництва, утвердження ідеї національної окремішності українців. Цій справі спричинилася так звана "Конкордія" – декларація про міжобрядове порозуміння між поляками й українцями в Галичині, схвалена Папою Пієм IX, цісарем, латинськими і українськими єпископами, що діяла до розвалу Австро-Угорської імперії 1918 р., і виникнення на її уламках незалежних Польщі і Західно-Української Народної Республіки. Головним досягненням "Конкордії" була заборона українцям греко-католицького обряду переходити на латинський, а латинникам – на греко-католицький. Тобто обидва обряди в Галичині закріпили чисельну незмінність, територіальну непорушність та сакраментну тотожність, що відповідало національним і церковним інтересам українства Галичини. Вона унормувала громадсько-церковну співпрацю і стосунки між населенням краю. "Конкордія" 1863 р., – відзначав А. Великий, – була новою спробою налагодження співжиття між двома народами і двома обрядами на одній і тій же території, по довгих століттях спроб. Колись її роблено з позицій переваги одної національності і одного обряду. Тепер була вчинена спроба зробити її з позицій паритетних, окупації одного і другого партнера. Теоретично вона була доброю, але в практиці взяли верх давні сентименти" [552. С.154]. Протистоянню сприяло, певною мірою, папське підтвердження Львівської і Перемиської капітул – колегій духовенства вищого рангу, дорадчих і допоміжних органів єпископів. Це дозволило греко-католицьким єпископам використовувати у повному обсязі канонічні права і привілеї церковно-правового інституту.

Інтриги польських урядових і церковних кіл, організований наступ і відчутні успіхи русофільства [510. С.231-268] у 1860-х роках ще більше посилили традиції "Руської Трійці" і "Весни народів" 1848 р. у галицькому суспільстві. Поступово зміцнювала свої позиції Греко-католицька церква. Її головна твердиня – Львівська єпархія охоплювала 1,3 млн. вірних більшої частини Галичини і Буковини. Інша єпархія

Галицької митрополії, Перемиська, нараховувала 855 тис. греко-католиків[1031. С.311]. У середовищі галицького селянства невтомно працювали близько 1200 священників. "Колосальне значення в національному відродженні галицької вітки українського народу відіграла Українська греко-католицька церква. Вона охоплювала найширші маси населення, й національна свідомість у багатьох селах залежала від свідомості пароха. Здебільшого священник був єдиною високоосвіченою людиною на селі, до якого всі зверталися як до свого батька за порадою чи книгою, і він мав великий вплив на парафіян" [559. С.200], – зазначав В. Верига. Зростанню національно-соборної свідомості галичан сприяли твори наддніпрянців, особливо патріотичні поезії Тараса Шевченка. Після сумнозвісних Валуєвського і Емського указів, що забороняли видання книг українською мовою, письменники й публіцисти підросійської України друкували свої твори в Галичині. Сюди поступово перемістився центр всеукраїнського національного руху, а край отримав назву "Українського П'ємонта".

Займаючи у суспільно-культурних процесах національного руху чільне місце, патріотичне святенництво намагалася протистояти асиміляційним процесам і спробам відчуження сільської культури від міської. Не забуваймо, що в цей час активізувалося міське будівництво, лісорозробки, започаткувався промисловий нафтовидобуток на Дрогобиччині, зростає кількість гуралень і броварів. Все це провокувало кризу традиційних суспільно-моральних і сімейних цінностей, що, зрозуміло, хвилювало священників. Митрополит Йосиф Сембратович (1870–1882) розгорнув широку боротьбу проти аморальності й пияцтва. Цілеспрямовані проповіді в церквах, місії на периферії, заснована мережа братств тверезості у комплексі з активною культурно-освітньою роботою давали відчутні результати, піднімаючи водночас авторитет церкви, сприяючи утвердженню християнської моралі й вихованню національної свідомості. Попри перешкоди польської адміністрації поширювалося українське шкільництво. Цьому сприяла шкільна реформа 1860–1870-х років, здійснена австрійським урядом під тиском українських послів і греко-католицької ієрархії. Було запроваджено обов'язкове початкове навчання дітей рідною мовою, завдяки чому в Галичині у 1869/1869 навчальному році діяло вже 1293 державні початкові школи з українською мовою викладання, а до кінця XIX ст. чисельність письменних українців досягла близько 30%[982. С.208-209]. Усвідомлюючи, що широка народна освіта – фундамент національної свідомості й одна з найважливіших ділянок національного відродження, і власне просвіта зможе пробудити народ до активного суспільного життя і витворити з етносу національно свідомих громадян, галицьке духовенство постійно дбало про

школи. 1875 р. у Галичині діяло 1340, а 1900 р. – 2136 українських шкіл, щоправда, частина з них були змішаними[558. С.200].

Поступ національно-культурного життя засвідчило заснування за ініціативою отця Степана Качали (1815–1888) [340. С.46-259] наймасовішого крайового товариства “Просвіта”. На установчих зборах у Львові 8 грудня 1868 р. головою товариства обрано сина греко-католицького священика Анатолія Вахнянина (1841–1908). Головним завданням “Просвіти” визначено поширення освіти серед дорослих шляхом видання книжок і організації в українських селах широкої мережі читалень [414]. Кредо товариства висловив на перших зборах студент А. Січинський: “Кожний нарід, що хоче добитися самостійності, мусить перед усім дбати про те, щоб нижчі верстви суспільности, народні маси, піднести до тої степені просвіти, щоб народна маса почула себе членом народного організму, відчула своє горожанське і національне достоїнство й узнала потребу існування нації, як окремішної народної індивідуальности” [558. С.195]. У повітах утворилися філії товариства, які розгорнули активну діяльність. На першому етапі головна увага зосереджувалась на організаційних проблемах, видавничій справі, популяризації національних традицій. Пізніше сфера впливу Товариства поширилася на інші ділянки суспільного життя й диктувалася захистом етнополітичних інтересів західних українців. У 30-і роки, до її ліквідації більшовиками, “Просвіта” була наймасовішою українською організацією, що охоплювала усі сфери національно-культурного життя й протистояла асиміляційним тискам польської адміністрації. У 1912 р. вона в Галичині мала 77 філій, а її мережа нараховувала 504 читальні і 2364 бібліотеки, сотні аматорських мистецьких гуртків, які об’єднували близько 200 тис. членів. За підрахунками львівського історика Володимира Пашука 1914 р. “Просвіта” об’єднувала 36,5 тис. членів [558. С.196; 887. С.245]. Водночас падав авторитет москвофільських читалень ім. Качковського [341. С.82]. Характерною особливістю просвітянського товариства було те, що її периферійні філії та сільські осередки здебільшого очолювали священики. Саме завдяки їх подвижницькій праці “Просвіта” відіграла величезну роль в культурно-освітньому й національному розвитку терену, готуючи кадри для визвольних змагань 1914–1923 рр.

Галицьке духовенство спричинилося також до створення низки національних товариств і організацій, які піднімали добробут краян. Саме священики з Олеська (неподалік Золочева) брати Юліан і Тома Дуткевичі 1899 р. заснували Крайове Господарське товариство “Сільський Господар” – станову селянську організацію для захисту хліборобів від свавілля влади. Ця організація сприяла піднесенню освітньо-

господарської культури, навчанню городників, садівників, пасічників. Згодом стала третьою всенародною інституцією поруч із "Просвітою" та "Рідною школою" й існувало до розпуску радянською владою 1939 р., маючи 60 філій, 2040 сільських гуртків і 160 тис. членів [675. С.264-269].

У читацьких колах краю користувалися популярністю літературно-публіцистичні твори священників-просвітян Тита Блонського (1830–1897), Володимира Герасимовича (1870–1940), Івана Гулашевича (1866–1934), Василя Залозецького (1933–1915), Василя Ільницького (1823–1895), Дмитра Йосифовича (1867–1939), Богдана Кирчіва (1856–1900), Юрія Кміта (1872–1946), Михайла Петрушевича (1859–1895), Івана Плешкана (1866–1933) та ін. [511].

Церква, насамперед митрополит А. Шептицький, опікувалися Богданом Лепким. Коли письменник написав "Мотрю" і надіслав один примірник історичної повісті А. Шептицькому, той сердечно подякував: "Ваша повість дуже мені подобалась, я читав пильно та дві ночі не міг спати, бо не міг відірватися від читання. Нехай Господь Бог благословить у дальшій праці" [456. 1997. 15 липня]. На честь А. Шептицького і захист рідної церкви від войовничого російського православ'я Б. Лепкий згодом (1915) написав патріотичну поезію "У храмі Святого Юра":

"Воскресне, встане Україна!
Тільки не тратьте, браття, віри,
Тільки не будьте маловіри.
Тільки не будьте, як бур'ян,
Хто скосить – той йому і пан.
І стійте твердо, як скала" [767].

Із священничого середовища вийшли талановиті композитори: Михайло Вербицький (1819–1870), Порфирій Бажанський (1836–1903), Сидір Воробкевич (1836–1903, Чернівці), Теофіль Бобринський (1848–1882), Микола Кумановський (1846–1924), Віктор Матюк (1862–1902), а також когорта педагогів, акторів, етнографів, бібліотекарів, музейних працівників [668; 511].

За участю церковних ієрархів та Ставропігійського інституту (ств. 1788 р. у Львові) [866; 711] організовано археологічно-бібліографічну виставку до 900-ї річниці запровадження на Русі християнства та 40-річчя правління монарха Франца-Йосифа. 14 квітня 1888 р. її ініціатори Антін Петрушевич та Ізидор Шараневич звернулися до владик єпархій, духовенства "щоби воно 1) проголосило в своїх єпархіях по всіх церквах передивитися старослов'янські церковні книги і рукописи, зробити короткий список

таких книг з позначенням місця друкування та року видання їх до кінця XVIII ст. і надіслати до кінця червня 1888 р. до Ставропільського інституту; 2) передивитися старовинні фелони, епітрахелі, плащаниці, антимінси та інше церковне начиння, як, наприклад, ікони, хрести, посудини...”. Відтак на заклик відгукнулися митрополит Сильвестр Сембратович, Львівська і Перемиська греко-католицькі капітули, ігумени та протоігумени василіанських монастирів, 35 священників. На основі виставки через рік засновано Музей Ставропільського інституту, в якому було представлено 60 рукописів, 243 стародруки, 313 предметів церковного мистецтва [966. С.9].

Заохочувалася краєзнавча робота, яка відроджувала історичну пам'ять, посилювала національно-патріотичні почуття. Серед перших спеціальних релігійно-краєзнавчих видань відзначимо “Книжечку Миссійну”, яка виходила поперемінно з дозволу митрополита Сильвестра Сембратовича у Бережанах, Тернополі, Львові, Перемишлі в 1890–1911 рр. Редактором видання був отець Лев Джулинський. Особливістю книжечки було те, що вона насамперед розповідала про українські духовно-культурні святині не лише Галичини, але й всієї України. Публікації опиралися на маловідомі першоджерела – церковні книги, хроніки, акти, а також на народні перекази, свідчення сучасників. Найбільше публікацій (більше 40) належить співробітнику її редакції отцю Василю Чернецькому про Сокальщину, Жовківщину, Яворівщину та Василіанський Чин: “Монастир оо. Василіян в Кристинополі”, “церква в селі Добрачин в окрузі Сокальськїм”, “Монастир оо. Василіян в Крехові”, “Монастир Василіянок в Яворові”. Змістовними також були історичні розвідки священника І. Любавина “Церква Воздвиження Чесного Хреста в Тернополі”, ієромонаха І. Мальчинського “Монастир оо. Василіян в Бучачі”, священника В. Кальби “Мощі святого Іоана Хрестителя в Бережанах”, І. Копертинського “Пам'ятка з Зарваниці”. Чільне місце на сторінках видання займали розповіді про історію сільських церков, їх мистецько-архітектурні описи [759. С.342-348].

Церковне керівництво підтримувало і наукові проекти НТШ, зокрема її Археографічної комісії (заснована 1896 р., голова Михайло Грушевський, заступник Іван Франко), яка розгорнула широку дослідницьку програму щодо публікації “актів до церковної унії”. Відтак, на сторінках “Записок НТШ” з'явилося ряд статей з історії церкви: про життя сільських парохів у Галичині XVIII ст. (М. Зубрицький), анотації на друковані пастирські послання львівських єпископів (І. Левицький) та ін. [966. С.470-489].

Вагомий внесок зробило галицьке духовенство в українській кооперативний рух. Львівський священник Євген Дуткевич 1883 р. став співзасновником товариства "Народна Торговля", яке за короткий час охопило своїми філіями всю Галичину й нараховувало сотні сільських крамниць. Згодом на селі постали нові кооперативи, зокрема молочарський, початок якому дав священник із Стрийщини Остап Нижанківський. Невдовзі у цьому ж повіті зародився союз молочарень, відомий у всій Східній Європі "Маслосоюз", серед засновників якого були священники О. Нижанківський, К. Петрушевич, С. Борачок. Відзначимо, що із господарськими і агрономічними журналами і часописами краю тісно співпрацювали священники, зокрема С. Качала, Д. Тинячкевич, Й. Кобринський, брати Дуткевичі, Т. Войнаровський, Й. Раковський та ін.

Ще одним показником зрілості спільноти, його активного націотворення стала політизація національного руху, а відтак створення політичних інституцій громадянського співжиття. 1890 р. у Львові створено Русько-українську радикальну партію, до керівництва якої увійшли Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький, В'ячеслав Будзиновський, Володимир Охримович та інші. Партія відстоювала позиції політичної самостійності України і у своїй діяльності прагнула поєднати теоретичні засади соціалізму із захистом соціальних і національних інтересів українського народу. Соціальною опорою партії, на думку її керівників, були селянські маси [849. С.23].

Згодом засновано центристську Українську національно-демократичну партію (1899) [926. С.17] та марксистського спрямування Українську соціал-демократичну (1899). За сприяння митрополита Сильвестра Сембратовича 1896 р. утворено Русько-український християнський союз – українську партію клерикального характеру. Формування партійної системи в Галичині на зламі ХІХ–ХХ ст. засвідчило зрілість національного руху, зміну його характеру – з національно-культурного до радикально-політичного. Провідне становище невдовзі зайняла Українська національно-демократична партія. Вона була найчисельнішою та найвпливовішою і обстоювала гасла демократичного націоналізму, соціальних реформ, стояла на позиції політичної, економічної і культурної незалежності, поділу Галичини на польську (Західну) і українську (Східну), створення з національною культурною автономією у рамках Австро-Угорщини, але із окремим сеймом і адміністрацією. Націонал-демократи були популярними й в Буковині, де працювало чимало галицької інтелігенції греко-католицького віросповідання, діяли греко-католицькі громади. Одна з них у селі Раранче була заснована ще 1887 р. як спротив проти румунізації богослужіння у період правління буковинського митрополита Сильвестра (Мочара-Ардрієвича), коли з 1880 р. почався

тотальний наступ на українців у церкві. Зокрема, у своїй книзі “Апології” він намагався довести хибність зв’язків православних буковинців із галичанами – греко-католиками [647. С.354-362].

Тісно пов’язаний з Греко-католицькою церквою Католицький союз, з 1911 р. – Християнсько-суспільна партія посідала праве крило національного руху. Її головою і редактором партійного органу “Руслан” був талановитий педагог, історик і громадсько-політичний діяч Олександр Барвінський (1847–1926) – посол Галицького сейму і австрійського парламенту, дійсний член НТШ [509; 860]. Він відстоював політику “ нової ери”, тобто порозуміння між українцями і поляками в Галичині, можливість національно-політичного і культурно-економічного розвитку обох народів у рамках австрійської державності. А втім, прихильників цієї концепції серед українців було мало. Загалом нові партії активною політичною і парламентською діяльністю сприяли піднесенню національного руху, оскільки формували його ідеологію і політичну доктрину, суттєво впливали на свідомість електорату й досягнення мети державно-соборного відродження [750. С.64-74; 508. С.11-36].

Багатовекторний процес національного руху в Галичині включав й конструктивну діяльність Чину св. Василя Великого. Слід відзначити, що після заборони австрійським урядом зв’язку з Римом, закриття багатьох монастирів і монастирських шкіл, обмеження обітів чернецтва і підпорядкування монастирів місцевим єпископам Чин перебував до 1880-х років у стані занепаду й налічував у Галичині всього 14 монастирів, в яких перебувало 60 ченців [545. С.52-53]. Активізація процесу національного відродження в Галичині і ефективна діяльність Греко-католицької церкви спонукали керівництво Чину до радикальних реформ. Підтриманий Галицьким митрополитом Йосифом Сембратовичем протоігумен Галицької провінції ЧСВВ о. К. Сарницький надіслав Папі Леву XIII проект реформи, який був схвально сприйнятий Ватиканом. В Апостольському Листі до Львова від 12 травня 1882 р. “Особлива Охорона” викладено програму реформи, згідно з якою оо. Василяни підлягали безпосередньо Риму, реалізація заходів покладалася на єзуїтів. Головним завданням Чину визначено: поширення і зміцнення єдності українців Галичини з Апостольським Престолом і католицькою вірою; просвіта і релігійне виховання українського народу, зокрема молоді; вишкіл високоосвічених, відданих справі церкви і народу священиків, душпастирів, діячів церковної ієрархії. “Сподіваємося, що Василянський Чин Русинів в Галичині, – писав у Листі Папа Лев XIII, – за допомогою Божою, в надії давньої слави і вправний у всякій чесноті, легко осягне те, що намітили були і його засновник Василій, і відновитель Йосафат, а саме:

щоб католицьке ім'я одних зберігати, серед інших поширювати, забезпечити давню злуку того народу з Римською церквою, даючи католицьким Єпископам Русинів учених, діяльних і добрих духом оживлених допоміжників” [437. 1982. Т.11. С.351]. Реформування розпочалося відкриттям новіціату в Добромилі, де цілий рік новики навчалися, потім протягом трьох років студіювали філософію, теологію, риторику у монастирях Галичини, відтак могли отримати сан священника.

Галицька громадськість і греко-католицьке духовенство зустріли реформування Чину Василіян неоднозначно, вважаючи, що єзуїти його денаціоналізують. Тож реформа затягнулася до 1911 р. Але згодом всі переконалися, що завдяки реформі Чин таки було врятовано, а Греко-католицька церква поповнилася непересічними його вихованцями. 1888 р. до оновленого Чину вступив послушником майбутній митрополит Андрей Шептицький. Із лав Чину вийшли всі майбутні єпископи, відомі ієрархи П. Філяс, С. Ортинський, М. Лончина, Є. Ломницький, Ю. Дацій. ”Зреформований Чин, – писав Іван Франко, – видав ряд мужів, що, незважаючи на свій щирий католицизм, не тільки не затратили почуття своєї національності, але поробилися завзятими народовцями” [437. 1982. Т.11. С.67-68]. Василіяни розгорнули широку апостольську працю в Галичині: лише у 1889–1893 рр. вони провели близько 200 місій, переважно в селах. Були засновані й плідно працювали популярні серед галичан релігійні товариства – Апостольство Молитви (близько 500 тис. членів), Марійські Дружини (25 тис.). Напередодні Першої світової війни у краї діяло 16 Василіанських монастирів, в яких перебувало 211 ченців і 23 новики [545. С.64-65].

Велике значення у морально-релігійному вихованні, піднесенні національної свідомості галичан мала видавнича діяльність Василіян. ”Якщо б Василіяни, крім печатання книг не принесли жадних заслуг для українського народу, – писав митрополит Спиридон Литвинович, – то вже тим одним заслужили вони собі вічну його вдячність” [335]. Головним осередком василіянського книговидання стала Жовква, де влітку 1895 р. при монастирі засновано велику друкарню, а 1898 р. власне видавництво, одним із засновників якого був тодішній ігумен Онуфріївського василіянського монастиря Андрей Шептицький. Наприкінці ХІХ ст. Василіяни щорічно видавали два десятки книг, наклад деяких сягав 10–12 тис. примірників, та місячник ”Місіонар” (з 1 травня 1897 р.) накладом 20 тис. [335; 774]. Надруковані у Жовкві книги, календарі, образки розповсюджувалися й поза межами краю.

Зауважимо, що останнє десятиліття ХІХ ст. характеризувалося великим потоком еміграції галичан за океан (близько 80 тис. осіб), який за наступне десятиліття склав

більше як 224 тис., головно селянства. За цих умов саме Василіанський Чин, зокрема Галицька провінція надіслала місіонерів в українські поселення Канади, США, Бразилії та Аргентини. На початку ХХ ст. вони об'єднались у дві заокеанські місії (в Канаді і Бразилії), загальне керівництво якими здійснював єпископ С. Ортинський, що згодом відбув у США [545. С.67-68]. Успішному розвитку і діяльності Галицької провінції Василіанського Чину значною мірою сприяли митрополити, зокрема Сильвестр Сембратович (1885–1898), а згодом Андрей Шептицький.

Сильвестр Сембратович народився у сім'ї пароха Домниці на Лемківщині. Закінчив богословські студії у колегії Папи Урбана VIII у Римі, висвятився 1860 р., там же склав докторат. З 1869 р. професор теології Львівського університету, декан богословського факультету у 1872-1873 і 1878-1879 рр. Пропагував концепцію української нації як спільноти насамперед конфесійної, ініціював реформи в дусі вестернізації Греко-католицької церкви, прагнув відновлення унії в Наддніпрянщині. Призначений митрополитом завдяки протекції польських політиків з метою організації ефективного протистояння москвофілам, в руках яких в той час перебувала церковна ієрархія [1071. С.258-259].

За митрополита С. Сембратовича у житті Греко-католицької церкви сталися дві визначні події. 1885 р. нарешті створено Станіславську єпархію. Її першим єпископом став ректор духовної семінарії у Відні, визначний богослов та історик Української церкви о. Юліан Пелеш, з рук якого отримав священицтво Андрей Шептицький.

Юліан Пелеш народився 3 січня 1843 р. у с. Смереківці Ясельського повіту на Лемківщині в сім'ї вчителя народної школи. Гімназійну освіту здобув у Пряшеві та Перемиській гімназії (1863). Після закінчення Віденської духовної семінарії та висвячення (1867) став докторантом богослов'я в австрійській столиці, а згодом парохом церкви св. Варвари. З 6 червня 1883 р. – декан руської митрополичої капітули у Львові, а з 12 лютого 1885 р. – перший єпископ у Станиславі. Його резиденцією був відреставрований Свято-Воскресенський катедральний собор (до 1848 р. – напівзруйнований єзуїтський костюл, закритий австрійським урядом ще 1773 р.). У 1891–1896 рр. – Перемиський єпископ. Помер 10 квітня 1896 р. у Перемишлі. Автор двотомної “Історії унії Української церкви з Римом” (1880). У некролозі, що був опублікований у львівському “Ділі” (1896. – № 80) зазначено, що Юліан Пелеш “був чоловіком правого характеру і добрим Русином., чоловіком праці, про що свідчать його твори письменницькі та його урядова діяльність на кождім становищі” [653; 911]. Як відомо, другим станіславським греко-католицьким єпископом у 1891–1899 рр. був

Ю. Куїловський, у 1899–1901 рр. – А. Шептицький, у 1901–1945 рр. – Г. Хомишин, а у 1929–1945 рр. – єпископом-помічником Й. Лятишевський [653].

Загалом наприкінці XIX ст. Галицька митрополія мала на українських землях Австро-Угорщини п'ять єпархій: Львівсько-Галицько-Каменецьку, якою правив митрополит за допомогою єпископа-помічника, Перемисько-Самбірсько-Сяноцьку, Станіславську, Мукачівсько-Ужгородську і Пряшівську. Другою помітною подією став Львівський синод у вересні-жовтні 1891 р. за участю трьох єпископів, 160 священників і папського легата. Він упорядкував церковний правопорядок, судівництво й літургію, ствердив вірність греко-католиків Апостольському Престолові. А загалом сприяв поживленню національного життя у церковно-релігійній та суспільно-політичній сферах[552. С.245-248].

Упорядкування церковних структур і правопорядку, наявність високоосвіченого і працюючого кліру сприяли впливу церкви на суспільно-політичне життя регіону. Зрозуміло, що цей вплив здійснювався опосередковано. Політичний провід національного руху здебільшого походив із середовища духовенства, як то О. Огоновський, О. Барвінський, Є. Олесницький, К. Левицький, Є. Петрушевич, В. Охримович, Л. Цегельський та інші керівники політичних партій і громадських організацій.

Після синоду 1891 р. поживилося духовне і суспільно-політичне життя греко-католиків. Зусиллями церкви засновувались різні громадсько-релігійні структури: Місійне товариство св. Павла; Товариство допомоги бідним парафіям св. Петра; Інститут св. Йосафата для виховання молоді; благодійні організації Сестер Служебниць, які опікувалися дітьми і немічними. Розгортав діяльність Католицький русько-український союз на чолі з Олександром Барвінським. Його пресовим органом був популярний часопис "Руслан", редактором якого працював майбутній отаман УСС–УГА Сень Горук[852]. Плідна діяльність церкви, зокрема митрополита Сильвестра Сембратовича отримала високу оцінку Апостольського Престолу. На урочистому відзначенні в Римі 300-ліття Берестейської Унії Папа Лев XIII присвятив Українській церкві промову та іменував митрополита Сембратовича кардиналом.

Випробування попередніх століть засвідчили, що церква та її вірні готові включитися у визвольні змагання не лише за національно-культурні права, але й боротьбу за державність і соборність України.

2.2. Особливості формування і функціонування греко-католицьких громад на Буковині та Закарпатті

Важливою особливістю суспільно-культурного і духовного життя цих земель Австрійської (згодом – Австро-Угорської) імперії була поліконфесійність, що впливала з поліетнічності буковинського і закарпатського населення.

Наприкінці XVIII – поч. XIX ст. документи засвідчують присутність на Буковині – віддаленій коронній землі імперії, крім традиційних громад Православної (Греко-Орієнтальної) церкви, чимало греко-католиків, римо-католиків, протестантів лютеранського і кальвіністського спрямувань, юдеїв і старообрядців. Австрійська статистика зафіксувала згодом й поодиноких представників Старокатолицької й Англіканської церков, а також менонітів і мусульман [963. С.136-145]. Міжконфесійна терпимість, яка існувала, пояснювалася тим, що основні християнські напрямки там загалом оформилися. Не існувало й моно конфесійних спільнот (за виключенням росіян-старообрядців, євреїв-іудеїв). Православна церква об'єднувала головню місцевих українців і румунів. Римо-католицькі громади сформували прибулі німці й поляки. Була й невелика група вірмен-католиків. Протестантами (головню лютеранами, менше реформаторами) вважали себе здебільшого німецькі та угорські мігранти[964; 916].

До греко-католиків належали насамперед феодално залежні галицькі селяни-втікачі з Надзбруччя і Покуття, переселенці з Семигороду (Трансільванія) і Мармарощини, які за своєю літургійно-обрядовою традицією були близькі до православних. І все ж до середини 70-х років XVIII ст. організованих греко-католиків на Буковині не було. Галицькі втікачі компактно оселялися в селах Буденець, Гаврилівці, Юрківці, Кадубівці, Кам'яна, Малий Кучурів, Лашківка, Мамаївці, Товтри, Вербівці, Заставна. Вихідці з Семигороду замешкали в селах Північної Буковини – Арбора, Балшешти, Балачана, Бернішешти, Букшоя, Ілішешти, Пожоріта, Рогожешти, Босанче, Стулпикани, Чоканешти, а також кількох румунських селах Північної Буковини[945. С.203-204].

4 квітня 1780 р. на засіданні Гофкрігсрату, присвяченому устрою Буковини, офіційно порушено проблеми задоволення духовних потреб греко-католиків, для яких вирішено спеціально побудувати церкви у Чернівцях, Садагурі, Сучаві, Сереті, Вишніці, Молдовському Кимполунзі. На нові парафії вирішено запросити ченців монастиря Василіанського чину із м. Блаж. Однак це рішення викликало рішучий спротив православної ієрархії. Тому влада навіть думала поселити компактно всіх греко-католиків, для яких призначити двох греко-католицьких душпастирів – при військових

штабах у Чернівцях і Сучаві. 1782 р. Гофкрігсрат знов ухвалив рішення встановити у Чернівцях, Сереті і Сучаві греко-католицькі капеланії, а священників запросити з монастиря Блазendorf. Це рішення теж не було виконане [945. С.204].

На початку 1811 р. представники греко-католицької громади Чернівців звернулися до Галицького губернського управління відкрити на Буковині греко-католицькі храми і надати громадам священників. І нарешті, 29 березня того ж року губернське управління розпорядилося надіслати до Чернівців священника для роботи серед греко-католиків. Цю місію у липні-серпні виконував надісланий зі Львова соборний вікарій О. Стадницький. На той час греко-католики проживали у 55 містах і селах краю, найбільше у Чернівцях (563 особи), селах Качина (156 осіб), Гліт (111 осіб), Нова Жучка (227 осіб), Великий Кучурів (96 осіб) [945; 348].

Як відомо, у відповідності до закону від 1771 р., парафії можна було відкривати при наявності ста родин однієї конфесії. Тому згідно з цісарським рескриптом засновано греко-католицькі парафії у Чернівцях, Сереті та Качиці. Їх було підпорядковано митрополиту Галицькому і архієпископу Львівському А. Ангеловичу. У 1812–1814 рр. парохом Чернівців був священник В. Терлецький, який водночас працював катехитом католиків всіх обрядів у гімназії. Утім, деякі дослідники вважають, що днем заснування греко-католицької парафії у Чернівцях можна вважати 28 травня 1813 р., коли у відповідності до декрету гофканцлера пароху С. Лежегубському, що прибув із Надвірної, встановили річне утримання і субсидію для проїзду по селах. Наступного року створили капеланію в Качині [945; 348].

1814 р. парохом і деканом Чернівців призначили Т. Лаврецького. Відправа відбувалася у костелі при вівтарі Успія Пресвятої Богородиці. Однак почергове користування храмом не відповідало потребам місцевих українців. Після того, як заможний міщанин Т. Турку подарував громаді чималу земельну ділянку і велику суму грошей, у 1821 р. в місті збудовано величну церкву – нині це Успенський собор, що по вул. Руській. 10 червня 1821 р. українці здійснили процесійний похід з костела до власної церкви. Т. Лаврецький був парохом аж до 1835 р., а наступні 46 років – Т. Максимович, який продовжив розбудову церкви. Зокрема, в Італії замовив іконостас та два вівтарі, які 1840 р. були виконані у східному стилі. Церковній громаді подаровано чудотворну ікону Божої Матері, яка була написана та обрамлена позолотою у Кракові 1879 р. Наступного року чернівецьку громаду відвідав митрополит Й. Сембратович.

1885 р. греко-католиків Буковини очолив К. Костецький, який залишив нащадкам фахово написану хроніку місцевої релігійної громади. На цей час парохія

підпорядковувалася Станіславському єпископству. Чернівецьку церкву відвідувало чимало місцевих діячів науки і культури – професори університету І. Онишкевич, С. Смаль-Стоцький, О. Калужницький, громадські діячі І. Тимінський, А. Шанковський, С. Вінницький, І. Окуневський, письменники Ю. Федькович, О. Кобилянська. Зауважимо також, що 1882 р. у Чернівцях поховано греко-католицького священика Миколу Верещинського (нар. 1793 р. у Ходорові на Львівщині), діяча Руської Ради 1848 р. у Коломиї, депутата Галицького сейму 1861 р., мецената-видавця знаменитої “Русалки Дністрової”, богослова – автора двотомної книги “Проповіді церковні”, організатора бібліотечної справи. При чернівецькій церкві діяло братство св. Тадея, жіноче товариство “Мироносиці” [912]. З великим піднесенням буковинські греко-католики зустрічали 1900 р. єпископа А. Шептицького, який побував у Чернівцях, Вашківцях, Кіцмані, Заставній, Садгорі, Сторожинці. Єпископ катехизував молодь, виступав у школах та громадських культурних товариствах. У наступні роки А. Шептицький, вже як митрополит ще декілька разів приїжджав до Чернівців. Восени 1918 р., коли Буковину захопила Румунія, 20 греко-католицьких громад краю (понад 16 тис. вірних) перепідпорядкували Трансільванській митрополії (м.Блаж). У міжвоєнний час кількість греко-католиків зросла до 28 тис. осіб[697; 698].

Дещо кращою виявилася доля у греко-католиків Закарпаття. Підставою для формування греко-католицьких громад у цьому краї стали умови Ужгородської унії 1646 р., схваленій примасом Католицької церкви Угорщини Г. Ліппаєм і затвердженій Тирнавським синодом угорських єпископів 1648 р. Власне тоді примас надав унійним священикам усі права латинників. Це ще раз було підтверджено 1723 р. угорським сеймом, а 1741 р. цісаревою М. Терезією. 1771 р. папа Климент XIV нарешті проголосив створення на цих землях канонічно самостійної церковної структури – Мукачівської греко-католицької єпархії[893. С.146-147]. В 1818 р. папа Пій VII виділив з неї 193 парафії (150 тис. вірних) і оформив Пряшівську єпархію. До речі, такий статус Мукачівська єпархія мала до 1937 р., коли Мукачівську та Пряшівську єпархії підпорядкували безпосередній юрисдикції Апостольського престолу[832. С.18; 435. № 9-10. С.235-238].

Однак, у церковному житті українців Закарпаття і Галичини, незважаючи на спільну етнодуховну традицію, на початку XIX ст. існували великі відмінності. На Закарпатті сподівалися кардинальної церковно-правової організації – піднесення мукачівського єпископа до рангу митрополита, а в Галичині намітилися тенденції, що завершилися утворення 1807 р. Галицької митрополії, реальним кандидатом на її престол

був мукачівський єпископ А. Бачинський. Втім, 1843 р. Ватикан звернувся до Віденського уряду з пропозицією поставити для греко-католиків Австрійської імперії спільного патріарха. Але апостольський нунцій це заперечив: мовляв, церковне життя угорських русинів суттєво різниться від Галичини. Відтак, у наступні десятиліття теологічні погляди та релігійна практика багатьох душпастирів Мукачівської єпархії більше наближалася до латинників, ніж греко-католиків. І все ж для русинів-уніатів Закарпаття (як, зрештою, для багатьох інших селянських народів імперії з неповною соціальною структурою) душпастирі становили спершу національно-культурну, а наприкінці XIX – початку XX ст. політичну еліту. Подібним до Галичини була роздільність її на національно-політичні орієнтації – австрофільську, русофільську, українофільську і навіть угрофільську. Остання, зрозуміло, в Галичині не мала прихильників[782; 783].

Першим “національним будителем” українців Закарпаття більшість дослідників вважають уже згаданого єпископа А. Бачинського (1773–1809), який слідкував за чистотою східного обряду, плекав рідну мову серед вірних (1806 р. – 346 тис. русинів). Національно-патріотичні ініціативи підтримували й перші Пряшівські єпископи Г. Тарнович і Й. Гаганець. Їхні наступники – М. Товт, Й. Валій, С. Новак вже підтримували політику денационалізації та мадяризації русинів, що тривала до кінця століття[1036; 782; 783].

У перші десятиліття XIX ст. досягнення душпастирів Мукачівської єпархії обмежилися написанням національних історій – краю і церкви. Зокрема, чернець Мукачівського монастиря Й. Базилевич опублікував першу наукову історію Закарпаття – “Короткий нарис фундації Федора Коріатовича” (Кошиці, 1799–1805), в якій обґрунтував автохтонність місцевих русинів як невід’ємної частини східного слов’янства. 1830 р. відомий церковний діяч М. Лучкай видрукував у Буді “Граматіку слов’яно-руської мови”, а 1843 р. – шеститомну “Історію карпатських русинів”. Твори закарпатських авторів друкувалися також у Відні, Перемишлі та Львові. З’явилися і перші граматики церковно-слов’янської та слов’яно-руської мов[873. Т.3. С.140-151].

Як бачимо, патріотично налаштоване духовенство, продовжуючи українські інтелектуальні традиції, не тільки глибоко переживало за багатовікову територіальну розчленованість України–Руси, а й відроджувало національну ідею, насичуючи її різноманітними етнокультурними елементами, зокрема й за Збручем. Наприклад, син греко-католицького священника з Хуста Іван Орлай (1771–1829) працював директором Ніженської гімназії (1821–1826) (навчав Миколу Гоголя і Євгена Гребінку), а згодом

Рішельєвського лицію в Одесі (1826–1829). Син греко-католицького священника з Пряшівщини (Горішня Ольшава) професор права Михайло Балудянський (1769–1847) 1819 р. став ректором Петербурзького університету, був прихильником просвітницької праці серед населення[873. Т.3. С.379-387].

“Весна народів” середини ХІХ ст. скасувала привілеї Римо-католицької церкви і проголосила рівноправність усіх конфесій у королівстві, включивши закарпатських українців в загальнонаціональні політичні процеси. Частина кліру на чолі з мукачівським єпископом В. Поповичем (1837–1864) підтримала проугорський табір, а австро-русинсько-слов’янофільський – інтелігенція на чолі з А. Добрянським і каноніком О. Духновичем. Останній був добре знаний в народі як автор шкільних підручників, зокрема “Книжниця читальная для начинающих” (Будин, 1847), організатор першого українського культурного товариства в краї “Литературное заведение Пряшевское” (1856), автор-видавець альманаха-календаря “Поздравление русинов на новый год” (Перемишль, 1849), автор популярної пісні-гімну “Вручание”. Політична концепція гуртка О. Духновича – А. Добрянського передбачала створення в душі австрійського федералізму руської адміністративної одиниці, яка об’єднувала би Закарпаття, Буковину і Галичину. Вказані діячі у 60–70-ті роки видали декілька газет і календарів на місцевому “язичі”. Однак їхні патріотичні акції, як правило, діставали опір представників угорського націоналізму. Тому слід погодитися з думкою історика В. Фенина про те, що “провідною об’єднуючою силою в слабо стратифікованому руському суспільстві й надалі залишалася Греко-католицька церква, ієрархія якої після австро-угорського компромісу 1867 р. (Ausgleich) практично повністю підтримала централізаторську і денационалізаторську політику Будапешта, доводиться констатувати незавершеність процесу національної консолідації на Закарпатті впродовж усього ХІХ і на початку ХХ ст. Спроби ж окремих дослідників (Людовика Гараксима, Павла-Роберта Магочія, Івана Попа) говорити про якусь “окрему модель русинського національного відродження в добу Духновича”, видаються непереконливими, оскільки це “відродження” було справою вузького кола русофільської інтелігенції, “високого мовного стилю” якої переважна більшість не те що населення, а й самої “еліти” не розуміла” [1036. С.152].

В останні десятиліття ХІХ ст. лише незначна частина закарпатського духовенства засудила політику мадяризації й вступила у табір русофілів (москвофілів), який бачив гарантію збереження національної ідентичності закарпатських українців не у власних силах, а заступництві єдиної на той час могутньої слов’янської держави – Росії. Втім, у кінцевому рахунку, мадяронство і русофілство несли загрозу і для українського

населення і для церкви. Народовці (А. Волошин, Ю. Жаткович, Є. Сабов), що гуртувалися довкола “Просвіти”, були малочисельними, а їх дії малоефективними. Тому переважна більшість греко-католицького кліру й на початку ХХ ст. залишалася відданою Угорщині, а після поразки Українських визвольних змагань 1914–1923 рр. присягнула Чехословацькій республіці. У міжвоєнний період Українська греко-католицька церква стала найчисельнішою релігійною спільнотою Закарпаття [1036. С.158; 782; 783; 873. Т.3. С.351-395, 463-498, 598-605].

Висновки. Загалом греко-католицьке духовенство Галичини, Закарпаття і Буковини у ХІХ – на початку ХХ ст. продемонструвало уміння пристосовуватись, а не асимілюватися до складних етнополітичних умов іноземної займанщини і тим самим зберігати національно-культурну самобутність багатьох тисяч вірних. Як бачило, Греко-католицька церква вступила у ХХ століття з чималими досягненнями: втрата лідерства у процесах політичного націотворення не позбавила її ролі етнодуховного провідника католиків східного обряду Галичини, Буковини і Закарпаття. Випробування попередніх століть засвідчили, що церква та її вірні готові включитися у визвольні змагання не лише за національно-культурні права, але й за державність і соборність України. Важливим показником зрілості спільноти, його активного націотворення стала політизація національного руху, а відтак створення політичних інституцій громадянського співжиття. В 1896 р. утворено Русько-український християнський союз – українську партію клерикального характеру. Формування партійної системи в Галичині на зламі ХІХ–ХХ ст. засвідчило зрілість національного руху, зміну його характеру – з національно-культурного до радикально-політичного. Провідне становище у цій системі зайняла Українська національно-демократична партія (1899). Тісно пов’язаний з Греко-католицькою церквою Католицький союз, з 1911 р. – Християнсько-суспільна партія посідала праве крило національного руху.

Основні положення розділу висвітлені автором у наступних публікаціях: [799; 801; 803; 805; 807- 814].

РОЗДІЛ 3

ВНЕСОК У КОНСОЛІДАЦІЮ ДЕРЖАВНО-СОБОРНИЦЬКИХ СИЛ (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)

3.1. Суспільна місія церкви в період політизації національного руху

У перше десятиріччя нового століття українці Галичини зробили чималий поступ у всіх галузях суспільно-політичного, економічного й культурно-освітнього життя. Долаючи перешкоди австрійської влади, польської адміністрації за участю священництва розвивався український просвітницький, молодіжний і кооперативний рухи. Розгортали активну діяльність новоутворені крайові об'єднання – Союзи: Крайовий кредитний, Сільський, Молочарських спілок, Торгова Господарська Спілка, Ревізійний Союз Українських Кооперативів, Сільсько-господарський Крайовий Союз Торгових Спілок. Серед їх фундаторів і керівників було галицьке священництво. Розвиток кооперації задовольняв матеріальні потреби дрібних товаровиробників, зміцнював село і закладав економічний фундамент під національно-визвольний рух [686. С.103-109]. Організатором антиалкогольного руху за участю священництва стало товариство “Відродження” (створене 1909 р.) [942. С.118-122]. Зростав авторитет Руського Педагогічного Товариства, яке у 1902–1910 рр. очолював греко-католицький священник Іван Чапельський (1858–1918) [1011. С.168-169].

Національну науку і культуру плекало Наукове товариство імені Шевченка у Львові, яке поєднувало працю вчених Прикарпаття і Наддніпрянщини й визнавалося світовою громадськістю як українська Академія наук. Під керівництвом М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка Товариство згуртувало наукову і літературно-мистецьку еліту України. До Першої світової війни НТШ видало українською мовою 300 томів наукових праць [618. С.207]. В її друкарні побачило світ й десятки книг релігійної

тематики. Зусиллями галицької громадськості, зокрема й душпастирів, розвивалося українське шкільництво. Перед війною у краї діяло 6 державних і 15 приватних гімназій, 3 тисячі народних шкіл, а у Львівському університеті – 7 українських кафедр [914. С.434]. Зміцнилися позиції українства у суспільно-політичному житті Австро-Угорщини. Очолювана досвідченими політиками Ю. Романчуком, К. Левицьким, І. Франком, М. Грушевським, В. Будзиновським Національно-демократична партія перебрала до своїх рук керівництво національним життям краю. Її провід – Народний Комітет на довгі роки став центром державно-політичної думки і генератором важливих парламентських ініціатив, які підтримував А. Шептицький.

“Центральною фігурою Галичини з початком ХХ століття, – наголошувала Наталія Полонська-Василенко, – став митрополит Галицький Андрей граф Шептицький (1900–1944). За 44-літнє його керівництво Греко-католицької церквою вона остаточно стала українською національною церквою. Значення Андрея Шептицького більше, ніж тільки митрополита: він був душею всього національного та культурного життя Галичини” [914. С.434]. Виходець із старовинної родини галицьких бояр, графів Шептицьких, яка дала Українській церкві кількох ігуменів, Львівських і Перемиських єпископів та двох Київських митрополитів, Роман отримав блискучу освіту в Краківській гімназії св. Анни та захистив ступінь доктора права Ягелонського університету (19 травня 1888 р.). Однак відмовився від перспективної військової та правничої кар’єри і 28 травня 1888 р. з особистого благословення Папи Лева XIII став ченцем Василіанського Чину Добромильського монастиря. 22 серпня 1892 р. з рук єпископа Юліана Пелеша отримав священницький сан як о. Андрей, а вже 22 червня 1896 р. молодий доктор права і магістр новиків призначений ігуменом львівського монастиря св. Онуфрія, де розгорнув широку місіюну діяльність. Наступного року його обрано секретарем протоігумена Галицької провінції

Василіанського Чину і разом з о. Платонідом Філясом 1 травня 1897 р. засновує перший у краї релігійний місячник “Місіонар”, якого справедливо нарікли Апостолом українського народу[972].

Поява часопису стала помітною подією у церковно-релігійному житті прикарпатських теренів. Блискавичне розповсюдження 20-тисячного накладу, який за висловом П. Філяса “розбігся по ваших селах, як та іскра по сухому листю”, засвідчило успіх нового інтелектуального часопису. Його також високо оцінив митрополит С. Сембратович у Листі до духовенства: “На днях появилoся у Львові письмо під заголовком “Місіонар”. Багатий зміст того письма, дух і бесіда його заслуговують на повне визначення, а тому що ціна його незвичайно доступна (2 крейцери – авт.), то надається воно якнайліпше до читання і поучення як молоді шкільної, так і старших і повинно знаходитися в кожному домі, тим більше в кожній читальні” [452. 1897. Ч.5]. А втім, засновники часопису не обмежувалися релігійною тематикою, регулярно торкалися морально-сімейних та інших аспектів світського життя. Історик церкви Іван-Павло Химка слушно визначив часопис як “нове народне періодичне видання для селянства... Його “місіонерська” діяльність була спрямована на номінально греко-католицьке, але водночас небезпечно зрадикалізоване селянство” [1044. С.89]. “Місіонарем” постійно опікувався митрополит Андрей Шептицький, допомагав редакції матеріально, друкував на його сторінках Пастирські Листи.

2 лютого 1899 р. цар Франц Йосип призначив 34-літнього Андрея Шептицького єпископом Станіславської єпархії, яка була досить великою: нараховувала 336 парафій і 8 монастирів, близько мільйона вірних. 24 вересня цього ж року його інтронізовано у кафедральній церкві Станіслава. Свою діяльність він розпочав з відвідувань парафій, у ході яких детально знайомився із життям селянства, вчив і сповідав, допомагав бідним, чим завоював любов і повагу вірних. 14–15 лютого 1900 р. А. Шептицького радо

зустрічали вихованці української гімназії в Коломиї [972. С.3-16]. Його перший пастирський лист до духовенства і віруючих торкався актуальних проблем всього українського кліру і народу – закликав жити по християнських законах справедливості, єднатися, дбати про народну освіту, виховувати у молоді почуття обов'язку перед суспільством, самостійності, чесної праці. Звертаючись до інтелігенції 9 лютого 1901 р., єпископ назвав її природним просвітителем народу. Наголошував, що “жадає рішучо в цілім народі християнського патріотизму... Покликується на патріотизм духовенства, яке любить свій народ не словами, а працею і самопожертвою, жадаючи менше слів, а більше діла – праці для добра народу”. У наступному пастирському листі до духовенства єпископ виклав своє національно-релігійне кредо: “Я з діда-прадіда русин. Церкву нашу і святий наш обряд я цілим серцем полюбив і справі Божій я посвятив ціле своє життя” [947. С.107-108].

Усвідомлюючи нові реалії суспільно-політичного життя на зламі століть, єпископ Андрей Шептицький вже тоді виявив риси передбачливого політика, який об'єктивно оцінював ситуацію, накреслив нову програму діяльності церкви. Відверто відзначаючи, що на рубежі століть духовенство втратило провідну роль у суспільно-політичному поступі, він писав: “Ще донедавна священицтво мало в нашім суспільстві перший рішачий голос. Увесь народ повинувався йому, тому голосові майже без винятку і без спротиву. Сьогодні часи змінилися. Через розвиток політичного життя, розбудження і ріст літератури дійшло до того, що священики вже не в однім ділі уступають перше місце світській інтелігенції, що народ уже не раз виводить з-під проводу церкви. Часи, коли українську інтелігенцію представляли лише священики, минулися безповоротно і без жалю для нас. Ми тішимся, що можемо ту працю, яка до нас безпосередньо не належить, зложити у відповідальні руки, але мимо того ми не перестаємо нашим

невід'ємним правом домагатися і в руках держати провід в річах найважливіших у суспільному житті: віра і мораль” [947. С.110-112].

Активізація українського, польського і єврейського політичного життя на початку ХХ ст. викликали у галицьких ієрархів неоднозначну реакцію. Десь до 90-х років ХІХ ст. греко-католицьке духовенство не лише підтримувало, а й очолювало національний рух. Однак радикалізація національного руху і зростання антиклерикалізму у середовищі соціал-демократії, частини молодого інтелігенції спричинили інерцію певної частини духовенства до національного руху. Зокрема, новий (з 19 червня 1904 р.). Станіславський єпископ Григорій Хомишин та його прихильники деякий час вважали, що церква повинна відмежуватися від визвольного руху.

Григорій Хомишин народився 25 березня 1867 р. у селянській родині на Тернопіллі (с. Гадинківці). Після закінчення 1888 р. Тернопільської гімназії юнак вступив до Львівської духовної семінарії. У 1894–1899 рр. він поглиблює знання на студіях у Відні, де став доктором богослов'я. 1902 р. митрополит А. Шептицький призначив талановитого священника з Коломиї ректором Львівської духовної семінарії. 16 квітня 1904 р. за наполяганням митрополита Андрея цар Франц Йосиф І іменував Станіславським єпископом о. Григорія Хомишина. Щоб якось задобрити молодого енергійного владика й отримати в його особі спільника, царський намісник Галичини граф А. Потоцький прислав йому в дарунок пару буланих коней. Але владика продав цей “подарунок”, а гроші призначив на церковні цілі. Свою нову діяльність 37-річний єпископ почав від реколекцій для духовенства, а також візитацій (від кількох днів до двох тижнів) парохій, під час яких з успіхом проповідував і сповідав людей. Із капітули вивів прихильників москвофільства, добився асигнування урядових фондів для відкриття духовної семінарії у Станіславі (1907 р.). Владика був дбайливим господарем. За його ініціативою у місті закуплено дві площі, на

одній з яких вибудовано фешенебельне приміщення, де розмістився готель (нині “Дністер”), кінозал (нині Народний дім № 1), приватні помешкання, які здано в аренду. Задля розвитку національного капіталу став співфундатором Земельного Банку Гіпотечного. Згодом обирався членом Національної Ради ЗУНР. Загинув 28 грудня 1945 р. у Лук’янівській в’язниці у Києві[659; 660; 696].

Зрозуміло, що на початку ХХ ст. митрополит Андрей Шептицький виступив проти такої, на його погляд хибної, позиції Григорія Хомишина щодо опосередкованої участі священослужителів у національному русі. У новій політичній ситуації церква мала залишитися незалежною від національного руху, однак обов’язково підтримуючи його при умові виконання християнських засад моралі. У національній справі, підкреслював А. Шептицький, ніхто не має права діяти поза християнською етикою, оскільки зло не тільки не служить “чистій і священій справі народу, а й прямо шкодить їй” [1038. С.189]. Саме тому у Пастирському посланні митрополита і єпископів до народу з приводу вбивства львівським студентом Мирославом Січинським 1908 р. галицького намісника польського графа Анжея Потоцького цей терористичний акт рішуче засуджувався. “Служба народови, служба вітчизні, се служба свята, – писав митрополит, – треба мати руки чисті, не закривавлені... Лише усиленою і витривалою працею можна прислужити свому народови... Над правдиво-великими ділами треба посвячення не одної хвили, а цілого життя” [387. С.424].

Андрей Шептицький обняв митрополичий престол на урочистій відправі 17 січня 1901 р. у Святоюрському соборі [583. С.99-103]. З його приходом, відзначають усі без винятку літописці, розпочалася нова доба в історії Греко-католицької церкви. У той час вона мала 1854 парафії і 2934 тис. вірних [1043]. Греко-католицьке священство продовжувало відігравати надзвичайно важливу роль у суспільному житті, особливо у

сільській місцевості, де проживало дві третини українців краю. Цілком закономірно, що митрополит А. Шептицький приділяв велику увагу проблемам духовенства. Він вбачав однією з причин занепаду церковного життя на зламі століть низький рівень освіти парохів, отже, насамперед прагнув “сформувати фігуру новітнього українського священика..., виховання українського кліру, спроможного сповнити велику місію Української церкви” [947. С.111]. З цією метою він розбудовує духовні семінарії: 1901 р. реорганізував Львівську семінарію, студенти якої слухали лекції у Львівському університеті до заснування митрополитом 1928 р. Богословської академії; 1906 р. утворив Перемиську, а наступного року – Станіславську духовні семінарії. На його особисті кошти за кордоном навчалися молоді богослови.

Великою школою для галицького священицтва були його майже півтори сотні Пастирських листів, які виходили кілька разів на рік і торкалися не лише проблем богословія, літургії та обряду, але й громадсько-політичного життя. Серед них були окремі послання до священиків, світської інтелігенції, молоді, емігрантів, які відбули на чужину, а також гуцулів-буковинців, українців діаспори та інші. Глибоким змістом наповнені пастирські листи щодо становища церкви Східного обряду, проблем соціальних і молодіжного виховання, єдність у церковному та суспільному житті народу, виборчих реформ, політичних убивств, небезпеки москвофільства, обов’язків вірних на випадок війни і агресії з боку Росії, шкідливості соціалізму тощо.

Чимало робилося для організаційної розбудови церкви. Зауважимо, що окрім галицьких Львівської, Перемиської та Станіславської єпархії канонічні повноваження митрополита А. Шептицького Папою Пієм X 1908 р. були поширені на греко-католицькі єпархії Великої України, Білорусії і Росії. Тобто він отримав патріаршу владу з правом призначати єпископів на великих просторах Сходу. Глава Української церкви чимало зусиль

докладав унійній акції в Україні і Росії, вважав духовним завданням на засадах Берестейської Унії здійснити церковну злуку. Як відомо, ще наприкінці 1886 р. він подорожує до Москви, де відвідав Троїцьку лавру; знайомиться з російським філософом-богословом Володимиром Соловйовим, який був прихильником об'єднання Східних церков із Римом і того ж року прийняв католицьке віросповідання. У листопаді 1887 р. А. Шептицький вперше відвідав Київ, його Печерську лавру. Знайомиться з професором історії університету св. Володимира Володимиром Антоновичем, який на згадку подарував йому книгу “Історичні пісні українського народу”. 22 лютого 1908 р. відбув аудієнцію у Папи Пія Х з питань про повноваження католицьких священиків східного обряду в Російській імперії. У жовтні 1908 р. він знову таємно подорожує на Велику Україну, в Білорусію, Литву і Росію, закладає основи спільнот католиків східного обряду у Петербурзі та Москві [972. С.2-24].

Піднесення галицького митрополита Апостольською Столицею до стану патріарха, відтак Львова як твердині Київського католицького православ'я суттєво зміцнило церкву й послабило позиції польського латинізму в Галичині. Відтак не зменшувалася її роль у національно-культурному поступі. “Однією з найдраматичніших сторінок суспільно-політичного життя Галичини в останні десятиріччя існування Австро-Угорської монархії, – відзначив львівський історик Володимир Качмар, – була боротьба за українську школу, чи не найважливішим виявом якої стали змагання за український університет у Львові” [707. С.7]. У вирішенні цих пекучих давніх проблем галицьке духовенство на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким зробило вагомий внесок, особливо у розвитку народних шкіл. Якщо 1900 р. у Галичині нараховувалося 1932 українських шкіл, то напередодні світової війни їх стало близько 3000. Духовенство тісно співпрацювало з “Рідною Школою”. 20 червня 1909 р. А. Шептицький освятив бурсу Руського Педагогічного Товариства. Хоча українську школу

продовжували дискримінувати, перш за все поляки, її поступове піднесення було очевидним. За активної участі церкви досягнуто значних успіхів з розвитку культури, насамперед, на селі. З 1900 по 1914 р. у Галичині відкрито 2000 нових читалень, 430 будинків “Просвіти” та Народних Домів. Всього ж у краї функціонувало 2664 бібліотеки та 2944 читальні, очолювані здебільшого священиками. Для масової освіти українські видавництва видрукували 1,5 млн. книг [1110. S. 139]. Греко-католицька церква підтримувала широкомасштабні суспільні акції у справі заснування українського університету. Як митрополит, посол Галицького сейму і австрійської Палати Панів (з 1903 р.) Андрей Шептицький 22 січня 1906 р. очолив делегацію до цісаря Франца Йосипа з вимогою надання українцям рівних з іншими народами імперії виборчих та інших прав. 28 червня 1910 р. виступив з доповіддю щодо необхідності українського університету на 22-й сесії парламенту, наголосивши нагальну національно-культурну потребу вищої школи для українського народу, гостру потребу національних кадрів священиків, учителів, лікарів, юристів [466. Ч.134; 972. С.2-24]. Незважаючи на перешкоди польського проводу, 1913 р. нарешті вдалося домогтися цісарського декрету про відкриття університету, але цьому зашкодила світова війна.

Слід згадати про поступ національної культури та мистецтва, до яких спричинилися церква і особисто митрополит. Відомий галицький політик Лонгин Цегельський писав: “Коли ж поглянемо, хто за останні 35 років створив або фінансує найбільше українізуючих установ у Львові, то побачимо, що це Митрополит Шептицький. Згадаймо ... Національний Музей, Народна Лічниця (відкр. 10 вересня 1903 р. – авт.), Порадня Матерів, Сиротинець, Дяківська Бурса, Духовна Академія, Жіноча Гімназія Сестер Василіанок, Бурса Рідної Школи, Малярська Студія, Школа ім. Грінченка, Школа ім. князя Льва, Читальня на Личакові та це далеко не все”. До цього

списку автор додає побудовані, або утримувані митрополитом 4 церкви, 4 школи, 2 монастирі, 4 бурси, 2 шпиталі, 2 наукові установи [491. С.46-47].

Митрополит А.Шептицький дбав про збереження та примноження культурно-мистецької спадщини краю, розвиток музейництва, книгодрукування, народного церковного будівництва. Церковний музей (з 11 липня 1911 р. – Фундація митрополита А. Шептицького “Національний музей”), заснований у грудні 1905 р. митрополитом Андреем Шептицьким, спершу розміщався в підсобних приміщеннях Собору св. Юра, а з 1911 р. у репрезентативному палаці (нині Драгоманова, 42), що був закуплений його фундатором. Тоді ж митрополит призначив на потреби свого дітища, що містив унікальну колекцію прикарпатських ікон (зокрема, роботи Івана Рутковича і Йови Кондзелевича), річне фінансове забезпечення (до 1921 р.) у сумі 18000 корон (3600 доларів). Навколо музею згуртувалися любителі мистецтва, відомі діячі науки і культури – Іван Франко, Іван Труш, Олекса Новаківський, Філарет Колеса, Ярослав Пастернак, Михайло Драган, Іван Огієнко, Іван Левинський. Археолог Я.Пастернак під патронатом митрополита провів археологічні розкопки княжого Галича, а всі знайдені пам’ятки, зокрема золотий і срібні скарби XI – XII ст., передав у власність Національного музею [445. № 1-6. С.5-10, 43]. Національний музей ім. Митрополита А. Шептицького став поважним культурно-мистецьким закладом європейського масштабу. До 1939 р. він мав 80 тис. експонатів, унікальну бібліотеку (30 тис. томів стародруків, книг і альбомів), організував 70 виставок, видав 16 томів наукових записок [389. С.21].

“Товариство для розвою руської штуки” (засноване в 1898 р. за участю Івана Труша, Михайла Грушевського) започаткувало громадське обговорення проектів церков, іконостасів, металевих хрестів. Власне у той час архітектор Євген Нагірний побудував десятки ошатних церков, поєднавши традиції кам’яного будівництва Русі й Візантії. Відроджувалися й традиції гуцульської народної архітектури. Українізація церковного

мистецтва торкнулася інтер'єрного середовища, бо до ХХ ст. церковні розписи (орнаментика, фігурні зображення) перебували під впливом західної традиції. Відновлено створення керамічних ікон у Львові, Коломиї, Косові [856. С.278-298].

У результаті потуг митрополита і галицької ієрархії Греко-католицька церква напередодні Першої світової війни стала національно-духовною твердиною українства краю. Подаємо її організаційний стан у червні 1914 р. [1110. С. 149]:

Єпархії	деканати	парафії	церкви	священики	віруючі
Львівська	53	754	1308	886	1 335 977
Перемишська	41	629	1320	826	1 252 492
Станіславівська	21	433	596	838	1 022 000
Всього	115	1816	3224	2250	3 610 469

У стані піднесення було монаше життя. Чільне місце у ньому займав Чин св. Василя Великого, яким митрополит А. Шептицький постійно піклувався. Перед вибухом Першої світової війни він мав 16 монастирів у краї та дві заокеанські місії, нараховував двох ієрархів, 85 ієромонахів, 77 братів, 47 студентів, отже всього 211 ченців і 23 новики [545. С.65]. З метою посилити місійну працю в краї й поліпшити теоретичний рівень підготовки священицтва, митрополит 1903 р. відродив давній Чин Студитів й особисто розробив новий монаший статут. Чин очолив брат митрополита Климентій Шептицький. Крім того, у серпні 1913 р. глава церкви запросив до місійної праці в Галичині, на Волині, Підляшші та Поліссі отців бельгійського ордену Редemptористів, які прийняли східний обряд [972. С.17]. Обидва монаші згромадження діяли головно у Львівській архієпархії і значно поступалися Василянам як чисельністю, так і масштабами своєї діяльності.

Зрозуміло, що митрополита Андрея хвилювала й проблема національно-політичної консолідації українців. У цей час, як відомо,

лідерами національно-політичного життя стали молоді українські політичні партії; суспільно-політична роль церкви помітно підупала. До 1907 р. з боку митрополита не було здійснено жодних заходів для коригування політичного курсу галицьких українців. Причиною такого нейтралітету, мабуть, стало подальше протистояння українофільського та москвофільського таборів (обидва напрямки були широко представлені в середовищі греко-католицького кліру). Андрей Шептицький не робив різких заяв спрямованих проти того чи іншого напрямку, бо не бажав перенести політичний конфлікт у середовище церкви. Щоправда, відчувалося, що симпатії митрополита на боці УНДП. Зближення з націонал-демократами відбулося з метою підтримки центристської політичної течії, що не ставила перед собою радикальних соціальних та національних домагань. Цьому також сприяв помітний розкол русофільського табору, радикальна течія якого проголосила етнічну єдність з росіянами. 1909 р. Андрей Шептицький взяв навіть участь у нарадах Ширшого Народного Комітету УНДП, запропонувавши посередництво в справі ліквідації розколу між українськими послами австрійської Державної ради від Галичини та Буковини. 1911 р. галицькі єпископи підписали передвиборче звернення до духовенства, в якому ствердили необхідність підтримки патріотично налаштованих та моральних кандидатів у послы. За посередництвом Шептицького у першій половині 1914 р. відбулися польсько-українські переговори в справі проведення сеймової виборчої реформи. Можливо, що в такому посередництві був зацікавлений офіційний Відень, який сподівався, що авторитет митрополита стримуватиме українську репрезентацію від радикальних кроків [952. С.212-223]. Перша світова війна та масова депортація національно-патріотичного греко-католицького духовенства на схід не зупинили суспільної місії УГКЦ та її митрополита Андрея.

Підсумовуючи здобутки національного відродження й загалом національно-політичного життя слід відзначити, що вони були тісно

пов'язані з діяльністю Греко-католицької церкви, яка до 80–90-х років XIX ст. очолювала цей процес, а від початку XX ст. брала у ньому дієву участь.

І все ж, незважаючи на формально проголошену рівність усіх католиків Австро-Угорської імперії, Греко-католицька церква у порівнянні з Латинською, перебувала у пригнобленому становищі, бо була духовним репрезентантом народу, який протягом кількох століть позбавили національної державності, своєї еліти, навіть власної самосвідомості. Тому боротьба за зрівняння прав з латинським духівництвом було важливою складовою визвольного руху, провідником та ідеологом якого стало у першій половині XIX ст. греко-католицьке священицтво.

У другій половині XIX ст. (насамперед 40–80-ті рр.) греко-католицьке духовенство залишалося активною політичною силою – фактично посередником між нечисленною міською інтелігенцією та основною масою населення – селянством, своєрідним “ретранслятором” національної ідеології [1014. С.319; 569. С.321]. Завдяки його патріотичній агітації з вівтаря та просвітницькій праці в читальнях і школах було досягнуто національного пробудження у цілому краї, відтак спричинено вихід національного руху на вищу, політичну, стадію розвитку. Втім, у 90-ті роки XIX ст. воно фактично поступилося своєю провідною роллю у національному русі світській, здебільшого соціалістично налаштованій, еліті. Засновуючи читальні та громадські товариства й реалізуючи інші культурно-освітні ініціативи, що мали виразно національний характер, священики сприяли освіченості загалу селян і міщан, котрі все більше не відчували потреби в постійній опіці своїх душпастирів. Відтак посилювалася критика окремих парохів і церкви загалом, консервативні погляди яких усе більше входили у суперечність із дедалі популярнішими радикально-соціалістичними ідеями [1096; 1097]. Тому греко-католицьке духовенство було відсунуте у другий ешелон політикуму тим же національним рухом, який воно започаткувало на початку XIX ст.

Загалом своїми ініціативами і впливом церква зумовила значний поступ українства у сферах суспільно-політичного, господарсько-економічного та культурно-освітнього життя. Вона стала духовним оплотом народу у випробуваннях Першої світової війни та національно-визвольних змаганнях 1914–1923 рр.

3.2. Підтримка визвольних змагань у роки Першої світової війни та національно-демократичних революцій

Перша світова війна, що почалася 1 серпня 1914 р., стала переломним етапом у формуванні самостійницько-соборних ідей, на засадах яких розгортався український визвольний рух як в Австро-Угорській, так і в Російській імперіях. Ідеї державної незалежності та соборності глибоко проникали у національну свідомість українців, ставали програмою дій їх політичних організацій.

Історично склалося так, що українські землі опинилися між двома могутніми ворожими силами, а їх населення було втягнуте у вир війни за чужі державно-політичні інтереси. У цій складній геополітичній ситуації скоріше зорієнтувалися українці Галичини, які намагалися використати міждержавні протиріччя для досягнення загальнонаціональних устремлінь. Вже 1 серпня у Львові створено Головну Українську Раду – політичний провід галичан, який звернувся до українців з маніфестом. “Надходить важка історична хвиля. Важиться доля держав і народів. Буря війни суне на Європу і ніщо її не спинить... Ненаситність царської імперії загрожує нашому національному життю. Історичний ворог України не може дивитись, що не вся Україна в його руках. Перемога Росії мала би принести українському народові Австро-Угорської монархії те саме ярмо, в яким стогне 30 мільйонів українського народу в російській імперії. І тому дорога наша ясна, – наголошувалось у маніфесті. – Теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії... Нехай наша

суспільність віддасть всі свої матеріальні і моральні сили на те, щоб історичний ворог України був розбитий! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!“ [433].

Для здійснення державно-політичних намірів Рада утворила Українську Бойову Управу, яка за дозволом офіційного Відня почала формування українського війська. У відозві до галичан про вступ до легіону Українських Січових Стрільців викладено політичне завдання країн у війні: “Ми, українці, повинні бажати, щоб від Росії відірвали всю Україну, з Києвом, Полтавою, Харковом, Донщиною, Кубанщиною та берегами Чорного моря. З такої великої землі утворено би напевно самостійну українську державу з столицею в стародавнім Києві, де було б українське правительство і український парламент, вибраний всім нашим народом“[433]. Заклик знайшов широкий відгук – близько 28 тисяч патріотів виявили бажання вступити до українського легіону. У ті ж дні емігранти з Наддніпрянщини заснували у Львові позапартійний Союз Визволення України, який проголосив програму боротьби за самостійну українську державу, пов’язавши її реалізацію з воєнною поразкою імперської Росії[881]. (Як відомо, поразку царату у війні підтримував і лідер російської соціал-демократії В. Ульянов-Ленін).

Греко-католицька церква, яка підтримувала національно-політичні сили, з початком війни цілком поділяла концепцію перспективи утворення на руїнах Російської імперії незалежної соборної України. У спеціальному меморандумі до австрійського уряду “Про майбутній військовий правовий і церковний устрій російської України в очікуванні зайняття її австрійськими військами” від 15 серпня 1914 р. митрополит Андрей Шептицький накреслив план вирішення української проблеми після вступу австрійських військ на землі підросійської України. Він вважав необхідним “відірвання цих територій можливо найповніше від Росії і надання їм характеру національної території, відповідно до її мешканців, незалежної від Росії...

Потрібно буде використати всі традиції України, що їх Росія придушила”. Митрополит передбачав відірвати українську церкву від російського церковного проводу, з-під влади Петербурзького Синоду, “залишаючи народіві все, що могло б бути дороге йому під оглядом обряду і звичаїв, підносячи рівень клиру, звільняючи його від тяжкого ярма синоду”. Військову організацію А.Шептицький рекомендував “побудувати на традиціях запорозьких козаків, бо ці традиції ще живі на Україні і мають чисто національний характер... Козак є в народі синонімом українського героя”. Пропонувалося також відродити інституцію гетьмана, запровадивши австрійські закони (із врахуванням пропорцій), що залучало б Україну в правовий європейський простір. Зважаючи на вікові традиції Української православної церкви, митрополит зауважив, що “Православ'є церкви не було знищене. Воно мусить бути задержане в усій його повноті. Було б тільки потрібним очистити його в радикальний спосіб від московських впливів”[386]. План реорганізації Української православної церкви не зачіпав канонічних основ ні Православної, ні Католицької церков, а ставив її у ранг самоправних, автокефальних. Таким чином, основою розбудови української держави А. Шептицький вважав національну армію, європейську правову базу і рідну національну церкву. На жаль, цей державотворчий план наддніпрянські соціалісти проігнорували. Відзначимо, що цей меморіал був віднайдений російською поліцією і представлений міністром внутрішніх справ Штюрмергом 27 липня 1916 р. царю Миколі Другому, який власною рукою на ньому зазначив: “Какой мерзавец!” [575] 21 серпня 1914 р. митрополит Андрей Шептицький звернувся до кліру й вірних з Пастирським листом, у якому відзначив: мета Росії у цій війні – захопити Галичину й задушити український національний рух. У цій ситуації він закликав вірних стати в обороні держави і висловив надію на те, що в результаті війни українці отримають кращу долю[784; 515].

Лояльна до Відня Греко-католицька церква та її провід опинилися у ті дні в складному становищі через масові репресії польсько-австрійських властей проти українського населення краю. Під приводом боротьби з москвофілами десятки тисяч українців депортовано у концентраційні табори Талергоф, Гмінд, Терезієндштадт, Естергом. Залучене до акцій угорське військо страчувало невинних без суду й слідства.

Не без участі москвофілів репресовано українських патріотів – учителів, студентів представників духовенства. Зокрема, арештовано і вивезено в Талергоф духовника Львівської духовної семінарії о. І.Дольницького, професора богослов'я Перемиської духовної семінарії о. М.Людкевича (помер від виснаження), священників С.Кмицикевича, Р.Кокотайла, М.Матковського, Г.Гнатишака, Ю.Гумецького. Загалом тоді у Талергоф запроторили майже 6 тис. українців, 1767 з них померли. Повністю зруйновано Скнулівську лавру студитів у Львові [471.Вип.3. С.138].

З перших днів війни на прикарпатських теренах розгорілася широкомасштабна Галицька битва. Російські війська Південно-Західного фронту, завдавши відчутної поразки цісарським частинам, 3 вересня зайняли Львів, невдовзі вийшли на Сян та оточили могутню фортецю Перемишль, відтак окупували майже все Прикарпаття. Верховний головнокомандувач російської армії великий князь Микола Миколайович у маніфесті до населення Галичини наголосив, що нарешті “російський народ об’єднався”, і цим “завершено справу Івана Калити”. Призначений генерал-губернатором краю граф О.Бобринський відразу ж заявив: “Східна Галичина і Лемківщина – давно невіддільна частина великої Росії, на тих землях місцеве населення завжди було руське, тому їх адміністрація має бути основана на руських началах. Я буду тут заводити російську мову, закон і порядок” [841. С.56].

Нова окупаційна влада розгорнула широкий наступ на громадське життя. Генерал-губернатор видав указ “про заборону функціонування різного роду клубів, союзів і товариств та тимчасове закриття існуючих в Галичині учбових закладів, інтернатів і курсів, за винятком учбових майстерень”. Тож були закриті українські товариства, видавництва, газети, школи. Козацький загін одразу ж спалив бібліотеку “Просвіти”, заборонено розповсюдження Шевченкового “Кобзаря” і загалом української книжки.

Російська окупаційна влада прагнула нейтралізувати, а по можливості й ліквідувати й Греко-католицьку церкву і повернути її вірних до структур російського православ'я. Уніатів вважали духовною опорою українського сепаратизму. “У мазепинському русі, – зазначалося в одній із службових інструкцій, – за останнє десятиліття головну роль відіграло молодше уніатське духовенство... Великими ревнителями та пропагандистами мазепинства між галицьким селянством були уніатські ченці-василіяни. Вони ширили мазепинство не тільки живим словом на проповідях, але й печатним” [555. С.34]. У програмі діяльності російської адміністрації в галузі церковної політики, яку підготувало петербурзьке “Галицько-руське благодійне товариство”, викладалися конкретні пропозиції, наприклад, про те, щоб уніатські храми у місцевостях, де більшість зголоситься на православ'я – передати православним; ордени єзуїтів і василіян – ліквідувати, а митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина взагалі усунути від церкви [555. С.35]. Для реалізації планів щодо навернення греко-католиків на православ'я до Львова в російському обозі прибуло 200 православних священиків на чолі з уродженцем Тульщини архієпископом Волинським, Євлогієм (Георгієвським) – запеклим ворогом українства ще під час праці в Державній Думі (1907 – 1912). Вже 12 вересня у доповідній записці генерал-губернатору “Про православну церкву в Галичині” він пропонував сприяти місіонерам схилити народ до православ'я, а також передати відкритій ним єпископській

православній кафедрі собор св. Юра і ряд уніатських храмів, закрити василіанські монастирі й конфіскувати їх майно, а в селах, що перейдуть на православ'я, негайно відкривати народні школи та ін.[784. С.312]. В особі графа Бобринського, який заявляв, що не потерпить “ніяких явних, чи скритих виступів проти православ'я” і визнавав лише Римо-Католицьку та Православну церкви, єпископ Євлогій знайшов надійного союзника.

Але на шляху денаціоналізації церкви став митрополит Андрей Шептицький, який намагався звести нанівець наміри російських політиків, що готувалися до цієї духовної експансії не одне десятиліття, фінансово підтримуючи галицьких москвофілів[390].

6 вересня 1914 р. в Успенській церкві митрополит виголосив проповідь, у якій виклав трагедію війни, закликавши львів'ян боронити віру перед наступом московщини. “Довкола нас страшенне знищення, – говорив А.Шептицький. – Цілі села зруйновані, деякі щезли з лиця землі. Хати попалені, майно знищене, тисячі родин – зруйновані. Многі родини порозбігалися з переляку: родичі не знають, де ділися діти. Нарід у розпуці покинув, утікаючи, рідну стріху. Многих не стало між нами... Вони (росіяни – *авт.*) принесли нам свою релігійність і побожність.., вони спирають своє православіє на державній силі; ми черпаємо ту силу в єдності з Святою Католицькою церквою.., бо вона є джерелом всяких ласк, – її держіться, хоч би ви мали для неї багато посвятити, а навіть власне життя... Будьте вірні своїм ідеям“ [388. С. 132-133]. Через цей відвертий антиросійський виступ 18 вересня арештували митрополита, а 19 вересня й вивезли до Росії. По дорозі до Нижнього Новгорода, у Києві, він встиг висвятити отців Й.Боцяна і Д.Яремка, які мали продовжувати діяльність у Галичині. Інтернований 17 вересня 1916 р. у Спасо-Євфимівському монастирі Суздаля Андрей Шептицький перебував до лютневої революції 1917 р. Невдовзі після депортації митрополита були арештовані і вивезені єпископи Й. Боцян і Д. Яремко (помер 1916 р.), проректор Станіславської

духовної семінарії Є.Ломницький (помер на засланні 1915 р.) та більше півсотні парохів. Серед них: І. Бачинського (Золочівщина), С. Алексевича (Батятичі), М. Ганкевича (Пороги Богорочанського пов.), М. Горникевича (Львів), І. Гордієвського (Станіславів), Д. Гуру (Жовківщина), В. Громницького (Тернопіль), О. Дольницького (Баворів Тернопільського пов.), В. Гоцького (Колоденці Жовківського пов.), М. Зінкевича (Стоянів), І. Кливака (Заліщицький пов.), А. Любенецького (Новошин), Й. Любенецького (Калушчина), В. Матвієнка (Зборівщина), В. Носковського (Сороки Бучацького пов., його син служив у легіоні УСС), М. Постригача (Золочів), І. Ратича (Лісники Бережанського пов.), Л. Савицького (Щуровичі Бродівського пов.), Л. Цегельського (Кам'янка Струмилова) та ін. [455] Незважаючи на активну протидію уніатству, нав'язати греко-католикам російське православ'я єпископу Євлогію та прибулому з Харкова єпископу Антонію не вдалося. Тож у листі до Москви Євлогії розчаровано писав: “Сподіватися переходу з Унії всього руського народу немає підстав, Унія залишиться“ [553. С. 36]. А втім, протягом десяти місяців російської окупації з 1784 греко-католицьких парафій повністю або частково перейшли на православ'я лише 81, тобто чотири відсотки [553. С. 36-37].

Війна завдала значних втрат Галицькій провінції Чину св.Василія Великого. 35 його ченців і 27 клириків мобілізовано до цісарського війська. Напередодні російської окупації Протоігумен провінції Платон Філяс евакуював більшість монахів на захід, до Хорватії, Моравії і Австрії. Відтак Апостольський Престол призначив його Апостольським Адміністратором для українців-католиків, які у зв'язку з воєнними діями опинились за межами батьківщини. Під час візиту до Папи Бенедикта XV о. П.Філяс доповів про важкі воєнні випробування галицьких українців, й зокрема Василянського Чину. Папа висловив щире співчуття і розуміння проблем, сприяв вирішенню низки невідкладних питань [846. С. 474]. Отже

протоігумену вдалося розмістити галицьких василіян у хорватських монастирях, визволити священиків із австрійських концтаборів Талергофа, Гмінду і Домб'є, зібрати 75 розпорошених студентів духовних семінарій і заснувати для них у моравському Кромерижі василіанську духовну семінарію на чолі з ректором отцем Йосафатом Коциловським, відновити у Загребі видання “Місіонаря”.

У перші ж дні війни протоігумен зібрав 62 ченців і розмістив їх у гірському кутку львівського Розточчя – Крехівському монастирі. Але наприкінці 1914 р. там залишилось лише семеро монахів, більшість мобілізували до цісарської армії, дехто подався на Захід, кількох депортували росіяни [452. Ч.3. – 1920. – С. 56-58]. Як виявилось, у Росії добре знали просвітницьку діяльність Василіанського видавництва у Жовкві. Тому на початку Жовтня петербурзькі чиновники провели ревізію закритого видавництва на предмет вилучення шкідливих видань. Якщо церковно-релігійне життя на окупованих теренах зусиллями патріотично настроєних греко-католицьких священиків долало перешкоди і продовжувалося, то монаше затихало.

Готуючись до візиту Миколи II, у Перемишлі та навколишніх селах проводились жорстокі санаційні акції проти “мазепинців”. Не витримавши наруги російських офіцерів, які вимагали переходу на православний обряд і навіть опечатали частину єпископської палати, 15 квітня 1915 р. помер Перемиський єпископ Констянтин Чехович. Саме тоді, нібито для збереження старовинних пам'яток на випадок знищення міста, член-кореспондент Російської Академії Наук Е.Шрумило вивіз до Петрограда перемиську єпископську митру-корону Данила Галицького і прапор перемиського “Сокола”.

Руйнування українських культурно-освітніх інституцій, переслідування католиків східного обряду й насильницьке навернення їх на православ'я, а також репресивно-депортаційні акції (тільки через київські

тюрми вивезено до Сибіру 12 тис. осіб), викликали протест християнської громадськості. Головна Українська Рада, Українська парламентська репрезентація, Союз Визволення України інформували європейське суспільство про насильницькі дії російської окупаційної влади, грубе порушення міжнародного права. “Увійшовши з огнем і мечем, з насильством і рабунком у Галичину, – писав орган СВУ у статті “Проти московського насильства”, – взялися російські наїзники до своєї споконвічної роботи – нищення всього українського“ [880]. Окупаційну політику Росії в Галичині засуджували навіть відомі російські державні й церковні діячі. “Ми відтрутили від себе рідний нам український нарід, – заявляв лідер партії кадетів, депутат Державної Думи П.Мілюков, – і затьмарили ясне лице великої визвольної війни”. Вимагаючи визволення митрополита Шептицького і галицького духовенства красноярський єпископ Никон писав: “Ми знеславили Росію перед світом“ [1032. С. 350]. На захист митрополита виступили депутат Державної Думи О.Керенський і письменник В.Короленко [467. 1916. – 11 сентября]. До речі, саме міністр юстиції Тимчасового уряду О.Керенський у березні 1917 р. нарешті звільнив А.Шептицького; який подорожує до Києва, Москви, Петербурга, де, зокрема, зустрічається з російськими політиками [972. С.7].

Як відомо, в результаті Горлицької наступальної операції австро-німецьких військ у травні-червні 1915 р. російське військо залишило місто-фортецю Перемишль, Львів і майже всю Галичину. 23 червня новостворений Комітет Українців у Львові проголосив: “Засяло знову сонце свободи. В отсей день вертає до українців не лише втрачена свобода віри і мови батьків, але росте й леліяна в тих тяжких часах на дні надія, що мимо вікового, а ще перед хвилиною над нами шалючого московського гніту, Україна не вмере, не згине!“ [784. С.315-321] Одразу ж відновили діяльність українські інституції, насамперед громадсько-політичні організації, видавництва, кооперативи, науково-освітні заклади. Зміцнювалися їх

зв'язки із легіоном Українських Січових Стрільців, який неодноразово відзначався у бойових діях у Карпатах, особливо на схилах Маківки 1915 р., та горі Лисоні на Тернопільщині. У Львові засновано Збірну станицю УСС та поруч із Святоюрським собором шпиталь для січовиків, в якому восени 1915 і взимку 1916 рр. лікувався також Іван Франко.

Поступово ліквідовувала руїну і духовні болі Греко-католицька церква, якою управляв після депортації А.Шептицького станіславський єпископ Григорій Хомишин. Найголовнішою проблемою був величезний брак священників. За підрахунками польського історика уніатської церкви Ф. Ржеменюка, під час російської окупації Галичини із 2483 греко-католицьких священників 350 були інтерновані австрійськими властями, 350 перед вступом росіян відступили на Захід, 61 виїхали до Росії, 120 перейшли до православ'я, або співпрацювали з його структурами. Тож залишилося 1572 діючих священників і взагалі кліру [1110. S. 143-144, 151-152]. Слід відзначити, що кілька десятків священників в якості капеланів входили до складу фронтових українських полків і легіону Українських Січових Стрільців. Певною мірою кількість богословів збільшувалась за рахунок повернення священників із Заходу. Василяни відкрили у Крехові та Лаврові студії філософії й богослов'я, невдовзі відновила діяльність і Львівська духовна семінарія.

“У національно-визвольній боротьбі на початку ХХ ст. у Східній Галичині, – слушно зауважив львівський історик О.Красівський, греко-католицьке духовенство стало провідним носієм ідей української державності, союзником народу у боротьбі за національні права“ [740. С.7]. Як вже зазначалося, новітню добу визвольних змагань започаткував легіон Українських Січових Стрільців. У часи Першої світової війни 1914-1918 рр. він перетворився у повнокровну національну військову формуцію з власною символікою й відзнаками, де панувала українська мова у військовій термінології і спілкуванні. У складних фронтових умовах не припинялася

цілеспрямована ідейно-політична, культурно-освітня виховна робота. Вагомий внесок у формування національно-патріотичних почуттів і високого морально-бойового духу стрільців і старшин робила Греко-католицька церква. З перших днів заснування легіон став об'єктом її духовної опіки. У стрілецьких лавах діяли польові духовники отці А.Пшепюрський, М.Їжак, Ю.Фацієвич, у лічниці – отець П.Боднар. 27-28 жовтня 1917 р. запільні частини Легіону УСС – Кіш і Вишкіл у Розвадові, що на Львівщині – відвідав митрополит Андрей Шептицький, який урочисто освятив прапор Українських Січових Стрільців, з вишитими на ньому гербами Києва і Галичини. Діяльністю, скерованою на консолідацію національно-державницьких сил українства, церква охоплювала сотні тисяч вояків австрійської армії, які перебували на фронтах від Карпат і подільських степів до Альп і берегів Адріатики. Їх здійснювали греко-католицькі священики – капелани більш як 30 українських стрілецьких, кінних, гарматних полків [1087. С.84].

Лише 1915 р. ними на фронті створено 226 польових каплиць. Широкою популярністю серед вояків користувався релігійний часопис “Місіонар”, який публікував послання ієрархів церкви, статті духовно-інтелектуального змісту, а також світові та теренові повідомлення, зокрема, про визволення заходами Папи Бенедикта XV з російської неволі всіх військовополонених-інвалідів, заснування у Львові дитячого притулку “Український Сирітський Захист”. У зв’язку з розпадом Російської імперії і утворенням незалежної української держави, “Місіонар” надрукував спільний Пастирський лист митрополита Андрея Шептицького, єпископів Григорія Хомишина і Йосафата Коциловського до вірних, у якому відзначалося, започаткування цими подіями нової історичної епохи, якій потрібна консолідація та єдність українського народу [452. 1918. – Л. 5. – С. 67-68]. Варто відзначити у цьому аспекті редакційну статтю “Місіонаря” – відгук на переговори у Брест-Литовську “Берестейський мир і Берестейська

унія”. У ній зверталася увага на символічну подібність історичних подій у долі українського народу. Часопис наголошував, що Берестейський мир зламав кайдани, якими російський цар утримував у неволі наш народ, визнав самостійність України і проголосив свободу українським землям так само, як свого часу Берестейська унія зламала кайдани східної релігії й визнала самостійність Української церкви у злуці з католицькою [452. 1918. – Л.3. – С. 33-36].

Як уже зазначалося, визволення Андрея Шептицького із заслання у березні 1917 р. стало могутнім імпульсом для національно-організаційного зміцнення церкви. Вже в перші дні на волі він прибув до Петрограду, зустрівся з О.Керенським, П.Мілюковим, а також членами Української Національної Ради для з’ясування політичної та церковно-релігійної ситуації після падіння царату. А на прийомі у голови Тимчасового уряду добився офіційного визнання Греко-католицької церкви та зрівняння її в правах з католицькою в Росії. Наприкінці квітня у Києві провів переговори з діячами Центральної Ради М.Грушевським і С.Русовою щодо проблем церкви і національно-державних перспектив.

Коли ж, бажаючи відслужити панахиду за Івана Франка у Софіївському соборі, А.Шептицький звернувся за дозволом до православного єпископату, то отримав відмову. Тоді відслужив панахиду у римо-католицькому костелі св. Олександра за участю владики та греко-католицького духовенства.

Візит галицького митрополита до української столиці (незважаючи на побоювання окремих діячів Центральної Ради) заманіфестував тверду національно-соборну орієнтацію Греко-католицької церкви, збереження нею української мови та східного обряду богослужіння, що певною мірою вплинуло на руйнування негативного стереотипу у частини наддніпрянців щодо унії та навіть появи ідеї обрання його патріархом єдиної Української

церкви. Візит митрополита актуалізував питання життєдіяльності Греко-католицької церкви в УНР та її вкладу у визвольні змагання.

Зауважимо, що релігійно-церковна діяльність митрополита постійно спрямовувалася на поширення сфери впливу Греко-католицької церкви у Росії, де було сотні тисяч переселенців і військовополонених із Галичини.

Саме через неї і пропонувалося здійснити об'єднання церков Заходу і Сходу. Ідеї екуменізму лягли в основу роботи проведеного ним у Петрограді наприкінці травня 1917 р. синоду Російської греко-католицької церкви, на якому іменовано екзархом монаха-студита Леоніда Федорова. Тоді ж у Києві він заклав католицький Апостольський вікаріат для всієї України на чолі з о. Михайлом Цегельським.

Після невдалої спроби пробратися через фронти до Риму 10 вересня 1917 р. митрополит Андрей Шептицький повернувся до Львова, де його урочисто зустріли миряни. Перші Пастирські листи митрополита з нагоди розпаду Російської імперії й утворення Української Народної Республіки скеровувались на етнополітичну консолідацію українства.

Вони орієнтували клір на самовіддану працю для відродження зруйнованих війною церковних структур, виховання у згорьованих людей почуття любові до рідної землі, свого народу і рідної мови, що скріплює народ у цілість [452. 1918. – Л. 5. – С. 68; 649. Вып. XII. – С. 160-166; 458. 2000. Ч. 7–8. С.67].

Національно-державницька позиція А.Шептицького проявилася також у його підтримці Брест-Литовського договору від 9 лютого 1918 р., за умовами якого українські етнічні землі Холмщини і Підляшшя відійшли до Української Народної Республіки. В промові у Відні в Палаті Послів у 28 лютого 1918 р., відстоюючи право народів на державно-політичне самовизначення, А. Шептицький подякував австрійському урядові за розуміння українських прагнень й підтримав право на самовизначення Східної Галичини [740. С.8-9]. Спільно з українськими послами він

домагався ратифікації австрійським парламентом Брестського договору, відділення українських земель від польських і надання їм національно-культурної автономії. Коли ж Відень зігнував вимоги українців, митрополит підтримав парламентську репрезентацію скликати у Львові представницьку Конституанту, що мала вирішити політичні перспективи українських земель поліетнічної імперії Габсбургів.

3.3. Участь у державному будівництві та захисті суверенітету ЗУНР

Восени 1918 р. могутні хвилі національно-визвольного руху розрушили Австро-Угорську імперію, і на її уламках утворилися незалежні Польща, Угорщина, Чехословаччина, Югославія. 18-19 жовтня у Львові відбулася Конституанта – представницьке зібрання близько 500 українських громадсько-політичних і релігійних діячів, яке обрало Українську Національну Раду й проголосило на українських етнічних землях Австро-Угорщини відродження незалежної Української держави. Велелюдне віче на майдані біля собору Святого Юра 20 жовтня одностайно схвалило рішення щодо суверенітету українських земель. Греко-католицька церква, політичний курс якої завжди відповідав національно-політичним інтересам народу, рішуче підтримала державотворчі ухвали Конституанти. Її владика митрополит А.Шептицький, єпископи Г.Хомишин і Й.Коциловський, протоігумен Галицької провінції Василіанського Чину П.Філяс і майже два десятки священників були обрані до Національної Ради й активно включилися у її законотворчий процес. Отже, греко-католицизм як теорія і практика національно-релігійного життя органічно влився в загально-національний державно-соборний рух українства.

Греко-католицьке духовенство вітало проголошення незалежної Української Народної Республіки у січні 1918 р., взяло активну участь у Листопадовій національно-демократичній революції 1918 р. та розбудові

Західно-Української Народної Республіки, яка була уконституційована тимчасовим основним законом від 13 листопада 1918 р. “Як настав догідний час, по Першій світовій війні, 1918 р., українське католицьке духовенство в Галичині стануло щиро в ряди будівництва “своєї хати”, Української Держави, – згадував активний учасник тих подій отець Іван Лебедович. – Перші наради, перші кур’єри до сіл, перша підготовка до перебрання влади на місцях проходила в безліч випадках у священничих домах” [485. С.31]. Тон у державотворчій діяльності кліру на місцях завдали владика, насамперед А.Шептицький.

Папа Бенедикт XV пильно стежив за національно-демократичними революціями у Центрально-Східній Європі. Вже на початку листопада 1918 р. він розпорядився нунцію у Відні ввійти “у приязні відносини з різними націями Австро-Угорської імперії, що тепер створили незалежні держави”. Папа підтвердив, що Апостольський Престіл поважає “законні зміни народів, політичні чи територіальні” [1048. С.6-7]. Загалом державне будівництво у молодій республіці йшло швидкими темпами. 9 листопада сформовано уряд, у якому посаду державного секретаря віросповідання зайняв Олександр Барвінський. Згідно з Тимчасовим Основним законом ЗУНР – низовими органами влади стали повітові комісари із складу повітових Національних Рад, у діяльності яких брали участь священники. “На цілому терені відродженої української Галицької держави, – підкреслював історик церкви української діаспори Григорій Лужницький, – не було ні однієї повітової Української Національної Ради, в якій представник Української Католицької церкви не займав би чільного місця” [775. С.544; 869].

Десятки священників були серед організаторів перебрання влади на Золочівщині, Блідщині, Сколівщині, Самбірщині, а також містах і містечках – Долині, Рудках, Краківці, Збаражі, Зборові, Угневі. У першій декаді листопада 1918 р. вони увійшли до виконавчих і представницьких органів

української адміністрації. Зокрема, священники очолювали повітові ради в Городенці (о. Іван Пісецький), Кам'янці-Струмиловій (о. Михайло Цегельський), Ліську (о. Василій Мисик), Печеніжині (о. Іван Майковський), Підгайцях (о. Іван Токар), Радехові (о. Степан Петрушевич), Стрию (о. Остап Нижанківський), Сяніку (о. Пантелеймон Шпилька), Тереховлі (о. Степан Мохнацький), Щирці і Збаражі (о. Володимир Могильницький). Зрештою, була й досить питома вага духовенства у цих радах. Зокрема, у складі Косівської повітової ради із 25 членів було 4 священники, Радехівської – з 5 осіб 2 священники. Зауважимо й те, що кожен десятий член Національної Ради ЗУНР був також священником. Комісарами судових повітів Винники, Поморяни та міста Добромиля також працювали священники. У повітах Бережани, Долина, Зборів, Жовква, Радехів, Турка священники очолювали Харчеві Управи.

Немало заангажовувалось і в партійно-політичну діяльність (більшість світської інтелігенції мобілізована до австрійського війська і УГА). Зокрема, багато священників поділяли державно-політичні позиції правлячої Української національно-демократичної партії, на надзвичайному з'їзді якої 28-29 березня 1919 р. у Станіславі серед 139 делегатів було 20 священників [841. С.381]. Услід за головою Народного комітету партії К. Левицьким на з'їзді виступило декілька священників – В. Носковський, С. Петрушевич та ін. З'їзд декларував необхідність у державі свободи совісті та віросповідань, рівноправності релігійних конфесій та їх внутрішню самоуправу, а головне – будівництво незалежної соборної держави, яка ґрунтувалася би на загальнонаціональних центристських демократично-правових основах [751. Т. 1. – С. 120–122].

Державне будівництво ЗУНР проходило у важких умовах українсько-польської війни. За весь період національно-визвольних змагань Греко-католицька церква відігравала важливу роль у становленні органів законодавчої і виконавчої влади ЗУНР, виробленні державницької ідеології,

консолідації національно-демократичних сил у боротьбі за незалежність і соборність українських земель.

Як відомо, А. Шептицький користувався великим авторитетом й на Великій Україні. Директорія УНР обговорювала не тільки проблему Злуки УНР і ЗУНР, але й проект формування нового Київського патріархату, що, на думку В. Винниченка, міг би очолити А. Шептицький. Власне 19 грудня 1918 р. міністр закордонних справ ЗУНР Лонгин Цегельський зустрівся у Києві з головою Директорії, з яким обговорено долю галицького митрополита, що фактично був інтернований поляками у Святоюрському соборі. “Біда, що ми не маємо такої людини, як Шептицький, щоб поставити її на чоло Української православної церкви. Є владика Платон на Сибірі, щирий українець, але, мабуть, оженився з якоюсь вчителькою. Та є ще Димитрій у Чернігові. Також щира українська душа, але надто любить вихилити лишню чарку. А що б Ви сказали на те, – запропонував В. Винниченко, – якби Ви забрали Шептицького до Києва на Митрополита всієї Русі?”. У відповідь Л. Цегельський висловив сумнів: “Шептицький на православного митрополита не піде”. Тоді В. Винниченко відрубав: “На якого православного!.. Очевидно, що на уніатського... Ваша унія добра для відрізнення і від Польщі, і від Москви... Скличемо Синод єпископів, архімандритів та представників мирян з України і порадимо їм прийняти унію, а Шептицького поставимо на чоло. Ще й порозуміємося з Римом, щоб його зробив патріархом України. Чи не добре це звучить?.. Ви думаєте – я жартую? Ні, ми говоримо про це між собою. Це серйозний план... Це революція і все старе ломиться... Відгородимо Україну муром Унії від Москви раз назавжди” [1053. С. 181–186; 567].

Незважаючи на те, що після падіння Львова 22–23 листопада Андрея Шептицького конфінували у митрополичій палаті, (фактично, інтернували) він продовжував відстоювати інтереси ЗУНР і церкви. За його дорученням Станіславський єпископ Григорій Хомишин звернувся до мирян з

Пастирським листом митрополита, у якому розпорядився всім священикам згадувати в Святих Літургіях президента Національної Ради ЗУНР Євгена Петрушевича, Українську державу, її уряд і Галицьку армію [1052. С.178]. Митрополит відмовився підтримувати будь-які стосунки з окупаційною адміністрацією Львова, а невдовзі й архиєпископом латинського обряду Юзефом Більчевським через його шовінізм та підтримку мілітарних дій у краї. У листі-відповіді командувачу польськими військами на Галицькому фронті генералу Тадеушу Розвадовському він засвідчив, що залишився українським патріотом, й далі захищає греко-католицьке духовенство, яке “з цього боку, як і з іншого боку лінії фронту, продовжує виконувати свої обов’язки” [1042. С.70-73]. Така відповідь далася йому нелегко: якраз восени 1918 р. його рідного брата генерала Станіслава Шептицького обрали начальником штабу Війська Польського, тобто він став одним із режисерів польської військової експансії на західні українські землі.

До Галицької армії, її бойових груп, куренів, окружних військових команд добровільно прийшли або були запрошені командантами десятки священиків-патріотів, які стали польовими духівниками (капеланами). Інші добровільно обслуговували фронтові частини та установи запілля, насамперед шпиталі. Вони розгорнули активну працю у царині патріотичного виховання і піднесення морально-бойового стану старшин і стрільців. Польові духовники Галицької армії перейняли і примножили традиції капеланів легіону Українських Січових Стрільців та українських полків доби світової війни. Зрештою, більшість з них мали фронтовий досвід. Близько сотні греко-католицьких священиків служили в Галицькій армії, більше 40 з них загинули на польському, більшовицькому та денікінському фронтах або у період епідемії тифу восени 1919 р. [758]

“Полеві духовники Української Галицької Армії, – писав колишній Начальний духовник армії, згодом української дивізії “Галичина” отець Василь Лаба, – не тільки що виконували свою душпастирську службу, але

теж впоювали боевого духа в стрілецьтво” [772. С.188-189]. Зауважимо, що з усіх військових формацій доби визвольних змагань України 1914-1923 рр. інститут польових духівників упроваджено лише в Галицькій армії, яку сучасники вважали найбільш боєздатною. Її особовий склад відзначався високими морально-бойовими якостями й дисципліною. До цього спричинила діяльність військового духовенства й християнська релігійність особового складу. В армії існувала чітка організаційна система польового духівництва, яке очолював Преподобник військового міністерства, недавній капелан Легіону УСС отець Микола Їжак. У складі штабів армії та корпусів створено референтури духівництва, яким підпорядковано відділи духівників бригад, що обслуговували стрілецькі курені та сотні, інші підрозділи [426. Ч. 6. – С.6].

Значною подією греко-католицького духовенства став з’їзд у Станіславі 7-8 травня 1919 р., скликаний за дорученням митрополита (який залишався у блокованому Львові) єпископом Григорієм Хомишиним. Більше як 200 діячів церкви, священиків і польових духовників прийняли ухвали, скеровані на активізацію церкви у розбудові Української держави, консолідацію мирян “для укріплення української державності на християнських основах”. З’їзд закликав духовенство і вірних самовіддано працювати й захищати незалежність ЗУНР у боротьбі з ворогами, надіслав вітання воякам Галицької армії [485. С.19]. Духovenство також звернулося з меморіалом до Апостольської столиці, в якому осудило “поведення римокатолицького (польського) духовенства на Волині, Холмщині і в занятих частинах ЗОУНР” [751. С.132-133].

Українсько-польська війна закінчилася поразкою ЗУНР, уряд і армія якої відступили за Збруч і поєднали свою долю з Українською Народною Республікою. 25 червня 1919 р. Вища Рада Паризької мирної конференції санкціонувала окупацію Східної Галичини Польщею. Розпочалася дипломатична боротьба за відновлення незалежності республіки. Між тим, у

краї розгорнулися масові репресії проти греко-католицького духовенства. Окупаційні власті продовжували утримувати в ізоляції А.Шептицького й не дозволили йому зустрітися з Ю. Пілсудським, коли глава Другої Речі Посполитої у червні 1919 р. відвідав Львів. Зрештою, митрополиту вдалося передати Пілсудському листа з клопотанням звільнити близько тисячі заарештованих священників, з яких 612 перебувало у львівських в'язницях [772; 740].

У серпні А.Шептицький спільно з єпископами Григорієм Хомишиним і Йосафатом Коциловським провели у Перемишлі спільну нараду й звернулися пастирським листом до кліру й вірних, в якому засуджувалася війна, висловлювалося співчуття полеглим за волю України і віра у майбутню перемогу. Але ситуація у краї була дійсно важкою. Лихоліття війни завдали величезної шкоди українському народові і його церкві. “Ще не вигоїлися рани, які завдала нам та нещасна війна, коли нова війна, страшніша і більш жорстока чим перша, потрясла нашою знищеною вітчиною, – зазначалося у Пастирському листі митрополита 26 вересня 1919 р. – Нещасливий був її вислід. Польські війська обсадили цілий край... Тисячі невинних жертв мучаться по в'язницях... церкви і монастирі вирабовано, майже всі парохії остали без душпастирів“ [1047. С.51].

До грудня 1919 р. під домашнім арештом у митрополичих палатах перебував і Андрей Шептицький. Усвідомлюючи великий авторитет владики серед краян та у Ватикані, польська влада намагалася усунути його з митрополичого престолу і загалом зі Львова. Варшава пропонувала Папі відкликати А.Шептицького до Риму, або перевести до Північної Америки. Водночас польські ксьондзи і преса інспірували широкомаштабну акцію з метою скомпрометувати митрополита. Станіславський воєвода Юристовський, зокрема, видав розпорядження повітовим старостам збирати матеріали, “які звинувачували б Митрополита Шептицького в антипольській діяльності, а також докази, які підтвердили б, що українське

духовенство під час російської окупації 1914-1915 рр. схильно ставилося до схизми..; щоб було також зібрано те, що свідчить про настрої під час українсько-польської війни українського духовенства” [89. Арк.154].

В наступні роки глава Греко-католицької церкви постійно вшановував організаторів і захисників ЗУНР; утім, залишався послідовним захисником морально-етичних засад співжиття українців і поляків й, зрозуміло, національно-державницьких прав вірних йому католиків східного обряду [685. Т. 4. – С. 401-442]. При цьому він засуджував й екстремізм праворадикальних сил західноукраїнського суспільства [915. С. 548-572].

3.4. Греко-католики в Другій Речі Посполитій: зміна правового статусу легітимації в польській державі

Як відомо, згідно з Ризьким договором до складу Другої Речі Посполитої увійшли великі території заселені українцями. За підрахунками львівського етнологіста Степана Макарчука, у Польщі на початку 20-х років проживало 4686 тис. українців. Більшість їх заселяли Львівське, Тернопільське, Станіславське воєводства та Волинь (3920 тис.) [786. С.111]. Внутрішня політика Варшави спрямовувалась на повну інтеграцію окупованих українських земель у складі Другої Речі Посполитої. Всупереч міжнародним угодам щодо Галичини, польський уряд здійснював на її землях жорстку окупаційну політику, прагнув винищити українські інституції, асимілювати населення шляхами його полонізації. Зокрема, з 793 українських народних шкіл у 1924 р., за три наступних роки їх кількість скоротилася до 337. У Східну Галичину переселено близько 200 тис. поляків-колоністів, здебільшого колишніх військовиків, які витіснили українців із прикордонних теренів, багатьох повітових міст. 1939 р. у Львові нараховувалося менше 20% українців, у інших галицьких містах вони склали не більше половини мешканців [389. С.42].

Незважаючи на поразку національно-визвольних змагань 1917-1923 рр. і втрату державності, українці по обидва береги Збруча зберігали національно-патріотичний дух і соборні цілі. У Східній Галичині відновлювалися політичні партії, культурно-освітні й кооперативні організації і товариства. Розгортали діяльність науково-освітні установи – Наукове товариство імені Т.Шевченка, таємний Український університет (1920–1925), відроджувалася мережа “Просвіти“, “Рідної Школи“, “Лугів“. Особливо дошкуляла владі праворадикальна Українська Військова Організація полковника Армії УНР Є.Коновальця, яка була створена 1920 р. недавніми учасниками визвольних змагань.

Зауважимо, що й у радянській Україні певною мірою незалежним шляхом пішов процес суспільно-політичного, економічного і культурного розвитку, який Москва ще не в силі була контролювати. Після 1923 р. зростав рівень українізації, серед державного керівництва діяло чимало націонал-комуністів, зокрема М.Скрипник, О.Шумський, Ю.Коцюбинський, Ю.Лапчинський, які бували й у Польщі. Між Західною і Наддніпрянською Україною підтримувалися тісні зв’язки у сферах культури, науки й освіти. Та вже наприкінці 20-х років сталінським керівництвом призупинився “небезпечний процес “українського націоналізму“, проводилися масові репресії проти національної інтелігенції, страшний голодомор 1932-1933 рр. приборкало непокірне селянство, брутально розпущена Українська автокефальна православна церква.

Повоєнні роки стали черговим випробовуванням і для українців Галичини та їх церкви. Після повернення з трьохрічної поїздки в Європу і Америку, де митрополит Андрей Шептицький намагався відстояти права українців на національно-державне самовизначення, зустрів руїну духовних святинь, втрату кліру й віруючих внаслідок воєнних дій. В цих умовах для відродження і піднесення церкви та розбудови національного життя він вважав головним завданням консолідацію національно-патріотичних сил.

Його Пастирське послання до духовенства й вірних від 12 липня 1923 р. закликало до єдності і солідарності. “Щоб можна успішно працювати для спасення душ, треба нам конче єдності духа.., у нім наша сила“, – писав митрополит, водночас наголошуючи, щоб по війнах “всі люди примирилися духом“ [387. С. 212-215].

Польська адміністрація зустріла митрополита вкрай вороже, намагалася навіть не пустити його до Львова, два місяці протримавши під арештом у Познані. Вважалося, що він дестабілізує політичне і релігійне життя, є непримиренним ворогом відродженої Польщі, сприяє посиленню “шовіністичного українського націоналізму“ й загостренню стосунків між українцями й поляками. (Зрештою, такої ж думки й деякі сучасні польські історики, як от Е.Прус чи Ф.Ржеменюк) [1110. S. 195-203]. А втім, громадсько-політична діяльність митрополита Шептицького завжди мала чітке національно-соборне спрямування. Але після поразки визвольних змагань вона полягала в залученні до активного суспільного життя всього галицького соціуму і здійснення національно-культурних домагань у рамках законності, демократії, парламентарним шляхом. Після 1923 р. чимало галицьких політиків і громадських діячів поступово переконувалися, що у даній ситуації українству слід боротися за національні інтереси, опираючись на польську політичну і правову системи. Зауважимо, що урядова постанова від 26 вересня 1922 р. про самоврядування Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств декларувала певні права для українців: передбачала створення повноважних українських сеймиків, гарантувала українцям участь у адміністративних структурах, рівноправність Греко-католицької і Латинської церков, української і польської мов, відкриття українського університету [985. С.212]. Слід відзначити, що подібні постанови, зокрема Конкордату 1925 р. між Апостольським Престолом і Польщею щодо УГКЦ, декларувалися й пізніше, але зазвичай не виконувалися.

Більшість дослідників новітньої історії України відзначають, що у міжвоєнне двадцятиріччя остаточно викристалізувався національний характер Греко-католицької церкви. Неухильно зростав її авторитет, вплив на релігійну і національну свідомість українства, поширювалася мережа духовних закладів, освітніх установ, видавництв, культурних і кооперативних структур. Значну частку у її діяльності займав національно-визвольний рух. Під керівництвом митрополита А.Шептицького діяли 16 єпископів, у Галичині УГКЦ нараховувала в 1920-х роках 128 деканатів і 1907 парафій, де працювали 2298 священиків [1108. С. 76-77]. Крім того церква мала єпархії в Закарпатті й за океаном. Щоправда, 10 лютого 1934 р. ватиканська Конгрегація східних церков, без попередження А. Шептицького, але за домовленістю з Бельведером, встановила Апостольську адміністрацію для Лемківщини. Нова структура була повністю перепідпорядкована безпосередньо Ватикану, що зміцнило там позиції Римо-католицької церкви і призупинило процес етнічної ідентифікації лемків [986. С.18-19].

Діяльність митрополита А.Шептицького і духовенства скеровувалася на поглиблення впливу церкви в сфері громадсько-політичного і культурно-освітнього життя краю. На культурній ниві постійно точилася боротьба з радикалами і комуністами за “Просвіту“. А втім, більшість її філій, 550 читалень та інші установи залишилися під впливом духовенства. Поза “Просвітою“ церква утримувала свої парафіяльні бібліотеки, народні хори, аматорські театри, фольклорні гуртки. Греко-католицькі священики працювали також у інших масових організаціях і товариствах, таких як “Рідна школа“, молодіжних “Лугах“, де лише у Львівській архієпархії керували осередками більше ста парохів. Вагому частку у діяльності церкви займала благодійницька робота численних жіночих згромаджень, у якій брали участь тисячі осіб. Розгорнули місійну апостольську працю чернечі Чини, насамперед Василіяни [749. С.195].

Усвідомлюючи великий вплив на краян християнської літератури, церковні ієрархи на чолі з А.Шептицьким велику увагу приділяли праці релігійних видавництв. Найбільшим книговидавничим центром залишалося Василіанське видавництво, де виходив популярний часопис “Місіонар” (наклад 50 тис. примірників). За 35 років від заснування (1898 р.) Василіанське видавництво видало 350 книг, часописів релігійного змісту загальним накладом 13,7 млн. примірників і 820 замовних видань накладом 27 млн. примірників. З видавництвом співпрацювали учені Іван Крип’якевич, Омелян Пріцак, Іван Огієнко, Ярослав Пастернак, Іларіон Свенціцький [662. Т. 1. С. 155, 167-169; Т. 2. С. 56-61, 190-197; Т. 3. С. 320-324; Т. 5. С. 57.].

Кожна єпархія видавала власні “Вісники”, великою популярністю користувалися релігійні журнали “Нива”, “Богословія”, “Дзвони”, “Правда”, часописи “Мета”, “Нова Зоря”, “Бескид”, “Христос – наша сила” та багато інших. “Греко-католицька церква стала чинником загальноукраїнської ваги, – писала газета “Діло” у жовтні 1926 р., – а Митрополит належить до найбільш популярних людей в Україні” [433. – 1926. – 6 жовтня].

Національно-політичний рух у Західній Україні 1920-х рр. складала дві основні течії, які у своїх програмах визначали чимало спільного: відродження незалежної української держави, пріоритет національних прагнень перед соціальними, вороже ставлення до комунізму і держав, що окупували Україну. Суттєво не відрізнялася соціальна база усіх таборів. Але методи досягнення політичних прагнень, форми боротьби були різними. Національна демократія в особі старих галицьких політичних партій, що 1925 р. об’єдналися в Українське національно-демократичне об’єднання УНДО, тяжіла до еволюції суспільства і легальних форм боротьби [751. С. 256–286]. Представники інтегрального націоналізму (УВО-ОУН) обстоювали революційний шлях встановлення національної диктатури, визнавали правомірними методи фізичного терору [915. С. 548–556; 703].

Третю – ліворадикальну течію репрезентувала підпільна Компартія Західної України, яка виступала за приєднання краю до СРСР–УРСР і діяла за вказівками Комінтерну [872; 967].

Хоча у деяких виступах митрополит А.Шептицький заявляв про невтручання церкви у політику, “переважна більшість духовенства моєї єпархії, – писав він до папського нунція о. Д.Дженоккі 1923 р. – розділяє мою позицію – дух і принцип – щодо політичних питань; не тільки не належати до жодної політичної партії, але й триматися осторонь від суто політичних питань” [387. Т.2 Кн.2. С. 722-723], ситуація змушувала УГКЦ співпрацювати з національно-демократичним політикумом, зокрема УНТП [1033], згодом – УНДО, а з часом творити свої партії. Митрополит А.Шептицький, єпископи Г.Хомишин і Й.Коциловський намагалися координувати дії з центристськими політичними силами, насамперед у галузі культури і освіти.

Намагалися зміцнити свій вплив й християнські суспільники, що прагнули за підтримки церковної ієрархії об’єднати національний анти окупаційний табір. Однак превентивні заходи польської влади у 20-ті роки, а також ідейні та організаційні розбіжності серед галицьких клерикалів, що виявилися під час дискусій про політичне (група О. Барвінського – Л. Куницького) чи аполітичний (група В. Охрімовича – Т. Галущинського), як і celibастичний курс Станіславського єпархіального керівництва, перекреслили їх можливу консолідацію в консервативних рамках спершу Християнсько-суспільної партії, а згодом Українського християнського союзу. Тому роз’єднані християнські суспільники були неспроможні витворити власну ідейно-політичну платформу, продовжуючи діяльність у фарватері політики УНТП–УНДО. А це загалом не суперечило політичній позиції Глави церкви [832; 833].

4 серпня 1925 р. з ініціативи Г.Хомишина, С.Томашівського, О.Назарука, отця Т.Галущинського, отця В.Скрутеня утворено Українську

християнську організацію (УХО), яка стояла на позиції національної демократії, обстоювала автономію Галичини, пропагуючи монархічні концепції В.Липинського. Головне завдання організації – поширення культури і освіти та “виховання нашого народу на релігійно-моральних основах католицької церкви” [848]. Щоправда, лави нової структури зростали повільно: 1927 р. УХО налічували лише 600 осіб, з них 381 священник [660. С.101-104; 661. С.11]. У рамках організації влітку 1934 р. засновано мережу читалень “Скала”, чисельність яких 1937 р. досягла 289 з кількістю 14,3 тис. членів [377]. Друкованим органом партії 1926 р. став часопис “Нова Зоря”, редактором якого з січня 1928 р. працював відомий публіцист і дипломат ЗУНР Осип Назарук. Лояльна щодо польської держави, партія виступала за автономію українських земель і деякий час співпрацювала з УНДО [416. С.5-6]. Утім, націонал-демократи постійно піддавали критиці латинізаційні обрядові нововведення (зокрема, запровадити celibat) Г.Хомишина і Й.Коциловського, що охолодило відносини вказаних єпископів і УХО з УНДО.

У ході Католицької акції зусиллями А.Шептицького восени 1930 р. засновано ще одну клерикально-консервативну партію – Українську католицьку народну партію (з 1932 р. – Українська народна обнова). Її головою був І.Волянський, а неофіційним опікуном Г. Хомишин. Нова партія вимагала національно-територіальної автономії для українських земель у складі Польщі. Однак і вона не зуміла розгорнути партійну мережу і не провела жодного партійного з’їзду. Водночас лідери партії брали участь в консолідаційних заходах, спрямованих на об’єднання українського націоналізму в ході організації скликання Всеукраїнського національного конгресу (1933–1936). На виборах до вищих законодавчих органів Польщі (1935, 1938) за згодою уряду і домовленістю з проводом УНДО висувала кандидата на посла сейму та сенатора [1075. С.921]. Тоді ж, а саме у січні 1931 р., на противагу Г.Хомишину митрополит А.Шептицький ініціює

створення Українського Католицького союзу, що мав “дбати за приноровлення принципів християнської етики по всіх ділянках національного життя і підтримувати всебічний розвиток українського народу в християнському розумінні здобуванням для його повноти національних і громадських прав“ [406. С.21; 433. 1930. – 26 квітня]. У такий спосіб ієрархи церкви фактично висловлювали певне невдоволення політикою окремих провідників УНДО, зокрема його компромісом з УСРП і УСДП, а заодно прагнучи посилення власної політичної ролі. Першим головою УКС був В.Дашкевич, з 1932 р. – З.Лукавецький. УКС видавав тижневик “Мета” з додатком “Христос – наша сила”, літературно-науковий щомісячник “Дзвони” (1931–1939, голова редколегії Й.Сліпий) [1076. С.964-965].

Широкомасштабна Католицька акція 30-х років сприяла зміцненню церковних структур, їх зв’язкам з найвіддаленішими парафіями. Як відомо, поштовхом Акції стала енцикліка Папи Пія XI 1922 р., написана під враженням світової війни і соціальних революцій, проявів шовінізму і войовничо-атеїстичного комунізму. У ній визначався великий потенціал мирян у прагненні до миру і свободи. Наступною енциклікою від 15 травня 1931 р. Папа проголосив необхідність перебудови суспільного ладу на християнських засадах й закликав ієрархів церков і священників активізувати діяльність вірних на захист Вселенської церкви.

Отже одним із перших заходів митрополита стало створення Католицького Союзу та його друкованого органу часопису “Мета“. Оскільки у проголошеній програмі Союз не обмежував своєї діяльності справами католицької віри і релігійної моралі, а прагнув впливати на усі ділянки національного життя, проти нього часто виступала польська влада, галицькі комуністи і націоналісти. У багатьох питаннях Союз погоджувався з поміркованим УНДО, засуджував екстремізм українських націоналістів і звичайно, виступав проти комуністів.

Розгортання Католицької акції відбувалось в несприятливих умовах. Улітку 1930 р. зусиллями ОУН проведено широкомасштабну саботажну кампанію, у ході якої здійснено щонайменше 2200 терористичних виступів, підпалів маєтків поміщиків і осадників, нападів на поліцейські постерунки, осередки “Стшельців” [750. С.183]. У відповідь влада кинула на українські села загони жандармерії і військові частини. В основі “пацифікації” лежав принцип колективної відповідальності. Було проведено більше п’яти тисяч брутальних ревізій, арештовано 1739 осіб, з них 13 греко-католицьких священиків, розгромлено українські культурні і господарські установи. Фізичні розправи над священиками набрали характеру політичного терору.

Поліцейські звіти фіксували конфіскацію у священиків “антипольських” видань, преси і листівок УВО-ОУН, а у багатьох парафій – зброю [1110. С. 208-209; 1077]. Ієрархи Греко-католицької церкви засуджували як саботажні акції, так і масові військово-політичні репресії влади. Митрополит А.Шептицький виїжджав до Варшави, але керівництво Польщі на чолі з Ю.Пілсудським відмовили йому в аудієнції. Тоді спільно з єпископами він звернувся листом до Папи Пія XI. Справа Галичини обговорювалась навіть у Лізі Націй [433. 1931. 4 черв.].

Міжнародний резонанс “пацифікації” посилив прагнення українства до консолідації національних сил, чому й мала сприяти Католицька акція, під керівництвом комітету на чолі з єпископом Іваном Бучком. Насамперед активізувалась діяльність масових релігійних згромаджень. Вже через рік Апостольство Молитви об’єднало більше 100 тис. галичан, а 229 Марійських організацій – 17 тисяч. Визначною подією Акції стало утворення за ініціативою митрополита Католицької Акції Української Молоді (КАУМ) з метою виховання юнацтва у християнському і національно-патріотичному дусі, “Навчить любові до Бога й Батьківщини, навчить жити для церкви й Народу, але не пожаліти життя, коли їх добро цього вимагатиме” [406. С.23]. Утворення КАУМ проголошено 7 травня

1933 р. на урочистому зібранні у Львові 60 тис. юнаків і дівчат усієї Галичини, за участю митрополита А.Шептицького. Щирі вітання і благословення духовенству, народу і українській молоді надіслав Папа Пій XI [406. С.23]. До лав молодіжної організації увійшли “Луги“ (близько 47 тис. членів; 1937 р.), Пласт (6 тис.; 1930 р.), Ліга Українських Студентів та інші згуртовані, які знаходилися під впливом Греко-католицької церкви [1013. С. 162-164, 250-256; 549. С.124-130]. 1934 р. керівним органом Католицької акції став Генеральний Інститут, який видавав журнал “Католицька акція“. На сторінках часопису публікувалися морально-виховні статті, гостро критикувалися тоталітарні системи Сталіна і Гітлера.

Через десять років після повернення митрополита А.Шептицького до Галичини УГКЦ зробила великий крок на шляху свого організаційного зміцнення і піднесення. Її стан на 1933 р. характеризувався наступними показниками:

Дієцезії	деканати	парафії	духовенство
Львівська	54	789	970
Перемиська	54	759	803
Станіславівська	20	435	516
Разом:	128	1983	2289 [1110. S. 215].

Провід Греко-католицької церкви пильно слідкував за подіями у радянській Україні, де розгорталися масові репресії і терор проти свідомого українства. Релігійні часописи постійно інформували про страшну руїну церкви у сталінській імперії, арешти і заслання у Соловецькі концтабори митрополита В.Липківського, дванадцяти єпископів і кількості священників [452. 1926. – Л. 11. – С. 242]. Преса викривала злочини сталінського режиму проти власного народу, наголошувала, що більшовизм та комунізм – найбільші вороги суспільства. Широкого розголосу набув голодомор у радянській Україні. У той час як Москва замовчувала цей голод, а Захід здебільшого байдуже сприймав вісті про катастрофу, у Львові вже в грудні

1932 р. політичні і церковні діячі розглядали питання про голод, який насувався на Україну і мали намір вислати туди спеціальну комісію. Греко-католицька церква вдарила на сполох. 24 липня 1933 р. митрополит А.Шептицький разом з усіма єпископами церкви оприлюднили сповнене тривоги за долю українського народу Звернення “В справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі”: “Оперта на несправедливості, обмані, безбожництві та деправації, людодська система державного капіталізму довела багатий недавно край до повної руїни... Вороги Бога і людства відкинули релігію – основу суспільного ладу, відкрали свободу – найбільше добро людини, з свободних горожан-селян зробили невільників“ [452. 1937. – Л.9. – С. 203]. Часопис “Місіонар“ у ті дні помістив редакторську статтю отця Р.Криницького “Немає слів...“, у якій говорилось, що верховоди Кремля “40-мільйонну націю планово винищують голодом“ [452. 1937. – Л.9. – С. 202]. Серед них було десятки тисяч галичан, які шукали кращої долі за Збручем [977; 976]. Зауважимо, що ієрархія УГКЦ увійшла до створеного спільно з громадсько-політичними діячами Галичини Громадського Комітету рятунку України, який зібрав пожертви для голодуючих, але радянський уряд їх не прийняв. Подібні Комітети допомоги голодуючим створювалися українськими емігрантами у Відні, Парижі та інших містах. З приводу голоду в Україні 1932–1933 рр. митрополит надіслав звернення до Папи Пія XI та українських організацій еміграції.

Галицький політикум з тривогою спостерігав за конфесійно-етнічними трансформаціями на Закарпатті, що перебувало у складі Чехословаччини. Власне там з ініціативи й за активного втручання російських білоемігрантів, яких підтримував чеський уряд, у 20-их роках розгонуто активну агітацію за перехід до православ'я. Офіційна Прага з чисто політичних міркувань намагалася ослабити вплив Греко-католицької

церкви, роз'єднати релігійно і національно місцеве населення в поліетнічному (угорці, румуни, словаки та ін.) середовищі [989. С.2-7].

Зрозуміло, що керівництво церкви і особисто Митрополит не підтримували радикальні методи боротьби за політичну емансипацію українців Галичини. Тож, перефразовуючи Горація про греків, що підкорили Рим своєю культурою, А.Шептицький казав, що народ, який не має політичної свободи, все ж може залишити свій знак у розвитку людства, давши йому, людству, культурі великих видатних людей. Тому Митрополит таку увагу приділяв розвитку високої культури та поширення освіти [594].

Особливо посилено організаційний патронат над громадськими структурами суспільної опіки – опікунськими товариствами, сирітськими захистами і захоронками, які намагалися матеріально і морально підтримати обездолене західноукраїнське населення. Вже наприкінці Першої світової війни, 23 березня 1918 р., у Святоюрських палатах відбулися перші збори товариства за участю Г.Хомишина, С.Федака, К.Студинського, яке невдовзі названо “Захистом ім. Митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові”. Його матеріальною основою став “почесний дар” патрона після повернення з російської неволі. Товариство закупило для благодійних цілей землю в Зарваниці, нерухомість в Коршеві, ліс на Богородчанщині, опікувалося сотнями дітей [943. С.81]. На початку 20-х років аналогічні захисти функціонували у Бережанах, Тернополі, Калуші, Болехові, Городку, Камінці Струміловій, Глинянах, Угневі, Стрию, Перегінську, Гумінцях, Дев'ятках, Крилосі, Золочеві, Поморянах, де виховувалося більше 200 дітей. 1924 р. в аналогічних церковних закладах Львівської дієцезії, Станіславської та Перемиської єпархій перебувало понад 1300 малолітніх дітей [598. С.300].

Для упорядкування збору пожертвувань митрополичий орденаріат виділив захистам конкретні повіти. Зокрема управам захисту: у Львові – Львівський, Бібрський і Рогатинський повіти; Словіті – Перемишлянський;

Городку – Городоцький; Золочеві – Золочівський; Калушу – Калуський; Долині – Долинський; Кам'янці-Струмелівій – Кам'янецький і Радехівський; Вишнівчику – Підгаєцький; Тернополі – Тернопільський, Скалатський і Збараський; Бродах – Бродівський повіт [446. 1925. – 1 жовтня]. Важливо й те, що до добродійних заходів, окрім різноманітних церковних структур (єпархіальних комітетів опіки над сиротами, Інституту ім. св. Йосафата у Львові, Марійських товариств пань тощо), залучалися місцеві громадські товариства – “Рідна школа”, “Українська захоронка”, Українське крайове товариство опіки над інвалідами, Товариство вакаційних осель, Українське крайове товариство охорони дітей, Товариство українських ремісників і промисловців “Зоря”, “Бурса ремісничо-промислова”, “Союз українок”, Українське гігієнічне товариство, Українське лікарське товариство, Товариство прихильників освіти.

Для соціальної опіки священичих вдів і сиріт 1926 р. у Львові під протекторатом митрополита створено Комітет допомоги (голова – Наталія Дзерович, заступник – Стефанія Монцібович), який, крім членських внесків – 4 злотих на місяць, збирав добровільні пожертви духовних і світських добродіїв; кожному священику рекомендувалося сплачувати 3 злотих (з 1936 р. – 5) спадкоємцю померлого. А вже 1929 р. за підтримки Інституту вдів і сиріт Комітет викупив двоповерховий будинок по вул. Шептицьких, 38 [456. 1926. – 31 грудня; 446. 1932. – 15 червня; 1936. – Червень].

Частину коштів, які надходили з діаспори, Митрополичий ординаріат передавав Українському фонду воєнних вдів і сиріт у Львові. 1930 р. цей фонд опікувався 130 знедоленими, яким видавав п'ять разів на рік по 10 злотих [82. Ф.358, оп.1, спр. 115, арк.68; спр.108, арк.8; 433. – 1931. – 8 травня; 1939. – 9 червня].

Митрополія дотувала також товариство “Українська захоронка” (ств. 1933 р.), яке в середині 30-х років утримувало у 8 захоронках Львова

близько 500 дітей, а також мало дві безплатні їдальні для неповнолітніх [598. С.303].

Фінансово-організаційна допомога постійно надавалася Українському краєвому товариству опіки над інвалідами (ств. 1921–1922 рр., голова – Д. Паліїв, з 1932 р. – лікар С. Гижа), яке утримувало хворих ветеранів Української галицької армії. Традиційні грошові збірки проводилися на Зелені свята, Першого листопада і під час різних громадсько-культурних і релігійних акцій. За підрахунками дослідників у 1925–1938 рр. духовенство внесло близько 10 відсотків всіх пожертв для цього товариства [943. С.78-79; 456. – 1927. – 13 лютого; 433. – 1932. – 26 березня].

Більшість із перерахованих вище громадських структур разом із єпископськими ординаріатами спільно заснували 17 березня 1933 р. Українську Раду суспільної опіки, головою якого обрали відомого лікаря, дійсного члена НТШ Мар'яна Панчишина (1882–1943), а заступником – отця Василя Лициняка (1873–1953), директора середніх шкіл Сестер Василіянок у Львові, автора низки праць на суспільно-педагогічну тематику. Рада координувала діяльність українських установ, пропагувала серед населення ідеї суспільної опіки, а також нормативно-правову базу щодо цього виду соціальної роботи [433. 1993. – 6 травня].

За участю священицтва активізують роботу гуртки протиалкогольного і протинікотинного товариства “Відродження” (ств. 1909 р. на основі церковних братств тверезості). 1926 р. колишні учні Рогатинської гімназії заснували гурток (25 осіб) у Духовній семінарії у Львові. За прикладом Рогатина і Львова такі ж осередки постали при Семінарії Сестер Василіянок у Яворові, Городенківській гімназії “Рідна школа”, а також у Золочеві. Централю товариства, що знаходилося у Рогатині, у січні 1928 р. започаткувала видання журналу “Ми молоді” (редактори Юліан Каменецький і Микола Чайковський), що пропагував проведення Різдвяних і Великодніх свят “без горілки і пива”. Галицькі священики брали дієву

участь в організації 1931 р. місцевих плебісцитів щодо доцільності існування у селах корчм [1034; 1062].

Найбільшою громадською акцією товариства стало свято на честь подвижника руху тверезості митрополита Йосифа Сембратовича, яке відбулося 23 травня 1937 р. у Львові на площі “Сокола-Батька”. Кількатисячний маніфестаційний похід і свято за участю митрополита А. Шептицького та вищого духовенства засвідчили, що антиалкогольна та антинікотинова ідеї знайшли підтримку галичан. Упродовж 30-х років “Відродження” залишалося в десятці наймасовіших українських громадських товариств краю [942. С.168-171].

Митрополит Андрей Шептицький був одним із ініціаторів збереження природи Прикарпаття. Дійсний член філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка (1925) і почесний член НТШ (1938), митрополит Андрей став фундатором кедрового заповідника (“резервату”) в околиці гори Яйце. Закуплений в 1936 р. митрополитом степовий заповідник “Чортова гора” на Рогатинщині передано під наукову опіку НТШ. 1938 р. при допомозі митрополита закуплено ліс Лозина біля Янова для розгортання діяльності Лісового інституту. Цінні з наукового погляду урочища під Богородчанами (“Чорний ліс”) закупив від князя Шильборна й єпископ Григорій Хомишин. Загалом лише в карпатських Горганах греко-католицькій консисторії належало 75 тис. га лісових угідь, що дало змогу українським натуралістам розгорнути плідну природоохоронну діяльність [1058. С. 73, 182, 192-193].

Як уже зазначалося, духівництво робило все можливе для збереження національної ідентичності, історичної пам’яті українців. Цю функцію, зокрема, виконували добре укомплектовані архів і бібліотека Митрополичого ординаріату. Вони виникли не пізніше 1863 р. – саме цією датою позначені перші документи Ординаріату. Після світової війни вони були переукомплектовані і доповнені. Бібліотечний каталог налічував 32

розділи, зокрема архівознавство, рукописні книги, українсько-польські і українсько-московські словники і енциклопедії, мапи і плани. Окремий розділ присвячено програмам і статутам українських і польських партій. У бібліотеці були також праці діячів УНР і ЗУНР, “Літопис Червоної калини”, книги національно-патріотичного видавництва “Червона калина” з історії Козаччини та Визвольних змагань першої третини ХХ ст. [547. С. 85–88; 82. Ф. 408, оп. 1, спр. 686, арк. 3; спр. 711, арк. 54]

Архів Митрополичого ординаріату складався із двох великих відділів: старих актів і нових актів. Перший включав документи з XVI ст. до 1917 р., другий – від 1917 до 1945 р. Найдавніші документи стосувалися митрополичих маєтків в Перегінську, Крилосі і Галичі (1531–1660). Оригінальними були збірки про “Рідну школу”, “Просвіту” москвофільське Товариство ім. М. Качковського, родини Фредрів і Шептицьких. Унікальні колекції документів з військово-політичної історії та культури України передали в 30-і роки професор Краківського університету письменник Богдан Лепкий, скульптор Сергій Литвиненко, голова НТШ, літературознавець Кирило Студинський, краєзнавець Борис Ольхівський та ін. Пошуково-аналітичну роботу архіву координував професор Іван Шендрик, який підготував “Матеріали до бібліографії Січових стрільців” (Львів, 1937. – 61 с.), що вийшла у серії Бібліографічної комісії НТШ “Матеріали до української бібліографії” (Т. 6). Після 1946 р. бібліотеку і архів Ординаріату перевезли до київських сховищ і лише 1951 р. передали Центральному державному історичному архіву України у Львові [247. Арк.6-10; 248. Арк.1-56; 1056. С. 231–232].

Добре упорядкованою була й особиста бібліотека А. Шептицького, що нараховувала наприкінці 30-х років 4 тис. одиниць (її інвентар зберігся у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України). Вона включала стародруки і палеотипи, літературу з історії церкви (українською, російською, німецькою, сербо-хорватською,

польською, французькою мовами); чималою була колекція видань з історії України, краєзнавства та фольклористики (праці М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Томашівського, В. Антоновича, І. Франка, Ф. Вовна, М. Возняка, О. Барвінського, Б. Барвінського, В. Шухевича, І. Свенціцького, М. Пачовського, М. Лозинського, В. Щурата та ін.). Збірка мала прижиттєві художні твори Івана Франка, Марка Вовчка, Лесі Українки, Андрія Чайковського, Дениса Лукіяновича, а також Вільяма Шекспіра, Генріка Сенкевича, Олександра Пушкіна та ін. Багатою була періодика, довідкова література. Реконструкція розпорошеної нині книгозбірні митрополита дозволить глибше пізнати багатий духовний світ цього інтелектуала і громадсько-політичного діяча України [641. – С. 141–151; 342. – Ф. 9, спр. 5002].

Внаслідок несприятливого для народів Європи розвитку міжнародної ситуації наприкінці 1930-х років, загострення відносин між головними державами й загрозою війни, на чільне місце знову виступила українська проблема. Зважаючи на провал курсу “нормалізації” українсько-польських стосунків, національно-державницькі сили, ієрархи УГКЦ вважали головним напрямком діяльності консолідацію українського народу. Орган Католицького Союзу тижневик “Мета” закликав до об’єднання усіх сил, “визволення найглибших вартостей української нації для всебічної творчості, солідарності у починах усіх верств і відломів української нації” [391].

Головним чинником реалізації цих важливих завдань була успішна розбудова церкви. Напередодні Другої світової війни УГКЦ була однією з найавторитетніших у Польщі, помітною складовою Вселенської церкви і відігравала визначну роль у суспільно-політичному й національному житті Західної України. Її величну будову складали п’ять єпархій, Апостольська адміністрація для Лемківщини, Апостольська візитатура для Волині, у яких плідно працювали 10 єпископів, 2950 священників, 520 ієромонахів,

1090 монахинь-черниць, 540 студентів теології [602. С.43]. 4,3 млн. греко-католиків було об'єднано у 3040 парафій, 4440 церков і 195 монастирів [555. С. 163]. 40 релігійних згромаджень своїми осередками вкрили прикарпатський край й вели цілеспрямовану душпастирську роботу. 35 видавництв підготували й видрукували тисячі книжок та 38 найменувань періодики. Зокрема, в “обороні католицького світогляду... перед напором більшовизму” і “модерно-новомодного сектантства” стояв двотижневик Української католицької організації “Нова зоря”, перше число якої з'явилося 7 січня 1926 р. під редагуванням ректора Львівської духовної семінарії Тита Галущинського, а згодом письменника і політика консервативного напрямку Осипа Назарука. Редакції активно допомагали директор бібліотеки НТШ Іван Кревецький, письменник Антін Лотоцький, історик Микола Чубатий. Газета виходила до 1939 р. десятитисячним накладом і була популярною як на селі, так і серед інтелігенції [823].

Вагомий внесок у розвиток національної освіти, збереження пам'яток історії та культури зробила заснована митрополитом А.Шептицьким Богословська академія (відкрита у жовтні 1929 р. на базі духовної семінарії). З благословення А. Шептицького її ректор Йосип Сліпий залучив до професорсько-педагогічного колективу знаних представників науки, культури і духовенства, зокрема директора музею НТШ Ярослава Пастернака, істориків Івана Крип'якевича і Миколу Чубатого, археолога-палеолітознавця Юрія Полянського та ін. У п'яти залах академії засновано спеціальний церковний музей, директором якого став відомий дослідник церковної архітектури Михайло Драган. Разом із студентами-богословами Ярослав Пастернак розвідав у 1931–1935 рр. низку пам'яток в околицях Ходорова, Бібрки, Перемишлян. Під керівництвом авторитетного вченого молоді богослови провели археологічні розкопки кладовища XV ст. у с. Делієві (нині Тлумацький район Івано-Франківської області), а також різночасових пам'яток в селах Залісці, Осталовичі, Яничі, Дусанові,

Глинську на Львівщині. Результатом його богословських студій стала популярна книга “Святе Письмо” у світлі археологічних джерел” (Рогатин, 1936). Ним також детально досліджено церкву Святої Параскеви П’ятниці у Тереховлі, давньоруський храм у Звенигородці, монастирський комплекс у княжому Белзі [718; 518. С.11].

Священиків готувало також п’ять духовних семінарій. Українське духовенство проводило катехитично-виховну роботу у 8 тис. народних, 380 середніх та декількох вищих школах, а безпосередньо в своїх руках мало 520 народних, 20 середніх і вищих навчальних закладів [718; 518. С.11].

Важливим центром науково-історичних і богословських студій стало Українське богословське товариство (УБТ, ств. 1923 р.). Його члени, зокрема отець Ю.Бабій цілеспрямовано опрацьовували джерела з історії церкви, насамперед єпископські візитації, які фіксували не тільки стан господарства та мистецькі цінності церкви, але й етнодемографічні зміни в регіоні. Плідну аналітично-археографічну діяльність проводив “Архів історії унії”, який був заснований 1928 р. А. Шептицьким. Його працівники І. Шендрик (директор), Б. Барвінський, Г. Дворянин, Р. Зубик, О. Цинкаловський упорядкували великий археографічний корпус і написали низку розвідок, в яких узагальнили процес історичної трансформації Східної церкви в українсько-білоруських землях ранньомодерного періоду. 1938 р. для цієї інституції збудовано архівне приміщення по вул. Петра Скарги (неподалік “Народної лічниці”) і встановлено спеціальні щільно замкнені хромово-скляні полиці. Вибух Другої світової війни призупинив науковий проект [966. С.483-488].

Велика заслуга у цих досягненнях церкви належала митрополиту Андрею Шетицькому, який у складних умовах польської окупації зумів зміцнити УГКЦ, зробивши її консолідуючим чинником національно-політичного життя. Саме він виробив концепцію національної церкви, стратегію і тактику її розвитку після поразки Визвольних змагань.

Висновки. Загалом 44 роки очолював митрополит Андрей Шептицький Українську греко-католицьку церкву в умовах австро-угорської, російської, польської, німецької і радянської окупацій. У надзвичайно складних ситуаціях виявив себе як досвідчений релігійний, громадський і політичний діяч. Переважна більшість істориків, політологів, релігієзнавців, прихильників і недругів беззаперечно визнають його величезний внесок у зміцнення церкви, захист національно-релігійних потреб вірних, консолідацію українства. Зауважимо, що дехто оцінює його діяльність у міжвоєнні роки неоднозначно. Визнаючи, що митрополит був мудрим главою УГКЦ, далекоглядним національним діячем, гнучким політиком і тактиком, меценатом української культури і людиною щедрих благодійних справ, доктор філософії П.Яроцький, зокрема, наголошує що водночас він був переконаним антикомуністом, ворогом радянської влади, прихильником нацизму і сподвижником українського націоналізму [449. 1999. – № 11. – С. 49-50]. Компартія Західної України звинуватила митрополита у співпраці з усіма урядами. На це львівські дослідники З.Суханова і Н. Матлашенко слушно зауважують: “Так, він знав, що уряди приходять і змінюються – австро-угорська монархія, панська Польща, радянська влада, німці – а народ залишався, і комусь потрібно було захищати його інтереси. Так, митрополит ішов на компроміси, але ніколи не поступався головними принципами – все має бути на користь народу“ [1003. С. 46-47]. Саме завдяки його дипломатичному хисту велична споруда УГКЦ збереглася у вирі Другої світової війни, в добу радянського і німецького тоталітаризмів. І лише після смерті митрополита 1944 р. влада наважилася на реалізацію давнього наміру щодо ліквідації церкви.

Слід зазначити, що Греко-католицька церква та її провід опинилися у воєнні дні в складному становищі через масові репресії польсько-австрійських властей проти українського населення краю. 6 вересня 1914 р. в Успенській церкві Львова митрополит виголосив проповідь, у якій виклав трагедію

братовбивства, закликавши українців боронити віру перед наступом Московщини.

Визволення А. Шептицького із заслання у березні 1917 р. стало могутнім імпульсом для національно-організаційного зміцнення церкви.

Греко-католицьке духовенство вітало проголошення незалежної Української Народної Республіки у січні 1918 р., узяло активну участь у Листопадовій національно-демократичній революції 1918 р. та розбудові ЗУНР.

Основні положення розділу висвітлені автором у наступних публікаціях: [802 – 805; 808; 810- 816;].

РОЗДІЛ 4

КОНФЕСІЙНО-ЕТНІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ (1939-1989)

4.1. Духовна опозиція політиці “радянзації” в СРСР–УРСР (1939–1941)

Середина, як і початок ХХ ст., принесла Україні величезні етнорелігійні трансформації. Її народів довелося пережити нову світову війну, масові репресії сталінського і гітлерівського режимів. З усіх народів Європи українці зазнали найбільших демографічних втрат: науковці вважають, що сьогодні населення України досягло б 100 млн.[755]. Західноукраїнські землі постійно перебували у центрі воєнно-політичного протистояння і збройної боротьби іноземних держав. Особливо великих руйнувань зазнав церковно-релігійний комплекс регіону, коли внаслідок Другої світової війни ці землі приєднано до СРСР [772а]. Протистояння церкви новій комуністичній владі закінчилося катастрофою.

За час існування тоталітарного режиму в СРСР пріоритетним напрямком діяльності пануючої комуністичної партії була боротьба за вплив на свідомість людей, його денационалізація. Концепції християнської моралі не входили в ідеологічні рамки системи. Отже стосунки войовничо-атеїстичної влади з церквою в Україні, народ якої завжди був глибоко релігійним, часто набували гострих форм протистояння. З приєднанням Західної України до СРСР–УРСР восени 1939 р. та після розгрому Української православної церкви в радянській Україні й ліквідації конфесій, які відстоювали незалежність держави і кліру, Москва зіткнулась із організаційно сильним і небезпечним супротивником – УГКЦ.

Напередодні Другої світової війни Греко-католицька церква була однією з найавторитетніших у Другій Речі Посполитій і відіграла помітну роль у суспільно-політичному й національно-культурному житті Західної

України. Її величну будову склали: 3040 парафій, які об'єднували 4,3 млн. віруючих, 4440 храмів і каплиць, Богословська академія у Львові, п'ять духовних семінарій, дві духовні школи, 127 монастирів і монастирських домів [927]. Вона була генератором історичної пам'яті та національної свідомості українства і протидією асиміляторській політиці Варшави. Гарантом етноцентричного курсу церкви у ХХ ст. був її митрополит Андрей Шептицький – людина непересічних людських і громадянських якостей, досвідчений парламентарій, послідовний поборник національно-культурних прав народу. Очолювана ним церква у 1939 р. мала 10 єпископів, 2950 священиків, 520 ієромонахів, 1090 монахинь-черниць, 540 студентів теології [602. С.43]. Церква виконувала душпастирську місію, морально-виховні завдання і володіла значною кількістю будинків культурного призначення, друкарень, книгарень і бібліотек. Власними силами вона видавала чотири десятки часописів і журналів, мала широку мережу церковних братств, релігійних товариств, дієво впливала на масові культурно-освітні товариства Галичини, зокрема, “Просвіту”, “Рідну школу”, “Сільський господар”, “Пласт”, “Луг” та ін. УГКЦ сприяла становленню українського бізнесового життя, формуванню національних господарсько-виробничих, банківсько-економічних та музейних структур, займалася благодійництвом і меценатством. Поруч із греко-католиками діяли досить чисельні й організовані конфесії римо-католиків (2 млн.), православних (1,5 млн., головню на Волині та Холмщині) та іудеїв (0,8 млн.) [786. С.146-148; 721. С.10].

Ідеолог консервативного руху В. Липинський, маючи на думці сталінську імперію, слушно відзначав: “Є політики, які організовуючи державне життя, намагаються зробити з релігії послухне знаряддя в своїх руках. Вони не признають поруч своєї, влади світської, такої ж влади духовної... Меч та ідея сполучені тут в одних руках. І коли якась церква, якась релігія в їхній державі не хоче бачити в них найвищої влади духовної,

вони її винищують“ [769. С.130]. Отож, приєднавши восени 1939 р. Західну Україну, більшовицька влада, проводячи прискорену “радянізацію” цих земель, розгорнула широкий наступ на релігію і церкву, зокрема Греко-католицьку, як важливий чинник духовного і політичного життя краю. Насамперед були закриті її навчальні заклади: Богословська академія, духовні семінарії, наукові установи (Богословське наукове товариство та ін.), видавництва, призупинені релігійні видання, скасоване викладання релігії у школах і вузах. Тобто проводився перший етап “радянізації” духовної сфери суспільного життя шляхом ліквідації засобів впливу церкви на віруючих. Такі ж заходи здійснювалися стосовно інших конфесій.

Нова влада завдала відчутного удару і Римо-католицькій церкві. “Ксьондзи, попи, равини, – наголошував у ті дні московський журнал “Комуністична освіта” – ці вірні наймити ворожих елементів, активно проявляють свою антинародну діяльність“ [440. 1940. – № 9. – С. 18]. Органи НКВС спільно з партійними і державними структурами, виконуючи директиву наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 15 вересня 1939 р.: “очистити приєднані території від “ворожих елементів”, вдавалися до вже добре відомих методів боротьби за владу – масових репресій. Тож ксьондзи й потрапили у першу хвилю арештів і депортації в лютому 1940 р., коли сотні тисяч мешканців західноукраїнських земель були депортовані на Північ і Сибір [353].

Репресивні заходи радянської влади не оминули її серйозного опонента – УГКЦ. Вже в перший день війни, 1 вересня 1939 р., коли розпочалося німецьке бомбардування Львова, Тернополя, Станіслава, Митрополичий ординаріат звернувся до духовенства із проханням зберігати спокій і застерегти вірних перед ідеологічною навалою провокаторів та комуністичних агітаторів: “Не слухайте намов людей, що їх не знаєте, не поступайте без поради старших, відповідальних наших провідників духовних і світських” [997. С.171].

Новий режим досить обережно потрактував історичну місію Греко-католицької церкви й поступово обмежував її діяльність. В хроніці монастиря св. Йосафата у Львові 28 вересня 1939 р. було відзначено: “Влада сказала, що до церкви не будемо мішатися. Навіть радіо вчора з Києва говорило, що духовенству галицькому много завдячує, що так вірно піддержувало духа українського між нашим народом. Наразі небезпеки нема. Але це може змінитись, бо можуть сконфіскувати все майно, і будемо бідні, або розженуть монахів, і будемо переслідувані” [82. Ф.684, оп.1, спр.85, арк.95]. І душпастирі не помилилися. Митрополит А. Шептицький у листі до Риму від 26 грудня 1939 р. писав: більшовики докладають великих зусиль “тільки на те, щоб нас упокорити, пригнобити та знищити”. Підсумовуючи наслідки злочинних дій влади, він наголошував: “Число жертв, що їх вивезено, ув’язнено чи вбито, дуже велике. Тільки у моїй архієпархії їхнє число доходить до 20 000. У моїй єпархії було вбито, або померло у в’язниці 12 священиків, а в Перемиській близько 20. Крім того, з моєї єпархії у Сибір вивезено 33 священики” [927. С.95]. Додамо, що під загрозою репресій близько ста душпастирів перебралися за Сян до піднімецької території.

За таких складних умов розгорнутого наступу системи войовничого атеїзму Греко-католицька церква зазнала найменших серед інших конфесій втрат і змогла організовано й ефективно протистояти антирелігійній політиці більшовиків. Заслуга в цьому належить насамперед митрополиту Андрею, який згуртував клір і послідовно дотримувався визначеного ним курсу щодо нової влади, який аж ніяк не був до неї прихильним. “Настала нова епоха, – писав він у зверненні “До духовенства” на початку жовтня 1939 р. – Програма нашої праці така: будемо повинуватися владі, слухатись законів, оскільки вони не противні Божому закону, не будемо мішатися до політики і світських справ, не перестанемо жертвенно працювати для Христової справи в нашій народі” [446. 1939. – № 9-10. – С. 205].

Львівський історик церкви Михайло Гайковський слушно зауважує, що у наведеному посланні та наступних розпорядженнях духовенству митрополит Андрей Шептицький чітко висловив відношення Греко-католицької церкви до більшовицької влади. У його словах “слухатися Законів, оскільки вони не противні Божому закону”, а також “не будемо мішатися до політики і світських справ” прозоро проглядається позиція – не надавати підтримки новій владі, яка з перших днів намагалася втягнути маси у політичну боротьбу бідних проти багатих, буржуазії та інших “ворогів народу” [570. С.26].

Однак Москва і Київ все ж утримувалися від радикальних заходів щодо ліквідації УГКЦ, хоча її антирадянська спрямованість була загальновідомою. На наш погляд, відвертий курс на ліквідацію Греко-католицької церкви – визнаного захисника інтересів українського народу в Польщі, – суперечив би головному аргументові Сталіна щодо вторгнення 17 вересня 1939 р.: “взяти під захист українське населення”. Цікаво, що вже 27 вересня року, після початку бойових дій Червоної армії, київське радіо висловило вдячність галицькому духовенству за те, що воно “так вірно підтримувало український дух поневоленого народу” [82. Ф. 684, оп. 2, спр. 92, арк. 95]. Як слушно зауважив В. Ленчик, цьому сприяли ще дві важливі обставини: непевна ситуація у регіоні внаслідок розгортання Другої світової війни, а також незаперечний авторитет митрополита Андрея Шептицького. “Особа митрополита, – згадував отець Ю.Дзерович, – так імпонувала більшовикам, що вони просто не зважувалися піднести на нього руку” [360. С.143].

Не зважившись на ліквідацію УГКЦ, радянські органи піддавали її могутньому економічному утиску: націоналізували усі церковні землі (тільки Львівська єпархія втратила 36 тис. га), конфіскували значну кількість будівель, наклали непосильні податки. Наприклад, священник, як нетрудовий елемент, мав сплачувати вп'ятеро більше інших громадян.

Особливо відчутних втрат зазнали монастирі. Восени 1939 р. червоні “визволителі” вчинили великий обшук в Гошівському монастирі – забрали в ченців годинники, бритви та ін., всі будинки, крім церкви, зайняло військо, яке залишило після себе 1941 р. поколоті багнетами меблі, полупані стіни, поламані двері. Представники НКВС змушували ченців голосувати за “приєднання” краю до СРСР. 1940 р. націоналізовано монастирські поля, ліс, млин [1088].

Ліквідовано церковно-релігійні часописи і видавництва. Заборонено діяльність Богословського наукового товариства, знищено його книгозбірню – 12 тисяч томів, в т. ч. 500 стародруків і рукописних книг, 150 комплектів журналів українською, польською, російською, німецькою, англійською та іншими мовами, а також науковий опублікований і рукописний доробок богословів 30-х років [507. С.158]. Чимало редакцій, зокрема жовківського “Місіонаря” перенеслися до Перемишля (німецької зони міста, що увійшло до Генеральної губернії).

Митрополит безпосередньо звернувся зі скаргою до М. Хрущова. У листі він інформував секретаря ЦК КП(б)У про надмірні податки на духовенство, несплата яких призводить до судового переслідування парохів. Створюється враження, наголошував митрополит, що йдеться не стільки про релігійні податки (“культзбір”), скільки “про знищення українського духовенства”. Водночас він звертав увагу М. Хрущова щодо великих податків на селянство [82. Ф. 201, оп. 4, спр. 2632, арк. 18]. Закінчив лист митрополит як справжній дипломат: “Глибоко пересвідчений, що це не є ані вашим наміром, ані наміром вашого уряду України, ані центрального уряду... А всі ми лояльно відносимося до Радянської влади і хотіли би, щоб нижчі органи не підкопували надмірними податками довір’я до неї” [82. Ф. 201, оп. 4, спр. 2632, арк. 18]. Питання надмірного оподаткування священиків невдовзі було переглянуте.

Коли Народні Збори Західної України у жовтні 1939 р. прийняли підготовлені у Москві Декларації і постанови, зокрема про конфіскацію церковних земель і скасування монастирів, митрополит Андрей Шептицький визнав їх нечинними і відкрито висловив протест. У посланні до священництва і монаших згромаджень він обурено писав: “Воєнні обставини змусили нас досі мовчати і не дали змоги стати рішучо у Вашій обороні перед насильством, тим болючішим, що покривалося ложжю, висказаною волею народу. Це наше дотеперішнє, противне нашій волі мовчання, нехай ніхто не толкує в тому дусі, що годимось з насильством. Ми не тільки не годилися, але й рішучо протестуємо проти зділаної Вам кривди”. У відповідь на ухвалу Народних зборів, утиски і репресії радянської влади на західноукраїнських землях митрополит у своєму посланні наголошував: “Справа була рішена серед таких обставин, в яких, побоюючись за життя, делегати не здали собі справи, що стали сліпим знаряддям наших ворогів і своїм рішенням, хоч може малосвідомим і мало добровільним, завдали нашій церкві і нашому народові. Не може бути, щоб така незаконна і кривдяча ухвала лишилася без ніякого спротиву... Для того і ми, яко Галицький митрополит торжествено проти цього насильства протестуємо, а усім переслідуваним виражаємо наш глибокий біль і наше обурення за таке кривдяче і незаконне поступування” [82. Ф. 358, оп. 3, спр. 12, арк. 12-13]. Зокрема, митрополит опротестував ту частину декларації Народних зборів, яка проголошувала конфіскацію церковних земель і скасування монастирів.

У квітні 1940 р. митрополит надіслав урядові УРСР протест проти методів насильницької колективізації західноукраїнських сіл, які “викликають у людей поняття, що йде тільки про те, щоб завести нове кріпацтво, багато гірше від усього того, що про кріпацькі часи оповідає історія” [82. Ф. 201, оп. 1, спр. 104, арк. 2].

Митрополит А. Шептицький робив все для того, щоб зберегти церкву та її вірних у нових умовах. Він заборонив священикам покидати парафії, продовжував підтримувати стосунки з Апостольською Столицею. У жовтні 1939 р. таємно відіслав довірену особу до Папи Пія XII з листом, в якому йшлося про висвячення ректора Богословської академії о. Йосифа Сліпого на Єпископа, ймовірного наступника на митрополичому престолі. Папа Пій XII на прохання митрополита схвалив започатковану таємним Львівським собором від 18-19 вересня 1940 р. акцію поширення уніатства на території СРСР. Митрополит утворив чотири екзархати поза Галичиною і призначив екзархів у радянській Україні (єпископ Й. Сліпий), Росії (ігумен студитів о. К. Шептицький), Білорусії (єпископ А. Неманцевич), Волині, Холмщині і Підляшші (єпископ М. Чарнецький). На соборі екзархів встановлено головні канонічні, літургійні та пасторальні засади нової структури церкви УГКЦ. Після деяких вагань Папа Пій XII наприкінці 1941 р. затвердив екзархів Апостольськими, а митрополита Андрея – Апостольським делегатом для екзархів. Таким чином, за надзвичайно складних обставин УГКЦ не тільки збереглася, але й поширювалася на великій території Сходу [947. С.168]. Зауважимо, що цей її канонічний статус чинний і нині. Щоб прийти до церковної єдності слов'янського Сходу, насамперед українського, російського та білоруського народів, митрополит започаткував очищення церква від латинських обрядів, готував місіонерів для апостольської праці у східних регіонах, де здавна проживало багато українських переселенців.

Зважаючи на велику кількість (10%) депортованого населення Західної України [353. Т. 1. – С. 8–12; 1107. S. 7–74, 98–104] митрополит домагався скерувати у райони їх виселення (Сибір, Казахстан, Далекий Схід) греко-католицьких священиків. Більше того, намагався виїхати туди особисто. У розпорядженні датованому 17 квітня 1940 р. він писав: “Подаю до відома Всеч. Духовенства, що бажаючи сповнити свої душпастирські обов’язки супроти тих наших вірних, які є переселені за східні границі

нашого краю, наміряю звернутися до Уряду СРСР з проханням дозволити і уможливити мені і десятиєм священникам душпастирську працю поміж тими переселеними. Всеч. Отців завзиваю, щоби до мене зголосилися ті, які бажали би взяти участь в тій моїй душпастирській виправі” [82. Ф. 201, оп. 1, спр. 4342, арк. 25-40].

Приєднання західноукраїнських земель до УРСР–СРСР було проведено з грубим порушенням принципів міжнародного права, оскільки ґрунтувалася на насильстві та ігноруванні цивілізованих норм міждержавних стосунків і християнської моралі. Політика “радянізації” 1939–1941 рр. тоталітарної влади практично витіснила церкву із офіційного суспільного життя, позбавивши її важливих соціальних функцій – виховання, доброчинності, фінансово-господарської діяльності.

4.2. Діяльність у період гітлерівської окупації.

У період Другої світової війни Греко-католицька церква зайняла миротворчу позицію, захищаючи краян – українців, євреїв, поляків від фізичного терору – спершу більшовицького, а згодом – німецького. Вже восени 1939 р. радянський тоталітарний режим припинив діяльність Богословської академії у Львові, Перемишльської, Львівської і Станіславської духовних семінарій. Закрито видання церковних часописів. Священникам заборонено відвідувати хворих у лікарнях з метою сповіді, причастя або поховального обряду (нова влада трактувала це як кримінальний злочин, що карався шістьма місяцями ув’язнення). У багатьох церковних приміщеннях влаштовано сількоми, клуби тощо [915. С.18-32]. Проблема консолідації церковного і національно-культурного життя була у центрі уваги Соборів 1941–1944 рр.

Вибух радянсько-німецької війни 22 червня 1941 р. змінив релігійну ситуацію на західноукраїнських землях, які вже у перші тижні бойових дій були окуповані військами вермахту. Провід ОУН, скориставшись новими

геополітичними обставинами, проголосив 30 червня у Львові Акт відновлення Української держави. А вже 1 липня у Пастирському листі митрополита А. Шептицького заявлено: “ З волі всемогучого і всемилостивого Бога в Тройці єдиного зачалася нова епоха в житті Державної Соборної Самостійної України... Воєнні жертви вимагатимуть ще многих жертв, аде діло, розпочате во ім'я Бога і з Божою благодаттю, буде доведене до успішного кінця... Український нарід мусить в тій історичній хвилі показати, що має досить почуття авторитету, солідарности і життєвої сили, щоби заслужити на таке положення серед народів Європи, в яким би міг розвинути усі Богом собі дані сили... Узнаємо головою Краєвого правління Західних областей України пана Ярослава Стецька. Від уряду, ним покликаного до життя, очікуємо мудрого, справедливого проводу та заряджень, які узгляднили би потреби і добро всіх замешкуючи наш край народності й суспільної версти належить” [415. С.126].

Як бачимо, УГКЦ відстоювала самостійницькі прагнення українського народу. Митрополит А.Шептицький 5 липня знову звернувся до вірних з пастирським листом, у якому закликав: “Усі, що почуваються українцями і хочуть працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного більшовиками нашого економічного, просвітнього і культурного життя” [387, С.924]. Митрополит був обраний головою Національної ради (членами – Й. Сліпий, Г. Костельник) [906. С. 108–115], яку німецька окупаційна влада невдовзі розігнала, а членів уряду на чолі з Ярославом Стецьком арештувала й кинула за колючі дроти концтабору Заксенхаузен.

Всупереч твердженням радянської історіографії й офіційної пропаганди комуністичного режиму, УГКЦ ніколи не була колаборантом, тим більше союзником нацистів. Проголошені подяки німецькій армії за визволення від більшовицького режиму були зумовлені припиненням

масових репресій, депортацій і кривавої масакри органів НКВС перед втечею. Мешканці краю зустріли Акт 30 червня з великим ентузіазмом і новими надіями. Ці почуття й пронизують послання митрополита А.Шептицького до духовенства й вірних 5 липня 1941 р., у якому він висловлював сподівання, що “на підвалинах солідарності і усильної праці всіх Українців повстане Соборна Україна не тільки як велике слово й ідея, а як живий, життєздатний, здоровий, могутній, державний організм, побудований жертвою життя одних, а муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других“ [82. Ф. 358, оп. 1, спр. 11, арк. 25].

Німецька влада спершу була лояльною до церкви, зокрема Греко-католицької, не перешкоджаючи виявленню релігійних почуттів окупованого населення, відновленню діяльності товариств, релігійних видавництв, учбових закладів. Завдяки гнучкій дипломатії і невтомній праці Святоюрського престолу, УГКЦ набирала сили, вносила свої корективи в національно-культурне життя.

Лояльні стосунки між УГКЦ і окупаційною владою переросли у протистояння восени 1941 р., коли Берлін відверто виявив загарбницькі наміри щодо України і розгорнув на її окупованих землях терор проти національних сил, зокрема ОУН. У першому пастирському листі до вірних у грудні 1941 р. митрополит А.Шептицький засудив репресивні акції, свавілля гітлерівців і закликав українців зберігати національну гідність, стійко боронити свободу, свої родини і громади [389. С.70-104]. Пізніше, у серпні 1942 р. у листі до Папи Пія XII він відверто наголошував: “Німецька влада є злою, майже диявольською, і то в небачено більшому ступені, ніж більшовицька влада” [802]. Митрополит не тільки викривав злочинні дії окупантів, але й визначав заходи задля фізичного збереження народу і відновлення державності.

У пастирських листах, зверненнях митрополита та інших ієрархів церкви головними були заклики до національної єдності та злагоди, які вони

вважали передумовою побудови незалежної і сильної України. Цією думкою пронизане згадане послання митрополита від 5 липня 1941 р., в котрому він переконливо стверджує, що Соборна Україна постане тільки за умов солідарності й творчої невтомної праці всіх українців. Водночас віруючих закликає до релігійної єдності, яка мала б стати духовною основою об'єднання всіх національних сил під час війни. “Ніколи від віків справа з'єднання церков не була такою життєвою квестією і такою пекучою потребою та конечністю нашого національного життя, як саме тепер, – писав митрополит А. Шептицький 1942 р. – Ніколи ще від віків не були всі українці поставлені перед такою безумовною конечністю робити все, що тільки в силі для досягнення національної єдності” [446. 1942. – Ч. 1. – С. 9].

У ті ж дні, 20 липня 1941 р., галицька преса опублікувала “Послання митрополита до духовенства про організацію парохії і громади”, в якому розглядалися невідкладні завдання священників у той важкий період: “На першому місці треба подбати про родини й добро арештованих і вивезених більшовиками вірних. Їх родинам належить поміч, яку мусить душпастир радо й сам уділити, й так zorganizувати, щоб вдовицям, сиротам або жінкам і дітям, що на довший час позбавлені опіки батька й мужа, мають право жадати тієї опіки від церкви”. Прозвучало звернення й до праворадикальних політиків: “...Мусимо від усіх домагатися залишення раз на все всяких партійних роздорів, внутрішньої партійної боротьби. Хто приносить нам домашню війну, той шкодить народній справі навіть тоді, якщо б для неї мав великі заслуги. Всі, що пережили большевицьку навалу, свідомі того, що партійні роздори є національним злочином, якого не можна терпіти” [788. С. 169-173]. Звернуто також увагу громадськості на необхідність відновлення національної школи, організацію місцевого самоврядування, відновлення діяльності громадських культурно-освітніх товариств і кооперації.

Під тиском німецької військової адміністрації 25 липня 1941 р. Андрей Шептицький звернувся до жнивуючих хліборобів: “Команда німецької армії просить мене поручити Всечестивому духовенству, щоб воно проголосило народові відозву німецької господарської комісії... Вірних треба заохотити до усильної і якнайправильнішої праці над своїм рільним господарством, бо від того залежить їх власний майбутній прожиток, покриття всіх видатків, відбудова господарства”. Втім, наприкінці, він таки згадав про “поміч німецькій армії через продаж рільних продуктів до так званих збірних пунктів” [788. С. 169-173].

Робилися спроби консолідувати праворадикальний український політикум. У серпні 1941 р. у митрополичих палатах відбулося перше організаційне зібрання представників бандерівського і мельниківського провідів ОУН за участю Андрея Шептицького і Йосифа Сліпого, однак безрезультативно [327. С. 44-45]. Єдності не було досягнуто. За сприяння митрополита у 1942 р. у Львові проведено переговори ОУН(р) з представниками польського підпілля. Зустріч відбулася біля дзвіниці на Святоюрській горі. На жаль, знову не було досягнуто координації військово-політичних зусиль проти нацистів [920. С. 137-142].

У ті дні УГКЦ робила все можливе для духовного зміцнення свого народу, збереження його високих морально-етичних цінностей. Священики закликали плекати родинне християнське життя. “Християнська родина – це школа християнського життя, а також школа суспільного та народного життя”, – писав митрополит у Великодньому зверненні до вірних у квітні 1943 р. церква рішуче засуджувала фашистський терор і репресії як методи політичної боротьби (митрополит був добре обізнаний із антикатолицьким законодавством Райху). Негації до терору і репресій митрополит А.Шептицький виклав у відомому пастирському листі “Не убий” (21 листопада 1942 р.), застерігаючи, що прокляття церкви впаде на всіх, хто проливає невинну кров [738. С. 224-269].

Протистояння УГКЦ та митрополита Шептицького нацистському режимові проявилось саме з посиленням терору на окупованих землях. У листі до Папи Пія XII від 31 серпня 1942 р. він з обуренням писав про масові розстріли євреїв в Україні. З осудом геноциду євреїв звертався безпосередньо до Гітлера. Лише заступництво генерал-губернатора Г. Франка врятувало митрополита від арешту. Як свідчать очевидці, з приводу цього звернення Гітлер заявив, що графа Шептицького за такі дії варто було би повісити, але митрополит Шептицький може собі таке дозволити. Варто згадати, що митрополит, переховуючи у своїх палатах, врятував від загибелі львівського рабина Єзекїла Леві та 150 євреїв у монастирях [583. С. 103; 737. С. 103]. У 1942 р. Андрей Шептицький звернувся до райхскомісара Г. Гімлера з протестом проти використання допоміжних поліційних підрозділів для облав на євреїв.

Особлива турбота виявлялася у вихованню підростаючого покоління. У липні 1941 р. у Львові відкрито шість дитячих садків, вихованців яких у Святоюрському соборі привітав Андрей Шептицький. З ініціативи церкви дитячі заклади також створено у Золочеві, Збаражі та інших населених пунктах. Митрополичий ординаріат, ведучи боротьбу з пропагандою атеїзму, закликав священиків до катехизування школярів, заохочував молодь до навчання ремеслу і промислу, організував збіркову акцію на допомогу середньошкільній та фаховій молоді. Архієпископ Йосиф Сліпий, о. д-р Гавриїл Костельник неодноразово відправляли інаугураційні Служби Божі для студентів, панахиди за студентів, жертв більшовицького і нацистського терорів. Відновлено діяльність “Народної лічниці ім. митрополита Андрея Шептицького”, у штаті якої перебувало 82 особи, зокрема 17 лікарів і 18 сестер-йосафаток [788. С. 172; 442. 1942. – Ч. 146, 262; 1943. – Ч. 4; 446. 1942. – Ч. 5. – С. 93; Ч. 6. – С. 131].

Продовжено опіку над науковцями. Відновлено науковий збірник “Записки ЧСВВ”. Відбулися перереєстрація дипломів докторів богослов’я.

Митрополит постійно зустрічався із провідними науковцями з Києва, Харкова, Дніпропетровська [788. С. 172].

Церква допомогла в порятунку від голодної смерті 40 тисячам полонених червоноармійців у німецьких концтаборах на території митрополії, 25 тисячам дітей, евакуйованим з Покуття у часи страхітливої повені та у інших благодійницьких акціях. Греко-католицькі парафії надавали притулок священикам-утікачам зі сходу України. Створено і взято під опіку дитячі будинки у Збаражі, Золочеві, а також селі Войнилові на Станіславщині, що був організований у монастирі св. Йосафата [507. С. 166; 263. Ф.3, оп.1, спр.71, арк.118].

Як відомо, 18 листопада 1941 р. Альфред Розенберг надіслав райкомісару України Еріху Коху секретні інструкції, в яких рекомендувалося заборонити церквам і сектам займатися політикою і робити публічні заяви; єпископи мали бути не представниками українського народу, а фактично чиновниками, призначуваними міністерством окупованих територій Сходу. Його нові інструкції від 13 травня 1942 р. вимагали дозволяти існування релігійних громад лише за умови, якщо вони не займатимуться політикою і будуть безпечними для німецької влади [770. С. 13]. Подібною була нацистська політика і до релігійних громад дистрикту “Галичина”, що входило до Генеральної губернії (ств. 12 жовтня 1939 р.).

Громадсько-культурне, зокрема церковно-релігійне життя майже 4,3 млн греко-католиків Генеральної губернії прагнув координувати Український Центральний Комітет (ств. 1940 р. у Кракові на чолі з професором-географом Володимиром Кубійовичем) та його регіональний представник – Український Крайовий Комітет у Львові (діяв до 1942 р.) [507. С. 16-28; 1074]. Духовенство відіграло помітну ідейно-організаційну роль у соціальній діяльності згаданих політичних структур. Зокрема, практично всі 32 делегатури УЦК в дистрикті “Галичина” в різний час очолювали греко-католицькі священики: на Самбірщині – о. декан

Ю. Плешкевич, у Старому Самборі – о. М. Юзвяк, в підльвівських Брюховичах – о. С. Лещинський, у Коломиї – о. декан М. Русин, в одному з районів Львова – о. І. Годунько [770. С. 21].

Для вирішення соціальних і територіально-організаційних проблем, що виникли у зв'язку з новими умовами релігійного життя, весною 1940 р. при УЦК створено дорадчий орган – Колегію для справ Греко-католицької церкви. Представники колегії допомагали матеріально священикам-уніатам зі Сходу, розміщали їх по греко-католицьких парафіях, влаштовували на роботу у світських установах, клопотали про грошову допомогу від уряду у довоєнному розмірі. Однак не вдалося стабілізувати ситуацію на Холмщині, де частина греко-католицьких парохій, яких тут було небагато, самоліквідувалася [507. С. 157].

Церква продовжувала застерігати громадян від нерозважливих вчинків, бути політично витриманими, не піддаватися на міжетнічні провокації нацистів і польських шовіністів, окремих повстанських провідників. Щоби відвернути молодь від радикальних дій (йдеться, очевидно, про польсько-український конфлікт на Холмщині та Волині 1942–1943 рр.), А. Шептицький відверто говорив: “Ми були свідками навіть страшних убивств, сповнених молодими людьми, може навіть в добрих намірах, але з жахливими намірами для народу. Ми бачили не раз людей, що передавали неначе накази народних провідників та наказували для добра справи когось убивати... На жаль, такі випадки виробили в молоді фальшиві пересвідчення про те, коли кому можна життя відібрати” [442. 1943. – Ч. 179; 394]. Застереження впливало із загальної настанови церкви, яка в час спустошення людських душ і знецінення людського життя активно виступала проти найстрашнішого гріха – людиновбивства. Про це йшлося на третьому і четвертому архієпархіальних соборах 1942–1943 років. Зокрема, третій собор на основі декретів “Про п’яту заповідь”, “Про ліберальну совість” ухвалив вісім правил про людиновбивство; четвертий

собор уже ґрунтовно зайнявся богословсько-пасторальним опрацюванням п'ятої заповіді “Не убий!”, пошуком шляхів покращення існуючого морально-психологічного стану суспільства [507. С. 164–165; 446. 1942. – Ч. 12. – С. 205–208; 1943. – № 6/7. – С. 85–88. – Ч. 8–9. – С. 109–110]. П'ятий собор 1944 р. знову звернув увагу краян на поборюванні незгод, ворожнечі й ненависті між народами, що “при шаліючій бурі війни тільки ще ростуть і множаться без кінця” [446. 1944. – Ч. 1/3. – С. 3].

УГКЦ прагнула всіма можливими методами відродити релігійне життя, а також легально очолити духовне життя народу, сприяти його національно-культурному розвитку. 1943 р. навіть створено Церковну археографічну комісію як осередок дослідження об'єктивної історії українських церков. До неї ввійшли авторитетні науковці Іван Крип'якевич, Дмитро Дорошенко, Олександр Оглоблин та ін. Однак розгорнути масштабну роботу їй так і не вдалося.

Ієрархія Греко-католицької церкви намагалася вести діалог з Українською автокефальною православною церквою і Автономною православною церквою, які діяли в західному регіоні у роки Другої світової війни. Слід відзначити, що не лише у Галичині, але й на Наддніпрянщині німці досить спокійно сприйняли відродження Української православної церкви. Окупаційна влада повернула віруючим захоплені сталінським режимом храми, монастирі, дозволила відновити діяльність знищеної більшовиками УАПЦ, на чолі з архієпископом П. Сікорським, розбудову церковних структур інших конфесій, навчальних закладів, видавництв, які видавали релігійну літературу рідною мовою. Архівні документи свідчать, що радянське керівництво отримувало детальну інформацію про церковну політику Берліна на окупованих землях, що викликало занепокоєння у Сталіна і змусило його терміново вжити необхідних заходів.

Восени 1943 р. кремлівські зверхники радикально змінили свою церковну політику. До цього спонукали, крім вказаного, ще й інші фактори,

важливі в умовах виснажливого кровопролиття. Вибух війни засвідчив низький морально-політичний дух армії, підірваний насильницькою колективізацією, голодомором, масовими репресіями і терором власного народу сталінським керівництвом. Одним із наслідків цього були мільйони бійців і командирів Червоної армії, які в перші ж місяці війни опинилися в полоні, важкі поразки, мільйон радянських людей у лавах вермахту і поліції. Отож, Сталіну довелося взяти на озброєння пропаганди давні національні традиції, згадати раніше затаврованих російських полководців, відновити у Червоній армії гвардію, колись ненависні погони. Щоб піднести морально-політичний дух армії і народу довелося забути на якийсь час комуністичні постулати на зразок “релігія – опіум народу”, переглянути ставлення до релігії й церкви. Важливим фактором був і вплив союзників – членів антигітлерівської коаліції: США, Англії, Франції, які не сприймали брутального ставлення Москви до релігії, що грубо порушувало права людини, декларовані Конституцією й актами Ліги Націй.

4 вересня 1943 р., вперше за останні 20 років, відбулася зустріч глави радянської держави Сталіна з ієрархами Руської православної церкви, котрі вижили після жахливих репресій, на чолі з митрополитом Сергієм. Цікаво, що між ними був так званий митрополит Київський і Галицький Николай (Ярушевич Б. Д.). Було узгоджено важливі рішення щодо підтримки церкви державою: про скликання Собору, відкриття храмів і духовних навчальних закладів, розширення прав і свобод релігійних громад, визволення з тюрем і концтаборів репресованих церковних діячів. При Раднаркомі СРСР створено Раду у справах РПЦ. Головою Ради Сталін призначив полковника НКВС Г. Карпова. Таке ж посередництво між урядом держави і церкви для втілення сталінської моделі свободи совісті і віросповідань, через деякий час утворено й в УРСР[409]. Безперечно, головною метою “релігійного відродження” в СРСР, започаткованого Сталіним в роки війни, було використання церкви та її авторитету серед співвітчизників для здійснення

прагматичних політико-ідеологічних планів у країні та за її межами. Комуністичний режим ніколи не допускав церкву до ідеологічної сфери суспільства, виховання радянських людей. Власне він перетворив панівну Руську Православну церкву у державну інституцію, зняв імперську політику.

У комуністичних зверхників Москви і Києва на цей час вже сформувалося специфічне ставлення до Української Греко-католицької церкви. Вона асоціювалася з “українським буржуазним націоналізмом”, оскільки ще з часів Унії залишалася носієм української національної ідеї, дієвим чинником формування свідомості західних українців. У київських і московських архівах зберігаються численні документи, зокрема доповідні записки, повідомлення, листи до Сталіна з церковних проблем. Серед них – чимало про діяльність УГКЦ. Москва вважала її колаборантом, аргументуючи тим, що всі 32 делегатури дистрикту “Галичина” очолювали уніатські священики; що церква брала участь у формуванні української дивізії “Галичина” в складі вермахту, підтримувала контакти з німецькою адміністрацією, водночас допомагала “бандерівцям” [536. С.118-127]. Як відомо, при Військовій управі дивізії “Галичина” діяв відділ духовної опіки. Його очолив віце-ректор Львівської духовної семінарії, професор Львівської богословської академії, доктор теології Василь Лаба, котрий підписувався у діловій документації як “референт душпастирства при Головній Бойовій Управі стрілецької дивізії “Галичина” [536. С.44-45].

За дорученням єпископа Григорія Хомишина на початку липня на площі у Станіславі майбутніх дивізійників благословив єпископ Іван Лятишевський, діяч Української національної обнови “Нова зоря” та її органу, і декілька священиків. У квітні 1945 р. цей факт став підставою для арешту і численних допитів діяча “націоналістичних сил”, а відтак заслання у Джамбульську область Казахстану [975].

Щодо “бандерівщини”, то дійсно, протягом усього періоду нацистської окупації греко-католицькі священники не лише активно діяли на ниві культури і освіти, піклувалися духовним станом вірних але й допомагали українському рухові Опору в особі ОУН-УПА. Монастирі і церкви були духовною і матеріальною опорою повстанців і підпільників у їх боротьбі проти гітлерівського, згодом сталінського режимів. Виходячи із засад християнської моралі, митрополича консисторія заборонила духовенству брати участь у збройній боротьбі. Але воно, тісно пов’язане з народом, не стояло осторонь трагедії краю. Монастирі надавали допомогу пораненим бійцям УПА. У монастирі Чину студитів у с. Угневі Перемишлянського району на Львівщині діяв підпільний шпиталь для хворих повстанців [263. Ф.3, оп.1, спр.436, арк.148]. Душпастирську обслугу віруючих повстанців священники-капелани виконували за місцем бойових дій підрозділів УПА. Наприкінці війни, влітку 1944 р., до складу широкопредставницької Української Головної Визвольної Ради церква рекомендувала о. І.Гриньоха, члена Центрального проводу ОУН(б).

Підтримувались контакти із повстанцями та українськими органами влади на сході України. Всеукраїнська Національна Рада (ств. 5 жовтня 1941 р. у Києві за участю ОУН – М) намагалася гармонізувати й церковно-релігійне та національне життя [713. С. 20-22]. З цією метою сформовано Українську Церковну Раду, яка на початку 1942 р. ухвалила просити Шептицького стати Патріархом УАПЦ. Як відомо, відроджені автокефальні єпархії були украй бідні – і матеріально (бракувало церковної утвори, Богослужбних книг) і організаційно (не вистачало кадрів, навчальних закладів). Це прохання офіційно вручив митрополитові у квітні у Львові о. Й. Кладочний [1078. С. 168-170]. Однак пропозицію не прийнято. Він, згадує Кладочний, “сказав, що не має у него сили фізичної, щоби тепер їхати до Києва... Митрополит зачинає 78-й рік життя, є хворий і вже багато років прикутий до крісла, стояти не може зовсім, не володіє майже зовсім

правою рукою. Час від часу і лівою не володіє, і підписує документи, беручи перо в уста...” По друге, “Шептицький був тієї думки, що Патріарха треба вибирати з-перед самих автокефалістів. І якщо новообраний Патріарх підчиниться Папі, тоді Митрополит є готовий підчинитися владі новообраного Патріарха”. Водночас він не відмовлявся від допомоги автокефалістам, зауваживши що “нез’єднані, які приймуть віру католицьку не відрікаються віри православної, але доповнюють її наукою церкви католицької, загальної соборної” [1078. С. 168-170].

Уже згаданий о. Йосиф Кладочний підтримував у Києві стосунки із головою Всеукраїнської Національної Ради М. Величківським, головою міста Києва проф. В. Багазієм, заступником голови Проводу Українських Націоналістів, археологом і поетом О. Ольжичем-Кандибою, українським діячем Кубанського краю 1917–1921 рр. С. Манчжулою. Спільно з Кладочним душпастирською діяльністю у столиці займався греко-католицький парох Юрій Процюк. У 1941–1942 рр. закладено греко-католицькі парохії для десятків тисяч галичан, що мешкали у Кам’янці-Подільському, Проскурові, Вінниці, Житомирі й навіть Чернігівщині [1078. С. 168-170].

На жаль, керівництву церкви не вдалося порозумітися із командуванням Армії Крайової, бойовики якої завдали немало кривд окремим парохіям і патріотично налаштованим мирянам не тільки на Закерзонні й Волині, але й в Галичині. Як свідчить о. Роман Каспришин, навесні 1944 р. в монастирі Студійського уставу у Львові на Кайзервальді (нині – Шевченківський гай) аківці підклали на лаві гарну пачку з годинниковою міною, від вибуху якої одразу загинув брат Волянський, осліп брат Горбулінський, а невдовзі помер травмований третій монах. Цілком можливо, що це була помста польської боївки із сусідніх Кривчиць за відвідини монастиря представниками української поліції [702. С. 57].

Щоправда, церковне керівництво прагнуло порозумітися з відновленою радянською владою восени 1944 р. У жовтні важкохворий Андрей Шептицький надіслав відповідного листа до Ради у справах релігії при уряді СРСР. Але митрополит помер 1 листопада 1944 р. у розпалі діянь щодо збереження церкви у новій ситуації. Його величний похорон у Львові, на який, до речі, прибув М. Хрущов з вінком від Сталіна, перетворився у демонстрацію могутності Греко-католицької церкви в західному регіоні. Святоюрський митрополичий престол зайняв Йосиф Сліпий, котрий у грудні 1944 року надіслав до Москви поважну делегацію греко-католицьких ієрархів, на чолі з архімандритом Климентієм Шептицьким. Делегацію прийняла Рада у справах релігійних культів при уряді СРСР. Під час переговорів глава комісії передав послання митрополита до Сталіна, в якому, зокрема, зазначалося: “Західна Україна понад 300 років живе відмінним від Східної України життям і внаслідок цього у неї інші звичаї., життя, культура і релігія, а тому необхідно зміну робити обережно” [861. С.64]. В іншому посланні до уряду докладно обгрунтовувалося прохання не перешкоджати діяльності УГКЦ. Делегація передала також 100 тис. крб. у фонд Червоного Хреста. Після консультацій з Молотовим і Хрущовим, голова Ради І.Полянський (полковник держбезпеки) від імені радянського керівництва заявив, що Українська Католицька церква має рівні права з іншими конфесіями, діючими в СРСР і може діяти в рамках існуючого законодавства. Зрозуміло, що про хід п’ятиденних переговорів (22-27 грудня) І. Полянський детально інформував Сталіна. Очевидно, “вождь народів” у зв’язку з війною не хотів вступати у відкритий конфлікт з УГКЦ. Але, як слушно відзначав історик Іван Білас: “Його кінцеві наміри були однозначними: знищення Греко-католицької церкви, яка на противагу РПЦ, насмілилася його застерігати, – мовляв, необхідно брати до уваги особливості Західної України і “переміни робити обережно”. До того ж, церква ця відстоювала ідеї національної державності, сприяла створенню

військових формувань на окупованій ворогом території. Такого Сталін не прощав нікому. До того ж, йому була притаманна відраза до України і українців” [528. С. 310].

У ході наступу Радянської армії на Львівщині, у липні 1945 р., ОУН–УПА поширила листівку “Українці греко-католики” з попередженням: “Хай добре затямлять собі всі зрадники і перевертні, що доки ще ми, українські повстанці, ходимо по світі, доти ми всіх сталінських агентів і вислужників, що допомагають большевикам закладати ярмо на шию народам, провчатимемо нашим повстанським звичаєм, незалежно від того, хто це буде” [960. С.72-75]. Зрозуміло, що церковна ієрархія намагалася стримати масове кровопролиття в регіоні, що не подобалося окремим повстанським командирам.

За підтримку “буржуазного націоналізму” в 40-50-х роках лише з Станіславської єпархії близько 200 священників репресовано. Не залишали своїх вірних у цей важкий час і духовні владика, що передавали свої пастирські послання їм навіть з далекого сибірського заслання, прохаючи “держатися своєї батьківської віри, своєї рідної батьківської землі, своїх церков і своїх хат, своєї мови і божої правди” [960. С.27].

Отже, після звільнення західного регіону від гітлерівських загарбників починається новий етап в історії церкви. Зміна сталінського курсу щодо релігії в ході війни (1943 р.) визначала перехід влади від жорсткої конфронтації до більш гнучкої політики щодо церкви і віруючих. Причини переходу на рейки “партнерства” полягали не в спробах демократизувати режим, а в прагненні закамуювати його репресивну сутність, підретушувати образ повоєнного “соціалістичного” суспільства в очах світової громадськості. Втім, у перші повоєнні роки чимало вірних і частина духовенства була репресована. Характерно, що згідно з судовими вироками, вони каралися не за душпастирську діяльність, а як “вороги народу”. Водночас духовенство і віруючі постійно перебували під наглядом органів

держбезпеки, які прагнули перетворити “сепаратну” церкву на інструменти для зміцнення тоталітарного режиму в нових областях УРСР.

Відносно толерування радянською владою церкви тривало недовго: 1946 р. режим організував львівський “собор”, яким фактично загнав УГКЦ у підпілля, яке тривало до кінця 80-х років ХХ ст. [770. С.245-363] Примусова конфесійно-інституційна трансформація найбільшої церкви регіону була викликана не стільки воєннополітичними обставинами, як аргументами стратегічного плану – необхідністю нейтралізації патріотично налаштованого священицтва, яке не сприймало комуністичні суспільні ідеали й духовно підтримувало українських повстанців.

4.3. Руйнування церковно-релігійного комплексу Греко-католицької церкви в УРСР(друга половина 40-х рр.)

Політичний режим, який утвердився 1944 р. у західноукраїнському регіоні носив тоталітарний характер і діяв виключно командно-адміністративними та репресивними методами. Компартийна влада, більшість якої становили новоприбулі росіяни зі сходу, взялася за форсовану уніфікацію суспільно-політичного, економічного та церковно-релігійного життя краю відповідно до загальносоюзних взірців. У зв’язку з цим започатковано масові депортації патріотично налаштованих українців до Сибіру, а також акції щодо дискредитації греко-католицького кліру та нового владики УГКЦ Йосифа Сліпого. У відповідь провід ОУН звернувся у липні 1945 р. до населення не піддаватися на перехід до російського православ’я: “Українці греко-католики! Наш лютий ворог Сталін придумав нову штуку. Цим разом він хитро добирається до Української Греко-католицької церкви, до духівництва, до сумління людей... Їм це потрібно для того, щоб, перевівши Греко-католицьку церкву на російську православну і підпорядкувавши її московському енкаведистському патріархові Алексєєві, можна було насилати на українські галицькі села

тисячі московських зайдів... Хай живе здорова українська національна суспільність, згуртована в Українській греко-католицькій і Українській автокефальній православній церкві!” [975].

У кампанії по ліквідації УГКЦ влада застосовувала випробувані методи: масові репресії проти духовенства і їх родин, насильницьке навернення у православ'я, протиунійна наклепницька пропаганда і агітація. Вирішальна роль відводилася Львівському псевдособору 1946 р., який започаткував підпільний період в історії УГКЦ.

Відносно толерування радянської влади УГКЦ у перші повоєнні місяці тривало недовго. Вже 2 березня 1946 р. голова Ради у справах РПЦ Г. Карпов отримав завдання з Кремля підготувати для Сталіна пропозиції щодо взаємовідносин між католицизмом і православ'ям, відтак вирішити проблему Греко-католицької церкви. 15 березня він опрацював і скерував Сталінові під грифом “Цілком таємно” доповідну записку “Про заходи щодо приєднання греко-католицьких парафій у СРСР до Руської Православної церкви, використання старокатолицької церкви для створення опозиції Ватикану у західних республіках СРСР, зміцнення впливу Руської православної церкви за кордоном та організації всесвітньої конференції християнських церков”. Насамперед у ній давалася історична довідка про відносини між Католицькою і Православною церквами, паплюжилася роль Ватикану, Католицької, зокрема Уніатської церкви, як засобу окатоличення західних районів СРСР. У боротьбі з уніатством пропонувалося використати Руську православну церкву. Вважалося доцільним організувати у Львові православну Єпархію на чолі з єпископом, котрий мав би великі права і пільги на теренах Західної України. Пропонувалося розгорнути широку пропаганду серед греко-католиків для їх переходу у православ'я. Серцевиною плану була пропозиція “організувати у середовищі Уніатської церкви ініціативну групу, яка повинна була декларативно заявити про розрив з Ватиканом і закликати уніатське духовенство до переходу у

православ'я" [303. Л.101-109]. Наступного дня цей документ прочитав Сталін і власною рукою написав: "Товаришу Карпову. З усіма заходами згоден. 16 березня 1945 р."

Реалізація планів ліквідації УГКЦ розпочалася тотальним пропагандистським наступом, серед якого важливе місце мала стаття Ярослава Галана "З хрестом, чи з ножем?", опублікована 8 квітня 1945 р. усіма газетами регіону і видана окремою брошурою масовим накладом. "Вороги українського народу, вдягнені в ряси уніатських священиків, – зазначалося у статті, – є організаторами банд українсько-німецьких націоналістів, агенти міжнародної реакції. Вони шкодять народу в його святій творчій роботі. Кривава діяльність цих злочинців мусить бути рішуче припинена" [425. 1945. 8 квіт.].

Щоб позбавити УГКЦ керівної верхівки, 11 квітня 1945 р. органи НКВС здійснили безпрецедентну акцію – заарештували митрополита Й. Сліпого, єпископів М. Будку, М. Чарнецького, Г. Хомишина та його помічника І. Лятишевського, невдовзі Перемиського єпископа Й. Коциловського і його помічника Г. Лакоту та інших представників ієрархії. Ризикуючи життям, жоден з них не піддався спокусі перейти у православ'я. У березні 1946 р. ієрархи УГКЦ були засуджені Військовим трибуналом на тривалі терміни ув'язнення за "зраду", "співпрацю з нацистами", "буржуазним націоналізмом" та інші "злочини". Зрештою єпископ Г.Хомишин помер у київській тюрмі задовго до суду. Мученицькою смертю загинули у в'язницях і концтаборах Й. Коциловський, І. Лятишевський, Г. Лакота, М. Будка, М. Чарнецький, П. Вергун, вбито енкаведистами єпископа Т. Ромжу [947. С.173].

Отже, репресивна машина радянської влади набирала обертів. У інструкції голови Ради у справах релігійних культів І. Полянського для уповноваженого Ради в УРСР І. Вільхового від 8 травня 1945 р. наголошувалося: "Греко-католицька церква (уніатська), в особі

митрополичого управління, зайняла абсолютно нетерпиму у політичному плані позицію і стала на шлях боротьби з Радянською владою, активно підтримуючи антирадянський націоналістичний рух. У зв'язку з цим, зараз проводяться заходи, скеровані на ліквідацію впливу повністю окатоличеного духовенства і переходу віруючих у православ'я“ [528. С.321].

Згідно планів Кремля, 28 травня у Львові була створена так звана Ініціативна група у складі керівника-настоятеля Преображенської церкви доктора філософії о. Г. Костельника, генерального вікарія Перемиської єпархії о. М. Мельника і декана із Станіславської єпархії о. А. Пельвецького, на яку було покладено роль “Троянського коня” в УГКЦ. Очевидно, ці діячі церкви були змушені піддатися примусу і шантажу влади і органів безпеки. Адже о. Г.Костельник неодноразово висловлював антирадянські заяви у минулому, критикував політику Сталіна, засуджував комуністів за голодомор в Україні 1932-1933 рр., енергійно відстоював інтереси і права Греко-католицької церкви під час переговорів у Москві в грудні 1944 р., надсилав відповідні листи у різні інстанції. Наприклад, у листі до І. Полянського, він зазначав, що у Галичині близько 5 мільйонів вірних УГКЦ, якими не можна нехтувати [528. С.323].

За слушним зауваженням відомого історика церкви Василя Ленцика, на позицію о. Г.Костельника вплинув тиск органів НКВС. Акція масових арештів діячів УГКЦ навесні 1945 р. зачепила і його особисто. Репресивні органи радянської влади безпідставно вважали Г. Костельника потенціальним ворогом, який у роки німецької окупації відверто писав: “Жадна держава так не мучила своїх підданих, як більшовицька... Як же нам було не бажати, щоб цей чортівський млин розпався вкінці на наших очах”. Отож деякий час він провів у більшовицькій в'язниці у Львові, де й напевно його духовно зламали [765. С.122-123].

Шантаж церковного діяча органами НКВС підтверджують львівські вчені М. Кашуба та І. Мірчук. У дослідженні про Г. Костельника вони повідомляють, що 1940 р. енкаведисти арештували і вивезли до Сибіру його 17-річного сина Богдана. Звичайно вони довідалися, що 1943 р. два сини його добровільно вступили до дивізії “Галичина”, яка згодом билася проти Червоної армії [708. С.211-212].

Зауважимо, що Г.Костельник відстоював ідеї Унії, був відвертим противником як польського католицизму, так і московського православ'я, виступав за приєднання всіх православних церков Східного обряду на засадах УГКЦ до католицької церкви, яка “існує від апостольських часів і завжди була вселенською”, про що свідчать його твори [708. С.213-214].

Створення Ініціативної групи вважалось значним успіхом центру і важливим кроком у ліквідації УГКЦ. Про це свідчить лист М. Хрущова до Сталіна (грудень 1945 р.): “Будучи у Москві, я інформував Вас щодо проведеної роботи по розкладу Уніатської церкви і переходу уніатського духовенства до православної церкви, - писав він. У результаті проведеної роботи із середовища уніатського духовенства створилася “ініціативна група”. Ця група надіслала на адресу Раднаркому УРСР документи... При врученні документів працівнику НКВС, який представився як референт у справах віросповідання при РНК УРСР, – Даниленко, вони просили...” Далі йшлося про звернення групи до Раднаркому і відповідь Києва. Насамкінець М.Хрущов писав: “Якщо у Вас будуть якісь вказівки по тексту уніатських документів, ми зуміємо через нашого представника ці зауваження ввести” [302а. Л.29-30].

Зауважимо, що у відповіді Раднаркому зазначалося: Ініціативна група є єдиним тимчасовим церковно-адміністративним органом, якому дається право керувати у повному обсязі існуючими греко-католицькими парафіями у Західній Україні. Водночас зобов'язано усі правові питання у сфері керівництва парафіями УГКЦ і возз'єднання з Православною церквою

“узгоджувати з Уповноваженим Ради у справах РПЦ при Раднаркомі УРСР т. Ходченком П.С.” І напевно, головне: Надсилати Уповноваженому Ради у справах РПЦ при РНК УРСР списки усіх деканів парафій і настоятелів монастирів, які відмовляться підпорядковуватися юрисдикції Ініціативної групи Греко-католицької церкви по возз’єднанню з Православною церквою“ [302а. Л.49].

Слід відзначити, що у зверненні до духовенства члени Ініціативної групи аргументували перехід до православ’я необхідністю вивести церкву зі стану “безвластя та дезорганізації”, у якому вона опинилася внаслідок арешту ієрархії. У зверненні до уряду УРСР вони попереджували: “Годі думати про моментальне перетворення нашої уніятської церкви у православну. На це треба часу, щоб зберегти особисту честь священиків, щоб священиків переконати і перевиховати, вірних успокоїти і приготувати“ [354. С.18]. Але до них ніхто не прислуховувався. І взагалі, цю групу режим використовував для виконання певних політичних завдань. Коли УГКЦ була офіційно ліквідована, усі троє загинули: отець Г. Костельник начебто від руки бойовика ОУН у центрі Львова, а інші за невідомих обставин.

Незважаючи на широкі заходи, включаючи насильницькі методи, перехід греко-католицьких священиків до православ’я відбувався повільно. Планам Москви опирались як духовенство, так і віруючі. Активним противником приєднання до російського православ’я був архимандрит о. Климентій Шептицький. За його ініціативою 60 львівських священиків і всі настоятелі греко-католицьких монастирів надіслали листа до Молотова, у якому просили радянський уряд облишити УГКЦ, наголошуючи, що духовенство не підтримує діяльність цієї групи. У листі до М. Хрущова в липні 1945 р. секретар Львівського обкому партії І. Грушецький скаржився, що реакція суспільства на створення Ініціативної групи здебільшого негативна. Особливо небезпечною для реалізації планів ліквідації УГКЦ, на

його думку, є група ієрархів на чолі з архімандритом К. Шептицьким та о. М. Галянтом. Секретар обкому наводив відверті виступи проти об'єднання з православною церквою бродівського декана о. М. Туркевича, професора Богословської академії К. Чеховича й о. Д. Семчишина, які затримані органами НКВС [449. 1995. – № 5-6. – С. 6]. Рішуче виступили проти цих підступних намірів Москви монахи ЧСВВ, на чолі з керівником Галицької провінції о.В. Градюком, колишні члени Українського Католицького Союзу. Негативно сприйняла заходи щодо ліквідації УГКЦ більшість західноукраїнської інтелігенції, зокрема академіки В. Щурат і Ф. Колесса, історик І. Крип'якевич, географ О. Степанівна та ін. Не допомогли справі навіть арешти непокірних діячів церкви, священників. Процес переходу до православ'я затягувався. На липень 1945 р. у Станіславській області із 419 греко-католицьких священників перейшли до православ'я лише 16, у Тернопільській із 336 – 17 [1. Ф. 1, оп. 4, спр. 3, арк. 19-20, 30]. Зокрема, в багатьох деканатах збори з нагоди переходу в православ'я скликалися декілька разів, оскільки приходило менше половини священників; в основному це були парохії гірських районів, де ще діяли загони УПА та боївки ОУН. Лише за третім разом скликано збори в Станіславі. Не з'явилися на повторні збори парохі Косівського та Городенського деканатів. Тож деякі священники, бачучи загрозу існування своєї церкви, подалися до повстанських загонів. Серед них о. Мирослав Ігнашик (села Бабин і Соколівка на Косівщині), що приєднався до боївки “Бомби” Миколи Лукинюка. Парохі нерідко постачали повстанцям продукти і одяг, працювали зв'язковими, налагоджували підпільні друки [456. 1994. – Січень. – Ч.3, 4]. Зокрема, дочка священника М. Томина із Косівщини Леся Паєвська стала зв'язковою для особливих доручень між окружним Проводом Буковини і Проводом Коломийської округи ОУН, отримавши псевдо “Орися” та код “М-35”; вона була автором низки агітаційних статей і новел, які розповсюджувалися листівками. 1952 р.

підпільницю арештовано і того ж року розстріляно, а неповнолітнього сина Юрія засуджено на 25 років каторги.

Репресивні акції з боку місцевих органів влади й НКВС дещо прискорили процес знищення греко-католицьких парафій. У жовтні 1945 р. перейшли до православ'я з 1684-х – 810 священиків. Але, як слушно зауважував у листі до патріарха Алексія Г. Костельник, стали православними за переконанням лише половина з них, “інші зробили це тому, що немає іншого виходу з ситуації, що склалася [23. Арк. 40].

За вказаних обставин 12-18 грудня радянське керівництво скликало у Києві спеціальну нараду Уповноважених Рад у справах РПЦ і релігійних культів за участю членів Ініціативної групи і працівників НКДБ. На нараді було прийнято радикальне рішення – зібрати у Львові “Собор” греко-католицького духовенства, на якому прийняти постанову про розрив з Ватиканом і перехід до православ'я, тобто остаточно знищити Українську католицьку церкву. В існуванні УГКЦ комуністичний режим вбачав насамперед політичний аспект її підпорядкування Ватикану, який небезпідставно сприймався як ворог Радянського Союзу. Крім всього, церква була своєрідним бар'єром на шляху радянізації Західної України та русифікації її населення. Це й спонукало якнайскоріше ліквідувати УГКЦ. Для введення в оману світового співтовариства, обрано підступний випробуваний шлях “добровільного” розриву з Римом, денонсації Берестейської Унії і повернення в лоно Православної церкви.

Силові засоби ліквідації Греко-католицької церкви супроводжувалися пропагандистськими заходами переорієнтації масової свідомості на православ'я. Перед скликанням Львівського “собору” видано книги авторитетних діячів церкви та істориків. Зокрема, видруковано праці Г. Костельника “Апостол Петро і римські папи, або догматичні підстави папства”, М. Грушевського “Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI-XVIII вв.”, В. Антоновича “Що принесла Україні унія?”, а також

Я. Галана, С. Тудора та інших. У них підкреслювалася негативна роль і оцінка Унії для українського народу, зверталася увага на діяльність УГКЦ і співпрацю з “антинародними” режимами на основі тенденційно підібраних фактів з історії церкви.

Церковний “Собор” УГКЦ, проведений за ініціативою і під керівництвом владних структур 8-10 березня 1946 р. у Львові, супроводжувався грубими порушеннями канонів церкви. Зокрема, без участі греко-католицьких єпископів. Щоправда, напередодні, 22 лютого 1946 р., у Києві під час акції переходу до православ’я, 13 греко-католицьких священників, двоє з них отці А. Пельвецький і М. Мельник, були наречені єпископами, але вже православними. За дорученням Москви керували роботою “Собор” працівники Рад у справах РПЦ. У телеграмі до Львова з Москви Г.Карпов наголошував: “Відповідальною особою є Уткін, якому слід разом з Ходченко і Вишневським провести необхідні заходи” [528. С.331]. Вони опиралися на представників духовенства РПЦ та органів державної безпеки. 225 “делегатів” розселено у кращих готелях Львова, де харчувалися за рахунок держави і були під пильною охороною органів безпеки. Вони представляли волю 997 із 1270 священників усієї Греко-католицької церкви, тобто 78%, які самостійно, або під тиском влади й ситуації висловили згоду на перехід до православ’я [385. С.97].

Мотиви приєднання до православ’я різні доповідачі висловлювали майже однаково. Г.Костельник у “Доповіді про мотиви воз’єднання Греко-католицької церкви з Руською Православною церквою” відзначав: Ватикан використав Берестейську Унію, щоб поглинути православ’я і не відповідав інтересам українства. “Прагнення українців до православ’я є закономірним, оскільки православ’я є історичною вірою слов’ян, – говорив він. Аналогічні думки висловлював А. Пельвецький, який зауважував: “Коли національне визволення українського народу від вікового поневолення стало довершеним фактом, то воно мусіло потягнути за собою і церковне

возз'єднання українського народу, а саме – ліквідацію Берестейської унії, розрив з Ватиканом і возз'єднання з Руською православною церквою“ [354. С.60]. Як і слід було очікувати, усі постанови, а саме: “Про анулювання Берестейської Унії 1596 р.”, “Про розрив з Ватиканом”, “Про повернення до православ'я і возз'єднання з Руською православною церквою” були схвалені одностайно. Відтак учасники “Собору” стали православними. Між іншим, за успішне проведення цієї акції Г. Карпов пропонував радянському уряду нагородити орденами і медалями отців Г. Костельника, А. Пельвецького, М. Мельника та архієпископа Макарія.

“Порушення прав і свобод церкви і віруючих рішенням Львівського церковного “собору” 1946 р., – слушно зауважив дослідник О. Уткін, – свідчать про рівень базисних відносин і різних деформацій соціалізму, орієнтації масової свідомості на “знищення віри”. Закони про релігію і церкву, що діяли в умовах централізованого управління, відображали рівень суспільної свідомості, ідеологічні та політичні установки того періоду“ [1029. С.109]. Цей акт комуністичного режиму викликав негачі світової громадськості. Його засудили: Ватикан, ряд світських міжнародних організацій, громадсько-політичні діячі різних країн. Вони вимагали від Кремля, дотримуючись прав людини, відновити УГКЦ.

Зауважимо, що всупереч надіям Москви і Києва, Львівський “собор”, як і Мукачівський релігійний з'їзд 1949 р., не асимілювали в УГКЦ в комуністичну систему УГКЦ. За підрахунками історика І. Винниченка, у жовтні 1946 р., тобто через півроку після собору, лише на Львівщині 101 священник не перейшов у православ'я. Значна частина душпастирів чинила опір пасивно: обмежилися заявою про перехід до православ'я, насправді залишаючись уніатами, дехто перейшов до світського життя. Різко зменшилась кількість діючих церков. У Львівській області з 533-х залишилося 269, з них православними стали 231. Не перейшли до православ'я усі монастирі. За таких обставин у Західній Україні посилювались

репресії. За період ліквідації УГКЦ було репресовано 10 єпископів, 1400 священників і 800 монахів [559. С.62]. З Радянською адміністрацією солідаризувалася ієрархія Руської православної церкви. Відлуння “собору” докотилося до прокомуністичних Румунії, Чехословаччини, Польщі, Угорщини, де також було ліквідовано Греко-католицьку церкву, а це погіршувало відносини з Ватиканом і штовхало католицизм до антикомуністичних акцій [384. С.130].

Після нищівних ударів тоталітаризму Греко-католицька церква на прикарпатських землях не згинула. Вона реорганізувалася у катакомбах і майже півстоліття служила українству підпільно.

4.4. Перехід церкви у підпілля та участь греко-католиків в опозиційному русі 50-80-х рр.

Політичний режим, який утвердився 1944 р. у західноукраїнському регіоні, носив тоталітарний характер і діяв виключно командно-адміністративним і репресивним методами. Компартійна влада, більшість якої становили новоприбулі росіяни зі сходу, форсувала уніфікацію суспільно-політичного, економічного та церковно-релігійного життя краю відповідно до загальносоюзних взірців. У зв'язку з цим започатковано масові депортації патріотично налаштованих українців до Сибіру, а також акції щодо дискредитації греко-католицького кліру та нового владики УГКЦ Йосифа Сліпого. У відповідь провід ОУН звернувся у липні 1945 р. до населення не піддаватися на перехід до російського православ'я: “Українці греко-католики! Наш лютий ворог Сталін придумав нову штуку. Цим разом він хитро добирається до Української греко-католицької церкви, до духівництва, до сумління людей... Їм це потрібно для того, щоб, перевівши Греко-католицьку церкву на російську православну і підпорядкувавши її московському енкаведистському патріархові Алексєєві, можна було насилати на українські галицькі села тисячі московських

зайдів... Хай живе здорова українська національна суспільність, згуртована в українській греко-католицькій і українській автокефальній православній церкві!” [960. С.72-75]

Отже, діяльність Української греко-католицької церкви у підпіллі – каталізатора національно-державних прагнень – одна з найяскравіших сторінок новітньої української історії. Адже в умовах тоталітарного режиму, репресивно-каральний апарат якого контролював будь-які опозиційні виступи, вона зуміла зберегти структуру, виховала два покоління патріотично налаштованого духовенства, не втратила підтримки значної частини галичан і закарпатців [960. С.72-75]. “Від 1946 р. УГКЦ була не лише найбільшою забороненою релігійною спільнотою у світі, – наголошував ректор Львівської богословської академії о. Борис Гудзяк, – а й залишилася єдиною поширеною в Україні інституцією, яка уникала контролю офіційних радянських установ” [629. С.125].

Загалом підпільний період діяльності церкви можна поділити на три етапи: 1) опір репресивним акціям влади, 1946-1953 рр.; 2) організаційне відродження структур і активізація підпільної діяльності, 1953-1963 рр.; 3) боротьба за збереження церкви та її легалізацію, 1963-1989 рр. Найважчими, на нашу думку, були останні роки сталінського режиму. Ще до Львівського “собору”, у квітні 1945 р., вся вища церковна ієрархія – митрополит Йосиф Сліпий і десять єпископів – були заарештовані і, за вироком Військових трибуналів у Києві, ув’язнені на довгі терміни [425. 1946. 1 берез.]. Зауважимо, що жоден із них не зрікся своєї віри і вірності Апостольському престолу в обмін на обіцяну енкаведистами волю. У тюрмах і на засланні загинули владика Григорій Хомишин, Йосафат Коциловський, Микита Будка, Григорій Лакота. Мукачівського єпископа Теодора Ромжу вбито восени 1947 р. [924. С.77-135; 489. С.299-300; 520. С.72] Протягом 1945-1946 рр. радянські органи безпеки заарештували понад 800 греко-католицьких священників та кинули їх у тюрми і концтабори [1093. S.311-

312, 315]. Серед них члена митрополичої капітули, члена УНДО Олександра Ковальського, настоятеля Святоюрського собору, члена УНДО Омеляна Горчинського, ректора Львівської духовної семінарії Івана Чорняка, канцлера митрополичої консисторії Миколу Галянта [795. С.119].

Головним приводом для арешту був опір наверненню у православ'я. Владними “аргументами” служили звинувачення у “співпраці” з нацистами (Й. Сліпий благословив вояків дивізії “Галичина” на боротьбу з Червоною армією), а також – з українськими повстанцями, в середовищі яких діяли капелани. Як приклад наведемо доповідну записку уповноваженого у справах Православної церкви у Станіславській області Бельнова до Києва від 30 квітня 1946 р.: “Точних даних щодо співучасті колишнього уніатського, тепер православного духовенства Станіславської області з бандитською діяльністю українсько-німецьких націоналістів я в цей час не маю, однак мені відомо, що колишнє керівництво греко-католицької Станіславської єпархії – єпископ Хомишин Григорій і його заступник Лятишевський Іван, священник із м. Снятина – Оренчук Ілля та інші, нині арештовані органами НКВС священники, являються злісними ворогами радянської влади, вони благословляли німецьких загарбників на боротьбу проти нашої великої Батьківщини, підтримували і благословляли бандитів українсько-німецьких націоналістів, закликали віруюче населення області вступати в утворену німцями спеціальну галицьку дивізію СС і підтримували тісний зв'язок з українсько-німецькими націоналістами, усіляко підтримували їх і вели контрреволюційну роботу проти радянської влади серед віруючих” [301. Арк.79; 23. Арк. 40].

Внаслідок опору з боку греко-католицького кліру й віруючих реалізація рішень Львівського “собору” розтягнулася на кілька років. Наприкінці 1947 р. лише 1124 із 2700 священників прийняли православ'я. Зволікали з наверненням до православ'я 312 парафій [1093. S.315]. Згідно інформації із Львівської області на кінець 1946 р. відмовилися перейти на

православ'я 101 парох, крім того 55 осіб були арештовані. Значна частина священиків перейшли до світського життя. В області різко скоротилася кількість діючих церков – до 269, тобто удвічі лише за 1946 рік. Така ж картина спостерігалася в Закарпатській області, де 1947 р. ліквідовано Малоберезнянський і Боронявській монастирі, а 173 парохі з 299 відмовилися залишити рідну церкву навіть після того, як 128 із них були заарештовані й заслані в Сибір або Казахстан [20. Арк.34]. В одній з доповідних ЦК КПУ стверджено “випадки, коли уніатські священики в ряді сіл Отинянського, Тлумацького, Болехівського, Більшівцівського і Яремчанського районів Станіславської області з метою утримання віруючих від возз'єднання, намагалися навіть привести їх до присяги на вірність уніатській церкві” [77. Арк. 2-8].

І все ж за активною участю правоохоронних органів більшість греко-католицьких парафій перетворено в православні. Зокрема. 1946 р. православними стали 1685 храмів, у 1947 р. – 222, 1948 р. – 56, 1949 р. – 327; в 230 “невозз'єднаних храмах церковну службу припинено [520. С.72]. Це дало підстави архієпископу Львівському та Тернопільському Макарію зухвало стверджувати: “Духовенство західних областей користується кожною нагодою для того, щоб церковно-канонічно оформити своє возз'єднання з Руською Православною церквою. І цей процес практичної реалізації постанови Львівського собору відбувається з великим успіхом” [890. С.101-102].

Напередодні перших арештів керівники митрополії подбали про збереження церковної ієрархії. Навесні 1945 р. митрополит Йосиф Сліпий призначив одразу чотирьох адміністраторів митрополії – своїх наступників: єпископів Микиту Будку (1877-1949) і Миколу Чарнецького (1884-1959), архимандрита Климентія Шептицького та віце-провінціала чину Редemptористів Й. де Вохта [699. С.125-128; 539. С.93]. Після того як органи НКВС у квітні 1945 р. заарештували обох єпископів разом із

митрополитом, митрополію очолив о. Климентій Шептицький. Внаслідок його арешту в червні 1947 р. управління перейшло до о. Й. де Вохта, громадянина Бельгії, якому довелося покинути Галичину наприкінці 1948 р. Обов'язки керівника митрополії він поклав на о. І.Зятика. Але органи МДБ і його заарештували та вивезли в Сибір, де в 1950 р. священник помер від побоїв. Обов'язки підпільного керівника церкви взяв на себе о. М.Хмільовський, який під псевдонімом Михайло Лаврівський переховувався в уцілілих жіночих монастирях, звертався до кліру і вірних з листами, піднімав їх дух у боротьбі за збереження церкви в катакомбах. Водночас він співпрацював з українським підпіллям ОУН і УПА. Проте й М.Хмільовський у 1949 р. був схоплений і засуджений на заслання [1093. S.312]. Залишившись без вищої ієрархії, місцеві структури церкви продовжували діяти.

Подібні заходи щодо призначення своїх наступників ужив перед арештом у квітні 1945 р. Станіславський єпископ Григорій Хомишин [1109. 123-127]. Він висвятив на єпископів-помічників професорів Духовної семінарії отців С.Лукача, С.Ваповича та І.Слезюка та призначив генеральним вікарієм єпархії о. Г.Балагурка, який мав стати його наступником. Однак вже в 1945 р. Г.Балагурко, С.Лукач та І.Слезюк були заарештовані, звинувачені “за співробітництво з німцями”, “організацію нелегального єпископату”, “нелегальні зв'язки з Ватиканом” та засуджені на довгі терміни ув'язнення. Лише о. С.Ваповичу вдалося уникнути арешту і втекти в Карпати, але керувати дієцезією він уже не зміг. Така ж ситуація склалася в Закарпатті. Єпископ Теодор Ромжа напередодні трагічної загибелі висвятив на єпископа Олександра Хіру. Але вже 1949 р. спадкоємець був заарештований і засланий у Сибір (помер 1983 р.) [893. С.491].

20 вересня 1948 р. при виході із Преображенської церкви у Львові було вбито одного із “ініціаторів” “собору” 1946 р. о. Гавриїла Костельника.

Обставини його загибелі та організатори акції не викриті й сьогодні. У львівських архівах, зокрема Служби безпеки України, відсутні навіть документи слідства. Влада звинуватила в організації терористичного акту ОУН (вбивця В.Паньків нібито наклав на себе руки) і використала це для розгортання нової хвилі репресій проти визвольного руху та нескореної церкви. Секретаря “групи” Сергія Хруцького виселили у Кемеровську обл. Ще одного “ініціатора” невдовзі отруїли в потязі, коли він повертався з Москви. Не своєю смертю померли й інші учасники групи [890. С.106]. Наступ на священицтво ще більше посилювався після вбивства 1949 р. Ярослава Галана у зв’язку з причетністю до акції вихідців зі священицьких кіл. У цей драматичний період були репресовані митрополит, 10 єпископів, 1400 священиків і 800 монахів та монахинь УГКЦ [559. С.62].

Незважаючи на фізичні погрози силових структур лише половина (116 із 235) греко-католицьких священиків Закарпаття до 1949 р. прийняли юрисдикцію Московського патріархату. Тому в березні 1949 р. влада ініціювала звернення “До всечаснішого духовенства і всіх побожних вірних греко-католицької церкви на Закарпатті”, яке підписали настоятелі шести церков і монастирів на чолі з архидияконом Іринеєм Кондратовичем (1881-1957), колишнім членом Компартії Угорщини (1919). Ці священики виконували аналогічні функції, що й група Г.Костельника у Львові. А вже 28 серпня 1949 р. група із 35 священиків проголосила ліквідацію Ужгородської унії 1646 р. та возз’єдналася з РПЦ. Того ж дня про цю “радісну” акцію довідалися тисячі віруючих, що традиційно збиралися на свято Успіння Богородиці до Святомиколаївського монастиря на Чернечій горі в Мукачевому [890. С.126-129; 960. С.155]. І лише майже 80 парафій з 44 церквами Мукачівської єпархії, що опинилися 1944 р. у межах Словаччини, були оформлені в Апостольську адміністрацію Мукачівської єпархії (генеральний вікарій А.Тинк), яку Рим канонічно підпорядкував юрисдикції Пряшівського єпископа [893. С.324].

Попри переслідування, значна частина греко-католицького духовенства надалі чинила впертий опір комуністичному режимові. Він мав різні форми та методи: активні – відверті відмови прийняти православ'я, агітація серед вірних, або пасивні – офіційна відмова від своїх парафій та підпільна відправа церковних обрядів [301. Арк. 123].

Керівництво ОУН-УПА, хоча і з деяким запізненням, але повело рішучу боротьбу проти насильницького навернення краян у православ'я, відверто погрожувало новонаверненим парохам, а інколи чинило проти них терористичні акції. Зокрема, у Станіславській області до 1952 р. було вбито чотирьох священиків [503. С.38]. Значна кількість священиків, зокрема й тих, які змушені були перейти у православ'я, тісно співпрацювали з українським підпіллям. Монахи Гошівського монастиря лікували поранених повстанців, збирали для них гроші [67. Арк. 1-14]. Наприкінці 1952 р. на Станіславщині під впливом боївки ОУН 63 парохі відмовилися залишити УГКЦ. Тут діяли 70 церковних громад. Тоді ж 22 священики повернули Станіславському православному єпископу посвідки про прилучення до православ'я [503. С.39]. Тож цілком слушно наголошувалось у постанові бюро Львівського обкому партії “Про стан антирелігійної пропаганди і агітації в області” від 14 квітня 1948 р.: “Після об'єднання греко-католицької церкви з православною, яке сталося 1946 р., у нашій області до цих пір вона має у своєму підпорядкуванні ряд церков і монастирів, які являються і досі натхненниками антирадянських наклепів, опорою українсько-німецьких націоналістів і куркульства” [267. Арк.104-106].

Широкомасштабними силовими і пропагандистськими акціями вдалося навернути до православ'я 1124 священиків і передати РПЦ близько 2500 церков Західної України. За ініціативою уряду СРСР 1948 р. ліквідовано греко-католицькі парафії у Румунії, а в 1950 р. заарештовано ієрархів Пряшівської єпархії Греко-католицької церкви у Чехословаччині, багатьох монахів вивезено до концтаборів, а вірних насильно навернено до

православних парафій. Засуджені на довічне ув'язнення єпископ Павло Гойдич помер у в'язниці; єпископ-помічник В.Гопко був звільнений лише під час “празької весни” 1968 р., коли Греко-католицька церква легалізувалася [893. С.282-380] (помер 1976 р.). У 1944-1956 рр. фактично призупинено діяльність греко-католицьких громад й на території Польщі (лише 1967 р. створено Генеральний вікаріат, 1991 р. – Перемиську єпархію, 1996 р. – Перемисько-Варшавську митрополію УГКЦ) [1114. S.159-184; 1092. S.30-307; 725. С.14-22].

Чи не найбільший опір чинили тоталітарній владі монахи, серед них лише декілька осіб зреклися унії. Попри жорстокі репресії та утиски, до кінця 40-х років на Львівщині утримувалися три, а на Станіславщині – шість греко-католицьких монастирів [22. Арк.34; 65. Арк.96-105] (Підмихайлівці, Гошів, Войнилів, Станіслав). До чоловічого і жіночого монастирів у Гошеві Болехівського району постійно приходили віруючі з навколишніх сіл, де греко-католицькі громади було вже ліквідовано. Відтак священики та монахи продовжували релігійну діяльність як парохи, катехити.

Занепокоєння такою ситуацією уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по УРСР П.Вільховий виклав у 29 вересня 1949 р. у доповідній Микиті Хрущову. А на початку грудня того ж року його прийняв заступник голови Ради міністрів УРСР Леонід Корнієць, з яким обговорено “пропозиції про ліквідацію всіх монастирів”. Відтак “уповноважений” підготував пропозиції щодо закриття трьох греко-католицьких монастирів на Львівщині, а 9 грудня 1949 р. Корнієць надіслав голові Львівського облвиконкому Семену Стефанику “вказівки для вжиття заходів” [960. С.232; 65. Арк.97-99]. Однак він не дуже прагнув йти проти громадської думки. Найдовше протрималися жіночі монастирі, зокрема в Суховолі (до 1952 р.) та Львові (до 1957 р.). Діяльність усіх інших органи радянської влади припинили в 1950 р., коли в результаті масових репресій близько ста монахинь і сорок сестер-служебниць були арештовані і

депортовані в Сибір та на Далекий Схід, 29 з них загинули в засланні[539. С.94; 960. С.253-260]. Ті, хто залишився на волі, створили невеликі згуродження, здебільшого у приватних міських помешканнях. Вони продовжували працю як медичні сестри, швачки, прибиральниці й водночас служили як зв'язкові між підпільними священиками та мирянами. “Особливо велика заслуга у підпільному душпастируванні в Галичині, – відзначав А.Сапеляк, – належить священикам – Василянам, Редемптористам, Студитам” [947. С.188] .

Таким чином, до початку 50-х років радянська влада офіційно ліквідувала п'ять греко-католицьких єпархій і дві апостольські адміністрації, ув'язнила всіх владик. З греко-католицьких єпископів залишився на волі (перебував у Ватикані) Іван Бучко, якого 1945 р. Папа іменував екзархом та апостольським візитатором для українців-католиків у Західній Європі. Як свідчить довідка уповноваженого в справах релігійних культур при Раді міністрів СРСР по УРСР П.Вільхового від 6 жовтня 1949 р. у західних областях закрито всі існуючі греко-католицькі храми, зокрема у Дрогобицькій – 658, Станіславській – 567, Львівській – 522, Тернопільській – 539, Чернівецькій – 2, Волинській – 2, а також більшість монастирів[950. С.220]. А втім, лише третина священиків перейшли на православ'я, 15% врятувалися втечею або еміграцією, половина усунених від служби були репресовані або перейшли в церковне підпілля [681. С.200-201; 329. Арк.57, 69, 107, 269]. “Українську церкву загнано в катакомби, – писав о. Ісидор Нагаєвський. – Скриті священики ночами хрестять дітей, вінчають молодих подружів та уділюють хорим Найсвятіші Тайни, а померлому кладуть на домовину грудку землі, що над нею в укритті відправляє священик похоронний обряд. Католицька Єпархія, що діє в катакомбах, застосувала всі досвіди і практику первісної Християнської церкви під час поганських переслідувань” [842. С.68].

За цих умов парафіяни здебільшого зберігали в душі вірність вірі своїх батьків, тому нерідко визнавали лише своїх колишніх парохів і бойкотували православних священників. Внаслідок цього, наприклад, лише в Жовкві на Львівщині у 1946-1949 рр. змінилися вісім священників[21. Арк.28]. У Станіславській області в 1949 р. на 605 церков було лише 276 священників. За наступних чотири роки ситуація не покращилася: в 1953 р. на 614 діючих церков налічувалося лише 240 священників[503. С.38-50]. Брак священників РПЦ покривала за рахунок нашвидкоруч влаштованих 3-6-місячних курсів. Їх випускники виявляли дивовижну некомпетентність у релігійних питаннях, до того ж нерідко відзначалися ненайкращими моральними якостями.

Поширеним явищем стала відправа православними священниками, на вимоги парафіян, служби за греко-католицьким обрядом. Це була одна з форм спротиву радянській владі і РПЦ. У цьому зв'язку в 1950 р. Московський патріархат розгорнув заходи щодо ліквідації залишків “уніатства” в церковній практиці. Львівський архиєпископ Макарій і Дрогобицький єпископ Михаїл розпорядилися звільнити “нарешті церковні служби і самі церкви... від латинських нововведень, що суперечать догмам і духу нашої материнської церкви” [539. С.95]. Але ще в 1952 р., тобто через шість років після навернення церков на православ'я, у повідомленнях до Києва наголошувалося, що служба у православних церквах Галичини проходить без змін, як за старих часів.

Потрібно відзначити, що збереженню підпільних церковних структур сприяли певні заходи репресованої ієрархії. Зокрема, митрополит Йосиф Сліпий у складних умовах заслання надсилав кліру й вірним пастирські листи, які розповсюджувались у краї. Так, з нагоди Різдва 1947 р. закликав всіх греко-католиків стійко витримати переслідування влади, залишатися вірними батьківській вірі й церкві, яка завжди віддано служила своєму народові [792, С.470]. Крім моральної підтримки, миряни знаходили у

листах митрополита й чимало практичних порад. Зокрема, греко-католикам Жидачева, які залишилися без священика у першій половині 50-х років, він рекомендував збиратися у приватних помешканнях і самим співати Службу Божу; дозволив також тримати Найсвятіші Тайни вдома у свідомих релігійних людей[685. Т.4. С.476-477]. Разом із митрополитом відбували тоді заслання десятки опозиційних священиків, які продовжували душпастирську діяльність у тюрмах, концтаборах, на поселеннях.

Смерть Й. Сталіна у березні 1953 р. породила в широкого загалу надії на легалізацію церкви. Того ж року зафіксовано появу перших скарг віруючих і духовенства про повернення причтових будинків, що були передані колгоспам і різним організаціям. А церковна громада с. Ланчин Станіславської обл. навіть вимагала повернення землі, якою до 1947 р. володів священик[890. С.144-145]. Москва в особі “реформатора” Л.Берії навіть розпочала переговори з митрополитом Йосифом Сліпим[890. С.151], про що свідчить його лист тодішньому секретарю ЦК КП України М.Підгорному, надісланий до Києва в січні 1961 р. “Після 8 літ лагерів, – писав митрополит, – впродовж яких примінювано до мене найжорстокіше поведення, як до каторжника, так що я переніс на собі всі жахливі тортури тюрми і лягерів, починаючи від арешту, брутальної грубої поведінки, до голоду, холоду і ламання костей. За вісім літ мене ограблено доценту, і то при помочі конвоя, та обвезено через Харків і Москву по Сибірських лагерьх до Свердловська, Вятки, Печори, Інти і інших місцевостей, де я перемучився до 1953 р. Тоді умер Сталін, і я скінчив 8 літ каторги”. Далі митрополит повідомляв, що у травні 1953 р. його привезли до Москви, де високі чиновники МВС розпочали переговори. (Як виявилось – за ініціативою і наказом Л.Берії.) Митрополиту запропонували допомогти уряду СРСР у налагодженні взаємин із Ватиканом. Владика погодився за умови, що “Греко-католицька церква буде дальше признавана Урядом, що я буду реабілітований і признаний не тільки як митрополит, але і як

кардинал...” Крім того Й.Сліпому запропонували написати історію церкви, дозволивши попрацювати з цією метою в Державній бібліотеці ім. В.Леніна. Однак після розстрілу Л.Берії, його наступник генерал Круглов вимагав, аби він відрікся від Папи. Коли ж митрополит відмовився, його повернули на заслання до Красноярського краю. Перед від’їздом він вручив представникові МВС генералу Г. Жукову меморіал, у якому заявив, що хоче створити об’єктивну й повну історію церкви, висловити, “на чому опираємося, і що ми так рішучо обстоюємо, готові завжди навіть на кровні жертви” [970. С.1-3; 328. Т.10. Арк..278. Т.5. Арк.295]. У неволі митрополит справді написав ґрунтовну “Історію Вселенської церкви на Україні”, яка була конфіскована органами МВС, а її автор у 1959 р. був засуджений ще на вісім років заслання.

27 березня 1953 р. з’явився указ Президії Верховної Ради СРСР про амністію ув’язнених до п’яти років. А вже вересневий указ надав Верховному суду право переглядати сумнозвісні рішення “трійок” НКВС і “особливої наради НКВС–МДБ–МВС СРСР, від чого постраждала більшість репресованих греко-католиків. Відтак у період хрущовської “відлиги” до рідного краю повернулися десятки тисяч вигнанців, зокрема звільнені греко-католицькі священники – Микола Хмільовський (член УГВР, співпрацював із Р.Шухевичем, В.Куком), Володимир Градюк, Володимир Грицай (особистий секретар А.Шептицького), Теодор Банах, Данило Микитюк, Володимир Тимошук, Йосиф Данилович та ін. [960. С.285-288; 890. С.146-147; 511. С.126-127] До березня 1957 р. у Галичину прибули 65,5 тис. українців, з них чимало священників. 6 серпня 1956 р. в листі до голови Комітету у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР з Києва повідомлялося, що із репресованих 344 уніатських священників на захід України повернулися 243. Значна частина з них вже розгорнула релігійну діяльність, відправляла службу, агітувала проти РПЦ і її патріарха Олексія. До владних структур надходили численні заяви від віруючих з вимогами реабілітації

УГКЦ, реєстрації церковних громад згідно з Конституцією [73. Арк.202-205]. Львівський обком партії неодноразово доповідав ЦК КПУ про поживлення діяльності уніатського духовенства. Зокрема, відзначалося, що повернувся із заслання о. М.Хмільовський, колишній генеральний вікарій митрополії. Він активно відновлював діяльність нелегальної УГКЦ, відправляв богослужіння у своєму будинку, встановлював контакти з кліром. Водночас колишній протоігумен Василіянського чину у Львові В.Градюк, М.Когут та інші збирали навколо себе монахів, а попередній секретар митрополита Андрея Шептицького В.Грицай згуртував священників і монахів, підтримував постійний зв'язок із митрополитом Й.Сліпим, допомагав йому та іншим засланим матеріально [72. Арк.2-5].

Отож, слід погодитися із дослідниками в тому, що 1953 р. можна вважати останнім роком внутрішньої кризи, у якій опинилася репресована церква після так званого Львівського “собору” [890. С.143].

Репресованих священників-уніатів матеріально і морально підтримувало римо-католицьке духовенство Закарпатської, Дрогобицької та Львівської обл. Для католиків східного обряду в дні православних свят нерідко проводилися церковні служби за греко-католицьким обрядом [960. С.236; 890. С.168-169].

Велике значення мало для підпільної церкви повернення ієрархів, зокрема єпископа М.Чарнецького до Львова в 1956 р., єпископа І.Лятишевського – до Станіслава, а єпископа О.Хіри – до Мукачева. Незважаючи на постійний нагляд і загрозу репресій, вони перш за все відновлювали церковні структури, зміцнювали церкву організаційно, дбали про поповнення кліру для роботи у підпіллі. Єпископ М.Чарнецький за два роки діяльності до смерті у квітні 1959 р. висвятив півсотні священників. Ще 280-300 священників він прийняв до УГКЦ з Православної церкви. Вони побажали повернутися до рідної церкви, офіційно залишаючись поки що на службі [533. С.61]. Єпископ І.Лятишевський (1870-1957), хоча відповідні

радянські органи стежили за ним та брали на облік усіх відвідувачів, згуртував навколо себе священиків на Станіславщині, утворив ініціативну групу за відродження УГКЦ, яка подавала численні заяви до влади. Кількість неvoz'єднаних парохів у області зросла до 84[301а.Арк.102-103]. Вони вели широку душпастирську роботу, хоча влада їх переслідувала, проводила обшуки, конфісковувала церковні книги, накладала стягнення. Нерідко громади, які не перейшли у православ'я, самочинно відкривали свої церкви, в яких підпільні священики відправляли Службу Божу (зазвичай на великі релігійні свята). 1958 р. на Станіславщині напівлегально діяло 14 греко-католицьких церков [503. С.55-56]. Поширеним явищем стало спільне прослуховування релігійних радіопередач із Ватикану, яке було організовано спеціально для греко-католиків України.

Зрозуміло, що процес повернення із заслання опозиційного духовенства надзвичайно турбував органи влади західних областей України. 6 квітня 1955 р. секретар Львівського обкому партії М.Лазуренко в листі до Москви доповідав, що до краю повернулися 30 колишніх священиків УГКЦ і колишній генеральний вікарій митрополії М.Хмільовський, таємно висвячений єпископом, засуджений у 1950 р. за співробітництво з ОУН-УПА і зв'язок з Ватиканом на 10 років ув'язнення. М.Лазуренко скаржився, що майже всі вони ведуть “ворожу радянській владі діяльність”, підтримують зв'язок із митрополитом Й.Сліпим та іншими ієрархами УГКЦ в засланні, надають їм матеріальну допомогу. Він підсумовував, що повернення греко-католицького духовенства “вкрай небажане” і має бути максимально обмеженим [72. Арк..2-5].

В іншій доповідній записці до Ради у справах РПЦ при уряді СРСР від 4 січня 1957 р. М.Лазуренко слушно відзначав, що попри арешти і заслання єпископів та 344 священиків УГКЦ із 590, що відмовилися прийняти православ'я, возз'єднання церков виявилось формальним, і “уніатські порядки залишилися незмінними”. За його твердженням, повернення із заслання 286

священиків різко ускладнило релігійну ситуацію на Львівщині. УГКЦ у підпіллі активізувала свою діяльність, деякі громади навіть подавали заяви про реєстрацію уніатських парафій, посилаючись на незаконну ліквідацію унії. Особливу роль у цих процесах відіграли єпископи І.Лятишевський, М.Чарнецький, О.Хіра, М.Хмільовський, які повернулися із заслання і очолили реабілітаційний релігійний рух. Доповідач також зазначав, що митрополит Й.Сліпий, перебуваючи у Красноярському краї, підтримує зв'язок із цими діячами та фактично керує церквою, а віруючі з нетерпінням очікують на його повернення. М.Лазуренко наголошував, що, незважаючи на лібералізацію суспільного життя, не можна допускати “відновлення у будь-якій формі діяльності греко-католицької церкви”, й підкреслював, що цієї думки дотримуються керівники органів у справах культів Польщі, Чехословаччини й Румунії [302. Л.1-3] .

Повернувшись із місць позбавлення волі, греко-католицькі священики активно включилися в діяльність “катакомбної” церкви. У звіті до Москви від 10 грудня 1956 р. уповноважений Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР Корчовий доповідав: з 267 священиків, що повернулися, лише 14 погодилися очолити православні парафії, а решта здійснювали підпільні богослужіння у греко-католицькому обряді, до того ж стали “моральною базою оунівського підпілля” [73. Арк.288-300] . Відтак органи радянської влади вживали всі заходи для боротьби з УГКЦ, залучивши до цього Російську православну церкву. Спеціальне засідання Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР 10 квітня 1959 р. ухвалило секретну постанову про посилення роботи для “ліквідації залишків унії в західних областях УРСР”, що передбачала активізацію Московської патріархії православного священицтва супроти підпільної УГКЦ. Священикам пропонувалося викривати Ватикан як ворога православ'я і натхненника “холодної війни”, боротися з підпільною діяльністю уніатів, передавати їх справи до суду, виселяти за межі областей, реєструвати лише православні

церковні громади, припинити виплати пенсій сім'ям виселених священників [78].

Однак вказана контрпропаганда була малоефективною. Відтак Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів УРСР К.Полонник 29 грудня 1959 р. щиросердечно доповідав секретареві ЦК КПУ А.Скабі: “Певна частина уніятів з православною церквою не об'єдналася, обслужується католицьким духівництвом, отже, з під впливу католицизму не вийшла, а навпаки, ще більше впливові піддається. Приміром, настоятель Станіславського костьолу визнає, що більшість його парафіян становлять уніят. Вони не тільки відвідують богослужіння в костьолі, а й сповідаються в ксьондза, виконують усі католицькі обряди. Інакше кажучи, православна церква не закінчила процесу відриву західноукраїнських уніятів від католицизму, хоч з часу ліквідації уніатської церкви минуло вже 13 років.

Те, що я бачив і чув у Львові і Станіславі, примушує зробити висновок, що ієрархи православної церкви мало що зробили, щоб знищити властиві уніятській церкві риси войовничого католицизму і українського націоналізму, навпаки, вони їх зберігають” [960. С.333-336].

Проти беззаконня в СРСР виступала й міжнародна громадськість. У грудні 1962 р. на зустрічі з М.Хрущовим посланець президента США Н.Казенс передав прохання Д.Кеннеді і Папи Івана XXIII звільнити митрополита Й.Сліпого. Тож на початку лютого 1963 р. митрополит виїхав до Риму, де взяв участь у II Ватиканському соборі як глава УГКЦ. Дорогою, під час короткого перебування у Москві, він висвятив на єпископа редемптористського ігумена Василя Величківського й призначив його керівником УГКЦ у підпіллі.

Василь Всеволод Величківський народився 1 червня 1903 р. у Станіславі. Закінчивши богословські студії у Львові, прийняв з рук митрополита Андрея дияконські свячення і вступив до монастиря отців

Редemptористів, що в Голоску під Львовом. Одержавши священство від єпископа Йосифа Боцяна, упродовж двох років сповняв обов'язки учителя колегії отців Редemptористів. У 1925–1935 рр. був священником-місіонером у Ковелі на Волині, бував у Колодяжному. 1935 р. призначений ігуменом у Станіславі. У період німецької окупації скерований митрополитом у Кам'янець-Подільський, де обняв муровану ще давніми уніатами Святомиколаївську церкву. 1942 р. став ігуменом монастиря у Тернополі, де 1945 р. його заарештували радянські органи. У 1955 р. після заслання на шахтах Воркути звільнений. Таємно висвячений на єпископа, служив у Луцьку. У 1968–1972 рр. за “антидержавну діяльність” відбув нове покарання. Після звільнення проживав у Римі і Канаді, де й помер 30 червня 1973 р. [1068; 960. С.402, 403, 404, 412, 416, 422].

У Римі митрополит Й. Сліпий розгорнув активну діяльність. Вже 1963 р. там було засновано Український католицький університет св.Климента Папи, наступного року відкрито монастир для монахів-студитів, згодом посвячено собор Святої Софії – духовний центр українських греко-католиків, налагоджено видання журналу “Богословіє”. Митрополит підтримував зв'язок із краєм (здебільшого через Польщу), надсилав пастирські листи, діставав інформацію про діяльність релігійного підпілля. Папа Павло VI іменував Й.Сліпого Верховним архиєпископом Української католицької церкви і кардиналом.

Призначення В.Величковського на посаду архиєпископа виявилось надзвичайно вдалим вибором. Він спричинився до широкої розбудови УГКЦ в катакомбах. За його ініціативою розпочався процес повернення священників, що примусово прийняли православ'я. “Величковський закликає деяких священників до розриву з православ'ям і переходу на бік Ватикану, – стурбовано доповідав у квітні 1964 р. уповноважений комітету у справах РПЦ в Києві В.Сухорін. – За останній час в округах Львова й Івано-Франківська під впливом пропаганди з православ'ям порвали 8 священників”

[7. Арк.144]. В.Величковський заснував три таємні жіночі монастирі у Львові: Службениць, Василянок і св.Вікентія, де дівчата склали чернечі обіти. В таємній резиденції у Львові він зустрічався з генеральним вікарієм у Перемишлі В.Гриником, через якого підтримував регулярний зв'язок із кардиналом Й.Сліпим. На випадок нового арешту (а він вже відбув 10 років заслання), В.Величковський висвятив 1964 р. на єпископа Володимира Стернюка та на єпископів-помічників – І.Чорнія, Н.Дейнеку, П.Козака та Й.Гірняка. У 1967 р. він доповідав кардиналу Й.Сліпому, що в Галичині й Закарпатті діють 150 парохів, понад 100 василян, 60 студитів, 54 редемптористи. У 14 таємних домівках перебували 240 монахинь-василянок. З православ'я перейшло близько 50 священників, ще 40 були таємно висвячені [1093. S.323] .

Однією з найгостріших проблем підпільної церкви у 1960-х роках було поповнення складу греко-католицького священництва. На цей час вичерпався резерв колишніх семінаристів, ченців, які уникли арештів. Саме із цього середовища єпископ М.Чарнецький висвятив після короткотермінового навчання півсотні священників. Відтак, назріла потреба готувати священників із молоді нової генерації, яка виросла в умовах тоталітарної системи, панування атеїстичної ідеології. На підпільні семінарійні курси підготовки здебільшого залучалися сини і родичі греко-католицьких священників та миряни-активісти церкви. Крім того, практикувалося навчання кандидатів у православних семінаріях, а також римо-католицьких – у Ризі й Каунасі.

Підпільне навчання тривало 4-6 і більше років у приватних домівках з кількома, а часом із одним кандидатом. Лекції читали підпільні єпископи В.Величковський, С.Дмитерко, Й.Гірняк, П.Василик, священники А.Масюк, Є.Пелех, М.Косило та інші. Зокрема, для підпільних семінаристів у Стрию викладали отці ЧСВВ Д.Богун, Є.Тимчук, С.Дмитерко, М.Гринь, Ю.Янтух [991. С.135]. Програма включала традиційні предмети, що викладалися в

духовних семінаріях: катехизм, мирянську та пастирську теологію, літургію, канонічне право, церковно-слов'янську, грецьку, латинську мови, історію Біблії, історію України тощо. Успішно склавши іспити перед старшими священиками, слухачі допускалися до висвячення, яке здійснювали єпископи В.Величковський, В.Стернюк та інші. З конспіративними цілями практикувалося висвячення кандидатів із Львівщини у станіславських єпископів і навпаки.

Зауважимо, що в умовах підпільної діяльності церковна структура, зокрема система підпорядкування, мала свої особливості. Так звані “старі” священики, висвячені до 1946 р., визнавали верховенство єпископів своєї дієцезії, тобто як і раніше, в легальних умовах. Висвячені в підпіллі підпорядковувалися тим єпископам, які їх висвятили. Священики діяли самостійно, причому майже ніхто не працював у рідних місцях. Час від часу організовувалися таємні наради, зокрема у Львові – в помешканні Олени Кульчицької або на Закарпатті. У них брали участь і ті священики, які формально прийняли православ'я. Діяльність УГКЦ зближувала ієрархію зі священицтвом, єпископи працювали безпосередньо серед народу, що позитивно впливало на український соціум, сприяло його консолідації.

Хоча протистояння Греко-католицької церкви і радянської влади ніколи не припинялося, все ж таки доба хрущовської “відлиги” та перші роки після його зміщення в 1964 р. принесли певне послаблення антирелігійного тиску. Це дозволило відновити структуру попередньої митрополії. Владика В.Величковський керував Львівською архієпархією до свого арешту в 1969 р. Він мав помічників оо. А.Зофійовського та І.Чорняка, а в 1964 р. висвятив наступником редемпториста о.Володимира Стернюка. Івано-Франківською єпархією правив єпископ Іван Слезюк (1893-1973), який висвятив помічником і наступником о. С.Дмитерка. Мукачівсько-Ужгородською єпархією керував єпископ О.Хіра. За підрахунками о. Б.Боцюрківа, у 1968 р. в Україні діяли кількасот греко-

католицьких священиків, близько 480 монахинь, які згуртувалися в 14 таємних релігійних будинках. Ядро церкви становили монаші чини – близько 240 василіян, студитів, редемптористів. Були висвячені 40 священиків, 50 повернулися із православ'я, 20 кандидатів проходили навчання. У деяких місцевостях греко-католики самочинно відкривали замкнені храми, запрошували для служби підпільних священиків. На заході України фактично діяли 88 греко-католицьких церков [539. С.102]. У спеціальній постанові ЦК Компартії навесні 1970 р. наголошувалося: останнім часом у Львівській області активізувалася діяльність уніатів, частина з них порушує радянське законодавство про культу, самочинно захоплює церковні приміщення, створює нелегальні монастирі, а подекуди намагається вести антирадянську, націоналістичну пропаганду [890; 891; 892]. Наприкінці 1960-х років на Львівщині проживали 144 греко-католицьких священики, понад 200 ченців із ліквідованих уніатських монастирів [520. С.287].

За цих обставин урядові інституції прийняли ряд важливих рішень щодо боротьби як із “нелегальною діяльністю уніатської церкви та сектантів”, так і з релігією взагалі. 1969 р. було заарештовано єпископа В.Величковського, а також відомих священиків П.Городоцького у Львові і Р.Бахталовського в Коломиї, здійснені обшуки в єпископа В.Стернюка, у помешканнях десятків священиків і ченців. Були зняті з реєстрації багато церков. Наступ на релігію і УГКЦ тривав упродовж наступних років, щоправда, у менш брутальних формах. КДБ широко застосовувало провокації, аби дискредитувати греко-католицьку ієрархію, зокрема єпископа Володимира Стернюка. У 70 закритих храмах західного регіону влада облаштовувала антирелігійні, насамперед антиуніатські музеї та галереї, які поряд з іншими чинниками здійснювали ідеологічну обробку населення [891. С.306].

Зустріч М.Підгорного з Папою Павлом VI в 1967 р. та події в сусідній Чехословаччині 1968 р. й відродження там Греко-католицької церкви активізували діяльність духовенства і вірних УГКЦ на заході України. Не допомогло й розповсюджене уповноваженим Ради у справах релігії повідомлення, в якому однозначно стверджувалося, що греко-католицькі громади не будуть реєструватися, оскільки УГКЦ ліквідована, а священники й ініціатори самочинного відкриття уніатських церков каратимуться ув'язненням до 10 років. Заяви щодо легалізації УГКЦ продовжували надходити. Органи влади були серйозно занепокоєні виступом українських дисидентів на захист УГКЦ. На початку 70-х років Москва розгорнула широку кампанію боротьби з “українським націоналізмом”. Вбачаючи у пробудженні національної свідомості пряму загрозу тоталітарному комуністичному режимові, радянська влада вдалася до арештів та інших репресивних акцій з метою залякати народ і зупинити національний рух. Пік репресій припав на 1972-1973 рр. У грудні 1973 р. були заарештовані єпископи С.Дмитерко та І.Слезюк, декілька священників. Невдовзі підступно вбито підпільних священників І.Кривого та П.Чучмана.

Гельсінські угоди змусили Кремль послабити наступ, з іншого боку, вони дали поштовх легальному руху за права людини. Прихід на Апостольський престол Папи Івана Павла II в 1978 р. активізував політику Ватикану на захист УГКЦ. У листі до радянського уряду Святіший Отець, посилаючись на Загальну декларацію прав людини, яку підписав Л.Брежнєв у 1975 р., закликав не чинити перепони віруючим. Особливо гостро сприйняла Москва резолюцію Синоду українських єпископів у Римі від 2 грудня 1980 р. про неканонічність рішень Львівського “собору” 1946 р. Виступаючи на всесоюзній конференції з національних проблем у червні 1982 р., тодішній завідувач відділу пропаганди ЦК КПУ Леонід Кравчук наголошував: “Розрахунок робиться на те, щоб воскресити уніатство і використати його в ролі релігійно-націоналістичної опозиції... Під впливом ворожої пропаганди активізувалася діяльність католицького кліру. Колишне

уніатське духовенство постаралося розгорнути психологічну підготовку віруючих до виступу з домаганням відновити діяльність уніатської церкви” [539. С.114]. (Через десять років Президент України Л.Кравчук приїде до Святоюрського собору, де поклониться прахові митрополита Й.Сліпого).

Незважаючи на переслідування й арешти, а часом вбивства, як це було в 1980 р., коли загинули греко-католицькі священики А.Гургула, І.Котик і Є.Восикевич, опозиційна діяльність УГКЦ тривала. 9 вересня 1982 р. було утворено “Ініціативну групу для захисту прав віруючих та церкви”. Нею керували пізніше заарештовані й ув’язнені дисиденти Й.Тереля та В.Кобрин, який налагодив видавництво “Хроніки Католицької церкви в Україні”. Активізувався й рух за легалізацію церкви, до якого долучалася Українська Гельсінська група та інші опозиційні структури [891. С.318; 688. С.381-401].

Протягом 80-х рр. УГКЦ втратила визначних ієрархів. 7 вересня 1984 р. помер у Римі верховний архієпископ Львівський кардинал Йосиф Сліпий. Його наступником став Мирослав Іван Любачівський, кардинал з 1985 р. У засланні в Казахстані помер єпископ Олександр Хіра. Дещо раніше – єпископ М.Мураній і Й.Федорик. Натомість у єпархіях були висвячені на єпископів І.Семедій та Ф.Курчаба.

Внаслідок демократизації СРСР наприкінці 80-х років були звільнені майже всі політв’язні, зокрема греко-католицькі священики. Вони очолили національний рух за права і свободи людини. Створений 1987 р. у Львові Комітет захисту Української католицької церкви під керівництвом Івана Гея видавав журнал “Християнський голос”, організовував великі віча віруючих, збирав підписи під петиціями за легалізацію УГКЦ. Того ж року група українського католицького духовенства на чолі з єпископом Павлом Василюком оголосила про вихід із підпілля. Відкрито виступили з вимогами щодо відродження УГКЦ владика В.Стернюк, С.Дмитерко, І.Маргітич. Цей рух особливо посилювався у зв’язку з відзначенням на державному рівні 1000-

ліття хрещення Руси-України. УГКЦ фактично вийшла з підпілля, ставши вагомим чинником українського державотворення. Уже в часи незалежності, влітку 1992 р., Патріарха Йосифа Сліпого перенесли зі Святої Софії, що у Римі, до крипти Святоюрського собору у Львові. Але ми повинні пам'ятати заповіт Патріарха: як тільки це стане можливим, бути похованим у столиці незалежної України. Фактично він заповів своїй церкві довгий страдний шлях повернення до своєї колиски – Київської церкви [644. С.12-13]. Шлях, який не всипаний квітами, екуменічний шлях, на якому треба відкинути чимало своїх галицьких амбіцій, а це, як свідчить недавня історія, найважче.

Висновки. Отже, у 50–80-ті роки більшість греко-католиків зберігали віру батьків. Сотні священиків продовжували душпастирську нелегальну діяльність, яка активізувалася наприкінці 50 – поч. 60-х рр. після повернення значної частини ув'язнених з сибірських таборів і поселень. Репресована церква була виразником загальнолюдських цінностей, на відміну від офіційної РПУ, що була елементом ідеологічної політики тоталітарної системи. Проголошення М.Горбачовим курсу на перебудову та демократизацію суспільства створили умови для церковно-релігійного відродження в УРСР, чим сповна скористалися політична опозиція та мільйони віруючих. Релігійна опозиція підготувала ґрунт для заключного етапу боротьби за демократизацію суспільства, повернення її народу в лоно світової цивілізації.

Основні положення розділу висвітлені автором у наступних публікаціях: [801; 803; 805; 808; 810- 813].

РОЗДІЛ 5

УГКЦ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

5.1. Особливості та хід процесу легалізації церкви у 1987–1990 рр.

Адекватно представити суспільне місце і державотворчу роль греко-католицизму в незалежній Україні на початку третього тисячоліття неможливо без ретельного аналізу глибинних трансформаційних процесів у релігійній сфері держави та західного регіону останніх десятиліть. Як відомо, до 1988 р. офіційна влада СРСР–УРСР здійснювала політику примусової секуляризації населення. У 1988–1991 рр. ознакою релігійної політики влади була релігійна фаворизація Російської православної церкви. Щоправда, в західних областях цей процес закінчився в 1989 р., його продовженням стала короткотривала фаворизація Української автокефальної православної церкви. Політична поразка прокомуністичних сил на виборах до місцевих рад 1990 р. у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях стала початком періоду релігійної плюралізації. В загальнодержавному масштабі релігійна плюралізація суспільства проголошена у 1991 р., у час проголошення незалежності. Однак різкий відхід державної влади від традиційної донедавна церковно-релігійної політики був викликаний не стільки демократизмом її заяв, скільки реальною загрозою значних соціальних заворушень на етнорелігійному ґрунті.

Важливою складовою національно-визвольного руху кінця 80-х – початку 90-х років став широкий суспільний рух за відновлення діяльності Української греко-католицької церкви, який “за своїми масштабами вийшов за рамки суто релігійного питання, набувши політичного характеру” [717. С.23]. Сорок чотири роки вона діяла у підпіллі після насильницької ліквідації 1946 р. Тисячі непокірних її священників і монахів на чолі з

єпископами і митрополитом Йосифом Сліпим ув'язнені у концтабори, сотні парохів змушені були прийняти православ'я, а найрадикальніші пішли у підпілля. Радянська історіографія та компартійна преса намагалися сформувати спотворений образ УГКЦ, залякуючи віруючих латинізацією та денаціоналізацією. Могутній комуністичний пропагандистський апарат і промосковська церква здійснювали широкомасштабний ідеологічний тиск на віруючих українців. Тоталітарно-атеїстична система намагалася викорінювати релігійність населення західних областей, жорстоко боролася з Греко-католицькою церквою, яка віками була оплотом національної свідомості, чинником самозбереження і консолідації українського етносу. Церкву загнали у катакомби, її храми закрили, зруйнували, або перетворили у господарські приміщення. “Пощастило” тим храмам, які стали православними або ж музеями. Тоталітарна система була впевнена у незворотності цього руйнівного процесу на західноукраїнських землях, як, зрештою, й у Центрально-Східній Європі. [1106. Т.4, Т.5; 685. Т.4. С.451-472]

Проте УГКЦ виявила виняткову життєздатність, а її духовенство і вірні – незламну віру у відновлення батьківської церкви. Запорукою відродження церкви було існування діючої підпільної організації. Згідно з даними Глави УГКЦ в Римі кардинала Мирослава Любачівського наприкінці 1980-х рр. її підпілля нараховувало десять ієрархів, близько тисячі священників, тисячу двісті ченців і черниць та 4,5 млн. віруючих [717. С.24]. Інші дані містять звіти офіційних органів влади: 1988 р. у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях було 260 священників, 385 ченців і черниць та лише 100 тис. віруючих греко-католиків [890; 891; 892].

Рух за легалізацію УГКЦ не припинявся від самого Львівського “собору” 1946 р. Та особливого розмаху він набув з початком реформ Михайла Горбачова, який 1985 р. в умовах явної соціально-економічної

кризи радянської тоталітарної системи розпочав радикальні зміни у політиці з метою її збереження. Було проголошено курс на демократизацію суспільства, гласність і плюралізм у рамках соціалістичного ладу. Та, за влучним висловом харківського владики УАПЦ Ігоря (Юрія Ісіченка), горбачовські реформи заклали під комуністичний режим потужну вибухівку [681. С.205]. Новий курс не міг оминути змін у церковно-релігійній політиці влади, перебудові державно-церковних відносин.

Поворотним пунктом стала зустріч М. Горбачова з ієрархами РПЦ 29 квітня 1988 р., на якій генсек заявив про скасування дискримінаційних актів щодо релігії, повернення громадам узурпованих храмів, підготовку нового закону держави про свободу совісті. Він підкреслив, що перебудова, гласність і демократія цілком, без якихось обмежень, стосуються державно-церковних відносин [463. 1988. 30 апреля]. До такого рішення, крім всього, спонукало ще і відзначення на державному рівні 1000-ліття хрещення Русі-України. До речі, з цієї нагоди Папа Іван Павло II у липні 1988 р. у соборі св. Петра відправив літургію українською мовою для 15 тис. присутніх греко-католиків [410. С.86-92]. Ці події спричинили нову хвилю релігійного руху галичан і закарпатців за відновлення УГКЦ.

Щоб уникнути загострення церковно-релігійної ситуації, керівники УГКЦ у Римі здійснили спроби нав'язати контакт і порозумітися з керівництвом РПЦ в СРСР. Зокрема, 6 листопада 1987 р. кардинал (з 1985 р.) Любачівський звернувся до православних ієрархів з пропозицією про примирення, прощення і взаєморозуміння. З аналогічним закликом виступив Синод єпископів УГКЦ, що проходив у Ватикані з 24 вересня до 8 жовтня 1988 р. [890. С.455; 461. 2000. 13 травня]. На жаль, це не знайшло відповіді РПЦ.

Зрештою, ще у серпні 1987 р. група львівських священиків вийшла з підпілля і подала колективну заяву до Москви щодо легалізації УГКЦ. Цей рух, підхоплений широким загалом греко-католиків очолив єпископ з Івано-

Франківська Павло Василик, який за підпільну діяльність десять років перебував у таборах Мордовії разом з кардиналом Йосифом Сліпим (нині владика Павло – єпископ-ординарій Коломийсько-Чернівецької єпархії) [420. 1997..№13-14; 461. 1999. 11 вересня]. Того ж таки 1987р., посилаючись на декларовану Конституцією СРСР свободу совісті, два єпископи і 23 священики оприлюднили низку заяв, зокрема звернення до Папи Івана Павла II про вихід із підпілля і прохання сприяти всіма можливими способами справі легалізації Української Католицької церкви в СРСР [362-371]. У жовтні 1988 р. делегація Івано-Франківської єпархії підпільної УГКЦ прибула до Москви і вела переговори у Раді в справах релігії при Раді Міністрів СРСР щодо легалізації церкви. Але вони закінчилися безрезультатно, оскільки влада тоді розцінювала подібні заяви і факти виходу парафій із підпілля проявами релігійного екстремізму. Більше того, за вказівкою Москви, партійні органи України намагалися нейтралізувати активність вірних підпільної церкви. Засоби масової інформації посилили пропагандистську кампанію, щоб дискредитувати УГКЦ, терміново видрукували праці антиунійного змісту [890. С.446], зокрема монографію О.Уткіна “Унія: шлях зради і боротьби” (Ужгород, 1987).

Суспільно-релігійний рух на західноукраїнських землях вливався у могутній потік загальноукраїнського національного відродження кінця 80-х років. Прагнення радянської влади до демократичного іміджу у світовому співтоваристві звужувало її можливості у боротьбі з ним. Москва була змушена у 1987 р. звільнити близько 300 українських політв’язнів з 350-ти, які користуючись формальними засадами гласності рішуче включалися у подальшу боротьбу з тоталітарною системою. Провідники Української Гельсінської групи, Ініціативного комітету за звільнення в’язнів сумління Л. Лук’яненко, В. Чорновіл, І. Гель, М. Горинь, С. Хмара активно підтримали легалізацію УГКЦ. “Ряд націоналістично налаштованих осіб (Хмара, Горинь, Тереля), які звільнені з ув’язнення, – доповідав Києву

Львівський обком КПУ у серпні 1987 р., – намагаються блокуватися з уніатами-екстремістами, використовуючи їх у ворожих цілях для проведення спільних провокаційних акцій. Не виключено, що буде відновлено діяльність так званого “комітету по захисту католицької церкви на Україні” [890; 891]. Перший секретар обкому В. Добрик не помилився. Наприкінці того ж року недавній політв’язень Іван Гель заснував Комітет захисту УГКЦ, до складу якого увійшли й діячі церкви. З метою активізації суспільно-політичного руху за відродження церкви він налагодив видання часопису “Християнський голос”.

“Особливістю заключного етапу національно-визвольного руху в Україні, – відзначав львівський історик Юрій Зайцев, – стало розгортання опозиційної діяльності, зростання її масовості, прагнення людей реалізувати нагромаджений роками неволі емоційний, волелюбний, державотворчий потенціал, утворення політичних партій, вихід з підпілля заборонених церков” [688. С.396]. Потенціал українського народу спрямовувався на національне і культурно-релігійне відродження. Його ідеї генерували представники нової національної еліти і патріотично налаштоване духовенство. Серед методів їх діяльності були масові заяви-звернення до партійних і державних органів, ініціювання багатотисячних мітингів, демонстрацій і богослужунь. У відкритому листі до М. Горбачова від 5 серпня 1987 р. В’ячеслав Чорновіл наголошував на праві існування легальної опозиції, необхідності докорінної перебудови національної політики Москви стосовно України, усунення її комуністичного керівництва на чолі з В. Щербицьким [688. С.395-398].

Каталізатором легалізації підпільної церкви стали перешкоди владних структур у відзначенні віруючими тисячолітнього ювілею хрещення. 1987 р. греко-католикам вдалося провести несанкціоновані владою масові богослуження в Грушеві Львівської області (понад 30 тис. осіб) і Зарваниці Тернопільської області [890. С.446-450]. Це ще раз привернуло увагу

антикомуністичної опозиції та широкої громадськості до проблеми дотримання прав віруючих на свободу віросповідання в СРСР. Відтак, хвиля нових богослужень релігійно-політичного характеру прокотилася багатьма населеними пунктами Львівщини, Івано-Франківщини і Тернопільщини. Населення цього регіону часто їздило у Польщу та Югославію, де Греко-католицька церква була вже легалізована. Секретар Івано-Франківського обкому партії І.Посторонко 1 серпня 1988 р. стурбовано повідомляв ЦК, що “в області уніатством заражено 35 населених пунктів, у яких проживає близько 85 тис. жителів” Його непокоїли також численні заяви про реєстрацію греко-католицьких громад [890. С.476].

Групи греко-католицьких ієрархів і священників неодноразово зверталися з вимогами легалізації церкви у вищі інстанції держави і міжнародні організації. У січні 1989 р. Івано-Франківський єпископ П.Василик знову звернувся до М. Горбачова з проханням про зустріч і переговори щодо “наболілих питань, пов’язаних із організацією нашої церкви” [356. С.26]. У травні того ж року делегація єпископів і священників УГКЦ прибули до Москви з петицією для М. Горбачова про відновлення церкви, а також вели переговори у Раді в справах релігії. Коли ж делегація не отримала позитивної відповіді, група греко-католиків почала у Москві голодування, яке тривало з червня до кінця листопада 1989 р. Крім того, надіслано петиції до учасників Віденського і Паризького форумів держав-учасниць наради з питань безпеки і співпраці Європи. Особливої ваги набули акції на честь 1000-ліття хрещення Руси-України. Коли у Римі відбулася зустріч президента М.Горбачова з Папою Іваном Павлом II і встановилися дипломатичні відносини між СРСР і Ватиканом, стало можливим поставити питання про легалізацію УГКЦ і реєстрацію її громад на найвищому рівні. Внаслідок цих заходів, Кремль погодився підготувати новий закон про свободу совісті, який узгоджувався б із міжнародними правовими актами з проблем прав людини і релігійних свобод[685. С.614].

Відродженню УГКЦ активно сприяли українські громадсько-політичні формування: Народний Рух України, Гельсінська спілка, Український Християнський демократичний фронт та ін. Перший збір Руху у вересні 1989 р., який об'єднав у своїх рядах близько 280 тис. членів, прийняв ухвалу “Про церкви в Україні”. Вона декларувала свободу віросповідання, наповнювала реальним змістом закон про відділення церкви від держави, звинувачувала РПЦ у прислужництві комуністичному режимові, вимагала легалізації УГКЦ та засуджувала Московський патріархат за перешкоди у відродженні національних церков[444. 1989. 19 жовтня; 430. 1990. №5. С.20]. А втім, Другий збір Руху 1990 р., коли проблема легалізації вирішилась й розпочався процес відродження і розбудови Українських греко-католицької та Автокефальної православної церков, відзначив важливу роль релігійних чинників у державному будівництві[444. 1990. 1 листоп.]. Ця орієнтація на пріоритет національно-патріотичних устремлінь насамперед пов'язувалась з історією Греко-католицької церкви, яка протягом віків була чинником самозбереження і консолідації українського етносу. Саме вона зуміла у вкрай несприятливих умовах зберегти національну форму у побуті, обрядах, традиціях. Століттями вона суттєво впливала на форми суспільної та індивідуальної свідомості, соціальні відносини, спричинилися до ідейно-політичної єдності українського народу. Отже, взаємозв'язок національного відродження України з відродженням національної церкви став необхідною умовою державотворчого процесу.

Усвідомлюючи небезпечний для системи розвиток подій в Україні, зокрема у західних областях, партійні та правоохоронні структури запобігали наростанню греко-католицького руху. Вони покладали великі надії на православну церкву, ієрархія якої відверто виступала проти легалізації УГКЦ. Митрополит Київський та Галицький Філарет тоді навіть залякував суспільство: “А що буде як, не дай Боже, легалізується

Українська католицька церква? Нові месії розведуть таку ворожнечу, що ми усі будемо не раді” [462. 1989. 23 мая]. Отже, компартія, влада і РПЦ єдиним фронтом виступали проти відродження УГКЦ. Зрозуміло, що їх аргументи радикально змінилися, зникли явно безпідставні звинувачення у “співробітництві з німецькими окупантами”, “антинародній діяльності”, “зв’язках із Ватиканом – ворогом СРСР” тощо. Негативна позиція компартії щодо легалізації церкви у заяві її ЦК кваліфікувалася як “не обмеження, заборона для віруючих, а недопущення використання релігії в антисоціальних, націоналістичних цілях... Партійні і радянські органи, особливо західноукраїнського регіону, відносяться до спроб реанімації уніатства як релігійно-політичної організації на націоналістичній основі різко негативно. Категорично проти цього РПЦ та інші релігійні об’єднання”. Безперечно, верхівка РПЦ не бажала втрачати свого впливу на західний регіон, адже в 1986 р. там було сконцентровано 1852 з 6747 (27%) релігійних громад РПЦ – половина із 4 418 (1988 р.) православних парафій в Україні. Повернення їх до УГКЦ могло завдати серйозного удару престижу та матеріальному становищу російського православ’я. Отож антиунійна кампанія на державному рівні, до якої долучилися ієрархи РПЦ, тривала до кінця 1989 р. За цей час агонізуюча держава встигла передати РПЦ у Галичині близько 800 недіючих храмів, аби уникнути в майбутньому на них претензій з боку греко-католиків. Але й серед православної ієрархії не було єдності. Наприкінці 1989 р. архиєпископ РПЦ Кирило наголошував: “Кожна людина має право молитися Богу так, як вона бажає, і закони повинні це право поважати. Тому, не сприймаючи унії з богословської точки зору, я переконаний у необхідності надання українським католикам східного обряду можливостей молитися відповідно їх традиціям” [453. 1989. № 17. С.3; 890; 891].

Церковно-релігійні антагонізми в регіоні викликали негатиї світового співтовариства. На засіданнях комісії з прав людини у Женеві підіймалися

питання щодо переслідування УГКЦ, порушення релігійних свобод і прав людини, віруючих греко-католиків. На вказаних підставах 14 американських сенаторів офіційно звернулися з листом до М. Горбачова. На початку липня 1989 р. керівник відділу ЦК КПУ А. Меркулов у доповідній записці “Про негативні наслідки ситуації, що склалася навколо Української католицької церкви” нарешті зробив висновок: підстав для заборони реєстрації УГКЦ згідно законодавства немає, а подальше затягування цього питання веде до підриву авторитету Компартії України і Радянської влади і може негативно відбитися на політичному кліматі в західному регіоні України в період виборів 1990 р. [890; 891].

Другій половині 1989 р. характерні масові виступи греко-католиків, скоординованих ієрархами на чолі з Місцєблюстителем архієпископа Володимиром Стернюком [561] багатолюдними релігійними акціями. Її апогей – 250-тисячна маніфестація 17 вересня у Львові під гаслами легалізації УГКЦ. Процес самолегалізації переріс у повернення батьківських храмів. Першими в регіоні перейшли у власність УГКЦ 29 жовтня Преображенський собор у Львові й церква Св. Трійці у Щирці на Львівщині. Усвідомлюючи, що процес відродження церкви зупинити неможливо, партійно-державні чинники намагалися скерувати його під свій контроль. 21 листопада 1989 р. Рада у справах релігії при Раді Міністрів УРСР оприлюднила заяву, за якою дозволено реєструвати греко-католицькі громади, їм надано всі права, встановлені законом для релігійних об’єднань. Водночас, відзначалося у заяві, “питання про утворення греко-католицької церкви східного обряду як самостійної церковної організації” відкладалося до переговорів РПЦ з Ватиканом. 2 грудня 1989 р. це рішення уряду схвалив М.Любачівський, а 4 грудня – Комітет захисту УГКЦ. Відтак архієпископ В.Стернюк скликав 23 січня 1990 р. у Львові церковний собор УГКЦ за участю шести єпископів і 150 священиків. Він проголосив легалізацію церкви, визнав неканонічним проведення Львівського псевдособору 1946 р.,

висловив вимоги реабілітувати репресованих представників греко-католицького духовенства, повернути церкві її храми та визнати церковну організацію УГКЦ [890. С.501; 364; 365]. Довгоочікуваний акт спричинив лавиноподібний процес масового переходу віруючих із православ'я та реєстрацію греко-католицьких громад. Вже у лютому надійшло понад 435 заяв щодо реєстрації відновлених парафій. А до кінця року відроджено 1677 греко-католицьких громад [449. 1990. №10. С.31]. На початку 1989 р. легалізував душпастирську діяльність у Івано-Франківську єпископ Софрон Дмитерко (у 1973–1975 рр. – радянський в'язень), що за часи підпілля рукоположив понад 65 священників [456. 1997. 27 травня]. 4 лютого 1990 р. УГКЦ нарешті передали Івано-Франківський кафедральний собор Христового Воскресіння, у якому чимало розписів Модеста Сосенка і Антона Монастирського. Хоча ще влітку 1989 р. місцевий “спецназ” розправився з греко-католицькою процесією. А вже 1 грудня 1991 р. у соборі відбулося Архиєрейська подячна Служба Божа на честь проголошення незалежної України [456. 2000. 2 лют.; 605]. 8 січня 1991 р. й чернівецькі греко-католики на чолі з отцем Миколою Сімкайло провели першу легальну відправу біля дверей Успенського собору, а вже 6 жовтня під тиском демократичних сил собор було офіційно відкрито (у тому ж місяці його відвідав кардинал Мирослав Іван Любачівський) [697; 698].

Вирішальне значення у процесі легалізації громад зіграла ініціатива демократично обраних місцевих рад, які попри невизначену політику Києва ухвалювали радикальні постанови й сміливо їх реалізовували. Зокрема, 4 травня 1990 р. Львівська обласна Рада народних депутатів прийняла постанову “По релігійні конфесії на Львівщині”. Утверджуючи історичну справедливість та реальні права людини, насамперед свободу совісті, враховуючи реальну ситуацію в області і опираючись на ініціативу мас, народні обранці Львівщини ухвалили: “1. На території Львівщини кожна

релігійна конфесія, діяльність якої не суперечить міжнародним нормам, має право на реєстрацію, вільне існування та пропаганду власного вчення.

2. Визнати дії органів влади Львівської області по ліквідації УГКЦ у 1946 р. та переслідування віруючих і духовенства Греко-католицької церкви незаконними й аморальними, поновити УГКЦ у всіх правах. 3. Виконавчим комітетом районних та місцевих Рад реєструвати релігійні громади будь-якої конфесії”. Постановою визначено порядок передання храмів відновленим конфесіям, собор св. Юра – історична резиденція митрополита УГКЦ – повертався митрополії. Львівська обласна рада пропонувала Верховній Раді УРСР розглянути питання про відновлення у правах українських національних церков [397. С.13]. Ця постанова, особливо у питанні передання собору св. Юра, надзвичайно стурбувала Руську православну церкву. Її ієрархи засипали протестами владні й партійні структури республіки, СРСР та Московського патріарха Пимена. Але процес відродження УГКЦ продовжувався.

Слід зауважити, що відновлення легального статусу церкви, діяльність і розбудова її структур, становлення релігійного життя греко-католиків відбувалося у складній ситуації громадсько-політичного життя в Україні. Адже десятиліттям комуністична пропаганда таврувала УГКЦ, а широкомасштабна антикатолицька спрямованість режиму становила один з головних чинників його внутрішньої політики. Не можна ігнорувати вплив РПЦ, яка більше сорока років панувала не лише у регіоні, а й у всій Україні. Спільно з партійними і урядовими чинниками вона перешкоджала відродженню УГКЦ, насамперед через перспективу втрат мільйонів віруючих, відтак значних прибутків, та тисяч церковних споруд, монастирів, іншого майна. На початок 1991 р., коли кількість греко-католицьких громад досягла у Львівській області – 907, Івано-Франківській – 375, Тернопільській – 392 і Закарпатській – 127, РПЦ вдалося контролювати близько 600 [599. С.284]. Окрім всього, у західному регіоні відроджувалась

Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), ієрархія якої намагалася привернути віруючих до своєї конфесії, відтак претендувала на частину храмів. За словами архієпископа Володимира Стернюка, ще перед проголошенням автокефалії на парафії Апостолів Петра і Павла (19 серпня 1989 р.) о. Володимир Ярема (з 1993 р. – патріарх Димитрій) приходив до нього з пропозицією приєднатися до автокефального руху. “Я йому відповів, – згадував В.Стернюк, – що не збираюся міняти віри і переходити до автокефальної церкви, бо дотепер я за неї (УГКЦ – В.М.) терпів, тепер тим паче віри своєї не зміню”. [1083] В. Стернюк висловив припущення, що одним із організаторів нового антикатолицького руху міг бути й тодішній православний львівський архієрей владика Никодим (Руснак) [1083]. Демократичні перетворення 80-х років дозволили колись ліквідованій більшовиками церкві 20 жовтня 1989 р. зібрати собор у Львові й проголосити своє відродження. Отже, відродження УГКЦ і УАПЦ розпочалося і проходило паралельно. На жаль, їх конструктивна співпраця не склалася. “Шкода, що УАПЦ одразу ж зайняла таку гостру позицію щодо УГКЦ, – писав тодішній голова Львівської облради В’ячеслав Чорновіл, й двічі шкода, що вони обидві обрали конфронтацію замість розумної релігійної дискусії [1069. С.10].

На час виходу УГКЦ із підпілля і у перший період відновлення вона мала в Україні лише три єпархії: Львівську, Івано-Франківську та Мукачівську, яка через Апостольського нунція в Україні підпорядковувалась Ватикану. Вони склали Львівську митрополію, якою керував архієпископ Володимир Стернюк, Глава УГКЦ – Верховний архієпископ і кардинал Мирослав-Іван Любачівський знаходився у Римі. 3-10 лютого 1991 р. у Ватикані зібрався останній поза Україною Синод усієї ієрархії церкви за участю єпископів із Західної України. Він обговорив ситуацію в Україні і прийняв рішення про переїзд Глави УГКЦ до Львова [990. С.54]. Вже 30 березня митрополит М. Любачівський прибув до

історичного центру УГКЦ в Україні й того ж дня провів архирейську Службу Божу в соборі св. Юра, а наступного дня був присутній на величній академії, де його вітали керівники області і тисячі греко-католиків. З цієї нагоди Папа Іван Павло II надіслав кардиналові М. Любачівському послання, у якому зазначав: “Щасливі обставини, що принесли воскресіння Католицької церкви візантійсько-українського обряду і правну відбудову її ієрархії, дозволяють тепер Вашій Емінінції святкувати Пасху в українському катедральному храмі у Львові... Є це поворот, що замикає епоху, позначену геройським свідченням віри і твердої вірності до Петрової Столиці тисяч і тисяч віруючих, які – разом зі своїми пастирями – прийняли хрест, що привів до воскресіння церкви в Україні” [436. 1991. Червень].

Приїзд до України Глави УГКЦ й утвердження його на святоюрському престолі позначив остаточну легалізацію церкви, кінець катакомбного існування і початок нової епохи в її історії. Довголітня боротьба українського народу за відродження національної церкви завершилася перемогою. “Історія має свої невлімовимі закони, яких не можна зупинити ні бісівською комуністичною ідеологією, ні мілітарними силами, – говорив у вітальному слові В’ячеслав Чорновіл. – Сталося те, що мусило статися: до свого дому повернувся Верховний Архієпископ Української греко-католицької церкви блаженніший Мирослав Іван Кардинал Любачівський. Це стало можливим внаслідок боротьби нашого народу за волю взагалі, і зокрема Галичини, яка веде перед у національному відродженні України. Тільки хвилі зростаючих змагань за демократію і самостійність Української Держави стали можливими вихід з підпілля Української греко-католицької церкви і ті здобутки, які ми маємо на сьогодні... Ми надіємося, що з Вашим прибуттям на рідну землю Українська греко-католицька церква підніметься на ще вищий ступінь і зробить ще більше для торжества віри, торжества ідеї Української самостійної держави” [436. 1991. Червень]. Повернення Глави церкви в

Україну у значній мірі сприяло відродженню УГКЦ, крім того, як слушно зауважив тодішній заступник голови облради, дисидент Іван Гель “сприятиме поглибленню наших контактів з Ватиканом, стане важливим кроком у налагодженні зв’язків і співпраці з національними церквами всіх країн” [436. 1991. 2 квіт.].

23 квітня того ж року Верховна Рада УРСР прийняла Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, що регламентував одну з найважливіших проблем етнонаціонального розвитку суспільства. Нарешті відмінили усі заборони щодо релігії та церковних організацій і громадянам республіки законодавчо надавалися права на свободу совісті і віросповідання, інтереси віруючих та релігійних організацій поєднувалися з інтересами держави [359]. Отже, релігія набувала нового суспільного статусу, наповнювалася етнонаціональним змістом. Розпочалося докорінне переосмислення ролі й місця релігії в суспільстві і державі, повернення в побут народу обрядів, звичаїв та історичних традицій національної духовності. Низкою законодавчих актів в Україні визналися такі релігійні свята як Різдво Христове, Великдень, Трійця.

Таким чином, у 1989-1991 рр. Греко-католицька церква, нарівні з іншими конфесіями України, дістала офіційне визнання й суспільні умови для саморозвитку. Розпочався новий етап її історії – процес відновлення структур, повернення мільйонів вірних по всій Україні.

5.2. Структурування церковної організації

16 липня 1990 р. в умовах глибокої кризи тоталітарного режиму й розпаду СРСР, після запеклої боротьби між демократичним і комуністичним парламентськими блоками Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в якій проголосила “верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах!”

[671. С.407]. Хоча вона не отримала статусу конституційного закону, це був рішучий крок України до незалежності. Спроба кремлівської військово-партійної бюрократії шляхом державного перевороту 19–21 серпня 1991 р. врятувати комуністичну імперію закінчилася провалом і прискорила остаточний розпад СРСР. 24 серпня позачергова сесія Верховної Ради прийняла Постанову та Акт проголошення незалежності України. Україна стала незалежною демократичною державою з неподільною та недоторканою територією з чинними лише власною Конституцією, законами та постановами уряду [671. С.433]. У ході всенародного референдуму громадяни України підтвердили одвічне прагнення до незалежності й демократії.

Українська греко-католицька церква, її ієрархи, клір і віруючі з великим ентузіазмом підтримали устремління українства до незалежності. Дослідження Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України підтвердили, що серед греко-католиків прихильників державності й незалежності було 97,4 відсотка, тоді як серед віруючих Української православної церкви цей показник дорівнював 81,1 [1081. С.161]. Із проголошенням незалежності віруючі УГКЦ разом з вірними інших конфесій отримали можливість реалізації своїх прав, як релігійних так і національно-державницьких. З нагоди проголошення незалежності України Патріарх Мирослав-Іван Любачівський 24 серпня 1991 р. звернувся з посланням до українського народу, зазначаючи: “Від сьогодні наш народ самостійно визначатиме своє життя, а Українська греко-католицька церква докладатиме всіх зусиль для здійснення кращого майбутнього українського народу та підтримуватиме всі його позитивні сили. Закликаємо всіх вірних в Україні і на поселеннях до активної праці для зміцнення нашої повноцінної і самостійної держави. Українська греко-католицька церква, як у минулому, так і в майбутньому завжди вірно служитиме Українському Народові” [449. 1991. № 10. С.3].

Однак у сфері церковних відносин незалежній українській державі від комуністичного режиму залишилися складні міжконфесійні стосунки. На шляху релігійного відродження взагалі, і відновлення й розбудови УГКЦ зокрема, з'явилося чимало перешкод. У ті дні в Україні діяли три головні, найчисельніші християнські церкви: Українська православна на чолі з митрополитом Філаретом (5031 релігійних громад) підпорядкована Московському патріархатові на правах автономії, Українська греко-католицька (1912 громад) на чолі з патріархом і верховним архиєпископом Іваном Мирославом кардиналом Любачівським і Українська автокефальна православна на чолі з митрополитом Мстиславом (811 громад) [449. 1991. № 5. С.41]. Поява на арені релігійного життя українських національних церков УГКЦ і УАПЦ суттєво звужувала вплив Російської православної церкви, тобто її екзархату УПЦ. Українізація релігійно-церковної сфери аж ніяк не влаштовувала Москву, й ієрархи РПЦ усіляко чинили перешкоди у розбудові національних церков. Крім того, не склалися відносини святоюрських ієрархів з УАПЦ, яка намагалася утвердитись на західноукраїнських землях. Але у складних міжконфесійних процесах, часом через гострі міжконфесійні конфлікти, УГКЦ продемонструвала дійсно рекордні темпи свого відродження і розбудови. Слід зауважити, що відродження етнонаціонального та релігійного життя в західному регіоні України відбувалось в умовах опанування владних структур національно-патріотичними силами. Зокрема, у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях виконавчі органи очолили представники Руху. На виборах до Верховної Ради України демократичний блок переміг у п'яти областях: Львівській (всі 24 кандидати від Руху), Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській і Київській [671. С.406], які змушені були проводити свою політику в релігійній сфері на принципах релігійного плюралізму. Отже, ці процеси ще раз засвідчили, що між етносом і релігією існує тісний зв'язок і відродження в одній сфері, – слушно зауважує

О. Шуба, – спричиняло та прискорювало аналогічні процеси в іншій. Національне та релігійне відродження й утвердження злилися в один потік з політичним пробудженням українського народу, оскільки були “тісно вплетені в контекст боротьби за незалежність та державність України” [1081. С.180].

Розправа компартійної влади з Українською греко-католицькою церквою, ліквідація її організаційних структур, навчальних закладів, довголітня інформаційна блокада церкви та інші репресивні заходи радянської влади, імперська діяльність московської РПЦ, породили цілу низку проблем, які постали перед ієрархами і кліром відродженої національної церкви. Головними з них були загальні аспекти національно-духовного відродження, піднесення ролі релігії в духовному житті суспільства, утвердження місця мирян у державотворчому процесі, в консолідації етносу в умовах незалежної України. Адже проголошення незалежності не увінчало, а, за влучним висловом О. Гриніва, – “лише започаткувало процес консолідації віками розшматованого державними кордонами народу, який навіть у таких тяжких умовах відродився як модерна нація і постійно прагнув до єдності” [610. С.104]. За цих умов УГКЦ випало відігравати значну роль, насамперед духовного поводиря етносу.

Про конкретні завдання УГКЦ після її легалізації і перших кроків відродження наголосив у інтерв'ю львівським журналістам канцлер отець Іван Дацько, який прибув разом з Главою церкви кардиналом М. І. Любачівським. Першочерговими завданнями він визначив: відновити духовну структуру церкви; відновити аскетичне життя монахів; створити незалежні церковні структури; поставити на достойний рівень духовні заклади; виховати добрих священників, монахів, монахинь; організувати відправку за кордон на теологічні студії; залучити мирян до активного релігійного життя; поширювати патріотизм, згідно вчення митрополита

Андрея Шептицького – любити українців і інші народи; морально оздоровити народ України, повернути йому моральні вартості; розгорнути благодійну працю в лікарнях, сиротинцях, домах престарілих; звернутися до екологічних проблем [449. 1991. № 1. С.12-13].

Насамперед необхідно було відновити й удосконалити організаційну структуру. Загалом УГКЦ вийшла з підпілля структурованою. Вона мала розгалужену мережу парафій, підпільних семінарій, які поповнювали ряди священництва, осередки монашого життя, згромаджень, а головне широкий загальний відданих мирян. На час легалізації УГКЦ мала три єпархії: Львівську, Івано-Франківську і Мукачівську, яка знаходилася у прямому підпорядкуванні Ватикану. Львівська та Івано-Франківська єпархія складала львівську митрополію УГКЦ, яку до приїзду з Риму Глави церкви очолював архієпископ Володимир Стернюк [990. С.54].

За активною участю львівського, івано-франківського і тернопільського земляцтва розбудовувалися греко-католицькі структури на сході держави, зокрема й столиці. 1991 р. київська держадміністрація передала греко-католикам церкву св. Миколая на Аскольдовій могилі, де за літописними переказами поховано першого християнського князя Київської Русі Аскольда, вбитого язичником Олегом у IX ст. Попереднім, несанкціонованим місцем збору греко-католиків столиці був Ботанічний сад біля церкви Пресвятої Трійці. Серед фундаторів громади були народна артистка України Ніна Байко, професор архітектури Лариса Скорик та інші відомі науковці, політики, митці. На думку першого пароха Ігоря Онишкевича (Чин Святого Василя Великого), ця церква “має стати храмом молитви за всіх, хто віддав своє життя за волю України, жертвував себе за церкву Христову” і тому “має перетворитися у престол християнських мучеників” [864]. До речі, у 1994 р. Товариство “Разом за життя” при парафії УГКЦ св. Миколая виступило із зверненням до співвітчизників “стати на захист людського життя – від миті зачаття до останнього подиху”

й виступило з рішучим осудом безрозсудливих абортів. Тим більше, що у 1992 р. смертність в Україні перевищила народжуваність на 120 тис. осіб [456. 1994. Лютий. Ч.5].

Після прибуття в Україну Верховний архиєпископ кардинал Мирослав Іван Любачівський у травні 1992 р. скликав перший після 1946 р. Синод єпископів на українській землі. До Львова прибули 28 владик з України і діаспори, які обговорили нагальні проблеми розбудови церкви. Як значне досягнення відзначено зростання греко-католицьких громад до 2700, відновлення діяльності 33 монастирів, п'яти духовних навчальних закладів [449. 1992. № 11-12. С.43]. Майже всі доповідачі піднімали проблеми міжконфесійних конфліктів, пов'язаних з поверненням храмів та інших належностей, узурпованих у свій час владою та Православною церквою. Зазначено, що у трьох областях Галичини лише 1991 р. зафіксовано 850 гострих конфліктів [449. 1992. № 11-12. С.31]. Байдуже ставлення певних чинників влади, насамперед Києва, до цього процесу, та запеклий опір ієрархів і кліру УПЦ негативно впливали на релігійну ситуацію в регіоні й гальмували розбудову УГКЦ. Синод ухвалив важливі рішення щодо прискорення розбудови церкви: оголосив недійсними і неканонічними постанови Львівського "собору" 1946 р., заснував Постійний Синод. Із збільшенням релігійних громад утворено чотири нові єпархії УГКЦ: Тернопільську, Зборівську, Коломийсько-Чернівецьку і Самбірсько-Дрогобицьку [449. 1992. № 11-12. С.43]. За поданням Верховного архиєпископа М. Любачівського, у липні 1993 р. Апостольський Престол затвердив єпископів-ординаріїв, відповідно – Михайла Сабригу, Михайла Колтуна, Павла Василика і невдовзі Юліана Вороновського. Це були досвідчені й авторитетні діячі церкви, зокрема Павло Василик, який відбув десятилітнє покарання у концтаборах за підпільну священицьку діяльність, 1974 р. став помічником єпископа в Івано-Франківську, а 1989 р. М. Любачівським призначений коад'ютером з правом спадкоємства Івано-

Франківської єпархії [461. 1999. 11 верес.]. Синод дав поштовх розвитку духовної освіти, яка вже тоді мала духовні семінарії у Львові, Тернополі та Івано-Франківську, де засновано Теологічно-катехичний духовний інститут. У єпархіях налагодилось крім офіційних “Вісників”, видання часописів, зокрема, “Мета”, “Місіонер” (Львів), “Божий сіяч” (Тернопіль), “Нова зоря” (Івано-Франківськ) та ін.

Визначною подією, яка сприяла піднесенню авторитету Греко-католицької церкви в Україні прискорила її відродження і розбудову, було перенесення останків кардинала Йосифа Сліпого з Риму до Львова у серпні 1992 р. В урочистостях з цієї нагоди взяв участь президент України Леонід Кравчук, який у виступі на Святочній Академії відзначив велику роль Греко-католицької церкви у національному та релігійному відродженні. “церква взагалі і УГКЦ зокрема, як важлива соціальна інституція, – підкреслював президент, – відзеркалює національні устремління українського народу, його історичні традиції, побут, культуру, отже, її роль у нинішньому державотворчому процесі незаперечна”. Водночас він підтвердив, що нормалізація державно-церковних відносин, створення законодавчої бази державою гарантують практичну реалізацію права на свободу совісті, свободу віросповідань, реальні умови для вільного функціонування церкви. “У незалежній державі і церква має бути незалежною від втручання зовнішніх релігійно-політичних центрів” [449. 1993. № 1. С.6-10].

Приїзд президента України Л. Кравчука до Львова для участі у цій великій події в релігійному житті західного регіону став визнанням УГКЦ, яка зміцніла і вела розбудову організаційних структур і зайняла провідну роль у етнонаціональному та релігійному відродженні української держави. На цьому шляху їй довелось вирішувати чимало складних проблем.

Як виявилось на практиці релігійного життя, Закон про свободу совісті і релігійні організації мав певні недоліки у сфері його дії, що часом

не дозволяло долати негативні наслідки попередньої державної політики щодо Греко-католицької церкви. Залишалася невирішеною проблема реабілітації церкви, яка насамперед повернула б добре ім'я затаврованій комуністичною пропагандою УГКЦ та об'єктивно висвітлила її великі заслуги перед українським народом; визнала невинність церкви як юридичної особи і необґрунтованість звинувачень; повної загальної реабілітації всіх священиків, монахів і монахинь, що постраждали за віру й відповідних моральних і матеріальних відшкодувань; визначила б антиукраїнську діяльність Московського Патріархату й РПЦ, яка була знаряддям компартійного ідеологічного та радянського державного апарату і призвела б до повного повернення УГКЦ її нерухомості та іншого майна. На цьому, зокрема, наголошував владика Михайл Колтун [356. С.24].

Проблема повернення храмів Греко-католицькій церкві фактично не вирішилася й до сьогодні. Вона ускладнювалася взаємним співіснуванням з православними церквами трьох орієнтацій: УПЦ Московського та УПЦ Київського патріархатів й Українською Автокефальною, які утримували за собою колишню власність УГКЦ. В результаті не вистачало храмів, десятки громад здійснювали обряд на вулиці, або у непристосованих приміщеннях, у деяких місцевостях храми використовувалися почергово греко-католиками і православними. Так, у Самбірсько-Дрогобицькій єпархії 1996 р. для 405 парафій повернуто 265 храмів, 90 утримувала за собою Православна церква, 82 використовувалися почергово [356. С.9]. У Івано-Франківській єпархії Православна церква відмовилася повернути 94 храми, а в Мукачівській утримувала 212, – більше половини греко-католицьких святинь [356. С.15, 37]. Відтак зусиллями ієрархії та священства після легалізації розгорнулося енергійне будівництво нових церков. За станом на 1996 р. їх кількість сягала за 450 [356. С.15, 28]. Ряд культових будівель перебувало також на балансі державних підприємств, організацій та установ, а для їх звільнення необхідно було вирішити питання про надання

останнім нових приміщень. Зрозуміло, що з цієї причини значна кількість культових будівель продовжує перебувати в державній власності донині. Щоправда, греко-католицьким громадам передали ряд римо-католицьких костьолів і німецько-лютеранських кірх, які використовувались не за призначенням і перебували у занедбаному стані.

Давалася невирішена проблема отримання УГКЦ статусу Патріархальної. Ще й досі Ватикан, незважаючи на неодноразові пропозиції і прохання Глави УГКЦ щодо піднесення ступеня автономії до Києво-Галицького патріархату, вагається, хоча цей крок збільшив би значимість Греко-католицької церкви у католицькому світі й у Вселенській церкві, сприяв би розв'язанню нагальних проблем її відродження і розбудови. З поведінкою Риму пов'язана проблема церковно-правового статусу Мукачівської єпархії. Хоча Декретом Конгрегації для Східних Церков у грудні 1995 р. визнано юрисдикцію Верховного Архієпископа і Синоду єпископів УГКЦ на всі греко-католицькі спільноти в Україні, ця єпархія не перейшла у підпорядкування Львівської митрополії й залишається під безпосереднім контролем Ватикану. А греко-католики Перемисько-Варшавської митрополії та Вроцлавсько-Гданської дієцезії у Польщі належали до юрисдикції місцевих католицьких ієрархів [599. С.300; 1092].

На одній з болісних проблем у процесі розбудови церкви – підготовці священиків високої кваліфікації наголошував єпископ Павло Василик. “Жниво поспіло, а женців мало, – говорив він у доповіді на патріаршому Соборі УГКЦ 1996 р. – Мало високоосвічених жертвних священиків. Низький рівень підготовки і вихованості молодих священиків відчувається на кожному кроці. Наші духовні отці ще не мають належного рівня моральності” [356. С.34]. Дійсно, згідно статистичних даних за 1996 р. ситуація з наявним кліром, їх досвідом і освітою була складною. Зокрема, у Самбірсько-Дрогобицькій із 184 священиків 108 були вихідцями з духовних закладів доби вже незалежної України, 65 перейшли з Руської православної

церкви і лише 11 парохів, які вийшли з підпілля, здобули освіту і висвячення до 1946 р., або пройшли вишкіл у підпільних семінаріях [356. С.11]. Ще складніша ситуація була на цей час у Тернопільській єпархії, де із 226 священиків було 160, тобто 70%, молодих, які закінчили навчання у відроджених семінаріях. 53 парохи перейшли із православ'я і 13 вийшли з підпілля [356. С.15]. Не набагато відрізнялася ситуація й у інших єпархіях регіону. Розмаїття вишколу священицтва, неоднорідність їх освіти і досвіду роботи негативно впливали на загальний стан церкви.

Слід відзначити, що Консисторія митрополії спільно з ієрархами церкви в Україні та діаспорі старались поліпшити ситуацію у цій сфері. 1994 р. у Львові відновили Богословську академію й набрали 127 перших її студентів. На сьогодні це потужний духовний навчальний центр УГКЦ. На філософському і богословському факультетах навчається близько трьохсот студентів шести гуманітарних напрямків; 2002 р. започатковано підготовку істориків. При академії функціонують п'ять інститутів [449. 1998. № 10. С.27]. Серед них – історії церкви, перший недержавний науковий заклад, що досліджував становище церкви в умовах тоталітарного комуністичного режиму. В основу його діяльності покладено методику “живої історії”, тобто збору усних свідчень та їх комп'ютерний аналіз. Інститут видає збірник з церковної історії “Ковчег” (Ч. 1, 1993; Ч. 2, 2000), організував цикл “Берестейських читань”, упорядкував збірники документів “церква в житті суспільства: міжконфесійні та міжнаціональні стосунки в Галичині (1772–1991)”, “Головна Руська Рада” (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції”, “Протоколи генеральних (єпископських) візитацій українських та білоруських церков Київської унійної митрополії XVII–XVIII ст.” [376]. При академії також існує Інститут підвищення кваліфікації, у якому священнослужителі поглиблюють релігійні знання.

1994 р. для греко-католиків відкрито Інститут вищої релігійної культури при Люблінському університеті (Польща), де 1996 р. навчалася

250 студентів – священників, монахів і монахинь, 45 з них закінчили дволітній курс і отримали дипломи [356. С.5]. Десятки галичан здобували вищу релігійну освіту у закладах Риму, Інсбруку, Мюнхена. Плідно працює Івано-Франківський теологічно-катехитичний інститут, у якому 1996 р. навчалося 470 студентів, з них 285 студенток-катехиток та 60 відряджено до закордонних навчальних закладів [356. С.29]. У Львівській духовній семінарії навчалося майже триста осіб, сто студентів навчалися у Тернопільській духовній семінарії ім. Патріарха Йосифа Сліпого [356. С.4, 18]. Усі ці заходи безперечно змінили на краще ситуацію в кадровій проблемі за короткий час процесу розбудови церкви. Загалом 1994 р. у восьми навчальних закладах УГКЦ здобувало освіту 1678 майбутніх священників [599. С.300]. Удосконалення цієї сфери діяльності продовжується. У рамках церкви також діє шпиталь ім. Митрополита Андрея Шептицького, редакція радіо “Воскресіння”, телевізійна служба ТВ “Собор”, видавництва “Місіонер”, “Свічадо”, “Нова зоря” та ін.

Потужним імпульсом для піднесення авторитету УГКЦ, її подальшої розбудови, стали урочистості з нагоди 400-ліття Берестейської унії. Головні ювілейні заходи відбувалися у Римі, які очолив Папа Іван Павло II, за участю усіх греко-католицьких ієрархів та кардиналів, архиєпископів, єпископів Латинської церкви. Під час відкриття 16 листопада 1995 р. Синоду єпископів УГКЦ у Апостольській Столиці оприлюднено Апостольський Лист Папи, присвячений цій історичній даті. У ньому зокрема зазначалося: “Берестейська унія відкрила нову сторінку історії цієї церкви, яка сьогодні бажає радісно співати гімн подяки і прослави Тому, хто ще раз перевів її від смерті до життя, і яка з новим запалом бажає далі прямувати шляхом, що його накреслив Другий Ватиканський Собор”. Папа висловлював свою приязнь до УГКЦ. “Йдучи за своїми попередниками, – писав він, – я вважав моїм невідкладним обов’язком підняти голос в обороні її права на існування і вільне визнання віри, яких вона була позбавлена.

Ось тепер маю привілей зі зворушенням святкувати разом з нею дні приверненої свободи... Впали тюремні кайдани, і Греко-католицька церква в Україні знову вільно дихає повітрям свободи, повністю віднаходячи властиву їй активну роль у церкві та історії” [705.С.8-10; 452. 1996. №13. С.8-9]. У промові на Синоді єпископів УГКЦ, звертаючись до української ієрархії, Папа закликав: “Достойні Брати! Процес оновлення, – а Ви це добре знаєте, – буде довгим і вимагатиме терпеливості та стійкості, але з певністю принесе очікувані плоди. Ви йдете правильною дорогою. Продовжуйте вести до завершення те, що Ви почали” [705. С.30].

Головні святкування Берестейського ювілею в Україні відбувалися у жовтні 1996 р. При вівтарі на площі біля Оперного театру у Львові кардинал Мирослав Іван Любачівський у присутності представників Ватикану, за участю ієрархів і численного кліру, представників уряду України, керівників владних органів регіону, військовиків Армії України та багатотисячного загалу мирян відслужив урочисту Святу Літургію. Того ж 13 жовтня в Оперному театрі на високому офіційному рівні відбулася урочиста академія, на якій оголошено вітання уряду України та почесних гостей. У них висловлювалися визнання історичних заслуг Греко-католицької церкви перед українським народом та національно-патріотичну, державницьку спрямованість її діяльності у період становлення незалежної України, відродження й розбудови церкви [947. С.212-213].

Тоді ж, у жовтні 1996 р., митрополит-кардинал М.Любачівський скликав Собор УГКЦ. У ньому взяли участь усі ієрархи України і діаспори, які звітували про діяльність єпархій і екзархатів. Головним гаслом Собору спочатку було: “Моральне і духовне відродження України і екуменізм”. Однак, за рекомендацією Риму, обрано “Нова євангелізація”, що проте не виключило обговорення широкого спектру проблем відродження й розбудови церкви. Глава церкви, зважаючи на релігійну ситуацію в Україні, визначив основні постулати діяльності: реалізм, відвагу й сміливість,

виваженість та екуменічне думання. Він ставив завдання шукати ефективні шляхи для духовного оновлення мирян, оздоровлення сім'ї, виховання молоді. Глава церкви закликав клір поширювати гуманні ідеї християнства серед народу, який перебув десятиліття у тенетах комуністичної ідеології, “коли за життєву засаду ставили боротьбу класів і революцій замість миру і свободи”, закликав до наполегливої праці і терпіння, “щоб привести велику руїну до ладу і належного стану” [356. С.ХІ-ХІІ]. Від імені уряду України синод уперше привітав голова Держкомітету України в справах релігій А. Коваль, який побажав ієрархам “великої наснаги на ниві відродження духовності і національної самосвідомості, утвердження в суспільстві миру та злагоди, успіхів в душпастирській діяльності на благо церкви і Української держави” [356. С.ХХІ].

Звіти архиєпархій, єпархій, екзархатів, монаших Чинів і Згромаджень засвідчили значні успіхи широкомасштабної діяльності церкви у процесі розбудови, що демонструє таблиця:

Стан УГКЦ у 1996 р.

Структури	заснована	кількість			
		вірних	священикі в	парохій	храмів
<u>Україна: єпархії</u>					
Львівська	1708	1607008	460	670	605
Тернопільська	1992	592000	226	525	340
Самбірсько-Дрогобицька	1992	393869	190	405	265
Зборівська	1993	374279	162	380	
Івано-Франківська	1885	550000	250	224	323
Коломийсько-Чернівецька	1993	500000	154	230	167
Мукачівська	1646		132	264	101
<u>екзархія</u>					
Києво-Вишгородська	1996	600000	54	100	
<u>Діаспора:</u>					
<u>єпархії</u>					
Перемисько-	ХІ ст.	32000	56	68	30

Варшавська	1996				
Вроцлавсько-	1611	60000	14	60	24
Гданська		143000	28		158
Крижевецька		26000	32	89	
Вінніпезька	1910		23	33	
Едмонтонська	1951	20000	8	21	131
Торонтська	1974	4000	17	10	
Саксатунська	1913	64488	59	79	
Нью-Вестмінстеру	1961		52	34	
Філадельфійська	1958	32000	47	51	
Чикаго	1983	12000	42	35	
Стемфордська	1	140000	72	222	
Парма, Огайо	1978	150000	18	15	
Куритибська					
Буенос-Айрес	1982	23000	22		14
Австралії-Нової Зеландії-Океанії					
<u>екзархати:</u>	1959	20000	18	100	
Німеччина-					
Скандинавія	1960		21		
Франція-Бенілюкс-	1961	14000	14	60	14
Швейцарія					
Великобританія	1823	80000	17	17	
<u>вікаріати:</u>					
Румунія					

Партиарший Собор УГКЦ 1996 р. відзначив також поступ у відродженні й розвитку монаших Чинів, активна діяльність яких в Україні була традиційною до руїни 1940-х років. Найчисленнішим і впливовим був Чин св. Василя Великого, який до 1939 р. складався з трьох провінцій (Галицька, Закарпатська та заокеанська Америко-Канадська), мав 49 монастирів і 650 ченців. На землях України комуністичний режим закрити і присвоїв всі монастирі (31), більшість із 350 монахів репресовані [356. С.129]. Після легалізації УГКЦ Василянам в Україні повернули 17 монастирів, які повністю відновили свою душпастирську діяльність, і обслуговують 62 парафії, близько 250 дочірніх церков та 9 місійних станиць у Східній Україні [356. С.129]. Величезне значення для церкви мало

відроджене Василянське видавництво, засноване зусиллями митрополита Андрея Шептицького у 1898 р. “У квітні 1992 р. побачило світ перше число відродженого місячника “Місіонар”, – відзначав директор Видавництва М. Лозинський, – поблагословлене главою УГКЦ Блаженнішим кир Мирославом Іваном кардиналом Любачівським. Одночасно з “Місіонарем” у наступному році виходить інше періодичне видання – журнал “Світло”... “Календар “Світла” на 1993 рік” – річник, де порушуються та висвітлюються проблеми, актуальні питання з життя нашої та Вселенської церкви” [774. С.321] . Завдяки західній діаспорі модернізовано василянську друкарню у Жовкві, яка за короткий час видрукувала сотні книг релігійного змісту [356. С.131].

Крім Василян в Україні відродився Чин Студитів, який до більшовицького погрому мав близько 200 ченців. У середині 1990-х роках він мав дві лаври і 7 монастирів (90 монахів), власне видавництво “Свічадо”, де виходили, зокрема, популярні дитячі журнали “Зернятко” і “Галицький дзвін”. Монастир Студитів у Яремчі щороку оздоровлював 200 дітей-чорнобильців [356. С.135-136] . Така ж доля випала отцям Чину Редемптористів, заснованого митрополитом Андреем Шептицьким 1913 р. Чин мав до 1939 р. 6 домів, 51 священника, 76 братів, 20 студентів-богословів і 115 учнів малої семінарії. Чимало Студитів потерпіли у роки війни та радянського панування, були репресовані, загинули, працювали у підпіллі. У ході відродження й розбудови відновлено три монастирі, діяльність семінарії, у Львівській провінції нараховується 97 співбратів, з них 42 – отці, 28 студентів навчалися у семінарії Варшавської провінції отців Редемптористів [356. С.141-142] .

Демократизація суспільно-політичного життя відкрила широкі перспективи для діяльності релігійних Згромаджень, які охоплювали молодь, і відігравали значну виховну роль. Зокрема, Згромадження отців селезіян з центром у Львові нараховувало 17,5 тис. членів. Парафія Св.

Покрови на Личакові, яку обслуговували три священники-салезіяни, мала близько 20 тис. вірних. Головну увагу вони приділяють виховній праці серед дітей і молоді [356. С.153-154]. Широкомасштабну виховну і благодійну роботу серед мирян проводили спільноти Згромадження Сестер Служебниць Непорочної Діви Марії, якому виповнилося більше ста років. 167 сестер Львівської провінції лише за 1995 р. охопили катехизацією 13 тис. дітей, частину з них під час літніх канікулів у Східній Україні [356. С.198-199]. Подібних Згромаджень сестер в Україні діяло півтора десятка.

Плідну діяльність проводили Сестри Чину св. Василія Великого, які до руїни 40-х років мали дев'ять монастирів й близько 330 монахинь, при них діяли 9 народних шкіл, 4 вчительських семінарії, дві гімназії, три інтернати і три сиротинці. Однак у 1992–1996 рр. Чину повернуто лише три будинки. Львівська провінція нараховувала 155 сестер, з них 123 монахині. Незважаючи на обмежені можливості, труднощі з поверненням монастирів, сестри Чину щорічно охоплювали катехизацією півтора десятка шкіл, по кілька садочків і лікарень, близько 4,5 тис. дітей при 15 церквах. Вони виїжджали також на катехизацію у східні області України, на місії до віддалених теренів краю. Щоліта у санаторіях, лікарнях і дитячих таборах підльвівських Брюхович вони проводили виховну роботу серед 4 тис. дітей [356. С.180].

Отже, за короткий період, вже у середині 1990-х років Греко-католицька церква в цілому вирішила проблему структурування і постала перед християнським світом величною будовою з широкомасштабним релігійним життям, з напрацьованою національно-державницькою ідеологією. Вона, маючи великий вплив на мирян західного регіону України, поступово завойовувало прихильників на сході (закладала структури у Києві, Криму, Донецькій, Вінницькій, Херсонській та інших. обл.) і зайняла поважне місце у суспільстві. Слід зауважити, що у ці роки в Україні швидкими темпами розвивалися й інші релігійні конфесії. Цьому

сприяла церковна політика відновленої Української держави, прийнятий 1991 р. Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”. А втім, за кілька років він виявився недосконалим у деяких аспектах. Це визнав навіть голова Державного комітету у справах релігій Віктор Бондаренко, який пропонував прийняти поправки у відповідності з рекомендаціями Ради Європи, насамперед щодо реституції церковного майна (що забезпечило б повернення храмів до УГКЦ), викладання релігії в школі. Він визнав, що слід нарешті реабілітувати Греко-католицьку церкву [449. 1999. № 3-4. С.31]. Про динаміку збільшення релігійних громад різних конфесій в Україні свідчить таблиця[449. 2002. №1. С.35-39; 990; 991; 992]:

Релігійні громади в Україні

Релігійні громади	1988	1991	1994	1997	1998	2002
Православні	3971	5970	7949	9607	10387	13953
Греко-католицькі	–	2001	2897	3098	3151	3416
Протестантські	1548	2407	2842	4518	4914	6698
Римо-католицькі	102	315	581	716	732	932
<u>Інші</u>	68	117	287	543	596	943
Всього:	5689	10810	14556	18482	19780	25942

Зауважимо, що кількість конфесійних громад – не зовсім досконалий показник для відтворення об’єктивної картини релігійного життя у державі, оскільки система реєстрації передбачає мінімум 10 віруючих. Це створило ґрунт для поширення маленьких громад, зокрема зарубіжних протестантських течій, які за кількістю вийшли на друге місце в Україні, тоді як кількість членів конфесії лише 5 тисяч. Отже вказаний порядок реєстрації слід змінити. А втім, у цьому процесі проявила активність Православна церква Московського патріархату, яка намагалася утворити якнайбільше своїх громад, бодай невеликих, щоб зайняти недіючі храми та зберегти за собою домінуюче релігійне становище і блокувати відродження

УГКЦ і УАПЦ. І їй це вдалося: на 1997 р. вона збільшила число громад до 6882, тобто на 1409, тоді як УАПЦ мала 1167, а УПЦ Київського патріархату – 1529 [406. С.45] . Греко-католицька церква з 1991 до 1997 р. збільшилася на 1091 громаду і мала 3098 громад.

Зрозуміло, що верхівка РПЦ упродовж усього періоду вороже ставилася до УГКЦ і не сприймала компромісів. У зв'язку з святкуванням в Україні 400-ліття Берестейської Унії постало питання про можливість приїзду Папи Івана Павла II, конференція РПЦ на чолі з Львівсько-Дрогобицьким єпископом Августином звернулася до Апостольського Престолу з пропозицією про скасування Берестейської і Ужгородської уній, які штучно розділили їх. Відповідні листи конференція надіслала президентові України Л. Кучмі та митрополиту Київському і вся Україна Володимирі.

Потужним стимулом активізації релігійного життя в Україні стала підготовка до ювілею 2000-річчя Різдва Христового. Вже у грудні 1996 р. заходами митрополичої Консистоії проведено конференцію Єпископату УГКЦ. З огляду на значимість події опрацьовано широку програму організаційної, пояснювальної, культурно-просвітницької та видавничої роботи. Ієрархія церкви взяла участь у створеній за ініціативою президента України Леоніда Кучми Всеукраїнській Раді Церков – представничого органу усіх конфесій, яка очолила підготовку до урочистого відзначення історичної дати.

Відзначимо, що президент Л. Кучма уважно слідкував за діяльністю церкви, усвідомлюючи її позитивний вплив на етнонаціональне відродження держави і виховання державницької ідеології, моральність суспільства. Він неодноразово зустрічався з ієрархами Греко-католицької церкви. Показовим у цьому плані був міжконфесійний круглий стіл у лютому 1999 р. у Києві за участю релігійної ієрархії, керівників міністерств і відомств, народних депутатів. Відзначивши у своєму виступі, що в Україні

реально забезпечені права конфесій і вірних, він визнав необхідність нового Закону про свободу совісті. Президент висловив стурбованість напругою у міжконфесійних стосунках, причиною яких стали криза у православ'ї, невирішені питання власності на культові споруди, втручання у стосунки політичних партій і влади. Зважаючи на потужний вплив церкви на моральний, духовний стан суспільства, Л. Кучма закликав ієрархів удосконалювати відносини церкви з освітніми закладами, армією, активізувати благодійну діяльність. На цій зустрічі єпископ-помічник Глави УГКЦ Любомир Гузар наголосив, що церква може більш активно працювати для зміцнення незалежної України, розвитку демократії і свободи, формування національно-державницької вірних. Водночас він звернув увагу президента на невирішені проблеми, пов'язані з повною реабілітацією Греко-католицької церкви, поверненням їй майна, визнанням і акредитуванням церковних навчальних закладів [991; 992; 890; 891] .

У зв'язку з святкуванням 2000-річчя Різдва Христового, Глава УГКЦ виступив з ініціативою офіційно запросити з візитом до України Папу Івана Павла II. Ця пропозиція обурила Українську православну церкву і проросійські кола. Проти візиту виступив Московський патріархат, відтак підпорядкована йому церква в Україні, а також деякі інші релігійні діячі. Ігноруючи наявність у державі близько 5 млн. греко-католиків, прихильність Папи до Української держави і бажання сприяти її розвитку, нарешті потребу придбати союзника на міжнародній арені в особі Ватикану, ряд політичних діячів, насамперед лідер компартії П. Симоненко, виступили з протестом проти папського візиту. Природно, у цій ситуації зустріч українських греко-католиків з Главою Вселенської церкви улітку 2000 р. не відбулася. Того року, як зрештою і раніше, широко обговорювалося в суспільстві проблеми участі церкви у парламентсько-президентських виборах. Молодий львівський політик, член Народного руху України Тарас Чорновіл навіть звинуватив УГКЦ за те, що у період незалежності вона

“швидко відійшла від активного політичного життя”. Позатим, “історичний досвід свідчить, що церква не може цуратися політичного життя світської держави... церква повинна освячувати політику, впливати на формування її засад” [1070]. Насправді, як показали тогочасні виборчі перегони, немало греко-католицьких священників досить прозоро і толерантно виражали свої політичні симпатії, особливо на виборах Президента України. 21 січня 2002 р. Синод єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ оприлюднив послання щодо березневих парламентських виборів. Керуючись соціальною доктриною церкви, єпископи традиційно уникали вказувати на конкретні структури і прізвища, окреслюючи лише принципи, якими повинні користуватися виборці, не порушуючи громадянської відповідальності та християнської гідності [449. 2002. №3. С.35].

В результаті наполегливої роботи, широкомасштабної організаційної та релігійної діяльності усіх структур Української Греко-католицької церкви на початку 2002 року її структура в Україні включала 3289 громад (ще 47 незареєстрованих), 1944 священників, (з них 53 іноземних), 1123 монахів і черниць, 13 навчальних закладів (1166 слухачів), 2665 культових споруд (ще 305 у студії будови), 735 недільних шкіл [449. 2002. № 1. С.35]. Кілька капеланів працювало в армії та на флоті (до 1939 р. їх було восьмеро) [1058. С.280].

Керівництво УГКЦ здійснювали патріарші установи всецерковного значення: Патріарша Курія, Секретаріат Синоду, Синодальні комісії (богословсько-літургійна; канонічного права; екуменічна; беатифікацій і канонізації; у справах мирян; подружжя і сім'ї; катехична; у справах молоді; монашого життя; священничої формації), Патріарші комісії (літургійна; канонічного права; екуменістична; беатифікацій і канонізацій; у справах мирян, подружжя та сім'ї; священничої формації; катехитична; у справах молоді), Рада Вища Настоятелів богопосвяченого життя, Представник зовнішніх зв'язків, Патріарший Греко-католицький Церковний Трибунал.

Основна організаційно-територіальна структура церкви в Україні на початку ХХІ ст.:

- Києво-Галицька Митрополія (митрополичий Синод, Секретар і керівник бюро зв'язків, Представник Єпископату для духовної обслуги Збройних Сил, Міжнародний благодійний фонд Карітас України);

- Львівська архієпархія (Управління, референтури у справах духовенства, у справах вірних лемківського походження, релігійного виховання; капеланство: координатор капеланів Управління МВС; Координатор військових капеланів; Координатор медичних капеланів та ін.);

- Єпархії: Сокальська, Стрийська, Тернопільсько-Зборівська, Бучацька, Коломийсько-Чернівецька, Мукачівська, Самбірсько-Дрогобицька, Івано-Франківська;

- Києво-Вишгородська і Донецько-Харківська Екзархії;

- Василянські монастирі (Львів, Бар, Боронява, Бучач, Вільнюс, Володимир-Волинський, Гомель, Дніпродзержинськ, Кам'янець-Подільський, Вінниця, Прокоп'євськ;

- Монастирі Отців Редemptористів (Львів, Тернопіль, Гніздичів-Кохавино, Новояворівськ, Івано-Франківськ, Доброміль, Дрогобич, Жовква, Званівка, Золочів, Краснопуца, Крехів, Лаврів, Луцьк, Малий Березний, Підгірці, Покотилівка, Погоня, Херсон);

- Монастирі Отців Студитів (Унів, Львів, Рудно, Городок, Зарваниця, Підкамінь, Яремче, Полоцьк, Висова;

- Отці Салезіяни (Львів);

- Жіночі згромадження і чини: Згромадження Сестер Служниць Непорочної Діви Марії (Львів, Жовква, Бережани, Вінниця, Дрогобич, Івано-Франківськ, Заліщики, Коломия, Київ, Надвірна, Перегінськ, Стрий, Донецьк, Караганда); Згромадження Сестер Катехин та ін.

Широка мережа церковних структур і за кордоном: Архиепархія в Вінніпезі, єпархії в Едмонтоні, Торонто, Саскатуні, Новому Вестмінстері (Канада); архиепархія в Філадельфії, апостольські екзархати у Франції, Швейцарії, Великій Британії, Німеччині і Скандинавії, візантійський ординарій в Австрії, Перемисько-Варшавська митрополія і Вроцлавсько-Гданська дієцезія у Польщі, єпархії в Бразилії, Аргентині; Австралії, Новій Зеландії і Океанії.

Високий морально-етичний авторитет УГКЦ в українському суспільстві та світі підтвердив візит в Україну глави держави Ватикан, Папи Івана Павла II. 25 червня 2001 р. Святий Отець (до речі, син українки Емілії Качоровської з Вадовиць) [468. 2001. № 7-8. С.283] поблагословив нову греко-католицьку церкву і монастир Отців Василіян на Львівській площі у Києві [468. 2001. № 7-8. С.256]. Високого гостя у столиці привітав Президент України Леонід Кучма, а також Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, назвавши Папу “миротворцем, який намагається лікувати рани як на тілі церковнім, так і всього людства” [468. 2001. № 7-8. С.255]. 27 червня 2001 р. на візантійській літургії у Львові Святіший Отець дав зрозуміти півтора мільйонам присутніх і мільйонам телеглядачів і радіослухачів із 120 країн світу, що українцям треба завжди бути собою, шукати розв’язки усіх проблем у своїй спадщині, своїй самобутній культурі. Тобто ще раз наголошено: історична свідомість є найвищою етичною і духовною вартістю людини, нації в цілості. При цьому було відзначено героїзм і “живучість Української греко-католицької церкви в темні роки переслідувань”, “далекоглядну й ґрунтовну пастирську діяльність Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького”, а також оголошено про беатифікацію дев’яти єпископів, що загинули за віру в часи комуністичного тоталітаризму, зокрема, владик Миколу Чарнецького, Микиту Будку, Григорія Лакоту, Григорія Хомишина, Йосафата Коциловського, Семеона Лукача, Івана Слезюка, Тодора Ромжу, Василя Величковського і 14

священників [468. 2001. № 7-8. С.290-291]. На офіційній церемонії прощання із народом України 27 червня 2001 р. на Львівському летовищі Іван Павло II закликав: “Єдність та злагода! Ось таємниця миру та умова справжнього й стабільного соціального процесу. Завдяки цій взаємодії намірів та дій Україна, батьківщина віри та діалогу, зможе побачити визначеною свою гідність у полі інших народів. Мені приходить на думку слова вашого великого поета Тараса Шевченка: “В своїй хаті своя правда, і сила, і воля”. Українці, в родючу землю ваших традицій заглиблюється коріння вашого майбутнього! Разом зможете його будувати; разом зможете вийти назустріч викликам сучасності, натхненні тими спільними ідеалами, які становлять незгладну спадщину вашої минулої недавньої історії. Спільним є посланництво; нехай же спільними будуть і зусилля всього українського Народу!” [468. 2001. № 7-8. С.312].

Підготовка візиту Святішого Отця знову активізувала обговорення взаємовідносин УГКЦ із Ватиканом, про що говорили й духовні особи. Зокрема, отець д-р Михайло Димид, виступаючи в Ліонському Католицькому Університеті на конференції “Релігійна ситуація в посткомуністичному українському суспільстві і спадок митрополита Андрея Шептицького” із сумом ствердив: “Греко-католики ... не чуються зовсім спокійно в сопричасті з Римською церквою, бо на практиці ця остання не шанує її як помісну своєправну церкву і не дозволяє їм наслідувати дороговказ митрополита Андрея – шукати і реалізувати подвійне церковне сопричастя і православне і католицьке ... Митрополита Шептицького не зрозуміли ні Польща, ні Ватикан, які не поділяли його візій об’єднання Церков. Його теж не сприйняли ті українські націоналісти, котрі хотіли здобути незалежність терористичними методами” [643]. Власне це, на думку о. М. Димида, стало перешкодою на шляху беатифікації (проголошення блаженним) митрополита Андрея під час візиту 2001 р. Папи Римського в Україну [643].

Розширилася діяльність церковних структур на сході та півдні України, куди в 40-і роки було переселено тисячі греко-католиків із Надсяння. У травні 2001 р. в Києві на березі Русанівської протоки освячено місце під Собор Воскресіння Христового – Кафедральний собор Української Греко-католицької церкви, фактично головний храм УГКЦ. Відомо, що протягом сторіч таким храмом був і є Святоюрський собор у Львові. Відповідаючи після Святої літургії на запитання журналістів, новий глава УГКЦ Блаженніший Любомир Гузар дипломатично, але досить прозоро дав зрозуміти, що його резиденція мусить розміщуватися в столиці держави, а не у Львові. Під цей храм на київському лівобережжі виділено площу 1,7 га, на якій окрім собору передбачено побудувати ще й резиденцію кардинала. Власне нині, як зазначив Любомир Гузар, вирішується питання чи Греко-католицька церква і далі має залишатися локальною конфесією, здебільшого віруючих з Галичини, а чи спробує стати справді загальноукраїнською церквою. Він висловив надію, що через кілька років, коли величний храм буде побудовано, до нього ходитимуть всі мешканці навколишніх будинків – оскільки в Україні на той час існуватиме вже єдина Помісна українська церква [461. 2003. 27 лют.–5 берез.; 448. 2003. 26 лют.; 458. 2000. № 3, 2001. № 2; 452. 2001. № 2. С.51]. Майбутнє своєї церкви він вбачав у складі тієї єдиної Помісної української церкви. Вирішенням екуменічних проблем нині займається міжконфесійна Студійна група Київської церкви, до якої увійшли представники Вселенського Константинопольського патріархату, УПЦ в Канаді, УПЦ у США, колишнього УПЦ в Америці і УГКЦ [458. 2002. № 3. С.18-19].

Екуменічні процеси спричинили дискусію членів Синоду 2001 р. щодо заміни назви церкви. На сьогодні в дискусії переважає історичний підхід, відповідно до якого у новій назві ключовим складником має бути слово “Київська”: “Київська церква”, “Київська Вселенська церква”. Слушною видається також пропозиція о. Д. Блажейовського щодо заміни

словосполучення “Греко-католицька” на “Вселенська”; в остаточному варіанті нова назва могла би звучати так: “Українська Вселенська Православна церква”[461. 2001. 22-23 трав.]. І справді, діяльна церква з цією рідномовною назвою, яка відповідає принципові екуменізму, історичним традиціям, ментальності нашого народу, могла б потенційно стати базою для об’єднання всіх гілок українського християнства в єдину Помісну українську церкву. Нова назва могла б стати тим містком, який би поєднав західну та східні церкви. Сподіваємося, що гармонізації міжцерковних та державно-церковних стосунків сприятиме новий Указ Президента України від 21 березня 2002 р. “Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій” [449. 2002. № 3. С.39].

5.3. Екуменічні традиції церкви. Проблеми врегулювання міжконфесійних конфліктів

Як відомо, екуменічний рух започатковано після трагічного розколу Вселенської церкви 1054 р. Оскільки до цього історичного моменту християни творили одну спільну церкву під проводом Папи Римського. Головною умовою об’єднання християнських спільнот Апостольський Престол висував визнання його главенства. Саме на такій основі екуменічні процеси дискутувалися на Вселенських Соборах, що й спричинило їх невдачі.

Серед Соборів, які зробили певні внески у справу об’єднання церков заходу і сходу, відзначимо Другий Ліонський Собор 1274 р. за участю 500 єпископів та представників європейських королівств і князівств. Він проголосив формальне об’єднання церков, яке не реалізувалось, внаслідок несумісних позицій Риму і Константинополя [446. С.21]. Тоді Українська церква здійснила незалежні від Константинополя кроки. За ініціативою

короля Данила Галицького відбулося відновлення єдності Української Галицько-волинської православної церкви з Апостольським Престолом. Та зовнішні причини не дозволили повністю реалізувати ці наміри.

Більш вагомий внесок в екуменічний рух зробив Флорентійський Собор 1439 р., на якому проголошено акт з'єднання церков. Визначну роль у цьому зіграв митрополит Київський і всеї Русі Ісидор. Але знову ж таки з'єднання церков заходу і сходу виявилось нетривким внаслідок зазначеної політики Риму та центробіжних устремлінь світських чинників, поміських церковних ієрархів. За цих умов Берестейський Синод єпископів Української церкви 1596 р. здійснив рішучий крок до унії з Апостольським Престолом, прийнявши акт відновлення єдності з Вселенською церквою. Берестейська унія започаткувала існування Української греко-католицької церкви, яка увійшла повноправною митрополією, згодом, як канонічне Верховне Архієпископство, до Вселенської церкви, про що йшлося у попередніх розділах праці.

Слід зауважити, що невдачі екуменічного руху попередніх століть пов'язувались з непоступливістю Католицької церкви, яка стояла на принципі того, що “поза католицькою церквою немає спасіння”, а повноцінними християнами є “лише її вірні, підпорядковані Папі Римському”. Ця ідеологія не лише гальмувала загальний екуменічний процес, але й робила об'єднання неможливим. Від неї відмовилися лише у другій половині XX ст. У цих умовах дехто з богословів, зокрема англійці В. Пальмер і Е. Пусі, у XIX ст. висунули ідею існування Вселенської церкви з трьох складових: Католицької, Православної і Англійської. Але вона не отримала визнання [1077а. С.65].

Від самого зародження УГКЦ наполегливо розвивала екуменічний рух, насамперед щодо об'єднання українських Католицької і Православної церков. Найвизначнішими діячами руху були католицький митрополит В. Рутський і православний П. Могила. Вони підтримували ідею утворення

спільного Українського Патріархату на чолі з православним ієрархом, який визнавав би главенство Папи Римського і здійснив відновлення Української церкви у складі Вселенської. Але приєднання Православної церкви до Московського патріархату поховало ці наміри. Майже на три століття екуменічний рух в Україні завмер.

Лише прихід на початку ХХ ст. на Святоюрський престол митрополита Андрея Шептицького надав йому могутнього і широкомасштабного імпульсу.

Розглянемо коротко екуменічні погляди Андрея Шептицького. Ядром екуменічної концепції митрополита були ідеї, схвалені світовою християнською спільнотою лише у другій половині ХХ ст.: пошуки опори насамперед на чинники, які об'єднують християнство; спільна праця для побудови єдиної Вселенської церкви навіть за умов різних етнонаціональних відмінностей; усунення розбіжностей виключно за допомогою діалогу, дискусій, компромісів. З приходом на Святоюрський престол митрополит А.Шептицький вважав своїм святим обов'язком поєднати українські Католицьку та Православну церкви, оскільки їх роз'єднання шкодило етнонаціональним інтересам українського народу. “Може ніякий нарід на світі, – наголошував він, – не терпів стільки від нещасного роз'єднання церков, що український нарід” [389. С.Х]. Варто нагадати, що саме в Україні точилася багатовікова боротьба за вірних між Візантією і Римом, згодом між Москвою і Польщею і взагалі між Заходом і Сходом, яка розколола українське суспільство. Її негативні наслідки відчуються й сьогодні в незалежній Україні. Отже, для митрополита найголовнішою ділянкою у справі служіння українському народові і церкві була “боротьба за зближення і єдність двох церков – західної і східної ... і однією метою: зробити все можливе і неможливе, щоб ліквідувати церковний розкол в Україні” [388. С.57]. Ще 1907 р. у пастирському листі “Зближаються часи” щодо проблеми з'єднання східних церков він писав:

“Зближаються часи, в яких, без сумніву, будемо покликані до переважливої і трудної праці над з’єднанням східних церков ... Саме положення між заходом і сходом вимагає того від нас” [388. С.29]. Таким чином, він надовго визначив завдання і місце УГКЦ як посередника між сходом і заходом, і які вона пронесла через усі бурхливі роки й трагічні періоди своєї історії ХХ ст.

Богословський підхід А.Шептицького до проблем екуменізму, зокрема поділеної Української церкви, мав кілька аспектів. Усвідомлюючи усталеність обрядів і вікових традицій, етнонаціональну окремішність Православної церкви, він обстоював думку, що національний характер її, зрештою як і інших східних церков, зовсім не заперечує широкому поняттю вселенськості. Наголошував, що об’єднавшись із Католицькою церквою, східним православним не треба відрікатися від своїх звичаїв, обрядів та інших національних традицій, що вони зберігають автономію яку мали східні патріархи ще до розколу церков. У посланні до греко-католицького духовенства Росії щодо справ віри і обряду ще 1908 р. митрополит наголошував: “Слід, щоб православні різних ще не возз’єднаних церков східних дійсно переконалися, що церковна єдність полягає не в одноманітності зовнішніх форм церковної служби.

... Вселенська церква, маючи одну віру, дотримується різних обрядів; об’єднання всіх церков в одну зовсім не полягає в тому, щоб в усіх був один обряд, а лише щоб у всіх була одна віра і щоб усі були об’єднані узами цієї віри і узами загальної любові. Вселенська церква ніколи не домагалася, щоб усі були латинянами, а лише до того, щоб усі були католиками” [388. С.51]. У статті “Психологія Унії” 1925 р. митрополит ще раз підкреслював: “Нез’єднаним громадам, які повертаються до єдності, Католицька церква завжди лишає всі їхні звичаї, їхнє законодавство, їхню дисципліну, їхній обряд, та ніколи не нав’язує їм дисципліни і законів латинської церкви. Католицька церква терпеливо чекає, щоби дисциплінарні реформи виникли

самі по собі в цих громадах...Така глибока розумна практика церкви також показує правильний підхід тим, які би хотіли працювати для Єдності” [388. С.195]. Варто зауважити, що зазначена лінія екуменічної доктрини митрополита А.Шептицького не завжди співпадала з постулатами Апостольського престолу і особливо з церковною політикою польсько-латинської церкви. Але протягом усієї своєї діяльності у цьому напрямку він твердо дотримувався опрацьованої тактики і стратегії екуменічного руху. Про це свідчать його подальші пастирські листи та інші документи. Зокрема, у пастирському листі до духовенства галицької провінції про обрядові справи від 13 квітня 1931 р. він наголошував: “Католицька наука, будучи наукою Христового Євагелія і Вселенської церкви, є всесвітньою наукою, призначеною для всіх народів і всіх часів”, але православним “бракує того розуміння Вселенськості Христової науки. Їм видається, що лиш їх форма є правдивою формою Християнства і що католицизм, у сутності своїй, є зв’язаний з обрядом латинським і із Заходом”. “Отож, – робить висновок А.Шептицький, – щоби їх до Католицької церкви наблизити чи приєднати, є допровадити їх до того, щоби зрозуміли, що не треба, їм нічого змінити зі своїх церковних чи обрядових, чи національних традицій та звичаїв, що можуть стати католиками, заховуючи у всім своїй обряди так, як досі заховували, без ніяких змін” [388].

Митрополит А.Шептицький глибоко усвідомлював, що в екуменічному процесі УГКЦ випала історична місія. Будучи складовою Вселенської церкви у тісному зв’язку з Апостольським престолом і Папою Римським, вона повинна своїм прикладом свідчити нез’єднаним християнським спільнотам, зокрема Православної церкви, про збереження етнонаціонального характеру обрядів, звичаїв, традицій, богослов’я і канонічних прав. Будучи її главою, він багато уваги приділяв впорядкуванню УГКЦ, відновлював втрачені під впливом католицизму східні традиції в обрядах, реформував і закладав нові монаші чини і

згромадження, підносив освіту духовенства, культурний і духовний рівень вірних, щедро фінансував і спричиняв широкий розвиток католицької преси, релігійних видавництв, боровся з москофільством, сектанством, ідеологією войовничого комуністичного атеїзму. Ці заходи сприяли піднесенню УГКЦ, її впливу в суспільстві, відтак зближенню Українських церков.

Головним в концепції екуменізму митрополита А.Шептицького було твердження, що християнська єдність не обмежується одним народом чи державою, а єднає людей різних народів в одну сім'ю братів і сестер у Христі. У цій перспективі помісна церква покликана об'єднувати окремі конфесії й поглиблювати єдність у лоні Вселенської церкви. “До єства церкви належить, щоб була загальною, католицькою..., – зазначав він у пастирському листі “Правдива віра” 1900 р. – церква, зрозуміло як інституція чисто національна, що обіймає тільки один нарід і відлучає його від усіх інших, стає орудником до піддержки роздору, підсилює національні пристрасті та помагає гніту інших націй. Вона веде до боротьби, а не до миру, – до розлуки, а не до з'єднання, – отже й не є Христовою церквою” [388. С.11]. А. Шептицький пропонував програму релігійного примирення і єднання українських церков не на конфесійних, політичних чи національних засадах, а на основі великої християнської ідеї вселюдського єднання.

До останніх днів свого життя митрополит продовжував активну діяльність у сфері екуменічного руху, яка не тільки не припинялася в роки Другої світової війни, але й відчутно пожвавилася. “Завдяки зусиллям Митрополита Андрея графа Шептицького, – писав о. Іван Шевців, – проблема церковного з'єднання, вдруге по Берестейській унії, висунулась на українську національну арену, поглибилась і набрала великого значення” [1077а. С.70]. Широка програма діяльності УГКЦ у цьому напрямку викладена у рішеннях Архієпископського Собору в травні 1940 р., зокрема у документі “Праця над з'єдиненням Церков”. У ньому, насамперед, і

відзначалося, що на відміну від інших східних церков, УГКЦ А “одинокую віткою в західній Україні, яка заховала вселенську віру й візантійсько-слов’янський обряд, ми найбільше можемо зробити для тої справи, а коли можемо, то ми й обов’язані до цього ...” Об’єднання з Православною у лоні Вселенської церкви, – відзначалося у “Праці”, написаній А.Шептицьким, – “може нам запевнити свобідний розвиток національної та релігійної культури і уберегти нас від внутрішніх роздорів та домашньої братовбивчої війни ... Дати свободу релігійного і культурного життя при всіх політичних формах федерації, злуки чи союза з іншими братами Слов’янами”. Митрополит зауважував, що праця над з’єднанням українських церков є виявом патріотизму. Але любов до свого народу і Батьківщини не перешкоджає любити християнською любов’ю братів-християн інших народів. У зверненні до греко-католицького духовенства він наголошував: “У душ пастирській праці обов’язаний кожний священик пам’ятати про діло з’єднання Церков, в тім наміренні жертвувати Служби Божі” [404. С.11-72]. Ці ідеї пронизували постанови й інших Архієпархіяльних Соборів у Львові тих часів. Зокрема Правила до декрету “Про єдність”, затвержені Собором 7 жовтня 1943 р., де знову ж таки духовенство зобов’язувалося невтомно працювати” в напрямі усунення роздорів і вироблення національної єдності на християнських засадах – плекати християнську єдність” [404. С.73-375].

Особливі надії покладав митрополит на тісне зближення і об’єднання з Українською автокефальною православною церквою, яка відродилася під проводом митрополита Іларіона (Івана Огієнка). Обидва глави українських церков мали дещо відмінні концепції розбудови національних церков, але внаслідок спільних інтересів щодо піклування українським народом, об’єднання українців у національній державі на християнських засадах, їх погляди відчутно збігалися. Тоді ж у зверненні “До Православних Архієреїв в Україні”, глава УГКЦ ще раз підкреслював: “Для осягнення наших національних ідеалів треба нам єдності ...А безперечна релігійна єдність

була могутнім товчком в осягненні національної. Тому думаю, що кожний український патріот повинен зробити все, що може допомогти до здійснення такої релігійної єдності”. Далі він виклав конкретні пропозиції реалізації ідеї, насамперед вони стосувалися виховання прагнень духовенства і вірних шляхом душпастирської роботи, налагодження діалогу з умовою взаємних поступок і компромісів [86а. Арк.96]. Як відомо, митрополит також неодноразово виступав проти нищення православних церков на Холмщині [153]. У львівських архівах міститься чимало документів-відгуків православних ієрархів, які повністю підтримували екуменічні ідеї і практичні кроки митрополита А.Шептицького у період німецької окупації, коли УАПЦ могла діяти. З відновленням радянської влади вона, як невдовзі УГКЦ, були ліквідовані.

Важливим кроком на шляху об’єднання українських Церков митрополит А.Шептицький вважав створення Українського Патріархату у Києві, який, визнаючи примат юрисдикції Папи Римського, мав би статус широкої автономії (автокефалії), із збереженням Українською церквою своїх церковних, обрядових і національних традицій. До того ж претендував на патріарший престол, а пропонував його обраному з православних ієрархів. Передбачалось, що православні українські ієрархи безпосередньо приєднувалися до Вселенської церкви, а відповідно УГКЦ – до патріархату [1077а. С.70]. Першим підтримав цю ідею президент Карпатської України О.А.Волошин. Схвальну відповідь надіслав у листопаді 1941 р. о. Мирослав Іван Любачівський, голова УНО Т.Омельченко та ін.

Вагомий внесок митрополита Андрея Шептицького, якого о. І.Шевців величає “Новим Атлантом з’єдинення Української Католицької і Православної Церков, тобто речником українського Екуменізму, а то й промотором з’єдинення цілого Сходу з Католицькою церквою у першій половині ХХ-го століття” [1077а. С.66], є особливо цінним здобутком для сучасного екуменічного руху в незалежній Україні.

Проблеми екуменізму, єдності християнських Церков домінували на Другому Ватиканському соборі, скликаному у жовтні 1962 р. Папою Іваном XIII у Римі, в якому активну участь узяли єпископи Греко-католицької церкви. У ході його роботи обрано спеціальний орган – Секретаріат для сприяння єдності християн (Унійний Секретаріат), який опрацював декрет “Про екуменізм”. У підготовці його схеми “Про Єдність церкви” значний внесок зробили українські владика на чолі з єпископом Андрієм Сапеляком. Вже на першій сесії на Соборі панував дух вселенськості та екуменізму. У виступах представники УГКЦ, за висловом А.Сапеляка, наголошували, що “елементів, які єднають Католицьку церкву і Православні церкви, є багато більше, ніж тих, що їх ділять” [946. С.71]. Вони сприяли і ствердження Собором головної лінії – не проголошувати формальне об’єднання Церков, а шукати шляхів єдності усім християнським спільнотам.

Слід зауважити, що у декреті про Східні Католицькі церкви, прийнятому на сесії 1964 р., Собор визнавав: “Свята і Вселенська церква ... складається з вірних, які зібрані в різні, ієрархією об’єднані угруповання, становлять індивідуальні церкви, себто обряди” [829. С.98]. Маючи етнонаціональні особливості і традиції, вони водночас об’єднані християнською вірою”. Різні церкви, основані Апостолами чи їх наслідниками в різних місцях, з бігом часу зрослися в багато органічне з’єднаних спільнот, які зберігаючи єдність віри та єдину Божу установу вселенської церкви, втішаються власним правопорядком, власним літургічним звичаєм, власною богословською та духовною спадщиною” [829. С.99]. Варто відзначити, що на Соборі вперше утвердилася назва Українська Греко-католицька церква, владика іменувалися не інакше як українські.

На другій сесії Собору, у якій делегацію УГКЦ очолив визволений із сибірського заслання митрополит Йосиф Сліпий, Папа Павло VI у вступній промові наголошував, що одним із головних завдань сучасності є

“подолання духовної трагедії церкви: її роздору. Собор відчиняє двері, підносить голос, з тугою очікує” [946. С.83]. Звертаючись до представників Православної церкви, він заявив: “Якщо нам приписувалося яку б вину за цей роздор, то ми покійно просимо Бога прощення і просимо прощення у братів, якщо б вони були ображені нами; і ми готові простити образи, яких зазнала Католицька церква і забути біль, завданий їй у довгій серії незгод і роздорів” [946. С.83].

На останній сесії 1965 р. Собор прийняв важливі декрети, які визначали шлях до єднання християнських церков. Насамперед, це декрет “Про єкуменізм”, затверджений за участю Папи, за який голосували 2137 делегатів при 11 проти [946. С.103]. Головні ідеї декрету декларували відновлення єдності між християнами, відзначали шкідливість поділу християн на різні церкви, несумісність з Божими настановами і Собор констатував, що останнім часом широкий загальний вірних прагне до християнської єдності, й Апостольський престол активно підтримує цю тенденцію, висловлює готовність надати усіляку допомогу. Водночас Собор закликав усіх вірних брати участь у єкуменічному русі, сприяти християнській єдності, долати перешкоди на її шляху. Вірних Католицької церкви він закликав шанувати християнські цінності нез’єднаних братів. Собор відзначив, що співпраця між усіма християнами повинна виявлятися у пошані прав людини, людської гідності, прагненні до добра і миру, впровадженні християнських принципів у суспільне життя. З особливою теплотою декрет відзначив роль східних церков, зокрема УГКЦ, яка майже 400 років постійно діє у повній злуці з Апостольським престолом [946. С.171].

Якщо декрет “Про єкуменізм” визначив загальні аспекти католиків до нез’єднаних, зокрема православних, братів по християнській вірі. побудованих на засадах взаємної пошани та християнської любові, декрет “Про східні Католицькі церкви” пішов набагато далі й набрав глибокого

єкуменічного, унійного значення. Він дозволяв “співучасть у священних відправах, у речах і місцях поміж католиками й відлученими східними братами”. Причому, вирішення цих питань покладалося на місцеві церковні ієрархії. Відзначав, що ці заходи повинні були “більше причинитися до єдності зі східними церквами, від нас відлученими”, яка вважалася кінцевою метою. “Ці всі права встановлюються з увага на теперішні умови, – підкреслювалося прийнятому документі, – доки Католицька церква та східні відлучені церкви не дійдуть до повної єдності” [946. С.100].

Зауважимо, що ці засади взаємовідносин між католиками і православними пропагував і втілював у життя митрополит Андрей Шептицький ще за півстоліття до другого Ватиканського Собору. У своєму листі до Єкуменічної комісії Ватиканського Собору нинішній глава УГКЦ Мирослав Любачівський наголошував, що своїми ідеями митрополит Андрей Шептицький випередив погляди сучасних єкуменістів і ще на початку ХХ ст. свою місію бачив не у наверненні православних до Греко-католицької церкви, а заохочував усіх бути відкритими до діалогу у перспективі на об'єднання. Документи Собору безперечно відіграють позитивну роль у єкуменістичному рухові в сучасній Україні, сприяють зближенню українських Греко-католицької та православних церков.

Розглянемо стан, уроки та перспективи сучасного єкуменічного руху. Як уже зазначалось, єкуменічний рух другої половини ХХ ст. й сучасності розвивається під впливом потужних ідей нової концепції, започаткованої митрополитом Андреем Шептицьким, тобто шляхом діалогу і компромісів. Видатна роль у цьому процесі відводиться Українській греко-католицькій церкві. До речі, владика А.Сапеляк слушно зауважує, що назва УГКЦ “сьогодні в часі єкуменізму, невиправдана та безнадійно застаріла, відчужує українців “греко-католиків” від “православних”. У той час, коли одні й другі є насправді “православними” за вірою, а відрізняються лише тим, що одні

православні у Католицькій або Вселенській церкві, а другі православні некатоліки, відокремлені від Вселенської церкви” [947. С.161].

Велику історичну роль УГКЦ в екуменічному русі минулих віків і сучасності відзначив Папа Іван Павло II у Апостольському листі з нагоди 400-ліття Берестейської унії. Він підкреслив, що цей рух “церква зробила своїм” і висловив задоволення у зв’язку з тим, що після десятиліть переслідувань і заборон УГКЦ знаходиться в “радикально новій політичній і також релігійній ситуації”. За цих сприятливих умов, – висловив впевненість Папа, – можливо “глибше розуміти властиву роль, яку Українська греко-католицька церква покликана сповняти в екуменічному русі сьогодні” [452. 1996. № 13. С.8-9]. Високе призначення УГКЦ базується насамперед на історії її попередньої діяльності, зокрема, за митрополита А.Шептицького, який пристрасно втілюючи ідеї єдиної християнської церкви, вважав саме УГКЦ потужним знаряддям унійної акції серед нез’єднаних східних церков слов’янського світу. Першим об’єктом відновлення церковної єдності для нього був український народ, поділений тоді протилежними віровизначеннями: католицьким та православним московським. “Ідеалом Шептицького, – зазначав А.Сапеляк, – було відновлення єдиного Київського патріархату Володимира Великого, який одночасно був і православним і католицьким, приналежним до Вселенської церкви” [947. С.170]. Церковну політику митрополита А.Шептицького у сфері і екуменізму продовжував його наступник Йосиф Сліпий. Обґрунтовуючи свою концепцію він писав: “Наше християнство було від самих початків вселенське, а не керулярівсько-православне. Наші найстарші пам’ятники уважають християнську віру на Русі апостольською, вселенського походження... Кирило і Методій своєю католицькою вірою, підчиненням Римові, перекладом Святого Письма і богослужебних книг закріпили цей стан, хоч латинський обряд вже за Ольги, Ярополка і пізніше не був чужим на Русі” [971].

Проблема екуменізму, насамперед зближення українських Католицької та Православних церков, розглядалася на Соборі вперше після виходу церкви з підпілля. Відзначалося, що стосунки з православними спільнотами залишалися складними. “Ми в Україні дуже вболіваємо за такий стан, ми б дуже хотіли стати отим мостом порозуміння”, говорив у програмній доповіді владика Любомир Гузар. Він закликав “зробити досвід чотирьох століть дуже свідомої велетенської єдності важливим елементом у нашій праці” [356. С.XVI-XVII]. Варто зауважити, що декотрі діячі Православної церкви щиро відгукнулися на цю подію. “УГКЦ, – писав у привітанні Соборові професор Київської духовної академії Дмитро Степовик, – після нищень і заборон – сьогодні на порозі XXI віку, розправляє крила для нового польоту, для свого вчистого служіння Богові й Україні... Православний український схід, наша Наддніпрянщина, наша столиця Київ роблять перші, хай ще обережні, кроки назустріч Греко-католицькій церкві... Ця церква позитивно вписалася в панораму релігійного життя Української Держави”. Автор послання відзначає, що питання зближення УГКЦ і УПЦ Київського патріархату цілком актуальні, “без єдності справа квангелізації не може увінчатися повним успіхом” [356. С.XXIII].

Відзначимо, що в Апостольському листі Папи Івана Павла II з нагоди 400-ліття Берестейської унії відзначалося, що “єкуменізм бажає працювати у напрямку зростання вже частково існуючої єдності між християнами” [947. С.215]. Вказуючи на існуючу єдність, Папа мав на увазі УГКЦ, яка вже 400 років діяла у складі Вселенської церкви, а також Католицькі східні церкви: Мелхітську, Маронітську, Халдейську, Сирійську та інші. Слід відзначити, що Рим завжди прагнув зближення й поєднання східних Церков з Апостольським престолом. З 1979 р. діє спеціальна спільна Комісія у справі об’єднання Католицької та Православних церков. До неї увійшли 30 ієрархів Католицької церкви, з них п’ять кардиналів, чотири архиєпископи і

шість єпископів (один українець єпископ М.Марусин) та 21 представник православної сторони, серед яких ієрархи Болгарського, Сербського, Московського, Грецького патріархатів та інших [1077а. С.72]. Взагалі, 1979 р. було завдано відчутного імпульсу єкуменічному процесові. На зустрічі з Папою Іваном Павлом II у листопаді 1979 р. православний Грецький патріарх Дімітріос, до речі, глава Комісії, схвально відізвався на заходи Риму у справі єдності церков, й заявив: “Від сьогодні ми відкриваємо нову і надзвичайно важливу фазу. Ми вступаємо у стадію нашого співбратерства та офіційного богословського діалогу між двома церквами, Католицькою і Православною”. У відповіді Папа зауважив, що шлях до повної єдності далекий і тяжкий, але з оптимізмом “сказав: У третім тисячолітті християнства ми знову станемо біля одного престолу, у повній єдності, щоб спільно нести світові Євангелію спасіння” [1077а. С.73-74]. Зауважимо, що таке поєднання передбачає, як і пророкував митрополит А.Шептицький, не повне злиття усіх церков, а на засадах рівноправності і збереження етнонаціональної особливості, своїх обрядів, звичаїв і традицій кожного із них.

За участю Івано-Франківської облдержадміністрації та УГКЦ 26 грудня 1996 р. на Прикарпатті створено Єкуменічну раду, до якої увійшли ієрархи всіх існуючих в області єпархій. А вихід із затяжної міжконфесійної кризи підказали ініціативи греко-католицького священника Василя Бобера і православного священника Миколи Курилька з с. Прутівки Снятинського району, де після тяжких непорозумінь між громадянами нарешті запанував спокій. Вірні обидвох конфесій одночасно брали участь у богослужіннях, які по чергово відправляли їхні священники [895]. З цією ж метою у греко-католицькій “Новій зорі” опубліковано низку статей і матеріалів, а серед них “Пастирський лист митрополита Шептицького у справі переслідування православних українців польською владою” (20 липня 1938 р.) [456. 1997. 4 берез.], великодні послання УАПЦ і УПЦКП [456. 1997. 22 квіт.],

кореспонденцію “Собор єднання українців” (про храм у Підволочиську) [456. 1997. 3 червн.]. У замітці “Храм на батьківщині Президента” інформовано про спорудження тернопільськими будівельниками Свято-Данилівського храму УПЦМП у с. Костобобрів Сенявського району Чернігівської області [456. 1997. 9 липн.]. І, нарешті, вміщено виступ президента України Леоніда Кучми з нагоди підписання Меморандуму християнських конфесій України 21 липня 1997 р. і сам “Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах, який від УГКЦ підписав Любомир Гузар [456. 1997. 1 серп.].

Робилися спроби пов'язати діалог із православними владиками. Як відомо, для конструктивнішого керівництва новими парафіями на сході України 1996 р. створено Києво-Великородський екзархат, на чолі якого призначено єпископа Михаїла Колтуна. Введення на престол відбулося 22 грудня 1996 р. у церкві святого Миколая на Аскольдовій горі за участю єпископа-помічника Глави УГКЦ Любомира Гузара. Важливо й те, що на церемонії зачитали вітальне слово від предстоятеля УАПЦ Дмитрія Яреми; виступив також керуючий справами УПЦ-КП о. Борис Табачек. Напередодні інсталяції Глава УПЦ-МП Володимир Сабодан подарував єпископові Колтуну ікону св. Володимира [456. 1997. 15 січн.].

Стараннями сестер-служебниць Непорочної Діви Марії 1997 р. у київській парафії організовано великопосні реколекції для молоді, в яких взяли участь не лише греко-католики, але й православні та протестанти [456. 1997. 15 квіт.].

6 лютого 1997 р. єпископ-помічник Глави УГКЦ владика Любомир Гузар був прийнятий Главою УПЦ МП Володимиром Сабоданом. На першій конфіденційній зустрічі обох владик стверджено необхідність виховання у вірних терпимості, милосердя і взаємоповаги. Домовлено також “на майбутнє спільно, без втручання сторонніх сил, вирішувати

спірні питання стосовно ладу в церквах, розподілу майна” [456. 1997. 18 лют.; 10 червн.]. Міжцерковний діалог продовжено у травні того ж року на двосторонніх переговорах Римського Апостольського престолу і Московського патріархату в італійському місті Барі, на яких задекларовано створення в Україні робочої групи на чолі з єпископом-помічником Львівської архієпархії УГКЦ Василем Медвітом і єпископом-помічником Донецьким і Маріупольським УПЦ МП Іларіоном, яка мала за мету зняття міжконфесійної напруги напередодні 2000-ліття Різдва Христового. На жаль, у наступні роки міжцерковний діалог дещо послабився.

Робилися спроби толерантно вести просвітньо-єкуменічну роботу. Зокрема, на сторінках “Нової зорі” опубліковано виважений нарис Мирослави Олійник “З історії сектантства на Прикарпатті”, де фахово проаналізовано місіонерську діяльність у XVII–XX ст. баптистів, адвентистів, єговістів та інших протестантських сект. Лекції та круглі столи з єкуменічної тематики стали регулярними й у стінах Українського католицького університету [456. 1997. 28 серп.].

Важливо й те, що до цього процесу залучалися представники центральної та місцевої виконавчої влади. Зокрема, 19 січня 1999 р. в єкуменічному Йорданському водосвятті в Івано-Франківську взяв участь президент України Леонід Кучма. Освячення здійснював Єпископ Ординарій Івано-Франківський УГКЦ Софрон Мудрий за участю Єпископа Івано-Франківського УПЦ КП Іосафата Василюка. У той день міський голова Зіновій Шкутяк вручив родині Кучми ікону Богоявлення Господнього, щоб вона оберігала від злого і недостойного [456. 1999. 27 квіт.; 2000. 26 січ.].

2 квітня 2000 р., у Хрестопоклінну неділю, у Івано-Франківську відбувся черговий єкуменічний Хресний похід, присвячений Ювілею 2000 року і Великому посту, в якому взяло участь понад 20 тис. християн східного обряду. Подібні акції за участю греко-католиків і православних

регулярно відбувалися у Львові, Тернополі та інших населених пунктах регіону [456. 2000. 5 квіт.].

Коли ж помер Мирослав Іван Любачівський (2000 р.) співчуття церкві висловили: Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, Митрополит Київський і всієї Руси Володимир, президент РЄЄК кардинал Мирослав Кияк та ін. [456. 2000. 21 груд.]. Подібна, хоча і не повсюдно, була практика в окремих парафіях.

Завдяки заходам Папи Івана Павла II екуменічний рух значно посилювався в останні роки ХХ ст., особливо у зв'язку з 2000-м роком Різдва Христового. У ході підготовки його відзначення він видав 12 енциклік і відбув 85 апостольських подорожей по різних країнах планети. У молитві на ювілейний 2000-й рік Папа проголошував: “Дай, Отче, щоб учні Твого Сина, очистивши пам'ять і визнавши свої провини, всі були об'єднані, щоб світ повірив. Хай зростає діалог між послідовниками великих релігій” [438. 1999. С.34]. Могутнім імпульсом в екуменічному русі сьогодення стала урочиста меса Папи Івана Павла II у соборі Святого Петра в рамках святкування Римо-католицькою церквою ювілейного “святого” 2000-го року саме в День прощення, 12 березня. Папа Римський прилюдно вибачився перед світовим суспільством за всі історичні гріхи Римо-католицької церкви, зокрема, за переслідування та інквізицію, насильницьке навернення у християнство, розкол єдності Вселенської церкви та інші. Водночас він проголосив, що християни готові простити всім, хто століттями чинив їм зло, від кого вони потерпали [424. 2000. 12 берез.].

Про необхідність поглиблення екуменічного діалогу в ході відзначення 2000-ліття Різдва Христового також йшлося на зустрічі духовенства Тернопільської області з президентом України Л. Кучмою 8 жовтня 1999 р.: “Ми раді, що після багатьох десятиліть панування на нашій землі безбожної влади, страшних гонінь і утисків нею церкви, Господь повернув нам, всім віруючим, право вільно проповідувати Слово Боже і

здійснювати релігійні обряди. Ми вдячні керівництву держави, її Президенту за увагу і турботу про потреби церкви, за велику допомогу у підвищенні її ролі в державотворчому процесі України, піднесенні суспільної моралі і людської гідності.

Ми свідомі цієї великої ролі, а також високої відповідальності за збереження миру в нашій Вітчизні, зміцнення громадського спокою і злагоди в суспільстві, виховання підрастаючого покоління в дусі патріотизму, працелюбності, дотриманні норм християнської моралі.

Ось чому ми підтримуємо курс держави на відродження духовності і моралі нашого багатостраждального народу, його національно-культурної самобутності, становлення України як суверенної і соборної держави, на турботу про людину як творіння Господнє, посилення підтримки словом і ділом тих верств населення, які у цей нелегкий час найбільше їх потребують. Ми заявляємо, що це курс, який відповідає нашим прагненням. У цьому ми ще раз переконалися під час нашої зустрічі з Л. Д. Кучмою в Тернополі 8 жовтня 1999 року.

А тому закликаємо мешканців нашої області, усіх людей доброї волі примножувати християнські надбання нашої країни, підтримати курс держави на економічне і духовне відродження України, на її входження до європейської спільноти. Бо ж йдеться про нашу національну гідність, наші родини, наших дітей та онуків” [373].

Розглянемо коротко причини міжконфесійних конфліктів у західному регіоні і участь кліру у їх подоланні. Релігієзнавець Олексій Шуба справедливо відзначає, що конфліктність в нинішньому українському суспільстві найбільше проявляється у релігійному середовищі. “Суб’єктами нинішнього релігійного конфлікту, – зауважує він, – є найвпливовіші в Україні релігійні організації. Найбільшу напруженість у суспільство вносять взаємостосунки православних церков та відносини православних з греко-католиками” [1081. С.196]. Більшість вітчизняних соціологів відзначають,

що головні причини міжконфесійних стосунків, які на зламі 80–90-х років набували форм гострих конфліктів, криються у зовнішніх факторах. Довгі віки український народ був розчленований між Росією, Польщею, Чехословаччиною і Румунією. “Мало який нарід так у релігійному житті поділений, – писав митрополит А.Шептицький 1942 р., – як наш нарід, а в тих поділах живуть і діють глибокі антагонізми, що ціле людство роз’єднують на табори, які вічно між собою ведуть завзяту боротьбу і себе взаємно вважають майже за крайніх ворогів. Такі антагонізми, як ті, що ділили Візантію і Рим, Москву і Європу, Схід і Захід, католиків і протестантів, зібралися на українських землях, щоб братів, дітей одного народу й одної землі, роз’єднати й впровадити між ними роздори, ворожнечі, і взаємні, виглядає, безконечні непорозуміння. Усі ті антагонізми заціплені на різности держав, до яких належали Українці” [388. С.373]. Найпотужнішим серед чинників, які загострюють міжконфесійні суперечки в Україні, є Московський патріархат, що болісно сприйняв крах тоталітарної системи, утворення незалежної України, відродження національних церков, особливо Греко-католицької церкви, – головного об’єкту протистояння. “У тому, що в Україні спалахнула, війна між православними і греко-католиками, винна Російська православна церква, – наголошував архієпископ Віленський і Литовський Хризостом. – У 1946 році її ієрархи пішли на повідку у світської влади і ліквідували Греко-католицьку церкву. Це була незаконна акція... Ні тоді, в 1946 році, ні сьогодні Російська православна церква не думала про долі мільйонів віруючих, а вірнопідданськи допомагала безбожному режимові творити сваволю” [683. С.598]. Всіма заходами, навіть підступними, Московський патріархат намагався втримати владу над православними українцями. Адже, у 30 разів менша за територією і в три рази за населенням, Україна в порівняно з Росією в 1988 р. мала 3971 парафію, що у два рази більше, ніж у Російській Федерації. Ця перевага збереглася й нині: православні в Україні

мають 10350 парафій, 109 монастирів і 30 духовних закладів проти близько 7,5 тис. парафій у Російській Федерації [683. С.599]. Вихід з підпорядкування Москві українських православних кардинально змінив би геоконфесійну ситуацію у Московському патріархаті, що призвело б до втрати величезних прибутків.

Міжконфесійні конфлікти в Україні поглибилися також низкою внутрішніх причин: бурхливим і часом стихійним розвитком релігійного відродження, відновленням українських національних Церков – Греко-католицької, та православних Автокефальної, Київського патріархату. Зауважимо, якщо за часів радянської влади в Україні нараховувалося всього 10 конфесій, причому потужно домінувала одна – РПЦ, то сьогодні їх зареєстровано 72 [992. С.5]. У ході процесу релігійного відродження відбувався перерозподіл сфер впливу між РПЦ, відновленими і новими конфесіями, а також храмів і церковного майна, що особливо загострювало міжконфесійні відносини. Слід відзначити, як одну з важливих причин конфліктів, втручання у церковні справи політичних партій, громадських об'єднань та державних структур, які протегують окремі конфесії. Наприклад, перший президент України Леонід Кравчук і його оточення були палкими прихильниками єдиної православної церкви в Україні. “У незалежній державі, – говорив у виступі на Святочній Академії у Львові в пам'ять Йосифа Сліпого президент Л.Кравчук, – і церква має бути незалежною від втручання зовнішніх релігійно-політичних центрів” [449. № 1. С.6]. Влада й сьогодні всіляко підтримує УПЦ Київського патріархату на чолі з Філаретом. Народний Рух України й політичні партії демократичного спрямування, владні структури західних областей України відверто підтримують УГКЦ. Компартія України взагалі не визнає релігійних конфесій крім УПЦ Московського патріархату. Відповідно з уподобаннями політичних сил діють залежні від них державні структури різних рівнів. Розглядаючи проблеми міжконфесійних стосунків,

релігієзнавець О.Лисенко слушно зауважує, що втручання “особливо державних органів у вирішенні цих питань приносять більше шкоди, ніж користі, бо, як правило, диктується політичною заангажованістю тих, хто це робить” [770. С.6]. Конфліктну ситуацію поглиблювала і конфесійна регіоналізація, коли у певних регіонах панівне становище мала якась одна з конфесій (Див табл. 2). “Таким чином, – підсумовує О.Шуба одну з причин міжконфесійних конфліктів, – зв’язок політики з релігією за умов сучасних суспільно-політичних та конфесійних реалій України, з одного боку веде до посилення політичного і міжцерковного протистояння і зводить майже нанівець інтеграційні можливості релігії в суспільстві. Проте, з другого боку, політизація релігії дає можливість віруючим та духовенству різних конфесій активніше залучатися до процесів розбудови Української держави” [1081. С.205].

Розглянемо релігійну палітру сучасної України. Як відомо, за час побудови незалежної держави конфесійна карта кардинально змінилася. Навіть у часи перебудови, коли режим відмовився від жорсткої церковно-державної політики, пильного контролю за релігійним життям з боку партії і органів КДБ, палітра конфесій в Україні була одноманітною. Домінувала Руська православна церква, яка мала 1987 р. 3995 релігійних громад, друге місце займала офіційна Римо-Католицька (102 громади), а далі – невеличкі Протестантські організації [992. С.4]. Вибух релігійного відродження стався у 1989–1990 роках.

Користуючись демократизацією церковно-державних відносин, при підтримці Апостольського престолу наприкінці 1988 р., після більш як 40-річного перебування у підпіллі, відновилася Греко-католицька церква. Завдяки активній роботі у підпіллі їй вдалося швидко відновитися у західних областях України. Цей процес розглянуто у попередніх розділах праці. Відзначимо, що 2000 р. під проводом кардинала-митрополита Мирослава Любачівського діють 3212 релігійних громад (парафій), 76

монастирів, 10 духовних навчальних закладів, в яких здобувають освіти близько двох тисяч майбутніх священиків, 27 періодичних видань. До УГКЦ входить сім епархій і екзархат. Традиційно у церкві розвивається чернече життя: більше як 1500 монахів і черниць згромаджені у 17 чернечих інституціях, з яких найвідоміший Чин св. Василя Великого (30 монастирів) [992. С.30].

З трьох українських православних церков, які утворилися з проголошенням незалежності, найчисельнішою є Українська православна церква Московського патріархату. Вона утворилася в структурі РПЦ у січні 1990 р. Її Предстоятель митрополит Філарет відразу ж обрав курс на незалежну від Москви автокефальну церкву. У листопаді 1991 р. він всупереч Московському патріархату проголосив автокефалію і невдовзі розірвав зв'язки з РПЦ, розпочавши переговори з ієрархами УАПЦ про об'єднання. Нарешті, у березні 1992 р. митрополит Філарет проголосив створення Київського патріархату УПЦ, що викликало обурення Московського патріархату. За прикладом більшовиків, які наприкінці 1918 р. на противагу законній УНР створили у Харкові маріонетковий уряд радянської України й розгорнули агресію, Москва теж організувала у Харкові в травні 1992 р. зібрання єпископів УПЦ, які проголосили усунення Філарета та створення УПЦ Московського патріархату на чолі з Предстоятелем Володимиром (Сабоданом). Активними діями при підтримці певних сил церква дещо збільшила у 1998 р. кількість громад до 7556, об'єднаних у 34 епархії. церква має близько 5,5 тис. священиків, 101 монастир, 11 духовних навчальних закладів [990; 992. С.9-10]. Таким чином, Московському патріархатові вдалося зберегти під своїм впливом досить потужну Українську церкву, у Статуті якої зафіксовано, що УПЦ складає частину московського Патріархату. Її Предстоятель, хоча і обирається українськими архієреями, затверджується у Москві. Відтак, вона займає негативну позицію в екуменічному діалозі з іншими українськими

церквами, вороже ставиться до них. Цьому сприяли низька національна свідомість широкого загалу зросійщеного українського населення, складна економічна ситуація в Україні, політика лівих партій, які все ще прагнуть відродження СРСР і промосковської церкви.

Українська православна церква Київського патріархату, утворена влітку 1992 р. в результаті об'єднання Автокефальної та частини УПЦ МП, вже через рік розкололася. Після смерті Патріарха Мстислава її главою обрано митрополита Володимира (Романюка), але частина автокефалістів не визнавши рішень Всеукраїнського Православного собору відмовились, обравши своїм Патріархом галичанина Дмитрія (Ярему). У жовтні 1995 р. Всеукраїнський Православний собор обрав митрополита Філарета Патріархом Київським і всієї Русі-України. Його національно-державницька діяльність, спрямована на зміцнення України та її національної церкви, активна екуменічна позиція, вкрай стурбувала Московський патріархат, який 1997 р. оголосив йому анафему. Внаслідок непорозумінь з УАПЦ і ворожості з боку промосковської УПЦ, церква розвивається з великими труднощами. Слід відзначити, що за висловом владики І.Ісиченка (УАПЦ), у діяльності Патріарха Філарета проявляються негативні ознаки: “УПЦ КП виробляє власну концепцію як жорстка авторитарна структура з синодальною формою правління, зорієнтована на ідеологічну підтримку державної влади України” [681. С.228]. УПЦ КП досить толерантна до інших українських церков і активно підтримує екуменічну лінію. “Як людині повітря, як сонце і дощ для землі, – наголошує Патріарх Філарет, – Українській державі потрібна єдина помісна національна Православна церква, канонічно незалежна від Московського патріархату” [992. С.29].

Історія Української автокефальної православної церкви подібна до новітньої історії УГКЦ. 1919 р. Директорія визнала її незалежною від РПЦ, але лише на Соборі 1921 р. вона була організаційно оформлена на чолі з митрополитом В.Липківським і станом на 1924 р. мала близько 1500

священиків і 1100 парафій [992. С.31]. Але 1930 р. у ході антирелігійної кампанії в Україні радянський режим її ліквідував. Відновилася на короткий час лише під час німецької окупації 1942–1944 рр. Улітку 1989 р. вона фактично відродилася на Львівщині, а наступного року Собор УАПЦ затвердив її незалежне існування, скасувавши акт 1686 р. про приєднання до Московського патріархату, обрав Патріархом Мстислава I (Скрипника). Станом на 1992 рік вона мала вісім єпархій і 1490 парафій [992. С.33]. Після тимчасового об'єднання з УПЦ КП й відновлення статусу незалежної 1992 р. її керівництво марно домогалося від президента України Л.Кравчука та урядових структур держави визнання УАПЦ. Водночас, зусиллями Патріарха Філарета значна частина духовенства і вірних змушена була підпорядковуватися УПЦ Київського патріархату. Незважаючи на рішення Собору УАПЦ, обрання Патріарха Димитрія, підтримку ряду політичних партій, владні структури лише у червні 1995 р. зареєстрували її як відновлену церкву [992. С.35]. Переважна частина її парафій знаходилася у західному регіоні України, що спричинило міжконфесійні конфлікти з греко-католицькими громадами на ґрунті майнових суперечок.

Зрозуміло, що кількісний стан різних релігійних громад не відбиває реальної кількості віруючих у конфесії, оскільки для реєстрації достатньо десяти членів парафій. Релігійні громади православних і греко-католицької церкви набагато численніші від релігійних громад інших конфесій. Зокрема, середня кількість віруючих релігійних громад Українських православних і Греко-католицької та Римо-католицької (на Поділлі й Закарпатті) складає 790 вірних [992. С.104].

Більш реальну конфесійну карту і географію громад УГКЦ в Україні дає таблиця. [992. С.105-108].

№ п/п	Області	<i>Конфесії – зареєстровані/незареєстровані</i>				
		УПЦ	УПЦ КП	УАПЦ	УГКЦ	РКЦ

1	АР Крим	263	9	1	2	11
2	Вінницька	649	22/1	58	8	113/4
3	Волинська	453	173	12	9	23
4	Дніпропетровська	236	18	6	2/1	4
5	Донецька	261	31	2	15	4
6	Житомирська	425	52	1	3	96/3
7	Закарпатська	500	1	0	286	79
8	Запорізька	152	28	2	0	6
9	Івано-Франківська	22	259	145	654	25
10	Київська	382	208	8	6	15
11	Кіровоградська	163	5	4	0	1
12	Луганська	220	1	2	2	1
13	Львівська	60/1	327/19	377/1	1436/7	123
14	Миколаївська	146	56	3	5	6
15	Одеська	351	22	2	6	8
16	Полтавська	218	35	7	0	1
17	Рівненська	487/14	226/5	14/2	2	14
18	Сумська	275	30	0	1	2
19	Тернопільська	115	137	226	743	68
20	Харківська	195	8	10	3	4
21	Херсонська	172	13	6	6	10
22	Хмельницька	660	35	59	14	114
23	Черкаська	288	40	17	1	6
24	Чернівецька	384	114	0	13	26
25	Чернігівська	327/5	49	0	2	1
26	м.Київ	79/2	56/2	19	6	11

27	м.Севастополь	29	1	1	2	1
	Всього:	7512/22	1956/27	982/3	3227/8	772/7
	Разом:	7534	1983	985	3225	779

Розглянемо можливі шляхи подолання міжконфесійних конфліктів. Релігійний ренесанс, який охопив Україну з проголошенням незалежності і активним процесом національного відродження, спричинив появу на конфесійній карті держави відновлених церков, релігійних спільнот, течій. Динаміка їх зростання вражаюча. Якщо у радянській Україні їх було десять, то 1992 р. вже 45, а 1996 – 65 [449. 1996. № 6. С.2]. Сьогодні їх ще більше.

Бурхливі темпи відродження українських церков, насамперед УГКЦ у західному регіоні України, спричинили напруженість між конфесіями. Саме тут, у зв'язку з виходом із підпілля Греко-католицької, відродженням Автокефальної і УПЦ Київського патріархату церков ці конфлікти набули найбільшої гостроти. Зауважимо, що маючи близько 20% населення України, у семи західноукраїнських областях зосереджується майже половина її релігійних громад (9487 із 21128) [683. С.683]. Цей регіон, де у дорадянський період панувала Греко-католицька церква, яка зберегла у великій мірі в підпіллі свою розвинену інфраструктуру, завдяки національно-державницькій ідеології мала великий авторитет і вплив на суспільство, блокував проникнення нових конфесій і продовжував боротьбу проти московської православної церкви. Отже, “висунення в церковно-релігійному житті ідеї традиційної канонічної території, що характерне для відносин православ'я, греко-католицизму і римо-католицизму, веде до певної регіоналізації України, за релігійними чинниками, а відтак, і до міжконфесійної напруженості” [683. С.684].

Відродження УГКЦ стало визначною подією у релігійному житті України другої половини ХХ ст. Викреслена з життя 1946 р., вона, всупереч репресивним заходам комуністичної системи, не вмерла. Мільйони її вірних

зберегли віру батьків, саму церкву, її структуру. Але з перших днів відновлення УГКЦ опинилася у центрі міжконфесійних конфліктів в Україні. Менше, ніж за рік після офіційної легалізації у західному регіоні України зареєстровано 1677 греко-католицьких громад, до батьківської віри поверталися разом з парафіями сотні священників. Водночас, у цьому ж регіоні повела боротьбу за вірних відновлена УАПЦ, якій протягом 1990 р. вдалося зареєструвати 1100 релігійних громад. У 1400 населених пунктах, селах і містах відбувся розкол парафій на греко-католицькі і православні, оскільки, крім УАПЦ, намагалася втримати свої позиції Руська православна церква та поширювала вплив Православна церква Київського патріархату [449. 1997. № 2. С.31].

Особливої гостроти набули міжконфесійні конфлікти УГКЦ з православними церквами у зв'язку з перерозподілом храмів. Власне ця проблема стояла загальною в усій Україні, бо комуністичний режим зруйнував близько 14 тис. культових будівель. Отже, навколо невеликої частини існуючих храмів РПЦ розгорнулася запекла боротьба за їх перерозподіл. 1991 р. лише на Львівщині таких конфліктів було 850, наступного року визначено 72 населенні пункти, де греко-католики самочинно зайняли храми і не допускали до них православних навіть для почергової служби. Протягом 1992 р. у чотирьох областях західного регіону (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська і Закарпатська) гостра релігійна ситуація охопила 446 населених пунктів, з них дуже гострих конфліктів набула у 123-х селах і містах [449. 1997. № 2. С.32].

Відродження УГКЦ звужувало сферу дії православних церков у західному регіоні. На цей процес також впливали світська влада і Руська православна церква. З відновленням незалежності України її керівництво, насамперед перший президент Л.Кравчук, будували державно-церковні відносини на пріоритетному розвитку і підтримці створеної практично ними УПЦ Київського патріархату на чолі з Філаретом. УГКЦ ж з її статусом

підпорядкування Ватикану, не отримувала належного визнання й підтримки у ході державотворчого процесу, хоча її заслуги у національному відродженні України були загальноновизнані. Власне у своїй церковній політиці керівництво держави дотримувалося російської моделі.

Зауважимо, що новий Закон Російської Федерації про свободу совісті та релігії, який набув чинності 1997 р., відновив державний контроль над релігійним життям в країні і став очевидним відступом від більш демократичного закону СРСР 1990 р. Для всіх посткомуністичних країн є характерною тенденцією повернення до національних традицій і релігій, що зумовлено бажанням легітимізувати свої режими і розширити базис своєї влади. Отже, керівництво Російської Федерації на чолі з президентом Б.Єльциним зуміло укласти міцний альянс з РПЦ. Вирішальний вплив на державно-церковні стосунки мають націоналістичні політики, лідери компартії, представники старої державно-партійної номенклатури. Вони, як і керівництво церкви, не сприймають релігійного плюралізму західної орієнтації. У зв'язку з цими аспектами новий Закон дає великі привілеї РПЦ і дискримінує інші релігійні конфесії, забороняючи соціальну діяльність. РПЦ продовжує зберігати “всерадянський” характер, зокрема, контролює найбільшу релігійну організацію в Україні – УПЦ Московського патріархату. Політика РПЦ – сприяти офіційній Москві, впливати на втрачені регіони, насамперед Україну і Білорусію, намагатися відновити над ними владу (що частково вдалося в Білорусії), – імпонує владним структурам і політичним силам Росії.

Характеризуючи міжконфесійні конфлікти на тлі релігійного відродження в Україні, чимало громадсько-політичних діячів виступили на захист УГКЦ і її прав. Письменник Олесь Гончар 1991 р. у розпалі міжконфесійної боротьби писав: “Злагода, порозуміння, духовна єдність – ось що потрібне зараз Україні. Єдність – понад усе!” Автор знаменитого “Собору” відзначав потужну консолідуючу роль церкви у державотворчому

процесі і рішучо захищав УГКЦ, яка переживала період відродження й справедливо домогалася визнання. “Мільйони українських греко-католиків, – писав він, – зазнавали у часи сталінщини та беріївщини чи не найтяжчих переслідувань”, – наголошував, що свобода совісті їх, як і інших конфесій, – “це одне з найприродніших прав людини, це неодмінна передумова нормального життя в цивілізованому демократичному суспільстві” [449. 1991. № 2. С.2]. Один з керівників Народного Руху України, тодішній голова Львівської обласної ради першого демократичного скликання В’ячеслав Чорновіл 1990 р., підтримуючи УГКЦ, слушно зауважував, що в регіоні часом іде боротьба між священиками за парафії, а не за церкви, яка набуває відтак амбітного корисного спрямування. Він відзначав, що брутально ліквідована 1946 р. УГКЦ безперечно повинна бути відновлена у всіх колишніх правах, але повернути відразу усі храми влада не має змоги. А тому пропонував шукати компромісних рішень. Шкодував, що УАПЦ одразу ж зайняла таку гостру позицію проти Греко-католицької церкви, що вони обидві обрали конфронтацію замість розумної релігійної дискусії. В.Чорновіл був палким прихильником церковної єдності. Він стверджував: “Я вірю, буде суверенна українська держава – рано чи пізно прийде до ідеї єдиної церкви... Зрештою, про це колись і Шептицький писав, у котрого зовсім не ідеальні стосунки були з Римом. Я теж думаю, що не буде церква незалежна ні від Москви, ні від Риму, ні від Константинополя”[1069].

Слід відзначити, що у міжконфесійному протистоянні Греко-католицької і Православних церков проявлялися аспекти боротьби за лідерство у національному житті, провідне становище в державі, що надавало певні привілеї. Власне й державі було би більш вигідно мати єдину церкву, про що однозначно заявили її перші керівники. Однак чимало релігієзнавців вважають, що поліконфесійність не загрожує розбудові міцні незалежної держави. “так розпорядилася історія, що в Україні є і одна з найбільших у світі Православних церков, і найбільша Українська

католицька церква візантійського обряду, – пише владика Софрон Мудрий, ЧСВВ, – Національні і духовні інтереси нинішньої України вимагають усвідомлення факту дуалістичній природі нашої християнської спадщини як найціннішого духовного надбання, яке має розвиватися за принципами християнської і демократичної толеранції та взаємозбагачення і взаємодоповнення... Історично Україна була, є й повинна бути багатоконфесійною державою” [834]. Зауважимо, що упродовж багатовікового бездержавного існування створені штучно міжконфесійні колізії поляризували український народ, гальмували процес його інтеграції й робили його, а заодно й церкву здобиччю різних держав. І все ж українські церкви зберегли ідентичні обрядові традиції та віровчення, етнонаціональну ідентичність народу і соборні ідеї. Тернопільський релігієзнавець Арсен Гудима відзначає, що критеріям національної церкви сьогодні відповідають в Україні УПЦ Київського патріархату, УАПЦ і Греко-католицька церква, “які зберігають вікові традиції українського народу, що сягають витоків Київського християнства”. А їх розбіжності, підкреслює він, “стосуються головним чином не міжконфесійних, а міжцерковних відносин, які сформувалися під впливом самозахисних процесів минулого і в наш час у східному та західному регіонах України”[630]. Відзначимо, що ці церкви, дійсно національно орієнтовані, беруть участь у національному відродженні народу і державотворчих процесах, що проявилися, зокрема під час останніх 1999 р. виборах президента України. Глави церков і духовенства закликали всіх віруючих підтримати кандидатуру Леоніда Кучми як державника і провідника позитивної церковної політики. Отже на цьому ґрунті було виявлено одностайність, зрештою як і в деяких інших питаннях суспільно-політичного життя. “Релігія як світоглядна система й моральний імператив, – відзначає О.Лисенко, – не може існувати ізольовано від навколишніх реалій... Лише в системі суспільних координат релігія здатна

виконувати свою специфічну роль, тому її не можна відірвати від жодної галузі життєдіяльності людини” [770. С.3].

Міжконфесійні конфлікти постійно турбували національно свідоме духовенство церков, державні структури, громадськість. У їх розпалі в липні 1990 р. група відомих українських громадсько-політичних діячів на чолі з І.Драчем, Л.Лук'яненком, М.Горинем звернулися до українців-християн різних конфесій із закликом до міжконфесійної єдності, усвідомлення пріоритету національних інтересів у доленосну добу боротьби за українську державність [444. 1990. 2 лип.]. Євген Сверстюк у січні 1991 р. наголошував на важливості міжконфесійного порозуміння і поєднання у спільній праці на благо українського народу. Маючи на увазі протистояння Греко-католицької і православної церков, він писав: “Маємо дві дуже близькі українські християнські конфесії. І нині мудрість в тому, щоб вони були взаємно доброзичливими і йшли дорогою висхідною, а там, на вершині, неодмінно піду на зближення” [948]. Взагалі, діячі Греко-католицької церкви виявили найбільшу активність у подоланні міжконфесійних непорозумінь. Її глава Мирослав Любачівський 1995 р. заявляв: “Ми повинні усвідомити суть церкви Христової, суть Господнього Заповіту “Да всі єдино будуть”. Якщо ми хочемо єдності то за словами митрополита Андрея Шептицького – “повинні вчитися мови християнського світогляду”, повинні зрозуміти, що єдність можлива тільки тоді, коли у нас буде вироблено дух взаємної любові і прощення”[388. С.V]. Тобто керівництво УГКЦ опираючись на проголошені А.Шептицьким принципи міжконфесійного діалогу, дискусій, взаєморозуміння шукало шляхи до подолання суперечностей.

З приходом на посаду президента Л.Кучми змінилася церковно-державна політика Києва. Поштовх для негайного втручання у міжконфесійний конфлікт і радикальних змін стали драматичні події у липні 1995 р. – поховання Патріарха УПЦ Київського патріархату

Володимира. Влада пішла на тісні контакти з церквами. За ініціативою президента була створена Всеукраїнська Рада церков як представничий міжконфесійний консультативно-дорадчий орган. На Раду покладено завдання об'єднати зусилля релігійних та громадських організацій для подолання конфліктів, шляхом діалогу та участь у розробці проектів з питань церковно-державних відносин та нормативних актів. До неї увійшли 15 керівників найбільш поширених церков в Україні, які представляли 93% релігійної мережі [449. 1997. № 10. С.4]. У липні 1997 р. ці діячі уклали і підписали Меморандум про неприпустимість силових дій у міжконфесійних відносин, який було вручено президенту Л.Кучмі. З цієї нагоди президент заявив: “Проголошена Вами спільна воля жити по-християнськи, на основі взаємоповаги й терпимості, у мирі й злагоді виходить далеко за межі виключно міжконфесійних або церковно-державних стосунків... Слово церкви здатне не тільки припинити міжконфесійні протистояння, але й вивести суспільство на шлях толерантності, взаємодопомоги, узгоджених дій в ім'я спільного блага” [472. 21 лип.]. У 1999 р. президент Л.Кучма мав дві зустрічі з релігійними лідерами України. На лютневій зустрічі за участю керівників ряду міністерств, відомств, народних депутатів він ще раз відзначив негативні реалії релігійного життя, зокрема міжконфесійні конфлікти. Їх причиною він вважав насамперед кризу в українському православ'ї, яка проявилася у поділі на три самостійні церкви. Іншою причиною він визначив все ще не вирішені питання власності на культові споруди і церковне майно. Хоча держава вже повернула близько трьох тисяч церков зазначав президент, 1/3 громад не мають храмів чи молитовних будинків. Він ще раз закликав ієрархів шукати порозуміння і діяти до згоди, а владні структури надати допомогу [449. 1999. № 3-4. С.26]. На іншій зустрічі у вересні 1999 р. президент виклав церковну доктрину держави, зокрема відношення влади до поліконфесійності в Україні. Держава, наголошував він, відкрита для

співробітництва як з православними так і іншими церквами, оскільки основоположним принципом у церковно-релігійній сфері є і лишається однакове відношення до всіх церков і конфесій, забезпечення для них рівних прав. Л.Кучма заявив, що неприпустимо ділити церкви на “наші” і “не наші”, на “позитивні” і “негативні”. Різниця у віросповіданні не повинна вносити у взаємні стосунки громадян навіть найменших ознак непорозуміння, а тим більше, ворожості. Він рішуче засудив подвійні стандарти щодо релігії, спекуляцію на канонічних внутрішніх розбіжностях, закликав ієрархів і духовенство церков до міжконфесійного діалогу, толерантності, готовності до розумних виважених компромісів [474. 1 окт.].

Аналіз чинників міжконфесійного конфлікту й перші здобутки зусиль держави і церкви дозволяють визначити перспективні шляхи його подолання. Насамперед слід подолати кризу в українському православ'ї. Більшість релігієзнавців, зокрема І.Власовський, І.Шевців, О.Шуба, А.Колодій, П.Яроцький вважають найважливішим питанням об'єднання українських православних церков, зважаючи на їх спільну догматичну і канонічну базу і особливо УАПЦ і УПЦ КП, між якими, до того ж, не існує розбіжностей у розумінні національних ідей і ставлення до української держави. Головною перешкодою до їх об'єднання на сьогодні є непримирима антиукраїнська позиція Москви і Константинополя. Під час зустрічі в Одесі їх патріархів Алексія II і Варфоломія у вересні 1997 р. було відверто проголошено, що Константинополь визнає в Україні лише УПЦ Московського патріархату. За свідченням Патріарха Філарета, Варфоломій надіслав ієрархам УПЦ у США розпорядження, яким заборонив молитовне єднання з УАПЦ і УПЦ КП і найменшу співпрацю з цими “розкольниками” [431. № 14]. Отже основна проблема об'єднання українських православних церков – геополітичні чинники. Якщо УПЦ відійде від Московського патріархату й об'єднається з іншими, Помісна Українська православна церква стане найбільшою у світі, чого не хоче ні Москва, ні

Константинополь, які бояться сильного партнера. Між іншим, з цих причин Рим не надає статусу Патріархату УГКЦ. На жаль, в Україні є канонічною лише УПЦ Московського патріархату, інші ж не визнані, хоча автокефалії не отримала.

Протистояння між УГКЦ і православними церквами поступово відходять на другий план. Проблема забезпечення віруючих обох релігійних конфесій храмами, як одна із головних у конфліктах, вирішується шляхом побудови нових (лише на Львівщині 1997 р. будувалося 305 нових церков) і почергового використання храмів парафіями (на 1999 рік у Львівщині – 202) [1081. С.233].

Незважаючи на стабільне становище та великі перспективи в Україні УГКЦ, яка активно включилася у державотворчий процес, активно сприяє духовному і національно-культурному відродженню українського народу, греко-католицизм, що за чотири століття набув етнонаціональних рис в Галичині, охоплює своїм впливом в основному західний регіон з 15 відсотками населення. Концепція її ієрархів щодо об'єднання з православними церквами за умовою входження до Вселенської церкви і підпорядкування Риму, не зустрічає розуміння з боку останніх. Цілком закономірно, що приєднання УГКЦ до православних церков і перехід у підпорядкування Москви і Константинополя теж неможливо. Отже їх об'єднання є досить проблематичним саме внаслідок зовнішньополітичних геоцерковних чинників. Отже залишається єдиний поки що шлях співіснування, який виклав президент Л.Кучма.

Незалежна Україна впевнено взяла курс на плюралізм – політичний, ідеологічний, релігійний. Поліконфесійність в Україні стала об'єктивною реальністю, з якою не можна не рахуватися. Майбутнє духовного життя українського суспільства полягає в розробці та втіленні дієвої програми гармонізації міжцерковних відносин, утвердження справжнього плюралізму, мирного співіснування різних віросповідань, забезпечення

однакового їх правового статусу, вихованні терпимості й толерантності у віруючих різної етнічної і конфесійної належності [642].

5.4. Участь духовенства у формуванні національно-державницької ідеології

Відродження незалежності України викликало хвилю національного та релігійного піднесення, переосмислення ролі церкви у формуванні національно-державницької ідеології суспільства, яке звільнилося від пут тоталітарної системи – рабської психології, комплексу неповноцінності, національного нігілізму. Духовною основою державотворчого процесу стала українська національна ідея, яка консолідувала націю для вирішення складних проблем державно-духовного відродження. Саме у цій сфері в історії України протягом віків церква відігравала визначальну роль. “Український народ, що на своїй землі є споконвічним автохтоном, витворив свою культуру, мову, традиції, звичаї, прекрасну та глибокозмистовну міфологію, створив свою могутню державу, а далі прийняв і християнську віру. – Зазначав львівський філософ Андрій Пашук. – У цій державі з 988 року була одна і єдина християнська церква східного обряду з підпорядкуванням Київської митрополії канонічній юрисдикції Константинопольського патріархату за повною згодою, підтримкою і благословенням Риму. Християнська церква зрослася з українськими національними традиціями, фактично українізувалася, за характером стала українською і тим самим могутньою духовною силою українства” [886. С.345-346]. Подібної думки притримувався архієпископ УАПЦ Ігор Ісіченко: “Унікальність та універсальність Християнської церкви як чинника державотворчої діяльності українського народу в період відродження держави забезпечує збереження етнонаціональної самобутності, сприяє консолідації суспільства, виступає гарантом присутності нації у світовій християнській цивілізації” [423. 1995. № 11. С.1301].

Отже, розбудова суверенної держави нерозривно пов'язана з утвердженням ідейної єдності й національної свідомості українського народу як необхідних чинників досягнення державно-соборницьких прагнень.

У формуванні національно-державницької ідеології українського суспільства чи не найбільший досвід має Українська греко-католицька церква. Зважаючи на цей аспект її діяльності, історик Дмитро Дорошенко (1882-1952) зауважив: “У той час, коли на українських землях, які по розділах Польщі відійшли до Росії, негайно ж із стихійною силою почався рух за навернення до православ'я (московського), то в Галичині й духовенство, і народ залишилися вірні унії, вважаючи її за свою національну церкву. Це забезпечило уніатському духовенству в Галичині на довгий час становище провідної верстви, яка відігравала особливо значну роль в національному відродженні XIX віку” [449. С.264]. Саме УГКЦ чотири століття зберігала окрему цілість, відмінну від московського православ'я і римського католицизму, була оплотом етнонаціональної самобутності українства. “творила ту унікальну духовну інфраструктуру, через яку найширші верстви українського населення (головно селянство) залучалися до національно-культурного життя і таким чином включалися у загальний процес формування української нації” [879].

Зрозуміло, що діяльність УГКЦ у формуванні національно-державницької ідеології, насамперед її складових: національної свідомості, патріотизму, морально-етичних норм на засадах християнської релігії, мала також і загальноукраїнське значення. церква, як правило, спрямовувала національний рух у русло загальноукраїнських інтересів, прагнучи до етнічної та духовної єдності українського народу, відтак державного відродження. Самодержавна, а згодом більшовицька Москва доклали усіх зусиль – від мобілізації православного експансіонізму до масових репресій для знищення греко-католицизму як духовної опори українства. Більше

того, вже в умовах незалежності України антидержавні сили продовжували чинити перешкоди відновленим структурам донедавна репресованої церкви. Недарма її поширенню на схід України так вперто протиставляться сьогодні пропольські елементи у Ватикані і промосковські сили у Києві.

Непохитну позицію УГКЦ у цій проблемі підтримав Другий Всесвітній форум українців, який відбувся в Києві у серпні 1997 р. за участю президента України Леоніда Кучми, делегатів української світової спільноти й представників національних церков. У своєму виступі Л.Кучма наголошував: українському народу необхідно глибоко усвідомити національну ідею, сформувати й перейнятися національно-державницькою ідеологією, щоб не звернути з обраного шляху незалежності [423. 1997. № 10. С.1169]. У документах Форуму відзначалося, що “відродження та зміцнення самостійної національної Української держави на давніх етнічних українських землях” вимагає, насамперед, “відродження національної, державницької свідомості українського народу.., без цього українська самостійна держава – примара”. У резолюції ще раз наголошувалося: “Загальноукраїнською національною ідеєю, що здатна об’єднати всіх громадян України,... услугувати збереженню і зміцненню української державності має стати цілеспрямоване формування громадянського суспільства в Україні” [423. 1997. № 10. С.1175].

Досвід формування національно-державницької ідеології, як уже зазначалося, має глибокі історичні коріння. Насамперед відзначимо позитивну роль Християнської церкви Володимира Великого у справі консолідації українського етносу і зміцнення Русі-України. Православна церква часів Хмельниччини брала участь у національно-визвольних рухах українського народу й розбудові козацької християнсько-демократичної держави. Але в умовах втрати державності, після 1686 р., коли Київська митрополія перейшла у підпорядкування Московського патріархату, вона стала знаряддям антиукраїнських сил й деякий час перестала бути носієм

української національної ідеї. Отож, лише Греко-католицькій церкві шляхом Берестейської унії вдалося в умовах бездержавності, експансії Західної і Східної церков зберегти національну окремішність, продовжувати боротьбу за реалізацію української національної ідеї, соборну державність. Визначну роль вона зіграла в епоху національного відродження в другій половині XIX ст., про що зазначалося в попередніх розділах праці. В Галичині у XIX– на початку XX століть саме священики розбудили в українському народі свідомість своєї нації, заклали такі важливі суспільні інституції, як школа, театри, наукові осередки – аналогів такого феномену немає у жодній країні Європи.

Національно-державницькі аспекти в діяльності українських Греко-католицької і Православної (насамперед автокефальної) церков у добу визвольних змагань 1917–1920 рр. спрямовувалися на реалізацію природного права українського народу на державність у формі УНР і ЗУНР, піднесення національної свідомості українського етносу і ролі церкви у цих процесах. У своєму виступі у храмі св. Петра в Римі з нагоди 50-річчя Першолистопадового 1918 р. зриву у Галичині Верховний Архієпископ УГКЦ кардинал Йосиф Сліпий наголошував: “Призначення українського народу на землі є боротьба за українську державу, за християнську державу своєї нації”. Згадуючи відновлення незалежної української держави – ЗУНР, він відзначав: “Це був могутній акт, яким ми нав’язали до славних попередніх часів Святослава, Володимира, Ярослава, Данила й інших і почали думати їх державницькими думками. Наш український народ став знову в ряди вольних народів і в сім’ї незалежних держав... Цей зрив благословила наша церква, бо вона молилася за нього – за створення своєї держави, за її утвердження і розбудову... Ідея відновлення української держави мусить бути провідною у всіх наших думках, змаганнях, стражданнях і досягненнях. Піднесений державний стяг Соборної України нехай повіває над всіма нами на віки вічі!” [423. 1970. № 5. С.521-522].

Якщо в Галичині новоутворена держава в листопаді 1918 р. мала свою національну УГКЦ, то в УНР постало питання про незалежну від Москви церкву, про що неодноразово писали М. Грушевський і С. Петлюра.

Взаємовідносини Української православної церкви з відновленою національною державою УНР цілком відповідали ситуації, тобто церква підтримувала її всіма можливими суспільно-моральними заходами. У привітанні православного духовенства С. Петлюрі в березні 1921 р. наголошувалося, що взаємини церкви і держави мають базуватися на національно-державницькій концепції УПЦ, яка спільно з народом бореться за волю України. “Тісне єднання держави і церкви, – підкреслено в привітанні, – єдина умова нашого національного та державного життя” [2. Арк.159]. Слід відзначити, що тодішні ієрархи Православної церкви, і особливо міністр віросповідань УНР І. Огієнко, пізніше митрополит Іларіон, дотримувались концептуального погляду, що в умовах незалежності повинна бути незалежна національна церква, тобто автокефальна. Ця ідея найгрунтовніше викладена у листі Всеукраїнської православної церковної Ради до голови Директорії від 25 травня 1920 р. “Державність України матиме під собою лише тоді міцний ґрунт, коли український народ матиме свою власну, цілком незалежну національну церкву.., – наголошували автори листа. – Мета цього руху завжди була і тепер є одна: утвердження автокефальної соборноправної, національної української церкви, яка разом з тим мусить бути однією з головних підвалин державності українського народу” [2. Арк.12].

Отже, ієрархи УПЦ намагалися позбавитися залежності від Московського патріархату, російського церковного централізму, здійснити заходи щодо демократизації, впровадження за прикладом УГКЦ богослужінь рідною українською мовою, відродити національні обряди, звичаї, традиції, що декларував декрет УНР про автокефальність. Характерним явищем для того часу був виступ православних громад

Вінниці влітку 1920 р., які просили Симон Петлюру вислати до більшовицької Москви проросійських єпископів Амвросія і Пимена, оскільки вони видали наказ “за всяку ціну не допускати ніякої українізації церкви”. Віруючі просили заснувати УАПЦ з тим, щоб “виховувати українську людність у національному дусі та прямувати до автокефалії української церкви” [936. С.8]. Зауважимо, що ці погляди єдності православної церкви і держави у державотворчому процесі УНР, а також Української держави гетьмана Павло Скоропадського, поділяли далеко не всі ієрархи. Міністр віросповідань Гетьманського уряду Олександр Лотоцький, визнаючи ідеї автокефальності, наголошував на чіткому розмежуванні функцій держави і церкви у бік обмеження її втручання у світські справи. За деякими даними гетьман у 1918 р. розчарувався у першоієрархах православ'я і думав навіть обрати патріархом митрополита Андрея Шептицького, відтак об'єднати обидві українські церкви [874. С.124].

Першоієрарх УАПЦ В. Липківський вважав неможливою ідентифікацію нації з православною релігією, оскільки український народ – це поняття політичне, територіальне, державне але не віросповідне [874. С.9]. Значний внесок у концепцію взаємовідносин між церквою і державою зробив своєю глибокою працею “Релігія і церква в історії України” (Філадельфія, 1925; Львів, 1933) В. Липинський. Насамперед він відкинув цезареналізм і чітко визначив сфери діяльності церкви (духовна) і держави (матеріальна), роль церкви у боротьбі за державність; називає національною, українською ту, яка “зможе навчить своїх вірних в їх боротьбі за Українську державу виконувати вічні і загальнолюдські закони творчої громадянської моралі” [768; 769]. Взагалі ж концепції українського православ'я доби визвольних змагань щодо державотворення, участі церкви у вирішенні економічної, культурної, виховної, просвітницької програм держави достатньою мірою не обґрунтовувалися і не впливали на державотворчий

процес, у той час, коли УГКЦ, навіть в умовах бездержавності свою національно-державницьку доктрину не тільки опрацювала, але й творила матеріальну базу втілення у життя своїх ідей у вигляді національних, кооперативних, наукових, культурно-просвітницьких організацій, а головне – величної будови національної церкви.

Розглянемо коротко національно-державницькі погляди митрополита А.Шептицького. Як відомо, уже на початку XIX ст. серед греко-католицького духовенства в Галичині з'явилися широко освічені, пройняті інтересами не лише своєї церкви, але й, насамперед, національними інтересами українського народу діячі, які своєю діяльністю сприяли розвитку української національної ідеї. Найбільш вагомий внесок у формування національно-державницької ідеології УГКЦ зробив митрополит Андрей Шептицький, який протягом майже півстоліття новітньої історії України був провідником церкви і речником інтересів українського народу й світського національного життя. Його заслуги у поєднанні церковних інтересів з національними високо оцінюються вітчизняними й зарубіжними науковцями. Провідне становище в суспільстві митрополитові забезпечували його непохитне прагнення присвятити своє життя і діяльність українському народу, яке він неодноразово висловлював і реалізовував у повсякденні, а також рівень науковця європейського виміру. Написавши численні наукові праці церковного і світського характеру, він згуртував навколо себе найвідоміших у Галичині вчених, серед яких були теологи Й. Сліпий і П. Філяс, історики І. Крип'якевич і Й. Скрутень, мистецтвознавець І. Свенціцький, археолог Я. Пастернак, юрист Р. Ковшевич, філософ М. Конрад та інші представники української наукової еліти, які зробили помітний внесок у розвиток національної ідеї.

“З приходом у 1900 році на митрополичий престол Києво-Галицький Владика Андрея, – відзначав львівський науковець Михайло Гайковський, – на чолі церкви і народу з'явилася людина, яка спричинилася до духовного і

національного відродження України, в першу чергу Галичини, і вивела упосліджений в Австро-Угорщині та в Росії український народ на європейську, власне, і на світову політичну арену. З його приходом в Галичині розпочався регенераційний процес державницького відродження української нації” [575. С.44]. Його діяльність базувалася на глибокому усвідомленні того, що в Україні доля народу і церкви нерозривно пов’язані між собою. Християнська релігійність українців здавна визнана феноменом у світовому суспільстві. Митрополит висловлював впевненість, що релігійний чинник потужно впливає на процеси формування української нації та української державності. “Що церква чи церкви відіграватимуть важну роль в будівництві Батьківщини, про це не можна сумніватися, – писав митрополит у одному із пастирських листів до духовенства. В християнських народах немає більше виховної сили, ніж сила церкви. Вона то виховує народи, вона вціплює вже в душу дитини ті християнські чесноти, які роблять із неї доброго патріота і мудрого громадянина” [389. С.88].

Діяльність митрополита А.Шептицького на чолі УГКЦ розпочалася на зламі ХІХ–ХХ ст., у переломний момент в історії суспільно-політичного руху в Україні, коли політизована Галичина перебрала на себе роль “українського П’ємонта”, чому в значній мірі спричиняла суспільна місія церкви. Зауважимо, що період партійно-політичної структуризації руху був надзвичайно складним внаслідок того, що український народ “довгі століття належав до різних держав, був розділений різними (майже ворожими) культурами, різними віросповіданнями” [388. С.372]. Додамо негативний вплив геополітичного фактору, коли на український політикум тиснули могутні імперські сили Росії та Австро-Угорщини, московської православної та польської католицької церков. Проте, наголошував А. Шептицький, “український нарід є одним народом, дехто схоче навіть сказати – одним організмом, тому й належить йому стати і суцільним

національним твором” [388. С.10]. Опираючись на віковий досвід діяльності УГКЦ, яка століттями була генератором і носієм української національної ідеї й зберегла етнонаціональну окремішність народу, він відстоював тісний зв'язок церкви з процесами формування українського етносу, підтримку національної ідеї і прагнення до власної державності. Глибоко аналізуючи суспільно-політичну ситуацію в Україні, зважаючи на особливості національної психіки українського етносу, митрополит стверджував: в “обсервації нашого національного життя конечно доходить до висновку, що є в душі Українця глибока і сильна воля мати свою державу” [388. С.10].

Присвятивши своє життя і діяльність інтересам українства, митрополит А. Шептицький розробив цільну національно-державну доктрину Греко-католицької церкви. Насамперед відзначимо його Меморандум щодо майбутнього устрою Української держави від 15 серпня 1914 р. після того, як цісарське військо займе території підросійської України. Звертаючись до австрійського уряду, він писав: “Нам треба розв'язати потрійну проблему: військової, правної і церковної організації країни... для того, щоб ці області якнайповніше відторгнути від Росії і надати їм характеру національної території, незалежної від Росії... Для цієї мети слід використати усі придушені Росією традиції України, і настільки міцно відродити їх у свідомості народних мас, щоб жодна політична комбінація не могла б знищити перемоги” [803; 811; 737. С.124-126].

Щодо військової організації на землях України, то митрополит вважав необхідним побудувати її на традиціях запорозького козацтва, створити українське військо з усіма національними зовнішніми ознаками і духом. Це мало сприяти розвитку національного руху у зросійщеному зденаціоналізованому краї. Митрополит вважав за доцільне відродити інститут гетьманства [803; 811; 737. С.124-126]. Він пропонував докорінно знищити російську державну систему, її імперське законодавство, впровадити визнані в Європі австрійські закони з урахуванням особливостей

українського національного менталітету, що відразу залучило б Україну в правовий європейський простір [803; 811; 737. С.124-126].

У справі церковної організації митрополит передбачав насамперед “відділити по змозі найповніше Українську церкву від Російської.., відірвати духовенство від політично-поліційної діяльності на чисто церковний і християнський ґрунт”. Він наголошував, що в Українській державі повинна зберегтися національна церква з її традиційними обрядами, звичаями, які складають духовну цінність народу, позбавлена московських впливів. Таким чином, розроблено досконалий план реорганізації Української православної церкви, який не зачіпав канонічних основ ні Православної, ні Католицької церков, а ставив її в ранг самоуправних, автокефальних церков.

Отже, ще на початку Першої світової війни митрополит А. Шептицький знову озвучив національно-державницькі прагнення поневоленого народу й виклав стратегічний план розбудови майбутньої держави, який мав базуватися на міцному підґрунті: національному війську, європейському правовому полі й українській церкві. Зауважимо, що саме за ці “сепаратні” погляди російсько-окупаційна влада інспірувала наступ на УГКЦ у 1914–1917 рр. В одному із московських архівів виявлено донесення Департаменту поліції від 7 березня 1915 р., в якому зазначалося, що у мазепинському русі за “відторгнення всієї України від Росії... велику роль відігравало за останнє десятиліття уніатське духовенство під керівництвом Митрополита графа Шептицького” [387. С.639]. Державно-соборницькі ідеї митрополита певною мірою реалізувалися з утворенням у листопаді 1918 р. Західно-Української Народної Республіки по Акті злуки УНР і ЗУНР (22 січня 1919 р.). Він особисто брав участь у процесі її утворення і розбудови, був разом з єпископами Г. Хомишином і Й. Коциловським членом Української Національної Ради – представницького органу молоді республіки. Він підтримував український політикум національно-державного спрямування й у міжвоєнний період.

Глава церкви не вірив у “німецький рай” і тому вітав проголошення 30 червня 1941 р. Акту про відновлення незалежної Української держави. У пастирському листі до духовенства і вірних від 1 липня 1941 р. він писав: “Зачалася Нова Епоха в житті Державної Соборної Самостійної України ... Український Нарід мусить в тій історичній хвилі показати, що має досить почуття авторитету, солідності і життєвої сили, щоб заслужити на таке положення серед народів Європи, в яким би міг розвинути усі Богом собі дані сили” [388. С.517]. В іншому пастирському листі від 5 липня того ж року митрополит закликав: “Усі, що почуваються Українцями і хочуть працювати для добра України... нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного большевиками нашого економічного і культурного життя. Тоді в Бозі надія, що на підвалинах солідарності і усильної праці всіх Українців, повстане Соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, але як живий, життєздатний, здоровий, могутній державний організм” [388. С.518]. Як відомо, ці надії глави УГКЦ і всього українського народу не здійснилися: самостійна соборна Україна не вписувалася у геостратегічні плани як Сталіна, так і Гітлера. Німецька окупаційна влада розгорнула широкий наступ на український національний рух, репресуючи його учасників. За цих надзвичайно складних і важких для народу умов німецької окупації, великої війни, митрополит А. Шептицький, будучи хворим, вже на схилі життя опрацював і залишив нащадкам документ, який підсумовував національно-державницьку думку Греко-католицької церкви у середині ХХ ст. Це декрет до духовенства “Ідеал нашого національного життя”, відомий під іншою назвою “Як будувати рідну хату?”, написаний у грудні 1941 р. і стверджений Архієпархіальним Собором 1941 р.

Насамперед він визначив державно-соборне прагнення вірних: “Ідеалом нашого національного життя є наша рідна всенаціональна Хата-Батьківщина” і пророче стверджує: “Боже Провидіння дасть українському

народові виконати його природне право – вибрати собі й установити форму управи своєї Рідної Хати” [388. С.519]. У подальших розділах цієї концептуальної праці викладено, якою повинна бути Українська держава-Батьківщина, – перш за все – економічно могутньою і духовно монолітною, здатною “поборювати відосередні тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищувати межі від зовнішніх ворогів”, а головне, забезпечити “громадянам правдиве і стале щастя”, що сприятиме необхідній умові державотворення – консолідації суспільства від родини й громади до суспільно-політичних спільнот, товариств, об’єднань, кооперативів, профспілок, “зв’язаних сильними зв’язками солідарності” [388. С.520].

Майбутнім будівничим Української держави владика радив глибше аналізувати засади національно-культурного життя, здобути глибокі знання законів його розвитку “і нашому народові, а хоч би тільки вірним передавати потрібні знання і виховувати його в усіх тих громадських чеснотах, від яких залежить вартість цілої громадської праці людини” [388. С.521]. По-сучасному виглядає концепція митрополита А. Шептицького щодо національної еліти і державного проводу України. Він вважав, що лише народ повинен обирати, зокрема “плебісцитами чи референдумами форми влади: монархічну, олігархічну чи демократичну. Кожна з них служить насамперед інтересам народу, “встановляє справедливі закони, непротивні Божому праву і загальному добру і загальному добру, та безсторонне і незалежне судівництво”, забезпечує свободу людини, участь у владних структурах якомога більше громадян. Водночас він проаналізував існуючі державні системи, зокрема, монархічну, республіканську й тоталітарну, попереджаючи “не йти за фальшивими гаслами революції і соціалізму, які ведуть до анархії, неволі, нужди і руїни” [388. С.77].

Вагомою аргументацією митрополит розвінчав радянську тоталітарну систему, “в якій владу має диктатор і партія чи монопартія (Сталін)... вважає себе за компетентну входити в усі найменші подробиці життя одиниць, хоче

все нормувати, все бере в руки і одиницям не залишає ніякої свободи” [388. С.77].

Митрополит А. Шептицький реально оцінював демократичні системи країн Заходу, не приховував їх політичних і економічних вад, зокрема, демагогічний характер декларованих та не завжди реалізованих соціальних обіцянок; але, порівнюючи їх з тоталітарними режимами нацистської Німеччини та більшовицької Росії. Митрополит боровся за єдність українського народу і Українських Церков, які, на жаль, “у релігійному житті поділено, як наш народ”. На його думку, єдність і могутність держави у великій мірі залежали від виховної праці духовенства, від церкви взагалі, які займали важливе місце в системі формування моральних цінностей вірних, їх національної свідомості і державницького мислення. Виокремлено також інші суспільні чинники впливу на формування національно-державницької ідеології українського етносу: міцну родину, громаду, добровільні товариства і спільноти людей. Водночас зауважено, що позитивна їх роль залежить від того, наскільки вони діють вільно, “користуються повною свободою і мають якісь вироблені традиції”. Тому Українська держава повинна вважати їх свободу “найважливішою справою” [387. С.528].

“Піклування про долю України, – відзначав відомий релігієзнавець Анатолій Колодний, – проймало все свідоме життя митрополита Андрея – від Божого поклику стати монахом-василіянином до останнього подиху” [728. С.49]. І з цією думкою важко не погодитися.

Розглянемо участь УГКЦ в процесі утвердження української державності. Характеризуючи значення церкви у новітньому державотворчому процесі в Україні, слід пам’ятати, що соціально-політичні і економічні аспекти суспільного життя останніх десятиліть тісно пов’язувалися з національно-релігійними. Спроба комуністичного режиму протягом 70-ти років усунути церкву з суспільного життя, або ліквідувати

взагалі, як це сталося з українськими національними церквами, виявилася марною. Після проголошення незалежності України вплив церковно-релігійного чинника на суспільство значно посилюється, національно-державницька ідеологія УГКЦ отримала суспільне визнання. Водночас трансформуються церковно-державні відносини, оскільки провідні чинники держави усвідомили, що сучасні політичні, економічні та культурні процеси, як слушно зауважує київський політолог Сергій Здіорук, “не можуть бути вирішені без урахування релігійних рухів і церковних формувань... Україна не зможе ефективно організувати свою безпеку й реалізацію національних інтересів, допоки Українська церква як церква Національна, котра стоїть на сторожі духовності і моральності української нації, не займе належне їй місце” [674. С. 56].

Як уже зазначалося, національно-релігійне життя українського народу в першій половині ХХ ст. зазнало непередбачуваних трансформацій, а фактично нищівної руйнації. Першого удару після жовтневого 1917 р. більшовицького перевороту завдав декрет Леніна від 2 лютого 1918 р. про відокремлення церкви від держави і школи, який був засуджений Помісним собором РПЦ як початок гоніння на церкву. VIII з’їзд більшовиків 1919 р. прийняв рішення про наступ на “релігійні забобони”, а постанови партії і уряду СРСР 1929 р. розгорнули наступ і ліквідацію УАПЦ, масові репресії духовенства. Відновлена за німецької окупації УАПЦ, як і УГКЦ – національні духовні інституції України ліквідувалися як “колаборантські” й ворожі радянському режимові. Незважаючи на лояльність тоталітарній системі, РПЦ теж постійно піддавалася утискам. КПРС як пануюча партія войовничого атеїзму вважала непорушним обов’язком кожного комуніста, діяча партноменклатури брати участь у боротьбі з релігією. І лише після 1985 р. у ході горбачовських реформ політичної влади, звільнення режиму від грубих спотворень і деформацій розпочалися позитивні зміни у церковно-державних стосунках. Найважливішими з них були відродження

українських національних Церков – УГКЦ і УАПЦ, які зробили вагомий внесок у здобуття Україною незалежності [891. С.225-709]. Соціологічні дослідження Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України засвідчили, що напередодні історичного Всенародного референдуму 1 грудня 1991 р. ідею незалежності української держави підтримували 97,4 відсотка греко-католиків, 96,9 відсотків представників УАПЦ [1081. С.161]. “Слід відзначити, – писав голова Державного комітету у справах релігії В. Бондаренко, що УГКЦ з перших днів свого відродження знову стала важливим чинником суспільного розвитку. Відтак захід України як регіон розвиненої культури зіграв велику роль у відродженні і становленні молодій українській держави” [449. 1998. № 7. С.26-27].

Жорстоко переслідувана Греко-католицька церква і в підпіллі продовжувала генерувати українство національно-державницькими ідеями, боролася за цивілізовані церковно-державницькі стосунки. У дискусіях Другого Ватиканського собору 1965 р. щодо “Заяви про релігійну свободу” кардинал Й. Сліпий, владика А. Роборецький та інші греко-католицькі ієрархи внесли низку пропозицій до цього документу. Він регулював стосунки між державою і церквою, зокрема проголошував право особи на свободу релігії й обмеження втручання держави, рішуче засуджував заборону релігії, визнав право батьків виховувати дітей згідно з релігійними переконаннями та ін. [946. С.162-163].

Демократичні процеси, які розпочалися 1991 р. й продовжуються сьогодні в Україні, найбільшою мірою знайшли свій вияв у етнонаціональній та релігійно-церковній сферах. Бурхливе етнонаціональне та релігійне відродження вимагало спрямувати його у правове русло й потребувало розробки відповідних політико-правових засад [1081. С.162-163]. Головні зусилля держави і соціуму скеровувалися на подолання наслідків попередніх режимів, насамперед, стосовно релігії, церкви та віруючих, відновлення релігійних інституцій у необхідних для церковного

життя масштабах. “Прийняття Конституції України – відзначив президент Леонід Кучма у виступі на Всеукраїнському християнському форумі 1997 р. – закріпило високі стандарти в галузі прав людини, що стосуються свободи совісті та віросповідань. За роки незалежності держава довела своє неухильне прагнення до співпраці з церквою, всіляко підтримує служіння, скероване на зміцнення морального здоров’я нації” [449. 1997. № 5-6. С.29].

Долаючи тяжку спадщину минулого, парламент і уряд України у посттоталітарний період намагалися забезпечити правовий статус Церков, не заважали розвитку церковно-релігійного життя. Одним із перших прийнятих незалежно від Москви документів, був Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”. У його основі лежить право людини на свободу совісті і віросповідань, право батьків виховувати своїх дітей у відповідності з власними переконаннями та ставленням до релігії. Держава взяла на себе обов’язки подолання негативних наслідків минулого, створення належних умов для функціонування церкви. Проголошений принцип відділення церкви від держави не відкинув їх тісної співпраці у всіх сферах суспільного життя, вимагаючи співпраці і взаємної відповідальності. Зауважимо, що у ході державного будівництва та у зв’язку з прийняттям Конституції означений закон вдосконалено. Так, у серпні 1996 р. на засіданні Верховної Ради України розглядався законопроект про внесення змін до Закону. До цього, зокрема, зобов’язувала Європейська конвенція прав людини, процес формування і структурування самостійних релігійних організацій, внормування міжконфесійних стосунків та ін. [449. 1998. № 2. С.28-30]. З метою реалізації державної політики у релігійній сфері при Кабінеті міністрів України засновано Державний комітет у справах релігії. Він намагався співпрацювати з релігійними організаціями в Україні, допомагав їм разом з місцевими органами влади вирішити складні майнові питання міжконфесійних відносин, забезпечував виконання відповідних державних законодавчих актів. Таким чином, нова влада

продемонструвала зацікавленість у повноцінному відродженні духовно-релігійного життя в Україні. Вона розраховує, насамперед, на національні українські церкви, зокрема, УГКЦ з її потужною структурою і національно-державницькою ідеологією. Адже історія свідчить, що етнонаціональне відродження і піднесення держави, політичне пробудження народу значною мірою залежить від ідеології і практики церкви. Одним із таких позитивних прикладів стали вибори Президента України 1999 р., коли більшість електорату, насамперед у західному регіоні з його високою релігійністю, не підтримали кандидата від Компартії України.

Національно-державницька ідеологія УГКЦ схвалювалася політичними партіями та громадськими об'єднаннями, які стояли на позиціях державності, насамперед правого, правоцентристського спрямування, а також ОУН. Всупереч твердженням деяких політиків, що ідеологія українських націоналістів нібито заперечує християнський вибір, не ґрунтується на християнських засадах, факти свідчать про протилежне. Ще у маніфесті від грудня 1940 р. ОУН наголошувала, що бореться “за гідність і свободу людини, за право визнавати одверто всі переконання за свободу всіх віросповідань, за повну свободу совісті” [423. 1962. № 1. С.43]. Її провід стверджував: боротьба за національно-політичне визволення України, побудову незалежної соборної держави співпадає з християнською ідеологією, прагненнями УГКЦ, що церква і релігія, на відміну від політики тоталітаризму, – абсолютно необхідні вартості нації і національної держави. ОУН виступала проти відділення церкви від держави, за впровадження релігії в навчальних закладах, визнаючи в Україні лише дві – Греко-католицьку і Українську православну церкви, вважала можливим їх об'єднання і подальше відмежування від Москви [703].

Зрозуміло, що державницька політика УГКЦ, УАПЦ і УПЦ Київського патріархату викликала обурення з боку Компартії України. Її провідник П. Симоненко з цього приводу у статті “Комуністи про церкву та

її роль у житті сучасної України” в травні 1999 р. ствердив, що його партія не сприймає католицизму в будь-якій формі. “Католицький Захід, – зазначав він, – ворожий православному геокультурному просторові”, що існуванню релігії наших предків загрожує католицизм, ще одним джерелом загрози є уніатство, тобто УГКЦ. Лідер комуністів високо оцінював Львівський псевдособор 1946 р., схвалював його рішення про ліквідацію УГКЦ. Компартія виступала за непорушну єдність Православних церков України і Росії, закликала до боротьби з силами, які відривають Українську церкву від Москви, вважаючи своїм союзником Українську Православну церкву Московського Патріархату. Подібні заяви тиражувалися й напередодні візиту Папи Івана Павла II в Україну 2001 р. [573; 459. 2001. № 7-8. С.261; 444. 2001. 28 черв.].

Незважаючи на це, УГКЦ продовжувала вважати формування національно-державницької ідеології важливим напрямом своєї виховної роботи. У зверненні до вірних і громадськості України “Про завдання християнина в сучасному суспільстві” від 12 березня 1999 р. єпископи УГКЦ наголошували: “Нашу державу не врятують наймудріші, найсправедливіші закони чи укази, ринкові реформи чи інші засоби, якщо не буде належного числа громадян, які ті приписи та заходи будуть сумлінно сповнювати” [449. 1999. № 3-4. С.33]. Цим ще раз стверджено суспільну важливість громадянського миру і громадянської відповідальності за зміцнення державності й становлення сучасної української нації.

У ході виборчої кампанії до Верховної Ради 2002 р. Синод єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ оприлюднив для кандидатів у народні депутати і загалом населення наступні суспільні пріоритети церкви:

“1. Добре ім’я держави і, як наслідок, довіра до неї. Добре ім’я – це найбільша цінність, яку батьки можуть передати у спадок своїм дітям. Воно здобувається серйозністю і послідовністю в підході до вирішення життєвих проблем. Добре ім’я держави забезпечує пошану до влади з боку власних

громадян і довіру у спільноті народів. Здобуття і збереження заслуженого доброго імені і довіри повинні стати пріоритетами політики, бо без цього не є можливим тривалий розвиток держави.

2. Цінність життя і гідність людини. Україна стала спадкоємицею системи, яка мала на меті позбавити людину власної гідності і переконати її в безвартісності людського життя, тобто відкинути засаду побудови демократичного суспільства. Щоб посприяти викоріненню цього переконання зі свідомості наших громадян, необхідно юридично захистити життя людини від моменту зачаття до природної смерті.

3. Моральне і фізичне здоров'я нації. З метою збереження здоров'я кожного громадянина, відповідно – всієї нації, держава повинна вжити рішучих заходів щодо припинення масового розповсюдження в країні алкоголю та наркотиків. Окрім того, необхідно так реорганізувати систему охорони здоров'я нашої держави, щоб лікування не допускало корупції і було доступне для всіх верств населення.

4. Категорії мислення. Ми часто говоримо про потребу реформування різних сфер державного життя, не усвідомлюючи при цьому, що фундаментальна реформа можлива тільки після того, як відбудуться зміни у світогляді народу. Стереотипи тоталітарної ідеології – це піщана основа для нашого майбутнього. Розбудовуючи молоду державу, ми повинні орієнтуватися на демократичні засади суспільства. Замало про них говорити: їх необхідно впроваджувати в життя.

5. Ціль держави. На початку XXI ст. запитання “Бути чи не бути Україні?” уже є неактуальним, натомість виникає інше питання – “Якою їй бути?”. А це вимагає конкретної мети, яку мусить поставити собі держава і послідовно до неї прямувати.

6. Освіта. Забезпечення високого рівня знань – недостатня умова для побудови кращого майбутнього в нашій державі. Освіта повинна бути спрямована в таке русло, щоб заохочувати і давати можливість випускникам

навчальних закладів виявляти ініціативу, самостійно шукати гідних шляхів для своєї майбутньої діяльності. Важливо також, щоб навчання і виховання молодого покоління будувалося на здорових моральних засадах, у випадку України – на християнській традиції, яку витворював і зберігав наш народ протягом століть.

7. Культура. Сьогодні нам нав'язують, насамперед через засоби масової інформації, чужинецьку примітивну культуру. Натомість зміст і форми рідної культури, які плекалися століттями, ледве животіють: українська творчість, українська книжка, навіть українська мова не втішаються ані державною, ані народною підтримкою.

8. Українська мова. Політика стосовно державної мови, може, найвиразніше показує слабкість і непослідовність нашої влади. Попри конституційний закон, державна мова не знаходить належного рішучого захисту, що спричиняє велике занепокоєння народу.

9. Держава і церква. Це два могутні партнери в служінні народу. Їхні відносини мають великий вплив на членів церкви і держави як цілісності. У конкретній, дуже складній ситуації це співвідношення вимагає врегулювання з метою чіткого розмежування творчої співпраці та сфери відповідальності” [461. 2002. 21-27 берез.].

У тому ж пастирському посланні Синоду єпископів конкретизовано місію церкви у виборчих компаніях: “Завдання церкви полягає не в тому, щоб указувати на певних осіб чи конкретну партію, не в тому, щоб їх висувати. Її мета – сприяти створенню такої атмосфери, в якій вибори могли б відбуватися нормально, спокійно, чесно, щоб вони були покликані служити спільному добру... Наш християнський обов’язок – допомогти Україні пережити перехідний період з мінімальними втратами й пришвидшити процес утвердження демократії” [958].

Керівництво церкви продемонструвало політичну культуру й під час суспільного обговорення передумов та наслідків польсько-українського

конфлікту на Волині 1942–1943 рр. [958], засудивши ті сили, які намагалися дістати дивіденди на оцінці цієї трагедії обох народів: “Сили назовні і всередині наших народів, прагнучи здобути односторонні вигоди, штучно плекали, а іноді розпалювали взаємну нехоть і упередження. І українці, і поляки мають власний погляд на спільну історію, позначений гірким досвідом кривд, паціфікацій і насильних переселень. Цю історію не можна ні змінити, ні переписати, ані заперечити. Зрештою, цього і не варто робити... Правда полягає в тому, що нас кривдили. Але правда полягає в тому, що ми теж кривдили. Визнання цих двох сторін правди визволить нас... Сподіваємося на підтримку державної влади обох народів, на співпрацю керівників і членів усіх Церков і релігійних організацій. Усіх людей доброї волі, бо йдеться не про вузько конфесійну, а про загальнонародну справу. Такі кроки назустріч уже зробили різні народи Європи, що століттями перебували в незгоді, зокрема французи і німці, німці і поляки, – і вони увінчалися успіхом” [461. 2003. 7 трав.].

Суспільну місію церкви, політичну культуру її керівників неодноразово позитивно оцінювали високі посадовці держави. Власне це також стало аргументом для написання групою авторитетних депутатів Верховної Ради України листа до Івана Павла II з проханням надати патріарший статус УГПЦ: “Ваша Святосте!.. Сьогодні в незалежній Українській державі відбулося чудодійне відродження й оновлення цієї церкви – усіх її ієрархічних структур, освітніх установ, чернечих згромаджень, мирянських об’єднань; осідок Верховного Архієпископа перенісся із Риму на рідну землю. Тут забуяло багате літургійне життя, відбувається нова євангелізація наших співвітчизників, зокрема молоді, прощі до святих місць збирають десятки, а іноді сотні тисяч паломників. Усе це є ознаками того, що Українська Греко-католицька церква є втіленням Бога Живого серед нашого народу, а тому заслуговує на увінчання її патріаршою гідністю” [372]. Його підписало понад 150 народних депутатів,

зокрема Л.Кравчук, І.Плющ, В.Ющенко, Ю.Костенко, Ю.Тимошенко, В.Пинзеник, Б.Тарасюк, С.Гавриш, В.Пустовойтенко, А.Матвієнко, І.Шурма, І.Юхновський, І.Драч, Г.Удовенко, Т.Чорновіл, Л.Танюк, В.Борзов, О.Білорус, О.Гудима.

І, насамкінець, відзначимо ще одну болючу тему політичного життя держави. На жаль, у посткомуністичній Україні християнські партії мали спорадичні зв'язки з церквою. Більшість із них, що були найчастіше покликані до життя їх лідерами, усвідомлювали привабливість християнських ідей лише сподіваючись на церковну підтримку у виборчих процесах. Тому лідери УГКЦ намагалися не солідаризуватися з більшістю радикальних політиків. Недостатньою, на нашу думку, є присутність священиків у місцевих радах народних депутатів. Дієвішою могла бути фінансово-господарська і виробнича активність церковних структур, їх моральний вплив на керівників державної влади і бізнесу.

5.5. Соціальна політика церкви: історичний досвід, проблеми і перспективи

“Я молюся найбільше – працею”, – зізнався якось православний ієрарх Іван Огієнко (у 30-і роки тісно співпрацював із греко-католицьким видавництвом і друкарнею у Жовкві). Так “молилися тисячі православних і греко-католиків – кращих синів і дочок, аби наблизити справдження відвічної національної мети [771. С.139-140].

І справді, в центрі уваги національних церков завжди була людина з її життєвими проблемами, соціальними негараздами. Ці аспекти прослідковуються у кожній з книг Біблії; проповіді Христа та його послідовників торкаються всіх сторін людського життя: багатства і убогості, жертвовної праці й справедливості, добра і зла. “Релігійні світогляд і практика, – зауважують О.Реєнт і О.Лисенко, – активно впливають на соціально-економічні, етнічні, політичні, культурні процеси, причому не

лише опосередковано, а й безпосередньо, через носіїв християнської ідеї – суттєво змінювати розвиток суспільства, визначати напрями його еволюції на майбутнє” [927. С.10].

Тому з розвитком людського суспільства, капіталізацію виробництва соціальні проблеми постійно ускладнювали. З поглибленням різниці між багатими й бідними, містом і селом, з посиленням національних факторів виникали протиріччя, напруженість між спільнотами та суспільними верствами. Тож не дивно, що ієрархи церкви, класики її соціальної науки задовго до К.Маркса і Ф.Енгельса на релігійних засадах створили вчення з соціальних проблем. Фундатори комуністичної ідеології К.Маркс і Ф.Енгельс та їх послідовники В.Ленін і Й.Сталін проголосили авантюрний шлях вирішення проблем – поділ суспільства на ворожі класи та їх боротьба, безпідставне очікування пролетарської революції в усьому світі [760].

Для розв’язання складних соціально-політичних проблем, які загострилися в епоху індустріальних революцій у Європі та на зламі ХІХ–ХХ століть, церква проголосила інші шляхи, які викладалися Апостольським престолом. Наприкінці ХІХ ст. у офіційно-моральному вченні Вселенської церкви з’явилися перші соціальні енцикліки Папи Лева ХІІІ, в яких давалася відповідь на болючі соціальні, політичні та економічні проблеми часу. 1891 р. створено велику соціальну Хартію церкви “Нові речі”, в якій засуджено комунізм. Енцикліка проголошувала, що лише на засадах справедливості, правди, свободи і любові можливе вирішення складних соціальних проблем. Зауважмо, що зазначена ця та ще п’ять соціальних енциклік Папи Лева ХІІІ були своєчасно перекладені та опубліковані у Львові серед декретів Провінційного Собору 1891 р. й допомогли ієрархам УГКЦ в їх діяльності в Галичині та Буковині.

У добу грандіозних воєнних і соціально-політичних катаклізмів ХХ ст. Апостольський престол знову неодноразово відгукувався енцикліками з соціальних проблем. Папське соціальне вчення розвинув Глава УГКЦ

митрополит Андрей Шептицький. Серед папських енциклік цієї тематики слід відзначити “*Pasem in terris*” Івана XXIII, у якій роз’яснюються важливі аспекти церковного вчення – щодо стосунків між державами, людиною і політичною спільнотою, пріоритет прав людини і особи взагалі. Важливим документом церкви з цієї проблеми є також Конституція Другого Ватиканського Собору 1965 р. “Радість і надія”, що вперше звернена до всіх людей світу. Свідченням уваги церкви до соціальних проблем є відомий лист папи Павла VI з нагоди вісімдесятиліття енцикліки “Нові речі”, у якому викладено ставлення до урбанізації, проблем молоді і жінки в суспільстві, екології, засобів масової інформації та інших.

Особливе місце у визначенні соціальної доктрини церкви на рубежі ХХ–ХХІ ст. займала діяльність Папи Івана Павла II, який відвідав десятки країн, ознайомився із соціальними проблемами багатьох народів, мільйонів вірних. Результатом знання проблеми, ситуації в світі є папські ювілейні енцикліки – “Соціальне вчення церкви з великого й пекучого питання ХХ століття”. Вони стали об’єктом вивчення ООН, науковців планети. Відзначимо наукову конференцію у Львові в червні 1992 р. “церква і соціальні проблеми” (Енцикліка “Сотий рік”) за участю наукових та релігійних установ і навчальних закладів України і зарубіжжя, яка стала етапною подією в становленні соціальної науки УГКЦ. Конференцію привітали президент України Леонід Кравчук та Папа Іван Павло II, схваливши “ініціативу, яка насвітлює основні принципи соціальної науки церкви”, а також висловивши надію на “жертвенне старання для піднесення людства його розвитку і солідарності згідно з християнськими засадами” [1058. С.13]. Соціально-гуманітарна діяльність церкви, зокрема УГКЦ після її відродження у незалежній Україні, набирає все більшого розмаху й ваги, цілком відповідаючи традиціям Вселенської церкви.

Проаналізуємо внесок митрополита А.Шептицького в теорію і практику соціального служіння церкві. Як відомо, А. Шептицький був

послідовним теоретиком і практиком утвердження християнської соціально-економічної політики церкви. Ще будучи єпископом станіславівським він ствердив вплив християнської ідеології на українську соціально-економічну думку, про що свідчить одне з перших його пастирських послань до вірних єпархії “Християнська робота” від 2 серпня 1899 р. У цій праці А.Шептицький виклав основи християнського суспільного життя і визначив шляхи участі мирян у вирішенні низки нагальних соціальних проблем. Насамперед він зауважував, що на перше місце своєї діяльності як ієрарх УГКЦ ставить піклування про щастя, добробут, просвіту, здоров’я народу та інтереси спільноти, прагнення “понести Вам не лиш слово Боже, але всі сили життя мого, я, брата дорогі, надівсе рад би бачити ту лиху сторону в вашім житю яко полагоджену” [387. С.1-2]. Єпископ повчав віруючих: наука Христа “вчить праці, оццадності та взаємної допомоги”, закликав “триматися своєїземлиці ... Лучитися разом, заводіть по ваших селах крамниці християнські, шпихліри громадські і всякі інші пожиточні установи. У нас, священників, знайдете завсігди не лише пораду, але, о скільки оно буде в наших силах, також і поміч”. Він також відстоював право приватної власності, насамперед на землю, вважаючи, що “тільки той народ є багатим і сильним, у якому всі або майже всі є заможні”. Враховуючи матеріальну нерівність у суспільстві, він нагадував багатим, що маєтки свої посідають від Бога, закликав не цінувати “маєтку висше над Бога, над совість”, допомагати бідним. Насамкінець молодий єпископ (йому було тоді 34 роки) радив: “Любіть все своє, свого тримайтеся і про своє дбайте, але стережіться ненависти, бо ненависть це чувство нехристиянське. Стережіться і між собою ненависти і роздору, злишньої партійности, скупляймо свої сили, бо сили розділені завсігди суть слабими” [387. С.4-6].

Найповніше використані засади папської енцикліки “Нові речі” у пастирському посланні митрополита А.Шептицького від 21 травня 1904 р. “О квестії соціальной”, яке стало визначним документом в історії

української суспільно-економічної думки, етапною працею в розвитку християнсько-економічного вчення церкви. У ній проаналізовано суть соціального питання і християнські принципи його вирішення, загалом соціальну доктрину церкви, піддано гострій критиці соціалістичну і комуністичну теорію з соціально-економічних питань. Проаналізувавши соціально-економічні катаклізми у світі, насамперед у Європі, Андрей Шептицький наголосив: демократичний рух, який “в цілій Європі під стяг оборони убогих і скривджених покликує всіх благородних”, цілком співпадає з соціальним вченням церкви. “Доктрина Христа ..., – писав він, – довгі століття працює над знесенням неволі, пропагує поняття справедливості, рівності людей перед Божим і людським правом” [387. С.138]. Економічна ситуація у світі, зауважував митрополит, складна, капіталістичні монополії ведуть боротьбу за більший вплив, зростає майнова нерівність, особливо важке становище населення краю. У цій ситуації церква виступала для розв’язання соціальних проблем на засадах “віри і етики Христової”, які, на думку автора, здатні “принести світові мир”. У розділі “Наші обов’язки” він декларує чітку програму діяльності греко-католицького священства щодо вирішення соціальних проблем вірних: “Мусимо працювати над поліпшенням їх долі, над поправою їх матеріального добробуту ... Мусимо старатися підносити вартість їх праці, шукати для них нових способів заробкування, організувати правну поміч супротив можливих надужить оподаткування, усильно працювати над піднесенням їх господарки домашньої і рільної. Мусимо учити їх на цілій лінії праці і ощадности, надавати їй напрям як найкорисніший для правдивого поступу економічного. Мусимо боронити їх перед визиском торгівлі і по можливості шукати збиту для продуктів їх праці” [387. С.141].

У вказаному посланні А.Шептицький попереджав, що у деяких питаннях доктрина соціалістична збігається з церковною й тому служить оманною для народу. Водночас критикувалися соціалісти, які не визнавали

право людини на власність, бо “хотіли би відібрати і замінити на спільну власність все, що було набуто чи то легальним спадком, чи працею рук, чи працею інтелектуальною, чи вкінці ощадністю”. Для цього вони “підбурюють убогих проти багатих і ставляють принцип, що треба знести всяке приватне посіданє, установити вспільну власність, а заряд її віддати представителям громад, або начальникам держави”, й таким чином “наміряють дійти до абсолютної рівності економічної і суспільної всіх людей через знесення приватної власності”. Митрополит прозорливо називає комуністичну теорію утопічною, бо вона зробила працюючу людину “невольником суспільності, котрий не має права з своєї праці який-небудь хосен відносин, єсть змушений працювати на саме лиш утриманне” [387.С.147]. Піддано також гострій критиці соціалістичну доктрину, яка проголошувала “владу держави над родиною” і особою, тоді як держава “повинна лише опікуватися правами одиниць”.

На противагу соціалістичній митрополит А.Шептицький виклав соціальну програму церкви, яка охоплювала всі сторони соціально-економічного життя й базувалася на християнських засадах. Однією з головних умов вирішення вказаних проблем він визначив не класову боротьбу, яку інспірують марксисты, а необхідність усунути “братню борбу верств суспільних” й слідувати закону Божому, який “людей єднає, адже “люди всі суть собі братами, природно мають жити не в борбі, але в згоді і любові ... Капітал і праця не стоять в суцній і природній суперечности”. Митрополит відкинув марксову економічну теорію, за якою праця є товаром. Він вважав фальшивими твердження, яке ”уважає працю за товар, котрої вартість означає пропорція попиту і продажі. Після тої теорії, – зауважує А.Шептицький, – справедливою єсть кожна платня, в котрій робітник може досягнути ... Та теорія служила системі капіталістичній і віддавала робітників фабричних у цілковиту неволю”. Митрополит вважав конче необхідним контракт про працю, що ґрунтувався би на

справедливості між робітником і працедавцем, гідною заробітною платнею, піклуванням про духовні потреби працівника. Заборонялося віруючим безоплатно працювати на священика, навіть добровільно. Він звернув увагу на необхідність справедливих світських законів, розпоряджень місцевих органів влади; наголошує на совість, як обов'язковий елемент на рівні з любов'ю до ближнього і моральністю у системі державного і міського управління. Звертаючись до кліру, митрополит А.Шептицький закликав брати на себе ініціативу у справі “церковної акції суспільної” і зауважував, що “до впровадження акції суспільної потреби нам солідарности, ревности науки і великої розваги ... під прапор християнсько-суспільної акції зібрати передовсім вірних християн”; крім того, закликав “передовсім, самим познакомитися з тою справою, і з літературою, щодо неї відноситься”. Водночас він застерігав, що соціально-економічні проблеми не можуть бути предметом проповідей, а “тереном нашого апостолювання поза проповідями”, й дозволяв священикам брати участь у громадському і політичному житті. Більше того, підкреслив важливість праці у сфері економіки. “Священик, що навіть на жаданє парахіян не хоче утворити читальні, склепику, шпихліра громадського і прочих, і всім подібним установам єсть противний, не відповідає своєму становиську”. У заключній частині митрополит зауважив, що, зважаючи на актуальність проблеми, має намір повернутися до удосконалення соціальної доктрини церкви, що й підтвердив у подальшій діяльності [387. С.167-176].

Наукова праця А.Шептицького, а саме так можна кваліфікувати пастирське послання митрополита “О Квестії Соціальной”, набула широкого розголосу в регіоні та за його межами. Поряд із схвальними відгуками, окремі його твердження піддавалися критиці. Грунтовний аналіз послання зробив Іван Франко. Він відзначив позитивним прагнення автора говорити з народом на складні теми соціального вчення, економічної теорії, глибоке знання життя народу, його пекучі проблеми. Водночас, будучи деякий час

прихильником марксистської економічної теорії, Каменяр критикував твердження про причини загострення соціального питання, поставив під сумнів думку про приватну власність як вічну категорію. "Приватна власність землі, – писав І.Франко, – є тільки юридичною фікцією, а дійсним власником землі є зовсім не той, хто записаний у ґрунтових книгах", дійсними власниками він вважав державу, місцевий та інтернаціональний капітал.

Розвитку соціально-економічної думки в Україні на зламі ХІХ і ХХ ст. сприяв взаємовплив світських і християнських доктрин. Соціальна спрямованість церкви, практична діяльність ієрархів і священництва давала позитивні наслідки. Втім, крім митрополита А.Шептицького ці проблеми піднімали у своїх працях й інші церковні діячі. Зокрема, на полеміку І.Франка з А.Шептицьким відгукнувся відомий теолог і філософ Гавриїл Костельник (1886–1946) науковою працею "Границі демократизму", у якій розглянув аспекти рівності людей соціалізації майна, громадських свобод, взаємин держави і церкви. Він обстоював думку, що приватна і суспільна власність взаємно доповнюються й мають право на існування. Більше того, він вважав можливим втручання держави у сферу власності, її обмеження і проведення земельних реформ. "Де, отже, переважаюча частина населення є нуждарями, там суспільний порядок відступив від природного призначення землі зі згляду на піддержку людського життя" [731; 709]. Таким чином, Г.Костельник, враховував реалії часу й радикальні зміни в суспільстві після першої світової війни.

Керуючись соціальною доктриною церкви, патріотичне греко-католицьке священство під проводом митрополичої Консисторії зробило багато корисного для вирішення соціально-економічних проблем та інтеграції суспільства у повоєнну європейську систему. Соціальна концепція УГКЦ на засадах християнської моралі, етики, справедливості спричиняла до консолідацію національних сил, розвиток українського господарського і

культурного життя в краї. Тон у реалізації соціальної доктрини церкви задавав митрополит Андрей Шептицький. Серед ста його пастирських листів до духовенства і вірних значна частина присвячена соціальним проблемам. 1935р. знаний державно-політичний діяч ЗУНР Лонгин Цегельський (1875–1950) з цієї нагоди відзначав послання “не лише чисто релігійного та морального змісту, але й суспільного та патріотичного”, власне, “про соціальні питання та соціалізм, про єдність в житті церковнім і народнім, про вибори до парламенту, про політичне вбивство з точки зору заповідей Божих, про небезпеку російської схизматичної агітації серед нашого народу, про обов’язки вірних на випадок війни та російської інвазії, про потребу віри в Божу поміч для народу, що втратив боротьбу за волю-свободу, про шкідливість комунізму і т.д.” [1055. С.21]. Дбаючи про соціально-економічний розвиток краю, без якого неможливе вирішення будь-яких соціальних питань, митрополит з перших днів своєї діяльності підтримував зв’язки з політичними, культурно-освітніми та економічними осередками українського національного життя в Галичині, “брав діяльну участь у заснуванні “Земельного банку гіпотечного”, – відзначав о.Кость Панас, – сприяв парцеляції великих земельних володінь серед селян і піклувався про розвиток сільськогосподарської науки. Для сільськогосподарської школи він подарував товариству “Просвіта” великі господарські садиби в Коршові і Милованю, а у Львові заснував Народну Лічницю” [870. С.132-133]. Завдяки піклуванню митрополита на Прикарпатті бурхливо розвивалися українські фінансово-господарські структури – “Ревізійний Союз Українських Кооперативів”, товариства “Сільський господар”, “Маслосоюз”, “Народна Торговля”, “Дністер”, приватна торгівля у селах і містах, що поліпшувала умови життя західних українців [686. С.103-119, 250-266]. Попри перешкоди польської влади, самовіддана діяльність А.Шептицького продовжувалася аж до осені 1939 р.

Церква намагалася дотримуватися соціальної політики й у роки Другої світової війни, коли митрополія опинилася в умовах радянської, угорської та німецької окупацій. Як уже відзначалося, у розумінні А. Шептицького церква як вчитель моральності й віри є інтегрованою в суспільство і тому не може стояти осторонь соціальних проблем. Зокрема, й тоді, коли в результаті змови Гітлера і Сталіна об'єднаними силами вермахту і Червоної армії у вересні 1939 р. Польща була розгромлена і поділена, а більшість західноукраїнських земель відійшли до СРСР (Надсяння, Холмщину, Лемківщину “подаровано” А.Гітлеру) [772a]. Отже війна та окупація спонукали митрополита А.Шептицького знову звернутися до невідкладних соціальних проблем і шукати шляхів їх вирішення”.

У період “радянізації” нових земель 1939-1941рр., руйнування попередньої суспільно-політичної та економічної системи, влада ще не наважувалася на ліквідацію УГКЦ, враховуючи непевність міжнародної ситуації, популярність митрополита А.Шептицького, внутрішню силу церкви та її вплив на мешканців краю. Але активною політикою націоналізації, секуляризації та антиклерикалізму релігія систематично і наполегливо усувалася з суспільного життя. Новий режим намагався підірвати вплив УГКЦ шляхом широкомасштабних обмежень і утисків, тотальної атеїстичної пропаганди. Існують свідчення, що вже 1941р. Москва планувала насильно приєднати її до Руської православної церкви. Ці заходи спричинили у суспільстві падіння моральності, зростання пияцтва, послаблення основ християнської сім'ї, яка за словами митрополита, опинилася перед загрозою самих своїх підвалин, відтак до загострення соціальних проблем. Враховуючи складну ситуацію й жорстокість режиму, митрополит протиставив системі політичну нейтральність й зосередив головні зусилля церкви у соціальній сфері. Власне опір УГКЦ атеїстичному соціальному ладу здійснювався саме на цьому важливому для українського суспільства фронті.

Соціальна спрямованість діяльності УГКЦ в нових умовах задекларована у документах скликаного митрополитом єпархіального Собору у травні 1940р. Центральною ланкою здійснення церковної доктрини А.Шептицький вважав греко-католицьких священників. Він вчив, “щоб церква не тільки жила і працювала, але й нормувала відносини між людьми”, вимагав від кліру широко охоплювати потреби вірних, підтримувати тісні контакти з парафіянами, наголошував, що соціальні потреби народу повинні завжди бути дороговказом соціальної душпастирської праці [404]. Соціальні питання перебували у центрі уваги декрету Собору “Про конфесію універсальної віри”, який заохочував активізацію душпастирської праці [404]. Як бачимо, у 40-і роки митрополит А.Шептицький сміливо втручався у вирішення соціальних проблем, неодноразово звертався з листами до органів німецької і радянської влади, твердо відстоюючи права простих краян-українців, євреїв, поляків. У період німецької окупації за участю церкви створено мережу дитячих садків, захоронок, організовано опіку військовополонених, засновано комітет допомоги придніпрцям, відновлено діяльність Народної лікарни ім. митрополита Андрея Шептицького і релігійних часописів [1058. С.16].

А тепер проаналізуємо соціальні проблеми енцикліки “Сотий рік” щодо сучасного життя. З проголошенням незалежності України й виходом УГКЦ з підпілля, поряд з позитивними процесами національного і релігійного відродження суспільство, внаслідок багатьох об’єктивних і суб’єктивних чинників, переживає нелегкі часи. Не сталося очікуваного радикального поліпшення економічного і духовного життя, більше того, зросло безробіття, упав життєвий рівень молоді, пенсіонерів, працівників бюджетної сфери. У цей період загострення соціально-економічної кризи збільшується загал прихильників ідеї про активнішу духовну і соціальну діяльність церкви, місія якої спрямована на духовне вдосконалення суспільства, невід’ємна від національних прагнень українського народу і

турбот про кожну людину. Програмою Греко-католицької церкви нової доби стала енцикліка Папи Івана Павла II "Сотий рік", видана з нагоди ювілею послання Папи Лева XIII 1991 р. Вона проголошувала основні аспекти соціальної доктрини Вселенської церкви у новітню епоху. Саме їй була присвячена спеціальна міжнародна конференція у Львові в червні 1992 р. за участю провідних українських вчених і діячів УГКЦ. У привітанні учасників конференції Глава церкви Блаженнійший Мирослав Іван кардинал Любачівський відзначив величезну роль енцикліки "Нові речі", яка, за його думкою, започаткувала фундаментальні "науки церкви про соціальне, робітниче і економічне питання". Він підкреслив непересічне значення енцикліки Папи Івана Павла II, яка підсумувала здобутки столітньої боротьби церкви в обороні прав і гідності людини на християнських засадах від наступу різних режимів, насамперед комунізму і соціалізму, в сінях якого опинилася Україна з важкими і трагічними наслідками для її народу і вірних Греко-католицької церкви. Він висловив почуття радості, що саме у Сотий рік "здійснилася перемога правди над людським невіжеством" та надію на те, що "наша Конференція є для відзначення справжньої, здорової соціальної науки, науки про людину, науки про людину і працю, науки про соціальну справедливість, про справжню культуру і твори людини для її кращого життя і гідності у мирі і справедливості" [473. 1941. 13 лип., 2-3 лист.; 447. 1941. 10 лип., 19, 30 верес., 1943. 21-22 берез.].

Енцикліка "Сотий рік", як і перша програмна Енцикліка Папи Івана Павла II "Спаситель Людини", головним об'єктом соціальної доктрини церкви визнав людину, її велич. Саме на понятті особи, яка перевищує увесь матеріальний світ, Папа будує соціальне вчення. Він підтверджує декларацію Другого Ватиканського собору: "Все, що існує на землі, треба скерувати до людини, як до свого центру й завершення". Непохитна позиція церкви у цьому питанні певною мірою відбилася на правозахисному русі, діяльності Організації Об'єднаних Націй. Таким чином, церква відкидає як

несумісні в нашу епоху постулати комуністичної ідеології, за якими людина – лише частина певної спільноти, – повинна служити інструментом політики держави, її гвинтиком.

Енцикліка проголосила працю покликанням кожної особи, оскільки саме праця творить основний вимір існування людини на землі. Стверджено й право на справедливу заробітну плату. У зв'язку з цим важливе місце займало зауваження щодо права робітництва на профспілки та інші організації. Порушення прав людини на справедливу зарплату названо “диким капіталізмом”. Предметом особливого піклування, наголошує енцикліка, є свобода людини, яка нерозривно пов'язана з приватною власністю – основою автономії і розвитку людської особи. Без неї людина стає цілком залежною від суспільства, держави, чого й прагнула комуністична система шляхами тотальної націоналізації засобів виробництва, колективізації сільського господарства, перетворюючи селянина в кріпака. Лев XIII і Іван Павло II засудили один із основних законів марксизму-ленінізму – боротьбу класів, насильницькі революції та війни. Енцикліка підкреслила: суспільство і держава повинні забезпечити свободу і непорушну гідність людської особи, гарантувати їй відповідний розвиток, стимулювати участь у економічному, політичному і культурному житті, сприяти самореалізації нею своїх здібностей і прагнень. Відтак церква вважала своєю турботою сприяти побудові суспільства, гідного людини.

З відновленням незалежності України і відродженням Греко-католицької церкви в нашому суспільстві склалася нова ситуація. Після довголітнього перебування українських земель на становищі напівколонії в тоталітарній радянській системі розгорнуто процес формування повнокровного українського макросоціуму на національній основі з власною соціальною структурою, інституціями й самостійного вирішення соціальних проблем народу. Однак він виявився дуже складним і болісним.

Реалізація могутніх суспільних потенцій українського народу, реформи на шляху України від тоталітарного режиму до правового демократичного громадянського суспільства, до країни розвиненої ринкової економіки гальмували рештками старих інституцій та ідей, відсутністю чітких соціальних, політичних та економічних орієнтирів. У процесі відродження новітньої української державності ще недостатньо враховували потужний вплив духовних аспектів, моральних чинників, які склали основу християнської релігії і є одним із головних напрямків діяльності церкви. Між тим, у період економічної кризи початку 90-х рр., падіння життєвого рівня народу, зниження моральності, байдужість певної частини суспільства до національно-державницьких прагнень як ніколи потребували використання ідеологічних і релігійних чинників.

Саме тому відроджена Греко-католицька церква живе проблемами народу, впроваджує у життя свою соціальну доктрину в нових політичних умовах. "церква розвинула свою власну суспільну науку, – наголошує о.Іван Шевців, – яка є нічим іншим, як тільки кодифікацією і пристосуванням до питань часу вічних принципів права і Євангелії, щоб люди знали, як поступати у всіх пунктах, де соціальне життя входить у контакт – зустрічається з мораллю. І саме тому, а не з мотивів економічних або політичних, церква засудила всі системи, що йдуть у контрасті з цими моральними принципами" [1077а. С.41].

Слід відзначити, що керівництво України розуміло: чимало вагомих проблем у ході розбудови української державності неможливо вирішити без участі церкви, яка поширювала вплив на українське суспільство. Як вже зазначалося, ядром соціальної доктрини УГКЦ є прагнення до гармонії індивідуальних і суспільних інтересів, що співпадає з концепцією відновленої держави. Тож Християнська концепція соціального устрою суспільства на принципах духовної сутності людини має стати надійним дороговказом самовдосконалення людини та українського демократичного

суспільства у ХХІ ст. А для цього, на нашу думку, потребує координації соціальна політика всіх церковних структур у поліконфесійному просторі сучасної України.

5.6. Роль священнослужителів у морально-етичному та національно-патріотичному вихованні. Духовна опіка Збройних Сил.

Історичний шлях Української греко-католицької церкви, розглянутий у попередніх розділах, переконливо свідчить про її великі заслуги у становленні та розвитку української національної ідеї, виробленні державницької ідеології, консолідації національно-патріотичних сил. “Як ідеологія і практика релігійного життя в Західній Україні ХХ ст., – слушно відзначав О. Красівський, – греко-католицизм повністю об’єднується із загальноукраїнським національно-визвольним рухом і відіграє важливу роль у культурно-національному житті народу, розвитку українського християнства”[739. С.224-225]. Саме греко-католицьке духовенство стало натхненником національного відродження західноукраїнського регіону, провідним носієм ідеї української державності. Завдяки активній широкомасштабній діяльності ієрархів і всього духовенства, УГКЦ протягом довгих років бездержавності була духовною опорою поневоленого народу форпостом боротьби проти польської колонізації та московської русифікації [739. С.225].

Релігійний чинник взагалі мав визначальну роль у формуванні української нації, збереженні її етнокультурних традицій. На цьому наголошували вітчизняні історики, зокрема М. Грушевський, І. Крип’якевич, В. Липинський, ієрархи церкви А. Шептицький, Й. Сліпий та ін. [951]. Особливо був він важливий в умовах бездержавності. Отже, духовенство було чи не єдиним незалежним представником українства і таким чином, носієм українських національних ідей.

Як уже зазначалося, Греко-католицька церква займала провідне місце у процесі національного відродження в Галичині у середині XIX ст., брала активну участь у морально-етичному і національно-патріотичному вихованні народу, що вилилося у потужне піднесення визвольного руху в першій половині XX ст. [685. С. 338-442]. Більш як 400-літній досвід її життєдіяльності переконливо засвідчив великі напрацювання у сфері виховання українського народу, авторитет серед віруючих мас. “Саме Українська греко-католицька церква протягом довгих століть, – відзначали О. П. Реєнт і О. П. Лисенко, – відіграла роль генератора національної свідомості” [927. С.13].

Слід зауважити, що позитивним напрацюванням церкви у галузі морально-етичного і національно-патріотичного виховання сприяло геополітичне становище України, насамперед її духовне тяжіння до Заходу, здобутків європейської культури, скріплене Берестейською унією. Саме таким шляхом, за висловом львівського науковця Олега Гриніва, “була знайдена найоптимальніша форма поєднати Українську Православну церкву з великими здобутками західної Католицької церкви” [610. С.156]. Водночас УГКЦ у сфері етнонаціонального розвитку українства зберегла окремішність як свою, так і українського етносу. “Як національна церква, вона... запобігла деформаціям національної психіки українського народу, що йшли від московської царславної церкви, – продовжує О. Гринів. – Нинішні процеси державотворення – найяскравіше підтвердження ролі УГКЦ у житті українського народу як поборниці його національних прав” [610. С.157].

Вагомий вклад у розробку теорії і практику виховної діяльності УГКЦ вніс митрополит Андрей Шептицький. Він постійно тримав у центрі уваги проблеми морально-етичного і національно-патріотичного виховання вірних, присвятив їм багато місця у 150 пастирських листах, посланнях, наукових працях, які містять надзвичайно корисні й актуальні сьогодні

повчання і поради. В одному з таких документів – декреті Архієпархіяльного Собору 1942 р., відзначаючи історичну роль УГКЦ у етнонаціональному розвитку українського народу від Берестейської унії, він писав: “Ми, що зберегли передання української ієрархії XVI ст., стверджуємо, що її рішення принесло нашому народові і церкві необмеження добра. Через злуку із Вселенською церквою і західною культурою ми знайшли силу зберегти наш народ і наші традиції від противників, що нам їх відбирали” [389. С.97].

Митрополит постійно відзначав важливість виховання патріотичних почуттів у народі, звертався до прикладів вітчизняної історії, вірного служіння інтересам народу. 5 листопада 1911 р. у промові на могилі отця Маркіяна Шашкевича у Львові, відзначаючи великі заслуги славного подвижника українського національного відродження, він виклав концепцію та завдання церкви щодо виховання патріотизму. “Зворот Маркіяна до народу став для Галицької Руси, а передусім для нашого духовенства, могутим голосом, на який днесь єще дроз зворушення переходить по тілі: в Народ. Днесьєще, з віддалення більше чим 60-ти літ і з кожним днем все більше, то слово стає ся прапором Руского духовенства – йти в народ, щоб його підносити, просвічати, боронити, щоб єго спасати, щоб за нього вмирати – се наш ідеал... В Рускім патріотизмі Галичан мало поняття державности, династичности, мало історичних традицій, але за те на цілій лінії вибитне, характеристичне, елементарне стремління: в Народ. Всі маємо то поняття, що люд – се наша сила; що праця для него – се наша задача; що єго добро – се наша будучність” [387. С.597]. У зверненні до духовенства і вірних від 5 липня 1941 р. з нагоди проголошення у Львові Акту про незалежність України, митрополит Андрей Шептицький закликав українців виявити патріотизм і активно включитися у відбудову власної держави: “Усі, що почуваються Українцями і хотять працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і

згоді над відбудовою так дуже знищеного більшовиками нашого економічного, просвітнього і культурного життя” [805; 995; 996; 998].

Варто відзначити, що високий авторитет і великі заслуги церкви отримали заслужене визнання у світі. У промові з нагоди Синоду єпископів УГКЦ у Ватикані 1995 р. Папа Іван Павло II гідно оцінював героїчний шлях церкви, яка протягом чотирьох століть зберегла непорушну етнодуховну ідентичність народу. “Непорозуміння їх не знеохотили, переслідування їх не зламали, гноблення їх не пригнітило, – говорив папа про духовенство і вірних УГКЦ, – навпаки, кров тих, які зуміли віддати своє життя за Євангеліє, стало життєдайним натхненням, що змогло дати оновлену життєздатність церковній структурі” [705. С.28]. З великим задоволенням папа Іван Павло II відзначав відновлення української державності і відродження церкви. “Греко-католицька церква в Україні, – говорив він, – знову вільно дихає повітрям свободи, повністю віднаходячи властиву їй активну роль у церкві та в історії... У такій перспективі Українська греко-католицька церква покликана дати власну багату спадщину віри, молитви і свідчення, яка дозріла протягом сторіч” [705. С.29].

Практичний досвід Греко-католицької церкви у сфері виховання національно свідомих патріотів охоплює широкий діапазон форм і методів діяльності. В їх основі лежать пріоритетні напрямки, зокрема тісний органічний зв’язок релігійних ідей із визначальними цінностями нації, у захисті яких гуртувався український етнос, утверджувалася національна свідомість. Саме УГКЦ серед інших конфесій найбільше відповідала концепції В’ячеслава Липинського, який у праці “Релігія і церква в історії України” зокрема писав, що “Україні потрібна релігія і церква, яка найкраще навчить своїх вірних в їх світській боротьбі за українську державу, виконувати вічні і загальнолюдські закони творчої громадської моралі” [769. С.123].

Тому виховання патріотизму вірних на християнських засадах завжди було одним із пріоритетів душпастирської діяльності церкви. “Бог сотворив людину і родину, – писав у своєму “Звіщанні” Патріарх УГКЦ Йосиф Сліпий. – Він є творцем також роду, племені і нації. Любов і прив’язання, якими зв’язана кожна чесна людська істота з своєю родиною, належаться також її народові і нації. Патріотизм і дбання про добро своєї нації вважались все за Богом дані обов’язки” [436. 1990. 18 серп.]. Слід зазначити, що концепція патріотизму українського народу, викладена у документах УГКЦ, посланнях її ієрархів, не має нічого спільного з урапатріотизмом, або із націоналістичними збоченнями нацистського типу та антидемократичними проявами у ранніх документах ОУН. Митрополит Андрей Шептицький завжди наголошував, що патріотизм, любов до своєї Батьківщини і свого народу, не виключають, а навпаки, передбачають пошану до інших народів. Саме таке сталося в 30-х роках у Німеччині, де під патріотичними гаслами виросла расова теорія Гітлера й концепція “Німеччина – понад усе!” На це звернули увагу релігієзнавці А. Колодний і П. Яроцький. “Заперечуючи політичний і релігійний націоналізм, – пишуть вони, – УГКЦ, як запевняється в соборному документі, стоїть на тому, що “любов до Бога – це ознака християнства”. Громадяни мають стояти на захисті інтересів своєї Батьківщини – України” [683. С.624]. Християнська мораль і визначальні засади церкви зобов’язують вірних поважати інші нації й народи. Це особливо важливо для України – поліетнічної та поліконфесійної країни.

Національна свідомість людини є духовною базою патріотизму, а найвищим ідеалом держави визначається консолідація суспільства навколо національної ідеї. Формування національної ідеї й національної свідомості активно розгорнулося в західному регіоні України в середині XIX ст. Саме тоді за активною участю УГКЦ в українському суспільстві актуалізувалася проблема національної свідомості. Її будителями були представники

“Руської трійці”, а серед наддніпрянців підносився геній Тараса Шевченка. Потужним чинником виховання національної свідомості була їх орієнтація на традиції вітчизняної історії, цінності української національної ідеї та національної культури. Національна свідомість українства базувалася на культурно-історичних напрацюваннях етносу, як суспільної окремішності із своєю історією, культурою, традицією, релігійними обрядами. Наприкінці ХІХ– початку ХХ ст. національна свідомість тісно пов’язується з політичною, з національними прагненнями українського народу до власної державності. Цей процес за активною участю церкви продовжувався до здобуття Україною незалежності 1991 р. Виховання національно свідомих патріотів Батьківщини і сьогодні потребує активної діяльності церкви. Митрополит А. Шептицький неодноразово підкреслював, що поняття Батьківщина і нація – насамперед духовне і моральне. Моральна та фізична стійкість нації, зауважував він, опирається на християнські засади кожного індивідуума, його політичній небайдужості [583].

Головним методом формування у віруючих духовної культури, національної свідомості і патріотизму УГКЦ вважала виховання людини на християнських засадах. До основних рис християнської поведінки релігієзнавець з Канади п. Павліна Диркач відносить такі: “сприятливість, співчутливість, толерантність, терпеливість, чесність і справедливість”. Вона відзначає, що ці риси повинні постійно проявлятися у сімейному, парохіяльному і громадському житті. “Миряни повинні зберігати гідність людини в усіх обставинах життя та підтримувати гідність праці, як і гідність людини в обставинах праці” [938/ С/52-53].

Визначальне місце в процесі релігійно-виховної діяльності УГКЦ її ієрархи надавала парафіям, які ставали центрами релігійного культурного, економічного і громадського життя. Концепція щодо виховної діяльності парафії визначала: духовенство і миряни повинні усвідомлювати спільну відповідальність за життєдіяльність церковної громади. Кожному

віруючому слід приділяти увагу, визначити його місце у загальному процесі діяльності громад, заохочувати вірних до активної участі в благодійницьких акціях, роботі громаджень, гуртків, сприяти утворенню об'єднань з метою позитивного вирішення соціальних питань, захисту прав і свобод людини тощо. Саме в діяльності гартується національна свідомість людини. Рекомендувалося також використовувати досвід релігійно-виховної роботи інших церков та допомогу західної діаспори [938. С.42-43]. Варто відзначити, що співвідношення ролі церкви і світських чинників у виховній роботі та впливу на суспільство змінюється. “У країнах діаспори, які традиційно були християнського походження, їхній провід бачив переважну роль релігії у формуванні національного характеру і моральних цінностей даної країни, – зауважує П. Диркач. – Але традиційні християнські погляди не є тепер першорядні на політичній арені” [938. С.255].

Подібна ситуація склалася в сучасній Україні на її перехідному етапі від комуністичного режиму до демократичної ринкової системи. Радикальні зміни в політиці, економіці, галузях духовного життя часто супроводжували негативними явищами, згубно впливаючи на психологію і економічне становище людей. У цих складних умовах, відзначає П. Диркач, “церква зобов'язана бути джерелом надії і загоювання”. Адже процес національного і релігійного відродження, становлення незалежної України, за висловом автора, “реабілітації людей, суспільства, культури, економіки і політичної сфери” вимагає певного часу, “церква має стати посередником у здійсненні цього завдання”, – підсумовує релігієзнавець. Все це пов'язано з тривалим періодом духовного руйнування і спустошення людини тоталітарним режимом.

Ще з середини ХІХ ст. засновники теорії комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс вважали релігію не тільки несумісною з комунізмом, але й ворожою йому. “Комунізм відразу ж починає з атеїзму”, – писав Маркс [422. 15 юля]. Реалізація його вчення розпочалася з перемогою більшовиків в

Росії 1917 р. На основі теорії класової боротьби, основного постулату марксового вчення про комунізм, розгорнувся тотальний наступ на релігію як “опіум для народу”, викорінення загальнолюдських і морально-етичних норм християнського вчення. Для більшовиків були не тільки неприпустимими, але ворожими християнська любов до ближнього та інші базові принципи церкви. В ленінсько-сталінській імперії впроваджувалася монополія комуністичної ідеології, яка боролася з релігією, нищила духовно-релігійні традиції народів, зокрема, українців. Атеїзм став у СРСР державною політикою. Під час боротьби за владу більшовики руйнували храми, репресували священників, страчували ієрархів Української автокефальної православної церкви.

Тоталітарна політична війна проти релігії, духовенства і віруючих в СРСР розгорнулася 1929 р., коли антидемократичні протирелігійні законодавчі акти оголосили атеїстичний наступ, в якому брали участь усі чинники держави від партійно-адміністративних до репресивно-каральних органів радянської влади. Злочинний курс сталінського керівництва мав страшні наслідки: масово закривалися храми, які перетворювалися у склади, клуби, чимало з них свідомо руйнувалися, як наприклад величний храм Христа Спасителя в Москві. Монастирі перетворювалися на в'язниці і колонії. Тяжкі випробування випали на православне духовенство [610. С.57-98; 886. С.250-251]. Водночас Москва організувала штучний голодомор 1932–1933 р., який знищив мільйони українців. Сталінський режим прагнув завдати нищівного удару духовності української нації – одному з найрелігійніших народів Європи; наполегливо проводилася політика денационалізації українства шляхом теорії “злиття націй”, русифікації, витіснення української мови з усіх сфер життя [387].

Коли цивілізований захід практично не реагував на злочини більшовизму в Україні, ієрархи УГКЦ усіма засобами боролися проти політики Москви, викривали її асимілізаційні цілі, особливо у сфері

культури, освіти і релігії. “Від початку християнства не було на світі ніякої секти, ані релігії, ані політичної партії, яка б у такій мірі була ворожою... для релігії Ісуса Христа і Його св. церкви, – писав митрополит Андрей Шептицький, у знаменитому посланні “Осторога перед загрозою комунізму” 1936 р. – Большевики мають за найголовнішу засаду – знищення церкви... нищити в людських душах віру в Бога” [387]. Митрополит слушно відзначав, що окрім насильства “їх система опирається на засадничій, всесторонній і безнастанній брехні”, водночас “в однім лише большевики щирі, коли висказують ненависть проти Бога, проти об’явленої релігії і коли хваляться, що до кількох літ не буде ні одної церкви в цілій совітській Росії й приневоленій Україні” [387]. (Дійсно, в Кремлі розроблялися плани повністю ліквідувати релігію в СРСР до 1 травня 1937 р.). Дуже точно охарактеризував комуністичний режим митрополит А. Шептицький у листі до кардинала Є. Тіссерана 26 грудня 1939 р., в якому повідомляв про стан Греко-католицької церкви після окупації Західної України Червоною армією і встановлення радянської влади. “Це є система абсолютно позбавлена всього, що є або могло бути милосердям, або, навіть доброзичливістю, хоча б навіть до найубогіших. Здається, все те, що походить від властей, має на меті притіснити, руйнувати, нищити і завдавати болю.., виявляється ворожнеча і ненависть супроти релігії та духовенства, а також неймовірна ворожість супроти людини взагалі... Вся ця система спрямована на цілковите винищення національного життя” [387].

Процес духовної руйнації і спустошення людини комуністичною системою в Україні спрямовувався перш за все проти молоді. Адже в недавній історії вона мала героїчні національні традиції доби визвольних змагань: Маківку, Крути, Базар, повстанців 20–40-х рр., виховувалася в душі релігійних переконань і національно-патріотичних прагнень народу. Москва унеможливила релігійне виховання дітей у церкві і школі, узурпувала право

батьків вільно виховувати нащадків шляхом утворення різних ідеологізованих структур впливу на молодь.

Після встановлення радянської влади в західній Україні глава УГКЦ митрополит А. Шептицький намагався зберегти українських юнаків і дівчат від негативного впливу системи. У пастирських листах він закликав молодь триматися християнської віри батьків, зберігати виховані церквою морально-етичні цінності. Зокрема, в грудні 1939 р. митрополит повчав шкільну молодь дбати про свою освіту й знання, але, насамперед, бути християнами, “починати науку від молитви”; наголошував: “Стережіться гріха проти св. Віри, тримайтеся святої церкви. Як зрада проти Батьківщини, так і зрада святої церкви... є мерзенним злочином” [387. С.378]. Між іншим, такі ж поради А. Шептицький давав молодим галичанам, яких вивозили до Райху в роки німецької окупації, де їм загрожувало духовне спустошення “Тримайтеся святої католицької віри, – писав він у грудні 1942 р. – Бо злочином, не тільки гріхом, є відступати від віри батьків” [387. С.384]. Тоді ж митрополит опрацював декрет Львівського архієпархіального собору “Про виховання молоді”, постулати якого актуальні й сьогодні [404].

Слід зауважити, що більшовизм боровся не лише з релігійним світоглядом, церквою. Руїна духовності українства велася широким фронтом. Вона охоплювала наступ на українську національну культуру і мистецтво. Гонінням і репресіям піддавалися не лише письменники, художники, композитори, театральні діячі, а й цілі творчі спілки і колективи. Так було у міжвоєнні роки, цей процес продовжувався і після війни, коли гонінням піддавалися письменники О. Гончар, О. Довженко, В. Сосюра, І. Дзюба, І. Чендей, І. Калинець, М. Рильський, А. Малишко, П. Панч, художник О. Курилас, композитор К. Данькевич та інші.

“Незаперечним є сумний факт, – підсумовує о. І. Шевців, – що політична і церковна Москва залишила нам у спадку не лише матеріально-економічну кризу, але ще страшнішу: духовну і моральну руїну одиниці,

родини, спільности”. Якщо в економічній сфері йде процес реорганізації комуністичної планової економіки у ринкову на базі хоча й недосконалої але наявної, то в духовній сфері доводиться починати мало не з нуля, – підкреслює він. Діячі УГКЦ вважають, що у цій ситуації наріжним каменем відродження духовності народу, національно-патріотичного виховання молодих поколінь відчутно зростає роль церкви. “Релігія повинна відіграти роль каталізатора духовності нашого народу”, – наголошує о. І. Шевців [1077а. С.169].

Сучасний період національного і релігійного відродження в Україні вимагає радикального оновлення національно-культурного та релігійно-церковного життя, повернення суспільства до високої духовності і моральності українського народу, призабутих народних традицій і обрядів. Визначне місце у цьому процесі належить релігії, зокрема Греко-католицькій церкві, яка опирається на цінні напрацювання і багатий досвід виховної праці.

Характерним явищем нинішнього етапу є формування у суспільстві нового ставлення до релігії, чому сприяла активна участь церкви у державотворчому процесі, все повніше наповнення її національним змістом. Серед інших конфесій України Греко-католицька церква виявилася чи не найбільш відповідною національним інтересам відновленої держави. Вона заслужено завоювала велику повагу й авторитет українського народу і його уряду, зокрема президентів України Л. Кравчука і Л. Кучми. Вони неодноразово зустрічалися з ієрархами УГКЦ і позитивно оцінювали її діяльність у сферах консолідації народу, ідейного формування покоління XXI століття. Не випадково у процесі релігійного відродження “Найбільш інтенсивне зростання релігійної мережі відбулося в західноукраїнських областях, – відзначали А. Колодний і М. Яроцький, – що пояснюється порівняно високим рівнем релігійних потреб громадян цього регіону, для

яких релігія стала невід'ємним елементом їхнього способу життя і виявом духовної культури” [683. С.684].

Вийшовши з довголітнього підпілля, церква активно включилася у суспільно-політичні процеси, пов'язані з національним і релігійним відродженням. Одним із найважливіших своїх завдань вона визначає духовне оздоровлення нації на християнських засадах. УГКЦ виходить з передумови, що народ як етнос є найвищою цінністю держави і його фундаментальними правом є свобода віросповідання, право на власну культуру, рідну мову. Цю концепцію виклав владика Любомир Гузар у доповіді на другій сесії Патріаршого Собору в серпні 1998 р. Найважливішими завданнями церкви він визначав виховання національно свідомих, ревних, гідних ХХІ століття вірних, які “мають керуватися християнськими засадами і на таких засадах будувати новий світ, а в нашому конкретному випадку громадян України – нову Українську державу” [938. С.21].

Духовне оздоровлення нації в нинішніх умовах вимагає впровадження принципів виховання української людини на засадах національного і християнського ідеалів, формування високої національної свідомості і почуттів національної гідності. До цього процесу, вважають ієрархи УГКЦ, повинні бути залучені три основні суб'єкти: родина (сім'я), церква і суспільство. Розглянемо проблему концепції церкви щодо ролі сім'ї у вихованні генерації українців ХХІ століття.

Півтори сотні років тому “Комуністичний маніфест” Маркса і Енгельса проголосив курс на ліквідацію традиційної сім'ї. Коли 1917 р. більшовики прийшли до влади. Їх провідники наголошували, що виховання, освіта і утримання дітей у комуністичному суспільстві відійдуть від обов'язків батьків до нього і, таким чином, сім'я повинна відмерти. У ході реалізації цього постулату руйнувалися й інші визначальні основи інституту християнської родини. У перші десятиліття радянської влади навіть

державна реєстрація шлюбів оголошувалася “пережитком старих буржуазних взаємин”. Боротьба системи з церквою, оголошення християнської моралі “пережитком”, а релігії – “опіумом народу” спричиняли падіння моралі суспільства. СРСР охоплювала, особливо у міжвоєнні й післявоєнні роки, масова дитяча безпритульність.

Ієрархи УГКЦ стурбовано сприймали такі процеси в Україні, оскільки політика руйнації тисячолітніх традицій народу, заходи з метою відділити родинне виховання і релігію, замінити його державним, культивувало бездуховність цілих поколінь українського етносу. У посланні “Пересторога проти комунізму” митрополит Андрей Шептицький звертав увагу вірних і світового співтовариства на те, що в СРСР, де майже повністю знищена церква, зруйнована християнська мораль, завдано могутнього удару по основах сім’ї, яка створюється без церковного благословення, часто без офіційного оформлення, а тому шлюби можуть бути у будь-який час односторонньо розірвані.

Історичний досвід розвитку людського суспільства свідчить, що від стану інституту сім’ї залежить рівень цивілізації і міцність народів. Саме у сім’ї виростає і виховується людина. Водночас на неї можуть негативно впливати атеїзм тоталітарних режимів, комуністична ідеологія, егоїзм, нужда, міжконфесійні конфлікти тощо. Шлях до подолання перешкод у процесі виховання християнської моралі і етики людини проголошував у своїх документах Апостольський престол. У “Хартії прав людини”, оприлюдненій Папою Іваном Павлом II 1980 р. зазначалося, що церква і держава повинні об’єднати свої зусилля для збереження природних прав родинної клітини. У Енцикліці “Сотий рік” 1995 р. Папа Римський ще раз наголосив: “Сім’я – святе в житті місце, де життя – дар Божий. У ній цей дар може бути відповідно зустрінутий, захищений від багатьох нападів, де життя може розвиватися за вимогами людського росту” [938. С.95]. Проблема сім’ї в сучасну епоху розглядалася на Другому Ватиканському

Соборі 1965 р. У прийнятій декларації зазначалося, що “церква має особливу місію у всесторонньому вихованні людини”. Собор зобов’язав церкву співпрацювати з державою у вирішенні проблем сім’ї, виховання, освіти, відзначав, що “особливе завдання у вихованні мають батьки” [946. С.202].

Концепція УГКЦ щодо родини викладена у багатьох визначальних документах церкви, творах її ієрархів та науковців релігієзнавців. Вона базується на тому, що сім’я – основна клітина церковної громади, суспільства, місце, де закладаються риси християнської моралі кожної людини. Саме у сімейному оточенні здійснюється святість родини, інтегрованої в церковну громаду, суспільство. Аспекти проблеми, актуальної й сьогодні, глибоко досліджені і викладені у фундаментальних творах митрополита Андрея Шептицького, зібраних у серії “церква і соціальні питання”, яка у 1998-1999 рр. видається у Львові. У світлі його напрацювань Львівський Патріарший Собор УГКЦ у серпні 1998 р. за участю Апостольського нунція Архієпископа Антоніо Франка розглядав питання “Сім’я та її завдання в ділянці християнізації народу”. При обговоренні проблематики сучасної сім’ї Апостольський нунцій в Україні наголосив: “Неможливо навіть належно оцінити важливість цієї теми, оскільки сім’я є ядром, фундаментом суспільства і церкви” [938. С.91-92]. У документах Собору висловлені основні завдання УГКЦ в умовах розбудови церкви та Української держави. “Однією із постійних цілей церкви є обнова родини в Христі, – відзначала релігієзнавець Л. Крип’якевич, – бо тільки відновлена християнська родина може стати основою відродження здорового суспільства, як в окремому народі, так і в усьому світі” [938. С.95]. Особливо ж Собор відзначав: “Не існує релігійного виховання в родині без національного, суспільного, господарського, етичного. Все це є одна цілість, що несе печать народу, нації” [938. С.101].

УГКЦ з тривогою сприймає негативні елементи у сучасному стані сім'ї в західному регіоні, які збільшилися у останні роки. За статистичними даними на Львівщині у 1990 р. на 100 зареєстрованих шлюбів припадало 26 розлучень, у 1997 р. їх відповідно було вже 40, а у першій половині 1998 р. – 51. Відтак кожна третя дитина практично позбавлена батька або матері [938. С.106-107]. Лише цей один показник, не враховуючи спаду народжуваності, браку священничих покликань та інших, завдає болісних ударів основам сім'ї.

Велику турботу про стан сім'ї в Україні висловив Л. Кучма на Першому всеукраїнському форумі жінок. “Бережіть родинне вогнище, – закликав він. – Передусім я бачу сім'ю важливою і багатогранною ланкою держави, неповторною клітиною духовного зв'язку, осередком виховання людини. Сім'я – єдина опора в якій можливо зберегти духовний спадок, все, чим вимірюється цивілізоване суспільство. Легковажне ставлення до родини – загроза для нації, міна сповільненої дії. Статистика розлучень є страшна, за нею – уламки сімей, страждаючі діти живих батьків. Це – злочин” [938. С.98].

Вплив родинного виховання на формування національних і християнських ідеалів, почуттів патріотизму є, на нашу думку, найпотужнішим. Саме в родині виховуються риси, типові для даної нації, закладається національний характер. “А в умовах тоталітарного режиму, – підкреслив О.Гринів, – християнська родина залишалася єдиним осередком виховання майбутніх поколінь нації, їхньою школою, яка зберігала духовність народу” [610. С.189]. Вважаючи найвищим законом християнської родини любов до Бога, церкви і свого народу, УГКЦ визначила: у процесі релігійного і національного виховання, формуванні нових поколінь української держави особа, родина і народ – взаємозв'язані й взаємозалежні. Тому виховний процес передбачає спільну роботу родини, церкви і держави. Бо виключення з нього на певний час церкви завдало

важкого удару по моральності суспільства, відтак по інституту сім'ї. “Збережіть, а де її розхитано, оновіть в Українському народів справжню християнську родину, – заповідав Патріарх Йосиф Сліпий, – як негасаюче вогнище життя і здоров'я церкви і Народу” [610. С.142].

Згадуваний о. Іван Шевців підкреслював, що найпотужнішим чинником виховання дітей, молоді є не школа, навіть не церква, а сім'я: “Найпершим середником виховання дітей є добрий приклад родичів”. Отже, священний обов'язок батьків – “виховувати своїх дітей в релігійному та національному дусі”, – зауважує І. Шевців і закликає їх тісно співпрацювати із школою і церквою, навчати дітей “особистим добрим прикладом вашого життя, як українців-католиків і патріотів нашої України” [1077а. С.205]. У статті “Здорові українські родини – підстава нашого майбутнього”, о. І. Шевців знову звертається до проблеми здорової християнської родини. Християнська церква, зокрема УГКЦ, відзначає автор, надають сім'ї, подружжю високої вартості, освячують і благословляють її, піклуються її міцністю. Тому велике занепокоєння церкви викликає розпад сім'ї, розлучення, в основі яких, на його думку, лежать мішані шлюби, а відтак різна духовність, брак спільної віри, минулого, родинних і національних традицій, моралі, іноді спільної мови. церква критикувала концепцію комуністичної ідеології, за якою заохочувалися мішані подружжя, процеси денаціоналізації українства, впроваджувався термін “советський народ”, що нівелював етнонаціональну окремішність народів тоталітарної імперії [1077а. С.191].

Актуальність проблем сім'ї не тільки збереглася в умовах сучасної незалежної України, але й посилилася. Негативні явища виявилися надзвичайно живучими, чому сприяли економічні негаразди у державі, падіння життєвого рівня, водночас диференціація суспільства на засадах матеріальної нерівності. Поряд з державними офіційними чинниками, які намагаються зміцнити сім'ю, радикально поліпшити виховний процес,

великі можливості надано УГКЦ, яка прагне їх реалізувати у повсякденній роботі.

Протягом усього ХХ ст. УГКЦ велику увагу надавала українській молоді. Концептуальні засади цієї діяльності містять численні послання і наукові праці її глави митрополита Андрея Шептицького. “Від виховної сили церкви, – наголошував він, – ...від напружености виховної праці духовенства над молоддю... у великій мірі залежить могутність Батьківщини” [389. С.79]. Ще будучи єпископом Станіславівським 1899 р. у Пастирському посланні до вірних “Християнська робота” він наставляв духовенство і батьків насамперед піклуватися про “моральне виховання молодежи”, прививати “сильні пересвідчення християнські, учить їх бути добрими Християнами”, водночас давати освіту і навчати корисної праці на благо родини і всього народу. Митрополит вважав “пересвідчення релігійні, віра є підставою морального виховання” [387. С.11].

Піклуючись про виховання юнацтва митрополит започаткував потужні акції молодіжного християнського руху, зокрема “Українська молодь Христові”, ним засновані молодіжні католицькі організації, пресові видання. У зверненні до молоді, яка зібралася у Львові в травні 1933 р. на свято “Українська молодь Христові” він наголошував: УГКЦ в молодіжній політиці переслідує одну мету – виховання на християнських засадах, привити молоді “обов’язки святої віри і християнської католицької моралі”, щоб вона виконувала їх “зглядом родителів, рідні, зглядом українського народу” [388. С.476]. Керуючись цими прагненнями, митрополит А. Шептицький сміливо і наполегливо виступав з протестами і заявами проти духовної руїни в школах після встановлення радянської влади восени 1939 р. Відстоюючи принципи виховання, декларовані церквою і традиційні в західній Україні, він неодноразово надсилав протести в органи місцевої влади.

Багато уваги виховній діяльності приділяв Патріарх Йосиф Сліпий, добре обізнаний з цією проблемою, оскільки протягом довгого часу очолював Львівську греко-католицьку семінарію та Богословську академію. Головні аспекти морально-етичного виховання він викладав у “Правилах для питомців” семінарії, домінуючим принципом в яких були формування християнських морально-етичних рис. Патріарх наголошував на визначній ролі родини в процесі виховання, щоденні функції якої зростали в умовах панування комуністичного режиму й після ліквідації УГКЦ. “Родина залишалася єдиною передумовою виховання майбутніх поколінь нації, їхньою школою, яка зберігала духовність народу” [613. С.143].

Зрозуміло, що широкомасштабна виховна робота церкви розгорнулася після проголошення незалежності України. На початку 90-х років відновлено діяльність Львівської богословської академії. 2000 р. її ректором призначено отця-доктора Бориса Гудзяка, який народився в українській родині в місті Сирокузи (США). Закінчив місцевий університет, отримавши подвійний диплом – філософа і богослова. Згодом вступив до Колегії св. Софії у Римі. 1992 р. захистив в Гарварді докторську дисертацію “Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський єпископат і генеза Берестейської унії”. Відтак переїжджає до Львова, де створив Інститут історії церкви, що було першим кроком до відновлення Богословської академії. 1995 р. став її віце ректором. Колишній ректор о. д-р Михайло Димид очолив Інститут канонічного права [421. 2000. 13 верес.].

У серпні 1990 р. у Івано-Франківську відновлено духовну семінарію (створена на земельній ділянці закупленій 1899 р. А. Шептицьким), а в липні 1991 р. її реорганізовано у Теологічно-катехитичний інститут УГКЦ – перший в Україні духовний навчальний заклад [911]. До його досягнень можна віднести не лише підготовку фахових богословів і виховників, але й широку просвітницько-культурну діяльність серед молоді Прикарпаття.

24 травня 1994 р. теологічно-катехитичний духовний інститут спільно з облдержадміністрацією провів науково-практичну конференцію “Релігія і молодіжна політика в Україні”, учасники якої визнали за доцільне: рекомендувати всім освітнім закладам ввести до своїх навчальних планів обов’язкові факультативні заняття з релігієзнавства, християнської етики та моралі; не допускати, під виглядом катехизації, в навчальних закладах політичної агітації, розпалювання міжконфесійної ворожнечі; під час викладання курсу історії України, всесвітньої історії, народознавства та літератури належно висвітлювати роль Христового вчення і його церкви у розвитку людської цивілізації, становленні та розвитку українського народу, формуванні національної свідомості [456. 1994. Ч.11]. Важливо й те, що вказані пропозиції не лише декларувалися, але й втілювалися у життя, насамперед у позашкільній виховній роботі.

До речі, досвід релігійно-морального виховання у навчальних закладах східної Галичини у дорадянський період узагальнила випускниця цього вузу Любов Генік у спеціальній монографії, фундатором якої став єпископ-ординарій Івано-Франківської єпархії УГКЦ, тодішній ректор, доктор канонічного права Софрон Мудрий [593]. Цінна праця містить не лише історичний нарис, але й змістовні додатки – теми гімназійних творів, відомості про відомих громадських і духовних осіб, фрагменти статутів “Сокола”, соціально-стрілецькі пісні, тексти патріотичних коляд, а також практичні рекомендації щодо удосконалення сучасного педагогічного процесу на історичних традиціях українського народу. Зокрема, авторка пропонувала включити до програми шкільного курсу “Релігієзнавство” курс “Християнська етика”, що мало, на її думку, припинити міжконфесійне протистояння.

Серед кращих навчальних середніх закладів, що перебувають під патронатом церкви, можна виділити також приватний ліцей блаженного Климентія Шептицького. Його засновано 1991 р. у Львові з благословення

Глави УГКЦ Мирослава Івана Любачівського. Ліцей тоді називався греко-католицьким. Прийняття Конституції України 1996 р., що обумовила відокремлення церкви від держави, зумовило необхідність зміни статуту ліцею – перетворення на приватний навчальний заклад. Його засновником став службовець церковної канцелярії Ігор Ожівський, а директором призначили Зоряну Шеремету.

Зрозуміло, що навчальна програма ліцею узгіднена з державним освітнім стандартом, а також включає додаткові дисципліни – філософію, культуру і мистецтво, релігієзнавство і низку богословських дисциплін. Класи мають історико-філософське або ж філологічне спрямування. За участю Австрійської кооперації з питань науки, культури та мистецтва запроваджено інтенсивне вивчення німецької мови, найздібніші учні регулярно проходять мовні практики в Австрії та туристично-ознайомчі тури країнами Європи. Стали звичними подорожі до культурно-духовних центрів держави – Києва, Зарваниці, замків Львівщини. Особлива ж увага приділяється гармонізації особистості християнина, розвитку комунікативних здібностей юних громадян, гуманізації стосунків “керівник–учитель–батьки” [424. 2003. 8 жовт.].

Як бачимо, у ході національного і релігійного відродження в Україні УГКЦ постійно турбувалася про виховання молоді. Вона керувалася національними інтересами незалежної держави, настановами Папи Івана Павла II, який у виступі на Синоді українських єпископів у Ватикані 1995 р. конкретизував завдання у сфері виховання молодих поколінь. “Дедалі більше спрямовуйте вашу душпастирську діяльність до світу молоді, яка несе у своїх серцях стільки надій і представляє майбутнє церкви та рідної України”, – зазначав він [705. С.31]. Патріарший Собор УГКЦ у Львові 1998 р. закликав духовенство посилити увагу до проблем молоді, ширше залучати школярів до недільних шкіл, Служб Божих, головну діяльність у цих напрямках покласти на парафії. Особливу увагу звернути на дітей і підлітків

з бідних та неповних сімей, надавати допомогу хворим і немічним, безробітнім. Духовенство зобов'язувалося до тісної співпраці з віруючими, постійно піклуватися над підвищенням особистого авторитету і впливу на парафії [938. С.160-161].

У 1991–1992 рр. відновлено пам'яткоохоронну діяльність, насамперед у зв'язку з перенесенням тлінних останків Патріарха Йосифа Сліпого із Рима в усипальню крипту Святоюрського собору. На прохання кардинала Мирослава Любачівського спільна експедиція Археологічної комісії НТШ та відділу архітектури, будівництва і реставрацій храмів львівського архієпархального управління впродовж чотирьох місяців провела розкопки підземель. Услід за розкопками Ярослава Пастернака 1932 р. вдруге виявлено поховання 15 духовних осіб, зокрема ігумена Чину Святого Василя Великого у Львові Никифора Шептицького, ігумена Святоюрського монастиря Діонісія Сінкевича (поховані у другій половині XVIII ст.), а також останки півсотні осіб, предмети церковного вжитку – дерев'яні нагрудні хрести, вервечки, рештки одягу. Найбільшою знахідкою виявилася дерев'яна скринька із перепохованими кістками людини, а також записка Я. Пастернака 31 серпня 1939 р. на бланку Музею НТШ: “...Це є тлінні останки основника згаданої катебри (в Крилосі – авт.) галицького князя Ярослава Осмомисла, що помер 1187 р.” [518. С.14-15].

1998 р. у співпраці з істориками і реставраторами на Личаківському цвинтарі відновлено усипальницю діячів УГКЦ [456. 1999. 17 груд.]. За участю кращих архітектурно-мистецьких кіл Львова реставрується Святоюрський собор. Результатом аналогічної співпраці стали книги Василя Слободина “Церкви України. Перемиська єпархія” (Львів, 1998) “Жовківщина. Історико-архітектурні нариси церков” (Жовква; Львів; Балтимор, 1998), “Церкви Турківського району (Львів, 2003).

За участю церкви організовувалися мистецькі імпрези. Зокрема, 1997 р. в Івано-Франківському краєзнавчому музеї відкрито експозицію

української релігійної вишиванки о. д-ра Дмитра Блажійовського з Риму (нар. 1910 р. на Лемківщині), а невдовзі – його приватний музей вишивки у центрі Львова [456. 1997. 3 черв.]. Музейні експозиції вишивок і писанок відкрито у десятках церков регіону. Церковні видавництва, зокрема “Місіонар” (Львів–Жовква; генеральний директор о. Теодозій Янків) неодноразово спонсорували видрук книг письменників Ірини та Ігоря Калинців, Євгенії Лещук, Петра Шкраб’юка, а також історичні та мистецькі видання.

Церковна громадськість не стояла осторонь численних пам’ятних дат з історії України. Зокрема, Івано-Франківська єпархія 1993 р. у своєму часописі чимало уваги приділила причинам і наслідкам голодомору 1932–1933 років. У редакційній статті “Жнива скорботи нашої” стверджено: тогочасний голодомор – “найбільший злочин всіх часів і народів. Злочин, вчинений пекельними силами комуни проти нації, яка не бажала йти з нею на жодний компроміс. Злочин, який паралізував духовні і фізичні сили цієї нації на довгі десятиліття. Паралізував, але не знищив, бо вона знову оживає, хоч шлях до повної самосвідомості й повнокровного і вільного життя ще дуже й дуже далекий”. Поміщено також добірку кореспонденцій із “Нової зорі” за 1932–1933 рр. про реакцію світового співтовариства галичан і наддніпрянців на страшний злочин “червоної Москви” [456. 1993. Ч.33-34]. А 12 вересня Преосвящений ординарій Івано-Франківський кир Софрон Дмитерко відслужив у катедральному соборі Службу Божу за загиблих. Того ж дня 60-ту річницю трагедії вшановано на конференції Спільки Християнського Відродження Івано-Франківщини (ств. 1991 р.) за участю народних депутатів Зіновія Думи і Василя Костицького, ректора інституту нафти і газу Євстахія Крижанівського та ін. На конференції розглядалися також питання “повної реабілітації УГКЦ”, “єдності українського народу, передусім у сфері релігійній” [456. 1993. Ч.33-34].

Вечір Пам'яті і Скорботи за участю декана о. Никодима Гуралюка і місцевих священиків відбувся також у Заліщиках на Тернопільщині. Аналогічні акції, приурочені 70-річчю голодомору 1932–1933 рр., відбулися в західному регіоні у 2003 р.

За участю кліру регулярно проходило відзначення річниць УПА, перепоховання українських повстанців, спорудження і освячення символічних могил. Зокрема, 15 серпня 1993 р. у с. Межигірцях Галицького деканату відбулося вшанування пам'яті вояків УПА, які загинули в бою з гітлерівцями 16 серпня 1993 р. по дорозі з Волині у Чорний ліс. У скорботній панахиді взяли участь тисячі краян з Івано-Франківська, Галича, Тисмениці, Бурштина та інших місць [456. 1993. Ч.33-34].

З метою національно-патріотичного виховання вірних постійно організовували поїздки до пам'ятних історичних місць України, зокрема Берестечка, Запоріжжя, Києва. 1997 р. о. Володимир Яремчук організував поїздку молоді Болехова до Крут, де у православної церкви св. Параскеви взято участь у Святій літургії за упокій душ померлих, а на символічній могилі відправлено панахиду [456. 1997. 18 лют.].

Представники церкви щороку брали участь у відзначення уродин провідника ОУН Степана Бандери. 1 січня 1999 р. на відзначенні 90-річчя цього патріота у селі Угринів Калуського району виголосив промову Єпископ Ординарій Івано-Франківський УГКЦ Софрон Мудрий, нагадавши присутнім про жертвність його батька-священика (радянські репресивні органи отця Андрія Бандеру розстріляли 10 липня 1941 р. у Києві) [456. 1999. 20 січ; 699. С.122].

Радіо “Воскресіння” (Львів) готувало щоденні релігійно-інформаційні програми (рубрики “Новини з життя церкви”, “Для батьків”, “Для дітей”, “Віра і наука”), які транслювалися практично на всю територію України; регулярно виходили спецвипуски по першій і третій програмах Українського радіо. Якісний зв'язок із слухачами 1997 р. забезпечували 55

стерео- і моно передавачів: потужні – у Києві, Львові, Донецьку, Ужгороді, Харкові, Чернігові, менші у містах – Павлограді та Первомайську Дніпропетровської області, Великому Березному і Рахові Закарпатської обл., Бережанах, Чорткові і Шумську Тернопільської обл., Новодністровську і Путилі Чернівецької обл., Ізюмі та Куп'янську Харківської обл. та деяких обласних центрах. Редакція також готувала щотижневий інформаційний бюлетень “Агенція Релігійної Інформації”, який поширювався за передплатою [456. 1997. 1 серп.]. Регулярно виходила молодіжна газета УГКЦ “Вірую”.

У перші роки незалежності України відроджено Зарваницю – один із найважливіших релігійно-культурних центрів України. Це село на Теробовлянщині ставилося ще з XIII ст. з'явою Чудотворної Ікони Матері Божої. 1754 р. там збудовано муровану церкву Святої Тройці, а 1922 р. за участю митрополита Андрея Шептицького відкрито величний монастир св. Івана Хрестителя чину Студитів (його ігуменом був Климентій Шептицький). 1930 р., час страшної пацифікації селян, святиню відвідав уродженець тих країв (с. Заздрість на Теробовлянщині) ректор Львівської духовної семінарії Йосиф Сліпий. Після псевдособору 1946 р. сільську церкву перетворено на колгоспний склад, закрито й монастир. Відтак селяни підпільно сходилися на молитви до каплички під лісом. 14 липня 1960 р. її зірвали військові, а вже через три дні, 17 липня, 7 тисяч вірних із Поділля, Галичини і Буковини знову прийшли вшанувати Матір Божу Зарваницьку [821; 944; 504; 505].

На руїнах каплички та біля кринички з цілющою водою усупереч владі постійно відправлялися Богослужіння, лунали молитви за відродження церкви і України. 1988 р., коли відзначалося 1000-ліття хрещення Руси-України, у селі відбулися несанкціоновані урочистості, які організував підпільний владика Павло Василик (згодом єпископ-ординарій Коломийсько-чернівецької єпархії). А вже 23 листопада 1989 р. отець-

митрат Василь Семенюк у співслужінні о. Зіновія Монастирського та о. Івана Якиміва після піввікової перерви знову відправили в місцевій церкві. Завдяки енергійним діям архірея Михайла Сабриги, тодішнього ректора підпільної філії Львівської (згодом Тернопільської) духовної семінарії отця-митрата Василя Семенюка та парафіян Зарваниці й навколишніх сіл, місцевих семінаристів у 1991 р. відбудовано чудотворну капличку, а наступного року – знищений храм. Невдовзі споруджено Хресну дорогу, про яку в 30-і роки мріяв єпископ Будка. 1993 р. Зарваницю відвідав довголітній митрополит підпільної церкви Володимир Стернюк, який ще 1974 р. висвятив на священника поруйнованої Зарваниці В. Семенюка. Там неодноразово бував кардинал Мирослав Іван Любачівський.

Особливо великий суспільно-політичний резонанс мали Всеукраїнські прощі 1995–1996 рр., що були присвячені 400-річчю Берестейської і 350-річчю Ужгородської уній. Вони збирали у Зарваниці до одного мільйона прочан [504. С.9], засвідчивши авторитет відродженої церкви, необхідність подальшої творчої співпраці державних і церковних чинників задля утвердження демократичних відносин у суспільстві, миру і злагоди. Власне на цих урочистостях прочанам неодноразово зачитувалися настанови Святішого отця Івана Павла II: “Бажаю заохотити Вас без жодних зусиль, щоб святкування ювілеїв стали початком і поштовхом до єдності з нашими братами православних Церков та інших християнських спільнот. Дар осягнення єдності не повинен бути нагодою до нових протистоянь, з огляду на історичний час, в якому Українська церква може скористати кращими обставинами...” [504. С.104]. В організації та проведенні урочистостей, крім керівників церкви, брали участь високі державні посадовці та політики – голова Державного комітету України у правах релігії А. Коваль, голова Тернопільської облдержадміністрації Б. Косенко, заступник голови Тернопільської обласної ради Б. Андрушків (розробляв державні заходи щодо проведення цих прощ), голова Львівської обласної Ради народних

депутатів М. Горинь, голова Конгресу Українських Націоналістів Слава Стецько та ін.

Добре скоординованими були дії центральної місцевої влади, церковної ієрархії під час організації візиту Папи Павла Івана II в Україну (Київ, Львів) 2000 р., його зустріч із молоддю в Сихівському мікрорайоні Львова.

Зрозуміло, що виховна функція церкви потребує удосконалення і наповнення новим змістом, новою формою. Бо нинішня молодь потребує осучаснених відповідей церковнослужителів на виклики радикально зміненого світу, глобалізації. У зв'язку з цим слід погодитися з думкою західного богослова о. Роберта Тафта, яку він озвучив випускникам Львівської богословської академії 2000 р.: “Минули часи, коли церква могла бути просто гарною обгорткою, яка милує зір і слух обрядами, піснеспівами, ризами і мітрами. Нашу церкву відкинула секулярна культура, така церква тепер в агонії... Абсолютною правдою є те, що в сучасному світі ми маємо справу переважно з добре освіченим міським населенням, якого вже не задовольняє церква, яка нічого добре не робить, хіба що співає “Господи помилуй!” [790. С.403-404]. З цією думкою важко не погодитися. І тому виховне завдання відродженої церкви залишається традиційним: давати громадянам – віруючим і невіруючим духовну енергію для зміцнення родини, гармонізації суспільства, міжхристиянського порозуміння, а головне – очищення від скверни – у собі й довкола себе.

Церква здійснювала опіку і над українськими військовими формаціями у ХХ ст.

Розбудова власного національного війська у 1991–1992 рр. змусила концептуально переосмислити не лише воєнну доктрину і функції Збройних Сил, але їх взаємодію з іншими суспільними інституціями, зокрема церквою. Існуюча протягом десятиліть тоталітарно-комуністична система будувала стіну між армією і церквою, створювала атмосферу психологічної

несумісності між священнослужителями і військовослужбовцями. Однак і нині співпраця Збройних Сил і релігійних інститутів поки що не знайшли свого втілення у теорію і практику військового будівництва; не розроблені законодавчі засади цього процесу. Однією з причин такого стану, на думку дослідників є “різний суспільний статус: армія є однією з важливих державних структур, а церква, релігійні організації відокремлені від держави” [1081. С.275-288]. На нашу думку, це дещо спрощений погляд на проблему: більш впливовим чинником вказаної ситуації є сформовані колишньою комуністичною системою ідеологічні стереотипи щодо релігії та вищих цінностей “радянської” людини – за сталінським висловом – гвинтика великої державної машини.

Сталося так, що українські Збройні Сили розбудовувалися на базі колишньої Радянської армії, яка виховувалася на постулатах комуністичної ідеології з позицій войовничого атеїзму. Сьогодні ж, коли Україна стала посттоталітарною, посткомуністичною і постатеїстичною країною, за слушним висловом Миколи Хмільовського, “ідея комунізму стала для всіх тим, чим вона завжди була у своїй суті – сурогатом правдивої віри” [1046. С.110]. Замінити її національною ідеєю поки що не вдалася: цей процес вимагає певного часу внаслідок денационалізації та русифікації широкого загалу українства комуністичним режимом. Позитивні фактори демократизації суспільства – індивідуальні свободи і можливості самореалізації, залучення до активного громадянського життя та інші перспективи, відкриті з утворенням незалежної Української держави, “наштовхнулися на політичну і культурну незрілість.

Тому оздоровлення суспільства і армії в часі розбудови незалежної Української держави – єдиний, взаємопов’язаний, складний і довготривалий процес. Відродження і функціонування національних Збройних Сил вимагають системно організованої виховної роботи, яка б ґрунтувалася на правові, моральні і економічні заходи держави й суспільства. Водночас

армія, як особливо важлива державна інституція, повинна розвиватися незалежно від темпів загального розвитку суспільства, з його національними і релігійними особливостями. Одним з найважливіших чинників, що сприяють розбудові українського війська є церква. “Перехід до життєздатних Збройних Сил України..., – стверджує М.Хмільовський, – можуть створити церква, нація і держава: мільйони людських “я”, просвітлених вірою в живого Бога”. Чимало інших дослідників цієї проблеми вважають за необхідне залучити до процесу розбудови Збройних Сил України церкву, цілеспрямовано використовуючи традиційну релігійність українського народу, яка суттєво зросла внаслідок національного відродження.

Незважаючи на розбіжність у ряді аспектів церковної політики, виходячи з ідеї, що християнство є релігією любові, усі численні конфесії в Україні засуджують війни. Водночас, враховуючи об’єктивну реальність, вони вважають доцільним існування Збройних Сил для захисту інтересів держави і народу. Більше того, майже всі ієрархи українських церков висловлюються за тісну співпрацю церкви з армією, організацію душпастирської опіки силових структур. Ще у травні 1994 р. учасники симпозіуму “Духовно-гуманітарні проблеми розбудови Збройних сил України” ухвалили Меморандум, у якому визнавалася необхідність організації капеланської служби в українському війську [1046. С.112].

Впровадження військового духовенства, зумовлено двома аспектами. По-перше, згідно з міжнародними угодами про права людини та Конституцією України, віруючі військові у період служби в армії не можуть бути обмеженими у своїх релігійних потребах. У свою чергу церква зобов’язана надавати душпастирську опіку вірним, які виконують свій військовий обов’язок. Зауважимо, що згідно з чинним законодавством України, командири і начальники частин військових установ повинні забезпечити духовні потреби підлеглих військовослужбовців Збройних Сил.

Тобто надавати їм можливості відвідувати храми, спілкуватися із священиками, організувати спеціальне харчування у періоди постів та ін. По-друге, на всіх етапах багатовікової історії українського народу і його війська церква, зокрема Греко-католицька, про що вже відзначалося у праці, відіграла важливу роль у формуванні національної свідомості, патріотизму, бойового братерства, дисциплінованості, без яких не може існувати армія. Основою тісної співпраці церкви з армією, насамперед Греко-католицької, є багатовіковий досвід її вірного служіння національним інтересам українського народу. Соціальна доктрина УГКЦ базується на визнанні й реалізації принципів розвитку здібностей та ініціативи людської особи всупереч радянської доктрини насильницького колективізму. УГКЦ завжди пропагувала право людини на власну батьківщину, мову, культуру, плекала у вірних любов до своєї родини, рідної землі, власної держави, відкидала крайній політичний і релігійний націоналізм. церква закликає і зобов'язує кожного громадянина захищати інтереси батьківщини – України. Ці базові принципи її державницької політики надають їй право на плідну співпрацю із Збройними Силами України. Безперечно, що в умовах поліконфесійності воно не може бути монопольним, оскільки кількісна перевага сьогодні на боці інших нащадків Київської церкви – трьох гілок православної, які теж мають певний досвід взаємодії з військовими структурами.

Виховна і просвітницька діяльність церкви у військовому середовищі в періоди національно-визвольних змагань народу завжди позитивно відбивалася на боєздатності армії. “Від виховної сили церкви в якомусь краю чи народів, від напруженості виховної праці духовенства, – зазначав митрополит Андрей Шептицький, – у великій мірі залежить могутність батьківщини” [389. С.202-294]. Додамо, що церква має великий історичний досвід діяльності у війську. Духовенство Київської православної церкви з давніх-давен діяло у княжому і козацькому війську, про що наголошував

Іван Крип'якевич [746]. У битві під Берестечком 1651 р. вони діяли на чолі з митрополитом Йосафатом Коринтським, який загинув у бою. Військові священики задовільняли духовні потреби козаків: відправляли Службу Божу, виголошували проповіді, сповідали, причащали, відправляли панахиди за полеглими. У Запорозькій Січі діяла церква, настоятель якої був духовним провідником кліру, а також монастирі, де доживали свого віку козаки. Видатний історик козаччини Дмитро Яворницький (1855-1940) відзначав, що в походах разом із військом перебували священики-капелани й похідні церкви із грубого полотна. Запорізька старшина захищала ієромонахів від утиску з боку московської влади. Інститут українського військового духовенства був ліквідований Російськими імператорами разом із Запорізькою Січчю, а відновлений вже у часи визвольних змагань Наддніпрянської армії в 1917-1921 рр.

Перші українські польові духовники – греко-католицькі капелани, або фельдкурати з'явилися у австрійській армії в українських полках невдовзі після “весни народів” 1848 р. Ініціатором акції став радник міністерства освіти й віросповідань о.Г.Шашкевич. Фельдкурати носили військову форму, мали ступінь капітана і підпорядковувалися польовому деканові при штабі частини. По службі капелани підлягали польовому єпископу австрійської армії (римо-католикові), а в обрядових справах – своїм греко-католицьким єпископам [1042].

З початком Першої світової війни, коли на території Галичини формувався легіон Українських Січових Стрільців, до якого зголосилося 28 тис. добровольців, митрополита Консистерія надіслала до нього польових духовників Андрія Пшепюрського, Миколу Їжака, Юрія Фацієвича та П.Боднара. Тож протягом усієї війни вояки легіону УСС були під опікою Греко-католицької церкви. Після повернення із заслання його частини 27 жовтня 1917 р. відвідав митрополит Андрей Шептицький, який урочисто освятив прапор січовиків [1042]. Десятки капеланів – греко-католицьких

священиків служили в українських полках австрійської армії, яких на російському, італійському, сербському та албанському фронтах було більше тридцяти.

Та найбільш повчальний досвід слід почерпнути із діяльності польових священиків – капеланів Української Галицької Армії доби національно-визвольних змагань 1918-1920 рр. У процесі військового будівництва новоствореної Західно-української Народної Республіки, заходами військового міністерства – Державного Секретаріату Військових Справ 1 січня 1919 р. сформована організаційна схема польового духівництва в Галицькій армії. Наказом міністра полковника Д.Вітовського засновано вищий орган – Зарядче Преподобництво, яке очолив колишній духовник Легіону УСС о. М. Їжак. Йому підпорядковано Польове Преподобництво Начальної Команди Галицької Армії. У складі штабів галицьких корпусів створено референтури духівництва, яким підлягали відділи духівників бригад, що безпосередньо обслуговували полки, курені, сотні, батареї та інші підрозділи [426. 1919. №6. С.6]. Капелани Окружних військових команд, старшинських і підстаршинських шкіл, кошів, вишколів, шпиталів, тобто всіх формувань запліля безпосередньо підпорядковувалися Преподобництву міністерства. Його прерогативою було загальне керівництво діяльністю служб польових священиків, їх забезпечення, вирішення кадрових питань, присвоєння звань та ін. За зразок взято організацію служби капеланів австрійської армії, оскільки значна частина керівництва і рядових священиків проходили службу у цісарському війську, мали воєнний досвід. “Першими польовими духовниками в рядах УГА, – згадував колишній Начальний духовник УГА, пізніше – української дивізії “Галичина” о. Василь Лаба, – були українські духовники, які воєнні роки прослужили капелянами при українських частинах австрійської армії і в легіоні УСС, в хвилі розвалу Австрії находилися в Галичині або близько Галичини. Вони перевели організацію польового духівництва УГА на

австрійський зразок. Початковий і невістаючий стан польового духовництва УГА згодом поповнили українські капеляни австрійської армії, які поверталися з далеких фронтів або з воєнних полонів, та духовники, які зголошувалися добровільно” [483].

Коли взимку 1920 р. Галицька армія тимчасово увійшла до складу Червоної армії і була скерована на польський фронт, розформувалися Преподобництва, референтури корпусів і відділи бригад. Враховуючи суцільну релігійність галицького стрілецтва, на деякий час залишено польових духовників у якості “учителів моралі”. 20 квітня того ж року рештки інституту польових духовників Галицької армії були ліквідовані. Загалом польове духовенство УГА відіграло важливу роль у вихованні особового складу в дусі патріотизму, високої моралі і дисципліни. Досвід інституту капеланів УГА заслуговує на глибоке вивчення і використання.

Відродження незалежної Української держави і власного національного війська дозволило відновити службу капеланства в Армії УНР. Ініціатором цього процесу став один із активних організаторів українських Збройних Сил Симон Петлюра. “Не вважаючи на рішучу заборону “Російського Временного Правительства” і спротив тодішнього нашого Українського, занадто соціалістичного Уряду Всеукраїнської Центральної Ради в Києві, згадував Протопресвітер Армії УНР о. Павло Пащевський, – Симон Васильович Петлюра, після ясно висловленої волі українських вояків з фронту на другому Військовому з’їзді в Києві, приступив до формування перших українських полків у Києві. Jako державний муж, Симон Васильович ясно розумів, що державу можна створити тільки з міцним, дисциплінованим військом, вихованим у здоровому національному дусі. А цей дух молодій Українській армії в значній мірі могло надати свідоме українське духовенство. І Симон Васильович почав підшукувати це духовенство”[889]. Зауважимо, що на відміну від Галицької армії, використати імперських військових священників

Московської православної церкви з деморалізованого російського війська українські державотворці не могли. Це духовенство насаджувало державне московське православ'я й відданість цареві.

Першими українськими капеланами в національному війську влітку 1917 р. стали о. Павло Пащевський при полку ім. гетьмана Петра Дорошенка і о. Микола Матеюк – у Богданівському полку. Але організованої служби капеланів в українському війську за часів Центральної Ради не було [538. С.36]. Прийшовши до влади внаслідок перевороту наприкінці квітня 1918 р. гетьман Павло Скоропадський більш успішно розгорнув військове будівництво. Але інститут військових священиків не створив, хоча у деяких полках і діяли капелани. Зокрема, у 2-му Запорізькому полку – отець Микола Машняга, полковий панотець, який організував відновлення пам'ятного хреста на острові Хортиця й урочисто відправив для вояків службу божу й панахиду по запорізьких козаках [538. С.37].

За часів Директорії армія Української Народної Республіки розбудовувалася у складних умовах безперервних бойових дій з військами більшовицької Росії, Польщі, Денікіна. Незважаючи на відсутність організованої служби капеланів, у її полках часто діяли військові священики, які разом з душпастирською вели широку виховну роботу. 1919 р. керівництво їх діяльністю покладено на протопресвітера о. Антонія Матеюка, закатованого денікінцями у Жмеринці в листопаді 1919 р. Після нього протопресвітером українського війська став о. П. Пащевський, який з кількома капеланами був у знаменитому Першому Зимовому поході Армії УНР. Їх плідну діяльність, яка сприяла піднесенню морально-бойового духу старшин і козаків, відзначав у своїх спогадах командувач армії генерал Михайло Омелянович-Павленко [488].

Хоча із запізненням, але наказам Головного Отамана С. Петлюри влітку 1920 р. у складі Армії УНР створено Уряд військового Українського

духовенства на чолі з протопресвітером о. П.Пащевським і Головну управу при ньому, які й завершували структуру служби капеланів. За прикладом Галицької армії спеціальними наказами визначено порядок діяльності, права і компетенції. Зауважимо, що С.Петлюра надавав значної уваги військовим священикам. 18 липня 1920 року він звернувся до них спеціальним наказом і відзначив їх великі заслуги. “Оголосити подяку панотцям Павлу Пащевському, Василю Сухачову і Миколі Мариничу від імені Республіки і Мою за ту релігійно-моральну допомогу, яку вони давали нашій рідній армії під час її незабутнього походу 18 липня 1920 року”, – писав Головний Отаман [З. Арк..23].

Варто відзначити, що саме С.Петлюра декретом від 7 жовтня 1919 р. впровадив Українську автокефальну православну церкву як незалежну “ні від московського, ні від якого другого церковного уряду” й Універсалом заснував Український Священний Синод, якому належало “відродити колишню Українську церкву нашу Богу на славу, Україні на користь”[538].

Велику роль зіграло військове священицтво у справі духовної опіки над українськими козаками й старшинами у важкі часи перебування у таборах Польщі інтернованих частин Армії УНР. Разом із душпастирськими обов’язками вони виконували широкомасштабну духовно-просвітницьку роботу. За сприянням міністра ісповідань Івана Огієнка для підготовки кандидатів на військових священиків 1921 р. засновано пастирські курси. Організовано виклади релігії у старшинській та підстаршинських школах Армії УНР, а також у таборових гімназіях і школах [634. С.170]. Після ліквідації таборів інтернованих переважна більшість українських капеланів перейшли під юрисдикцію митрополита Варшавського і Волинського і всієї Польщі Діонісія й отримали парафії в українських згромадженнях на Волині та Поліссі.

Діяльність українських капеланів відновилася у національних збройних формуваннях Другої світової війни. Продовжуючи добру

традицію, вони діяли у перших формуваннях УПА на Волині під командуванням Тараса Борівця-Бульби. Про їх патріотичну роботу в середовищі повстанців свідчить проповідь Головного військового священика армії о.Даміяна на Різдво 1942 р.: “Україна стоїть у тяжкій борні проти таких двох тоталітарних світових потуг як Росія Сталіна та Німеччина Гітлера... Нам треба визволити свою землю з-під чужого ярма, збудувати свою вільну державу... Хай же Милосердний Господь Бог благословить зброю нашої підземної армії та пошле їй повну перемогу над усіма ворогами нашої многостраждальної Батьківщини” [458. 2000. Ч.7-8. С.12-13; 469. 1995. № 10. С.346-347]. Українське військове капеланство залишалося духовною підтримкою повстанцям й у період десятилітньої партизанської боротьби УПА проти сталінського режиму. Серед капеланів були такі патріоти як о. Іларіон, військовий священик групи УПА-Північ, о. П.Скрипник, який загинув на Волині 1947 р., о. Шевчук, що загинув на Закарпатті 1948 р. [634. С.50].

Найчіткіше організованою була служба капеланів в українській дивізії “Галичина” (1943-1944), згодом – 1-ій дивізії Української Національної армії (1945) [536]. Ще до початку її формування у поданні до Берліну від 12 квітня 1943 р. губернатор дистрикту Галичина С.Вехтер відзначав: “З огляду на глибоке релігійне вірування галицьких українців та їхнє особливе прив’язання до Греко-католицької церкви, доцільно звернути особливу увагу на покликання польових священиків” [1030. С.335]. Цю пропозицію врахувала митрополіча Консисторія. Хоча, всупереч твердженням радянської пропаганди, митрополит Андрей Шептицький не брав участі у прилюдних урочистостях і не давав офіційного благословення акції, створення української дивізії у складі вермахту, згідно із спогадами колишнього члена президії Українського Центрального Комітету М.Демковича-Добрянського, він “позитивно визнав потребу української збройної формації”. Митрополит погодився на призначення Начальним

духовником дивізії досвідченого професора Богословської академії о. Василя Лабу і 12 греко-католицьких священиків на посади капеланів [1090. С.6]. Про це вдале призначення український історик Тарас Гунчак писав: “Для задоволення духовних потреб української молоді митрополит Шептицький, глава Української греко-католицької церкви, призначив свого надійного помічника о. Василя Лабу служити у Військовій Управі головним священиком – наглядати, аби духовні та моральні потреби військовиків були забезпечені та щоб у дивізії було достатньо священиків. Певна річ, піклування про духовне благополуччя солдатів не було чимось новим для о. Лаби. Він справно служив у австрійській армії під час Першої світової війни, а в грудні 1919 р. став головним священиком Української Галицької Армії. Він був відомим і вельмишановним священиком та богословом у Галичині” [634. С.52-60]. Зауважимо, що українська дивізія “Галичина” була єдиною військовою формацією в німецькій армії, в якій існував інститут капеланів. Коли ж дивізійники опинилися у таборі Ріміні в Італії і над ними нависла загроза передання їх на вимогу Сталіна до СРСР, саме священство встановило зв’язки з українцями польського корпусу генерала Андерса, де діяли й греко-католицькі капелани, зокрема о. Порфир Сивак, а згодом вийшли на Ватикан. Прихильне ставлення Папи Пія XII до українців допомогло владиці Іванові Бучкові дістати аудієнцію і викласти прохання про допомогу. В результаті втручання Папи Римського тисячі українських вояків були врятовані. Протягом двох років перебування у таборі українські ієрархи Греко-католицької церкви спільно з капеланами дивізії здійснювали всесторонню опіку над вояками. Вона продовжувалася й під час їх перебування в Англії [536. С.354-390].

Враховувався й досвід діяльності інститутів військових священиків – капеланів у арміях інших країн. Зауважимо, що вони – звичайне явище й необхідна структура у Збройних силах християнських народів. Так у роки Другої світової війни в армії США служили 2453 капелани (з них четверо

українських) та у Військово-морському флоті – 817. Вони безпосередньо діяли у фронтових частинах, 76 загинули, 832 відзначено бойовими нагородами. У правах і званні рядовий капелан зрівняний із першим лейтенантом (старшим лейтенантом в українській армії). Напрацьовані відповідна структура, форми і методи душпастирської роботи, права і компетенції капеланів [536. С.354-390].

Як відомо, в російській армії до 1917 р. теж існував інститут військових священиків Руської православної церкви. Похідні каплиці, ікони використовувалися для відправи церковних обрядів серед військовиків в частинах, де служило чимало вихідців з України. За підрахунками Олексія Шуби в роки Першої світової війни на фронтах перебувало близько 5 тисяч священиків, 1200 з них нагороджені військовими відзнаками [1081. С.280]. У 90-і роки керівництво Російської Федерації та її Збройних Сил прагнуло відновити корисне співробітництво з церквою, яке гальмувалося прокомуністичною більшістю Державної Думи. Зрештою, створено спеціальний комітет у складі представників Міністерства оборони і РПЦ з питань взаємодії, засновано журнал “Вера й мужество”.

Повчальним також є досвід співпраці армії з церквою у Польщі. У Війську Польському побудована чітка структура служби військового духовенства. Для обслуговування римо-католиків, яких в Польщі переважна більшість, існує Польська польова військова єпархія на чолі з єпископом. Відповідні структури створено у всіх військових частинах і установах таким чином, щоб особовий склад армії мав повну можливість задовольняти свої релігійні потреби. Зауважимо, що для православних військовослужбовців створено Православне управління Війська Польського. Штатні капелани діють у арміях США, Канади, Норвегії та інших країн. У Німеччині обслуговують духовні потреби військовослужбовців євангельське товариство ім. Корнеліуса, католицький Кенігштайнський гурток.

Незважаючи на чинне законодавство й прийняті рішення вищими органами управління України, в результаті відсутності організованих релігійних структур у військах, у Збройних Силах не завжди задовольняються конституційні права військовослужбовців щодо духовних потреб. Слід відзначити, що на першому етапі розбудови національної армії у 1991–1992 рр. ця проблема не стояла так гостро, оскільки рівень релігійності військовослужбовців був невисоким. За підрахунками Інституту соціології Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України наприкінці 1992 р. у військах перебувало не більше як 13% віруючих військовослужбовців, здебільшого із західного регіону України [513. С.218]. Та саме в цей час у державі йшов бурхливий процес релігійного відродження, спричинений насамперед виходом із підпілля Греко-католицької і відновленням Української автокефальної Церков. Якщо 1991 р. в Україні вже діяло всього 10810 релігійних громад, з них 2001 греко-католицьких, то 1998 р. їх нараховувалося відповідно 19780 і 3151 [990]. Відтак позитивні зміни у церковно-державній політиці, статусі церкви і посиленні її ролі у суспільстві, поглиблення релігійності серед населення сучасної України спричинили різке зростання кількості віруючих у Збройних Силах. Причому соціологічні опитування свідчили про поступове зростання релігійності військовиків [513]. Отже, ця непроста проблема, пов'язана зі станом Збройних Сил, потребує вирішення й радикальних змін взаємодії армії з церквою.

А втім, наявність віруючих і неухильна тенденція їх зростання вже є досить вагомим аргументом на користь впровадження служби капеланства у Збройних Силах України. Зауважимо, що й альтернативна служба не користується популярністю. За статистикою, 1999 р. нею скористалися лише 3,5 тис. осіб [1081. С.276]. Іншим переконливим аргументом є красномовний зв'язок між релігійністю військовослужбовців та їх ставленням до військової служби. Особистий досвід кожного офіцера Збройних Сил

України, підтверджений статистикою, свідчить про пряму залежність рівня військової дисципліни від стану релігійності солдатів і сержантів. Між тим, експертними опитуваннями і дослідженнями виявлені слабкість моральних факторів впливу на особовий склад, значне зниження впливу цінностей, притаманних колишній ідеології комуністичної системи. Виховна робота офіцерського складу, прапорщиків і сержантів не відповідає вимогам часу, що поряд з економічними аспектами є головною причиною негативних явищ в армійських колективах. “Це схиляє до думки, – наголошував науковий співробітник Інституту соціології НАН України Е.Афонін, – про доцільність залучення релігійного виховання до виконання завдань духовного розвитку й укріплення особистості молодого людини” [513. С.40].

Втілення цієї ідеї в життя підтримує чимало прихильників впровадження військового духовенства і тісної співпраці церкви з армією. Взагалі спектр поглядів на проблему капеланства в армії залишається доволі широким. Зауважимо, що вони постійно змінюються на користь впровадження. За свідченням Е.Афоніна, у 1992 р., тобто на початку розбудови Збройних Сил України, лише 23% офіцерів і прапорщиків опитаних у Київському і Прикарпатському військових округах, вважали, що впровадження інституту капеланів сприятиме ліквідації негативних явищ в армії, тобто доцільним, а 45% вважали цей захід неефективним [513. С.213]. Невдовзі близько половини офіцерів і прапорщиків визнали: діяльність капеланів принесе користь армії і лише кожен десятий заявив, що це зашкодить військовій службі [513. С.221].

Високо оцінюють перспективу використання цінностей і позитивного впливу релігії на піднесення морально-психологічного стану військовослужбовців представники українського духовенства. Соціологічним опитуванням 1992 р. виявлено: 91% священнослужителів різних церков висловили переконання, що впровадження інституту капеланів у Збройних Силах і виховання військовослужбовців на цінностях

релігії створить сприятливий морально-психологічний клімат у військовому середовищі. Близько 81% вважали, що інститут капеланів повинен стати невід'ємною частиною системи виховної роботи в армії [513. С.235]. Особливо прихильно ставилися до неї ієрархи Греко-католицької, Української православної, Української автокефальної Церков. “Армія і церква повинні докласти всіх зусиль, – наголошував Патріарх Київської і всієї Русі-України Філарет, – щоб душевний і моральний добробут українських воїнів був гарантований і забезпечений. Найкраще це зможе зробити військове священицтво” [441. Берез.].

Опираючись на визначені вище аргументи, прихильники впровадження інституту капеланів у Збройних Силах України висловили свої пропозиції, опрацювавши шляхи вирішення цієї проблеми. Зокрема, Міжцерковна Рада з питань душпастирської роботи у Збройних Силах України у меморандумі (березень 1995 р.) пропонувала всім релігійним організаціям України “чітко й однозначно визначитися у питанні про збройний захист України своїми вірними”. Становлення душпастирської опіки в українському війську Рада пропонувала провести у два етапи: спочатку організувати душпастирську опіку військовослужбовців силами наявних місцевих церковних структур, згодом впровадити капеланську службу. Слід було утворити при Президенті України Комітет з питань душпастирської роботи, який повинен насамперед опрацювати Положення про душпастирську роботу в армії. Кадрові проблеми планувалося вирішувати за рахунок рекомендацій підготовлених священиків на службу капеланів, та випускників семінарій, які повинні були пройти курс спеціальної підготовки при Київському військовому гуманітарному інституті. Рекомендовано доповнити курс гуманітарної підготовки офіцерського складу основами релігієзнавства та державно-церковних відносин, а солдатів і сержантів – основами християнської етики, історії релігії, правових гарантій для віруючих [1046. С.112].

Цікаві пропозиції висловила конференція Міжнародної Асоціації військових християнських братств 1997 р. у Києві. Вона пропонувала невідкладно проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід, форми і методи духовної опіки військовослужбовців Збройних Сил, створити тимчасові Польові єпископства й впровадити капеланів, у великих військових гарнізонах побудувати власні храми, вирішити проблему підготовки капеланів заснуванням спеціальних кафедр у військових навчальних закладах та в існуючих духовних навчальних закладах УГКЦ, українських православних церков, відкрити для цього духовну семінарію або богословський інститут у системі Міністерства оборони України, включити в курс гуманітарної підготовки особового складу армії “Основи християнської етики” [1081. С.282].

Частину цих пропозицій було впроваджено. Зокрема, єпископ-ординарій кир Софрон Дмитерко і командування Івано-Франківського гарнізону затвердили Тимчасовий капеланський статут, у вступі якого наголошено: “Капелян має допомагати воїнам Збройних Сил України чесно, свідомо, з великою любов’ю до рідного українського народу піднімати свій релігійно-моральний і національний рівень” [714]. Відтак у більшості частин Західного оперативного командування оформлено і освячено каплиці (чи бодай світлиці) з релігійною літературою. Одним з координаторів цієї роботи був головний капелан Збройних Сил у Івано-Франківській області о. Роман Андрій Кияк [714].

Видавництво “Місіонар” (Жовква–Львів) для капеланів видрукувала 2000 р. науково-популярну книгу єпископа Збройних сил Франції монсеньйора Мішеля Дюбоста “Пастир миру: Християнські погляди на війну та армію”, в якій узагальнено роль та місце духовності в діях християнина у збройних конфліктах. Книга містить цікаву бібліографію [654].

І все ж, у реалізації означеної проблеми виникло чимало об'єктивних (насамперед правничо-юридичних) і суб'єктивних перешкод, подолати які не вдалося й дотепер. Певна частина суспільства взагалі відкидає ідею капеланства. При цьому одним із головних контраргументів висувається поліконфесійність України. Дійсно, на 1999 р. у державі зареєстровано 72 релігійні організації, правда, деякі з них малочисельні [654. С.227].

Отже, дотримуючись принципу рівності релігій в Україні, згідно з законом, виникає питання про конфесійну приналежність капеланів. Не може бути прийнятною думка прихильників Української православної церкви, які складають більшість, щоб у Збройних Силах впровадити церкву, до якої належить більшість віруючих в Україні (20 млн.) [683. С.601]. Цю позицію неодноразово підтримували протоієреї УПЦ. Проти подібних пріоритетів для певних конфесій виступають чимало опонентів.

Поліконфесійність України є реальною і довготривалою об'єктивністю, і протиріччя або протистояння між церквами та релігійними об'єднаннями представляють серйозну перешкоду на шляху до впровадження капеланства у Збройних Силах України. Ця проблема пов'язана із ідеями створення національної церкви і взагалі з екуменічним рухом, отже її реалізація потребує часу і правно-політичного врегулювання.

У підсумку слід зазначити, що розбудова й реформування Збройних Сил України, які продовжуються у нинішній час у контексті подальшого розвитку демократичних процесів в суспільстві, вимагають поєднання духовних інтересів військовослужбовців з національно-державними, встановлення партнерських відносин між армією та церквою, активного пошуку та втілення адекватних часу моделей їх взаємодії. На щастя, церковна ієрархія і командування силових структур нашої держави вже зробили перші кроки назустріч одне одному.

Висновки. Отже, відновлення легального статусу УГКЦ, діяльність і розбудова її структур, становлення релігійного життя греко-католиків

відбувалося в складній ситуації громадсько-політичного життя в Україні. Адже десятиліттями комуністична пропаганда таврувала УГКЦ, а широкомасштабна антикатолицька спрямованість режиму становила один з головних чинників його внутрішньої політики. Однак з офіційним визнанням в історії Української греко-католицької церкви розпочався новий етап – становлення і розбудови. Подолавши період міжконфесійних конфліктів, УГКЦ перетворилася у поважну силу національно-державного відродження. Важлива роль УГКЦ сьогодні і в процесі відродження етнонаціонального і релігійного життя в Україні. Таким чином, УГКЦ відіграє важливу роль у суспільному житті України. В умовах незалежної України її відродження суттєво підсилило національно-державницькі сили як в західноукраїнському регіоні, так й в цілій державі.

Основні положення розділу висвітлені автором у наступних публікаціях: [800; 802; 808; 809; 810; 812-816].

ВИСНОВКИ

Історико-джерелознавчий аналіз засвідчив, що окремі складові досліджуваної теми висвітлено в працях вітчизняних і зарубіжних істориків. Водночас історіографічний огляд діаспорної та зарубіжної, насамперед польської та російської літератури, підтвердив: інтерпретація світськими дослідниками та богословами окремих аспектів теми має дискусійний характер, а комплексне дослідження конфесійно-етнічних трансформацій на тлі суспільно-політичного життя західноукраїнського регіону і загалом державно-соборного процесу в Україні, відсутнє. Зрозуміло, що у радянський період спеціальних фахових досліджень з історії Греко-католицької церкви не було. Науковці вивчали лише окремі проблеми з історії християнства. Численні пропагандистські брошури, які виходили в Москві, Києві та Львові масовим накладом на замовлення компартійних керівників тоталітарного режиму, хоч і містили деякий маловідомий конкретно-історичний матеріал, мали інше завдання: ізолювати “нову історичну спільність” – радянський народ від багатовікових християнських цінностей, народних релігійних традицій і тим самим насадити комуністичну ідеологію з войовничим атеїзмом, інтернаціонально-пролетарською культурою.

Тимчасом джерельна база пропонованого міждисциплінарного дослідження є цілком задовільною, багатоплановою і багатовидовою (за класифікацією джерел). Важливим мотивом пошуку стала також суспільна дискусія, що розгорнулася на початку 90-х рр. ХХ ст. щодо релігійного чинника незалежнення України, можливості створення Помісної церкви, розвитку релігійно-культурних традицій.

Отже, греко-католицизм як суспільний продукт внутрішнього розвитку українського християнства органічно синтезував східну і західну християнські традиції й досить рельєфно проявив українську національно-культурну індивідуальність у Центрально-Східній Європі. Він дав можливість

українцям упродовж п'яти століть залишатися православними у вірі й традиціях, католиками – в любові й богоспасенними – в надії на етнодуховне визволення та соборність земель. Відродження Української церкви на національно-культурних засадах відбувалося не через реформу християнського вчення і церковний сепаратизм, як це було в Німеччині, Англії та Росії, а шляхом примирення східного і західного християнства, на основі синтезу всіх головних церковних традицій, засвоєння європейського суспільно-історичного досвіду.

У першій половині XIX ст. Греко-католицька церква заініціювала і найбільше спричинилася до прискорення національної ідентичності українського народу. Завдяки духовенству, його патріотичній агітації з вівтаря та просвітницькій праці, у другій половині століття було досягнуто національного “пробудження” на західноукраїнських землях і цим самим досягнуто вищої (політичної) стадії розвитку національного руху, яку деякі історики (зокрема, чех Мирослав Грох) називають “фазою Б”.

Національно-визвольний рух зародився за умов переходу Австрійської імперії від неоабсолютизму до конституційної форми правління. Важливою умовою, яка суттєво вплинула на суспільно-політичну активність священиків та парафіян, було те, що в Галичині склалися можливості для реалізації демократичних засад громадської діяльності. Тому церква та перші українські товариства – “Просвіта”, НТШ та ін. стали не лише носіями, але й пропагандистами реалізації національної ідеї.

Однак на рубежі XIX–XX ст. греко-католицьке духовенство Галичини поступилося провідною роллю у національному русі світській еліті. Засновуючи сільські читальні та релігійні громадські культурно-освітні товариства і кооперативи, що мали виразно національний характер, священики сприяли розвитку освіченості селянської бідноти, котра вже більше не відчувала потреби в патерналістській опіці своїх душпастирів. Тоді ж посилилася критика окремих парохів та церкви загалом, консервативні

погляди яких усе більше входили у суперечність із дедалі популярними соціалістично-атеїстичними ідеями. Їх носіями та пропагандистами нерідко були відомі громадсько-політичні члени Української соціал-демократичної партії, письменники тощо. Відтак загальне духовенство було відсунутий на задній план тим самим національним рухом, яке воно само ідеологічно започаткувало та організаційно зміцнило у середині XIX ст.

І тим не менше “криза” 90-х рр. XIX ст. загалом позитивно вплинула на церковну структуру, оскільки змусила ієрархів зайнятися зміцненням власних духовно-організаційних підвалин, що потребували очищення як від польсько-латинських так і москвофільських впливів. Як відомо, у літургійно-обрядовому житті греко-католиків XVIII–XIX ст. послабилися богословські та канонічні традиції Київської церкви. Реформування за єзуїтськими планами Василіанського Чину, активізація польських єзуїтів у Галичині викликала нові протести української громадськості й навіть скарги до Римської курії.

Прихід станіславського єпископа Андрея Шептицького на Святоюрський митрополичий престол 1901 р. урівноважив і навіть зміцнив роль духовенства і трьох мільйонів вірних у національно-суспільних процесах. Упродовж перших шести років архиєрейства він відновив автентичні форми східного чернецтва, заснувавши 1904 р. монастирі з суворим дотриманням уставу св. Теодора Студита; зробив перші кроки до заснування Російської греко-католицької церкви. Водночас розгорнуто широкі культурно-освітні та науково богословські програми: створено Національний музей, організовано низку археологічних і етнографічних експедицій, зміцнено власну друкарсько-видавничу базу. Сотні богословських та світських книг видрукувало до Першої світової війни видавництво Отців Василіян “Місіонар”.

На зламі століть почала формуватися нова генерація священослужителів – громадських діячів, яка услід за українськими

радикалами та націонал-демократами усвідомила необхідність боротьби за національно-політичний суверенітет України, а відтак відокремлення українських земель від польських, запровадження загального виборного права, рівноправності української мови. А це вимагало консолідації громадських, політичних і церковно-релігійних лідерів. Тож цілком закономірно, що священство було представлене у Галицькому сеймі та Віденському парламенті, підтримувало парамілітарний сокільсько-стрілецький рух молоді. Десятки духівників, прийнявши національно-демократичну ідеологію, вступили в ряди Української націонал-демократичної партії, найактивніші обиралися до її керівного органу – Тіснішого народного комітету.

На відміну від Австро-Угорщини, Греко-католицькій церкві не вдалося захистити вірних і свої організаційні структури на підросійських теренах – Холмщині та Підляшші у XIX – початку XX ст., де уніатську Холмську єпархію об'єднано з Російською православною церквою. Водночас під тиском зросійщеного православ'я сотні тисяч місцевих українців почали втрачати автохтонну національно-культурну ідентичність і переходити в католицизм. Отож слід погодитися з окремими дослідженнями у тому, що поступова полонізація уніатів Холмщини і Підляшшя була не лише наслідком русифікації, але й своєрідною протидією їй. Знайомство автора із сучасною релігійною ситуацією у вказаному регіоні, спілкування зі священниками та парафіянами (“тутейшими”) українсько-білорусько-польського походження ще раз підтвердило вказаний висновок.

Завдяки особистій заангажованості митрополита Андрея Шептицького у Визвольні змагання 1914–1923 рр. церква знову змогла відновити свій суспільний авторитет, хоча, як слушно зауважують деякі дослідники, тут також виникали конфлікти – між на той час уже політично структурованим визвольним рухом та християнсько-гуманістичним поглядам архиєрея [1097]. У складі представницького революційного парламенту – Української

національної ради церковнослужителі-депутати стали творцями Західно-Української Народної Республіки, вони обиралися до місцевих органів самоврядування, служили капеланами спершу в легіоні УСС, а в 1918–1919 рр. у лавах Галицької армії, немало їх загинуло на фронтах українсько-польської та українсько-більшовицької воєн, у таборах інтернованих у Польщі.

У міжвоєнний період Греко-католицька церква відновила статус незалежної морально-духовної та суспільної сили, котра була тісно пов'язана з національно-визвольним рухом – насамперед центристським УНДО, і водночас зберігала критичну порцію як до лівих, так і правих радикальних сил, в арсеналі форм боротьби яких застосовувався фізичний терор.

Національно-патріотична позиція Греко-католицької церкви спричинила протидію польських шовіністичних сил. Бельведер прагнув нейтралізувати вплив лідерів церкви, насамперед Андрея Шептицького, на маси: робилися підступні спроби протиставити його єпископату, зокрема Григорію Хомишину, або усунути з суспільно-політичного життя і навіть з митрополичого престолу. Влада ніяк не могла йому вибачити місійно-дипломатичні поїздки на захист ЗУНР в країни Західної Європи і Америки у 1920–1923 рр., в яких він критикував соціально-політичну та національно-культурну політику Польщі, спрямовану на денаціоналізацію кількох мільйонів українців, протестував проти колонізації краю польськими осадниками. Проаналізований документальний матеріал ще раз підтверджує те, що Греко-католицька церква, зокрема її наукові, навчальні та видавничі структури, три тисячі парафій були центрами національно-патріотичної діяльності, ставши духовним фундаментом національно-визвольного руху в Західній Україні.

Розв'язання українського питання церковне керівництво вбачало в територіальній та духовній соборності українських земель. У виступах Андрея Шептицького, публікаціях релігійної преси засуджено політичні

репресії в УРСР, зокрема проти ієрархії Української автокефальної православної преси, а також галичан, що виїхали на схід у період “українізації”. Підтримано діяльність Комітету рятунку України (Львів), який намагався морально і матеріально допомогти жертвам голодомору 1932–1933 рр. Про демократичні засади формування і функціонування ієрархії та загалом церковної структури свідчили взаємини між станіславським єпископом Григорієм Хомишиним і Андреем Шептицьким, який не завжди сприймав нормалізаційні ініціативи першого. Втім, офіційна Варшава намагалася протиставляти в суспільстві обидві харизматичні постаті, підтримуючи нормалізаційну програму станіславського владика, його окцидентальні релігійні погляди. Однак розколу в церкві не сталося: 1937 р. єпископ таки приєднався до заяви українських громадсько-політичних і релігійних діячів, що засуджувала польські репресії проти поневолених українців. Загалом безуспішною виявилася й ініціатива Григорія Хомишина щодо створення окремої клерикальної партії консервативного спрямування – Української католицької народної партії (з 1932 р. – Українська народна обнова). Її діяльність, на нашу думку, лише розпорошувала український політикум як у щоденному громадському житті, так і в парламенті.

Духовенство намагалася створити необхідні умови не лише для духовного і господарського розвитку мирян, але й фізичного виховання, здорового способу життя. Десятки священослужителів були опікунами молодіжних парамілітарних товариств “Сокіл”, “Січ”, “Січові стрільці”, “Пласт”, “Луг”, “Орли”, з якими греко-католицькі громади єдали християнсько-етичні засади діяльності. Морально-духовний авторитет і організаційні можливості церкви засвідчив масовий зліт “Українська молодь Христові” (Львів, 1933), який заініціював Католицьку асоціацію української молоді, що намагалася вберегти підростаюче покоління від полонізаційного впливу урядової концепції однонаціональної унітарної Польської республіки.

Політика німецької окупаційної влади щодо Греко-католицької церкви на території Галицької митрополії та частині Перемиської єпархії, що увійшла до Генерал-губернаторства Апостольських Візитатурах на Лемківщині та Волині, зумовлювалася необхідністю проведення позитивного впливу на західноукраїнське населення з метою проведення практичних заходів щодо експлуатації багатих природно-матеріальних і трудових ресурсів Карпатського краю. Згідно з інструкцією імперської канцелярії (грудень 1941 р.) діяльність церков, окрім політичної, на території України не заборонялася. Відтак віруючим повернуто більшість культових споруд, відновили роботу Богословська академія та Богословське наукове товариство у Львові, редакції “Місіонаря” і “Богословія”, священникам знову дозволено катехізацію дітей у школах. І все ж проаналізований документальний матеріал дає підстави ствердити недемократизм і антиукраїнськість церковної політики Берліна. Митрополичий ординаріат (не рахуючи окремих заяв тактичного характеру) сприйняв гітлерівську окупацію, зокрема масові розстріли українців, поляків і євреїв краю, як світову загрозу й Греко-католицькій церкві зокрема. Навіть у цей складний військово-політичний час А. Шептицький не забував проблему об’єднання церков. У митрополичому посланні “Як будувати рідну Хату” (грудень 1941 р.) було зазначено, що єдність церков – початок духовно-релігійного єднання співвітчизників. Із цією метою А. Шептицький налагодив контакти з православними ієрархами, з якими обговорював можливість створення патріархату в Києві, що мав стати на захист православних обрядів і звичаїв, а також важливим етнодуховним чинником визволення поневоленого народу. Однак цьому протидіяла німецька адміністрація.

Важливими причинами ліквідації радянським режимом Греко-католицької церкви стали: необхідність нейтралізації небезпечного джерела поширення націоналістичних ідей, духовного союзника антитоталітарної сили – УПА, у лавах якої були греко-католицькі душпастирі; бажання Кремля

і керівництва Православної церкви Московського патріархату уніфікувати національно-релігійне життя в СРСР–УРСР.

Львівський “собор” 8–10 березня 1946 р., ініціатором та організатором якого стали партійно-репресивні органи СРСР, ліквідував офіційні структури УГКЦ організаційно, але не фактично; “самоскасування” унії де-юре не відбулося. Неканонічність “собору” забезпечили представники Ради у справі релігійних культів (її керівники, зокрема генерал-майор Г.Карпов, як правило, призначалися з органів держбезпеки) і Московського патріархату. Голова так званої “ініціативної групи”, відомий філософ та історик релігії о. Г.Костельник став жертвою жорстокого шантажу радянських силових структур. Необґрунтованими є документи “групи” про бажання забезпечити рідну церкву від можливої латинізації та целібату. Втім, можливо, таким чином Г.Костельник, М.Мельник, А.Пельвецький мали намір врятувати тисячі священослужителів і мирян від жорстоких репресій і депортацій, які започаткувала влада вже у 1944–1945 рр. Отож слід погодитися із тими дослідниками, які вважають “ліквідацію унії” не церковно-релігійною, а політичною дією.

Підпільне існування більшості церковних структур свідчило про ідейно-організаційну згуртованість священництва та мільйонів вірних, небажання служити комуністично-імперській Москві. Вірність церкві та національній ідеї продемонстрували на засланні митрополит Й.Сліпий та сотні священослужителів. Катакомбний архієпископ В.Стернюк зумів налагодити координацію душпастирів, їх навчання. Немало греко-католиків (Ігор та Ірина Калинці, Й.Тереля, І.Гель та ін.) влилися у лави антикомуністичної опозиції 50–80-х рр., ставши чинником національно-духовного пробудження мільйонів українців у період горбачовської перебудови.

Політика “радянзації” західного регіону України в 40-і роки спричинила нові етноконфесійні трансформації, розвал усталеного релігійно-церковного комплексу.

До 1988 р. офіційна влада СРСР–УРСР здійснювала політику примусової секуляризації населення. У 1988–1991 рр. ознакою релігійної політики влади була релігійна фаворизація Російської православної церкви. Щоправда, в західних областях цей процес закінчився в 1989 р., його продовженням стала короткотривала фаворизація Української автокефальної православної церкви. Політична поразка прокомуністичних сил на виборах до місцевих рад 1990 р. у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях стала початком періоду релігійної плюралізації. В загальнодержавному масштабі релігійна плюралізація суспільства проголошена у 1991 р., час проголошення незалежності. Однак різкий відхід державної влади від традиційної донедавна церковно-релігійної політики був викликаний не стільки демократизмом її заяв, скільки реальною загрозою значних соціальних заворушень на етнорелігійному ґрунті.

Перше десятиліття етнополітичного трансформаційного процесу, зокрема його важлива церковно-релігійна складова, свідчило про поступальний рух незалежної України до громадянського суспільства, формування правового поля церковно-державних стосунків. Конституційно-законодавче забезпечення свободи віросповідання, увага політичного керівництва держави до розв’язання проблем міжконфесійного характеру створили необхідні передумови для відродження і організаційної розбудови УГКЦ, її соціальної та духовно-культурної місії. Поступово набули партнерського характеру, особливо на релігійному рівні, взаємини між церквою, державними органами та силовими структурами. Закон “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р. надав церковним структурам право на просвітницьку, добродійну, виробничо-господарську та іншу суспільно-корисну діяльність. За ініціативи громадськості та

депутатського корпусу скасовано статті Кримінального та Цивільного кодексів України, які безпідставно обмежували права релігійних організацій, що одержали статус юридичної особи. Постійно удосконалювався механізм судового розв'язання скарг церковних структур на дії органів влади і посадових осіб (здебільшого з питань власності бувших структур УГКЦ, землекористування, митного проходження добровільної допомоги). Системного характеру набули щорічні зустрічі Президента України та голів облдержадміністрацій з керівниками церков, зокрема й УГКЦ. Серед невирішених питань, які порушувала церква, – державна акредитація Богословської академії (нині Український католицький університет) та теологічних інститутів вищого рівня, визнання їхніх дипломів, зближення світської середньої та духовної освіти, повернення предметів культурного вжитку і богослужбової літератури з державних архівів і бібліотек, повнокровне функціонування капеланів в армії та на флоті. Розв'язання цих проблем, на нашу думку, вимагає удосконалення відповідного правового механізму як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях, враховуючи конкретні реалії регіону.

Загалом за кількістю громад та монастирів УГКЦ посідала в Україні друге місце, практично повністю відновивши свої структури довоєнного періоду. Майже всі громади перебували в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській областях та на Закарпатті, де вони становили окрему Мукачівську єпархію, що безпосередньо підпорядковувалася Ватикану. Якщо на початку 1942 р. УГКЦ була представлена в 13 областях і Києві, то у 2000 р. її громади діяли у всіх областях, крім Кіровоградської. Динамічно структурувалося релігійне життя на сході України та країнах Центрально-Східної Європи і СНД. Конструктивними були міжнародні зв'язки з релігійними організаціями, місіями, фондами.

Суспільна активність греко-католиків особливо зросла у час підготовки та проведення візиту папи Павла Івана Другого 2001 р. в Україну. Його

служба у візантійському обряді у Львові за участю півторамільйона громадян засвідчили внутрішньцерковний потенціал греко-католиків, їх бажання піднести УГКЦ до патріаршого статусу. Останню вимогу підтримала велика група народних депутатів Верховної Ради України, колектив Наукового товариства ім. Т.Шевченка у листах-зверненнях до Святійшого отця Папи Павла Івана II (2004). Плідною, але, напевно, передчасною була й церковно-громадська дискусія щодо можливої зміни назви церкви; найчастіше пропонована назва – Київська церква – і хоча має історичне коріння, однак не була підтримана загалом вірних, особливо старшого покоління. Непростим, а для багатьох вірних регіону і несподіваним для політиків стало рішення Любомира Гузара про будівництво величного патріаршого храму у столиці України, який заплановано завершити 2005 р.

Про суспільний авторитет церкви свідчило бажання низки партій та блоків, насамперед національно-демократичного спрямування, заручитися підтримкою священництва на парламентських і президентських виборах. Однак, як свідчило пастирське послання синоду єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ від 21 січня 2002 р., завдання церкви полягало не в підтримці чи висуванні певних осіб і партій, а створенні такої атмосфери, в якій вибори могли б відбутися нормально, спокійно, чесно. Політичну мудрість і культуру продемонструвало послання УГКЦ від 5 травня 2003 р. щодо оцінки та подолання наслідків польсько-українського конфлікту на Волині у 1942–1943 рр.: наше минуле ми маємо взаємно пробачати, а нас, сучасних, приймати такими, які ми є.

Підсумовуючи, слід зауважити, що в 90-ті роки ХХ ст. фактично склалася загалом прийнятна схема стосунків Греко-католицької церкви і Української держави: при взаємному представницькому визнанні – повна самостійна діяльність. Ці стосунки загалом відповідали внутрішнім законам церковного життя і рівневі самоорганізації демократичних спільнот на рубежі тисячоліть.

Сучасне керівництво церкви вважає, що метою екуменічного руху є створення Патріархату української церкви, основою якого мали б стати національні церкви – Православна та Греко-католицька. УГКЦ, спираючись на вивірені століттями християнські цінності та моральні засади, прагне виховати не лише багату духовно, але й національно свідому особистість шляхом формування системи ідей і вартостей, які можуть бути прийняті суспільством як засадничі умови його відродження. Велика увага приділяється відродженню традиційних вартостей української родини, яка потребує особливої уваги як церкви, так і держави. Загалом Українська греко-католицька церква використовує всі наявні в її арсеналі засоби з метою піднесення національної гідності українців, відродження історичної пам'яті, утвердження духовної соборності та державності незалежної України.

Отже, на долю Української греко-католицької церкви випала особлива місія: у релігійній сфері – утвердження християнства як вірного способу мислення й співжиття української спільноти, закріплення й захисту власного конфесійного простору, на який претендували інші церковні організації, екуменічні зусилля, католицька акція і навіть прагнення розширити зону впливу на території Росії, видавнича діяльність, підготовка кадрів священнослужителів, будівництво й оздоблення храмів тощо; у громадському житті – це, насамперед харитативні, благодійні акції, що мали не спарадичний, а систематичний характер, культурно-просвітницька діяльність, зусилля, спрямовані на охорону здоров'я (антиалкогольна й антинікотинові кампанії), розв'язання соціальних проблем, ініціація й підтримка різних форм самоорганізації та громадської самодіяльності українства, зміцнення його соціального солідаризму й згуртованості, здатності до цілеспрямованих спільних дій; у політичній сфері – сприяння утвердженню самоідентифікації українців, поширенню національної свідомості, перетворення української людності в політично організовану

спільноту, яка чітко усвідомлює свою мету й активно відстоює свої права, вплив на світських політиків, які репрезентували інтереси українців у владних структурах, створення власних громадсько-політичних інституцій та активна участь в інших організаціях, виразна позиція щодо національно-визвольного руху в Україні, протидія його радикалізації з одного боку, і несприйняття комуністичних ідей і практики – з іншого. У сфері стосунків з владними структурами – прагнення дотримуватися діючого конституційного порядку і законодавства, намагання інституалізуватися в існуючій системі суспільно-політичних координат шляхом юридичного оформлення свого статусу в державі, правового врегулювання взаємин з будь-якими державними органами; опозиційне ставлення до авторитарних і тоталітарних режимів; апеляція до міжнародних організацій, світової громадськості, впливових політиків з приводу нецивілізованих, антигуманних заходів державних органів та політичних сил, які порушували основні права людини.

Українська греко-католицька церква, таким чином, постійно й одночасно діяла у кількох площинах, гармонійно поєднуючи релігійно-конфесійну з суспільно-політичною та соціально-корисною. Жодна інша релігійна інституція в західноукраїнському регіоні не виконувала таких багатоцільових функцій, до того ж з таким високим ступенем ефективності. Виправдовуючи у такий спосіб своє християнське призначення і покликання, греко-католицьке духовенство виступило в якості каталізатора суспільних процесів, активної інтеграції до них все більших мас українського населення, кристалізації “української ідеї” у її, так би мовити, регіональному, а потім і загальнонаціональному варіанті, надаючи їй християнського спрямування і забарвлення. Важко переоцінити роль греко-католицької церкви у консолідації українства, соборизації українських земель, оскільки ще задовго до того, як український народ буде об’єднаний у єдиній державі, шлях до неї торували духовенство та віруючі.

Обстоюючи право українців на самовизначення, греко-католицька церква водночас не полишала спроб полагодити міжнаціональні стосунки у краї. Спалахи українсько-польського протистояння завжди сприймалися у середовищі греко-католицької ієрархії як порушення заповідей Христових і приписів церкви, яка вживала усіх можливих засобів для припинення конфліктів на етноконфесійному підґрунті.

У багатьох публікаціях образ Української греко-католицької церкви та її архієреїв незрідка подається в ідеалізовано-лакованому вигляді. Насправді, внутрішньоцерковне життя супроводжувалося подоланням певних суперечностей, узгодженням різних поглядів на шляхи поступу церкви та її орієнтацій, суспільну роль, взаємини з іншими церквами і політичними режимами.

Але ніколи Українська греко-католицька церква не лишалася на периферії суспільного життя, відстороненою від щоденних турбот простих людей, від боротьби за їх право на власну державність і краще майбутнє.

Атеїстичний радянський режим зробив усе, аби Греко-католицька церква перестала існувати. Асоціюючи її з одвічним прагненням українців до свободи і демократії, партійно-комуністичне керівництво СРСР формально ліквідувало УГКЦ, передавши храми Православній церкві. Цим самим закладалася “міна сповільненої дії”, спрямована на розкол українства.

Через кілька десятиліть вона вибухнула гострими міжконфесійними конфліктами. Антиунійна акція має стати повчальним уроком для тих представників влади, які безоглядно втручаються в суто релігійну сферу і не спроможні прогнозувати можливі наслідки. В зв'язку з цим державні і владні структури, політичні і громадські об'єднання повинні усвідомлювати свою роль у налагодженні християнської любові, громадянського миру і спокою в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Неопубліковані документи

Архіви

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України:

- Ф. 1 (*Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки, м. Київ*). – Оп. 1 за 1928 р.
- Спр.3. Протоколи засідань Президії ЦВК СРСР та РРФСР. Копії. 2 січня – 13 жовтня 1928 р. – 218 арк.
- Ф. 1072 (*Міністерство сповідань Української Народної Республіки*). – Оп. 1 за 1919-1920рр.
- Спр.3. Протоколи засідань Ради Міністра ісповідань УНР. 17 вересня – 8 листопада 1919р. – 220 арк.
- Ф. 2428 (*Штаб тилу діючої армії Української Народної Республіки, м. Могилів-Подільський Подільської губернії, з 1921 р. – територія Польщі*). – Оп. 1 за 1920-1923рр.
- Спр.1. Накази Головної управи військ УНР, військам дієвої армії, по Управлінню начальника тилу дієвої армії, штати їх та циркуляри. 22 травня 1920 р. – 6 грудня 1920 р. – 281 арк.
- Ф. 3807 (*Жук Андрій. Член Харківського центрального комітету Революційної української партії, Голова президії Союзу Визволення України*), оп.2.
- Спр.3 (Протоколи засідань Загальної Української Ради у Відні.1916). – 332 арк.
- Ф. 4648 (*Рада в справах релігій при Раді Міністрів УРСР та її попередники: уповноважені Ради в справах релігій при РМ СРСР по УРСР (об'єднаний фонд)*).
- Оп. 1.
- Спр.18. Звернення Львівського собору до духовенства і віруючих греко-католицької церкви в західних областях УРСР щодо переходу в підпорядкування Московського патріарха. – 71 арк.
  - Спр.42. Доповідна уповноваженого Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Івано-Франківській області О.Атаманюка секретареві Івано-Франківського обкому партії О.Чернову та голові Івано-Франківського облвиконкому П.Кайкану про діяльність уніатів-„покутників”. – Арк. 7.
  - Спр.446. Информации й докладные записки ответственных работников Уполномоченного Совета по УССР, направленные ЦК КП, Совет Министров УССР й Совет по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР й состоянии контроля за выполнением

- законодательства о культурах по областям Украинской ССР за 1965 год. – 225 арк.
8. Спр.5205. Доповідна уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Станіславській області П. Бібика секретареві Станіславського обкому КПУ Я. Лисенку та голові Станіславського облвиконкому П. Кайкану з пропозицією переобладнати колишні уніатські храми під культурно-освітні та інші громадські приміщення. – 330 арк.
  9. Спр.5407. Доповідь архієпископа Варлаама Митрополиту Київському і Галицькому, патріаршому екзарху всієї України Іоану про роботу комісії по вивченню церковного життя в західних областях. – 430 арк.
  10. Спр.5407. Інформація уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г.Пінчука голові Ради В.Куроедову про роботу комісії по перевірці залишків унії в західних областях України. – Арк 41, 42.
  11. Спр.5407. Повідомлення уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Станіславській області А.Атаманюка голові Ради В.Куроедову та уповноваженому по УРСР Г.Пінчуку про поведінку деяких православних священиків – колишніх уніатів. – Арк 70-78.
  12. Спр.5407. Спецповідомлення уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Тернопільській області М.Коломацького уповноваженому по УРСР Г.Пінчуку про організований уніатами зі Станіславщини молебень під відкритим небом у селі Зарваниці Золотниківського району. – Арк 94.
  13. Спр.5408. Інформація уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г. Пінчука про хід виконання заходів Ради щодо ліквідації залишків унії в західних областях України. – Арк 121.
  14. Спр.5408. Інформація уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Тернопільській області М.Коломацького про підпільну підготовку дітей до першої сповіді колишньою монахиною М.Ребриною. – Арк 163.
  15. Спр.5408. Доповідна заступника уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР М.Гладаревського про релігійну обстановку в Станіславській області. – Арк 198-205.
  16. Спр.5589. Доповідна уповноваженого Ради в справах релігійних культур при Раді Міністрів СРСР по УРСР К.Полонинка завідувачому відділом пропаганди і агітації ЦК КПУ Г.Шевелю про зміни в релігійній обстановці західних областей УРСР після ліквідації унії. – Арк. 82-88.

17. Спр.5663. Доповідна уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г.Пінчука секретареві ЦК КПУ А.Скабі про активізацію колишніми уніатськими священиками релігійного життя в західних областях. – Арк. 66.
18. Спр.6007. Витяг із звіту уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР за 1964 рік щодо діяльності греко-католиків України. – Арк 13.
19. Спр.6291. Доповідна уповноваженого Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСР К.Литвина ЦК КПУ про вплив Ватикану на активізацію відродження греко-католицької церкви в західних областях України. – Арк 14-21.
- Оп. 3. за 1944-1965 рр.
20. Спр.8. Информации уполномоченного Совета по УССР й областных уполномоченных Совета о ходе подготовки й воссоединении униатской церкви с Русской православной церковью в западных областях Украины. – Арк. 166.
21. Спр.70. Информационные отчеты уполномоченных Совета по Львовской – Полтавской областям за 1949 год. Том 5. – Арк. 202.
22. Спр.80. Информации, докладные записки й справки уполномоченного Совета по УССР, представляемые в высшие правительственные й партийные органы УССР, о положений й деятельности религиозных организаций в республике за 1950 год. 4 января – 26 декабря 1950 г. – Арк. 126.
- Оп. 4. за 1944 – 1965 рр.
23. Спр.4. Информационные отчеты за 1945 год. – Арк. 106.
- Оп. 25.
24. Спр.185. Доповідна завідуючих відділами ЦК КПУ Г.Шевеля та В.Цветкова першому секретареві ЦК П.Шелесту про діяльність уніатів на Львівщині. – Арк. 5-12.
25. Спр.185. Доповідна завідуючого відділом ЦК КПУ Г.Шевеля ЦК КПУ про діяльність залишків уніатського духовенства. – Арк.29.
- Оп. 25.
26. Спр.872. Доповідна уповноваженого Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСР К. Литвина ЦК КПУ про хід виконання постанови ЦК КП України від 6 лютого 1973 року „Про заходи по посиленню боротьби проти ворожої діяльності залишків уніатського духовенства на території Української РСР”. – Арк.75.
- Оп. 25.
27. Спр.1357. Інформація секретаря Львівського обкому партії В. Добрика ЦК КПУ про заходи у зв’язку з 30-річчям Львівського псевдособору. – Арк.63-65.
- Оп. 70.

28. Спр.611. Відомості про стан канонічного оформлення і реєстрації колишніх уніатських релігійних общин і духовенства західних областей України із інформаційного звіту уповноваженого Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРР по УРСР за липень-вересень 1946 року. – Арк 16-20.

Центральний державний архів громадських об'єднань України:

Ф.1 (Центральний комітет Комуністичної партії України).

Оп. 1.

29. Спр.290. Звернення ОУН до українців-греко-католиків із закликом не піддаватися на перехід до російського православ'я. – Арк. 26, 26 зв.

Оп. 10.

30. Спр.1361. Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КПУ про заходи щодо посилення боротьби проти греко-католицького духовенства і доповідна з цього приводу. – Арк.1, 31-34.

Оп. 23.

31. Спр.887. Лист митрополита Андрія Шептицького до керівників Львівської області з проханням сприяти поїздки делегації греко-католицької церкви до Києва та Москви. – Арк. 40,41.

32. Спр.887. Звернення ініціативної групи по возз'яднанню греко-католицької церкви з російською православною до Ради Народних Комісарів УРСР з проханням узаконення її діяльності. – Арк. 38-39.

33. Спр.1638. Лист голови Ради в справах Російської православної церкви при Раднаркомі СРСР Г. Карпова секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову щодо поширення в Україні тексту звернення патріарха Московського Алексія до провідників і віруючих греко-католицької церкви. – Арк.34, 35.

34. Спр.1638. Лист голови Ради в справах Російської православної церкви при Раднаркомі СРСР Г. Карпова секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову з викладенням плану ліквідації греко-католицької церкви в Україні то протидії впливу Ватикану. – Арк.97-100.

35. Спр.1638. Лист митрополита Андрія Шептицького Голові Раднаркому УРСР і секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову з проханням залишити за греко-католицькою церквою друкарню “Студіон” у Львові. – Арк. 139, 139, зв.

36. Спр.1691. Доповідна записка Львівського обкому партії І. Грушецького секретареві ЦК КПУ М. Хрущову про реагування населення на арешти духовенства уніатської церкви. – Арк. 3-5 зв.

37. Спр.1691. Інформація завідуючого організаційно-інструкторським відділом Львівського обкому КП(б)У Богородченка відповідальному працівникові ЦК КП(б)У А. Зленку про арешти духовенства греко-

- католицької церкви та реагування на це населення області. – Арк. 197-203.
38. Спр.1640. Відомості про становище греко-католицької церкви в західних областях України з інформаційного звіту уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРР по УРСР за липень-вересень 1945 року. – Арк. 99-102.
  39. Спр. 1640. Відомості щодо возз'днання уніатів з Російською православною церквою в жовтні-грудні 1945 року з інформаційного звіту уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Народних Комісарів СРСР по УРСР. – Арк. 126-132.
  40. Спр. 1698. Душпастирський лист українських духівників-підпільників до українського народу з нагоди Христового Воскресіння. – Арк. 89.
  41. Спр.1648. Витяг з інформаційного звіту про роботу уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового про діяльність греко-католицької церкви в 1945 році. – С.155а-175.
  42. Спр. 2600. Лист пароха української православної церкви з Картерет (штат Нью-Джерсі, США) протоієрея Івана Гундяка до Гавриїла Костельника з проханням звернутися до греко-католиків США з пропозицією повернутися в православ'я. – Арк. 213-216.
  43. Спр. 5069. Повідомлення уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР про діяльність греко-католицьких монастирів. – Арк. 260-262.
  44. Спр. 5069. Доповідна уповноваженого в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового голові Ради І. Полянському про необхідність ліквідації греко-католицької церкви в Закарпатській області. – Арк. 314-326.
  45. Спр. 5667. Витяг з інформаційного звіту про роботу уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР за липень-вересень 1948 року щодо діяльності греко-католицької церкви. – Арк. 73-84.
  46. Спр. 5667. Звернення колишніх греко-католицьких священників Закарпатської області, які перейшли в православну віру, до духовенства і всіх віруючих уніатів із закликом наслідувати їхній приклад. – Арк. 142-147.
  47. Спр. 5667. Витяг з інформаційного звіту про роботу уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР за січень-березень 1949 року щодо діяльності греко-католицької церкви в Закарпатській області. – Арк. 230.
  48. Спр. 5667. Довідка уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового про ліквідацію греко-католицької церкви в Закарпатській області. – Арк. 202-209.

49. Спр. 5667. Пропозиції уповноваженого Ради в справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР П.Ходченка про щодо ліквідації греко-католицької церкви в Закарпатській області. – Арк. 230.
50. Спр. 5667. Лист голови в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР Г. Карпова секретареві ЦК КП(б)У К. Литвину щодо насильної передачі греко-католицьких храмів православним у Закарпатській області. – Арк.47, 48.
51. Спр. 5667. Звернення так званого Львівського собору до духовенства і віруючих греко-католицької церкви в західних областях УРСР щодо переходу в підпорядкування Московського патріарха. – Арк. 232.
52. Спр. 5667. Пропозиції уповноваженого в справах релігійних культур при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового щодо ліквідації греко-католицької церкви в Закарпатській області. – Арк. 232-237.
53. Спр. 5667. Директиви голови в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР Г. Карпова уповноваженому Ради по УРСР П. Ходченку із заборонаю широкого відзначення свята „Успіня” в Закарпатській області. – Арк. 244.
54. Спр. 5667. Супровідний лист уповноваженого Ради в справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Ходченка секретареві ЦК КП(б)У К. Литвину і телеграма духовних владик Закарпатської області про релігійні відзначення переходу греко-католиків у православ'я. – Арк 238.
55. Спр. 5667. Витяг з інформаційного звіту про роботу уповноваженого Ради в справах релігійних культур при Раді Міністрів СРСР по УРСР за квітень-червень 1949 року щодо діяльності греко-католицької церкви. – Арк 218, 219.
56. Спр. 5667. Лист голови Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР Г. Карпова секретарям ЦК КП(б)У Л. Мельникову і К. Литвину щодо велелюдного відзначення свята „Успення” в Мукачевому. – Арк 242-247.
57. Спр. 5667. Інформаційний лист Уповноваженого Ради в справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР П.Ходченка голові ради Г. Карпову щодо процесу ліквідації греко-католицької церкви в Закарпатській област. – Арк 245-251.
58. Спр. 5667. Доповідна уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області Шерстюка про відзначення свята „Успення” на Чернечій горі в Мукачевому. – Арк 255-261.
59. Спр. 5667. Пропозиції уповноваженого в справах релігійних культур при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового щодо ліквідації греко-католицьких монастирів у західних областях України. – Арк 267, 268.

60. Спр. 5667. Довідка уповноваженого в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового про ліквідацію греко-католицької церкви в західних областях України. – Арк 283-290.
  61. Спр. 5667. Довідка уповноваженого в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового про завершення ліквідації греко-католицької церкви в Закарпатській області. – Арк 291-298.
  62. Спр. 5667. Доповідна голови Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР Г. Карпова членам політбюро ЦК ВКП(б)У з приводу ліквідації унії в УРСР, адресована в копії секретареві ЦК ВКП(б)У М.Хрущову. – Арк 321-324.
  63. Спр. 5669. Пропозиції керівників Львівської області І. Грушецького та М. Козирєва керівникам УРСР Хрущову та Д. Коротченку щодо закриття греко-католицьких монастирів. – Арк 218-222.
  64. Спр. 5667. Витяг з інформаційного звіту уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР за липень-вересень 1949 року щодо ліквідації унії в Закарпатській області. – Арк 380.
- Оп. 24.
65. Спр. 12. Повторні пропозиції уповноваженого в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового щодо ліквідації греко-католицьких монастирів. – С. 96-105.
  66. Спр. 3613. Довідка начальника І управління МДБ УРСР полковника Погрібного по справі Гавриїла Костельника. – Арк. 29, 30.
  67. Спр. 13. Інформаційна записка секретаря Станіславського обкому КП(б)У М. Слоня секретареві ЦК КП(б)У Л. Мельникову щодо ліквідації Гошівського греко-католицького чоловічого монастиря. – Арк 1-14.
  68. Спр. 2741. Доповідна уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Корчового до секретаря ЦК КПУ І. Назаренка з проханням дозволити видати українською мовою „Православний календар”, який спрямовується проти залишків унії. – Арк. 324.
  69. Спр. 3613. Короткі відомості про статті секретаря ініціативної групи по возз’єднанню Греко-католицької церкви з Російською православною С. Хруцького. – Арк.23-25.
  70. Спр. 3613. Довідка секретаря Львівського обкому КПУ М. Лазуренка секретареві ЦК КПУ О. Кириченку в зв’язку із заявою Хруцького про його повернення із заслання до Львова. – Арк. 12-16.
  71. Спр. 3613. Лист Прокурора УРСР Д. Панасюка секретареві ЦК КПУ О. Кириченку про недоцільність повернення із заслання С. Хруцького. – Арк.31.

72. Спр. 4081. Доповідна секретаря Львівського обкому КПУ про діяльність греко-католицьких священиків, котрі повернулися із заслання. – Арк. 2-5.
73. Спр. 4263. Доповідна голови Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР Г. Карпова ЦК КПУ про необхідність детального вивчення дій колишніх уніатів, які ставлять питання про відновлення греко-католицької церкви. – Арк. 203-205.
74. Спр. 4263. Доповідна уповноваженого в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Корчового ЦК КПУ про настрої і діяльність невозз'єданого уніатського духовенства в західних областях УРСР станом на 8 грудня 1956 року. – Арк. 293-300.
75. Спр. 4494. Доповідна заввідділом пропаганди і агітації ЦК КПУ Пашка ЦК КПУ про діяльність уніатських священиків, котрі повернулися із ув'язнення. – Арк. 288-290.
76. Спр. 4829. Лист уповноваженого в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г. Пінчука ЦК КПУ з пропозиціями щодо ліквідації залишків унії в західних областях України. – Арк.115-119.
77. Спр. 5028. Довідка заст. завідуючого відділом пропаганди і агітації ЦК КПУ О.Корнійчука щодо пропозицій по ліквідації унії в західних областях України. – Арк.1.
78. Спр.5028. Виписка з протоколу засідання Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР щодо активізації боротьби за ліквідацію залишків унії в західних областях України. – Арк. 65-67.
- Ф. 6 (Центральний Комітет Компартії Західної України. 1917-1936), опис 6-1,*
79. Спр. 31 (Справки, інформації, проект програми, листування, заклики і інші документи УНДО). – Арк.1-380.
80. Спр. 54 (Заклики Станіславського окружному Компартії Західної України). – Арк.1-58.

Архів Служби безпеки України:

81. Спр. 87. Т. 10 (Сліпий Йосип).

Центральний державний історичний архів України у Львові:

Ф.201 (Греко-католицька митрополіча консисторія, м.Львів.1806-1945). Оп.4в.

82. Спр. 503 (Протокол єпископської конференції Греко-католицького єпископату, Рим.21–29 жовтня 1929). – Арк.1-8.
83. Спр. 1323 (Листи митрополиту А.Шептицькому від Станіславівського єпископа Хомишина, 1941-1944). – Арк.1-29.

Ф.348 (Товариство “Просвіта”, 1868–1939). Оп. 1.

84. Спр.6812 (Газетні статті, замітки та повідомлення про діяльність товариства “Скала”,1935-1939). – Арк.1-58.

Фонд 358 (Шептицький Андрей. 1889–1942).

Оп. 1.

85. Спр. 5. Список померлих роду Шептицьких, митрополитів галицьких, єпископів львівських та ін., складений А. Шептицьким. 1905–1910 рр. – Арк.1-20.

86. Спр. 6. Повідомлення про посвящення Українського шпиталю у Львові. 10.04.1938 р.

86а. Листи та звернення митрополита. 1942 р. – Арк.1-30.

87. Спр. 11. Звернення Шептицького до духовенства та українського народу з приводу нападу Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 р. та листування з Проводом ОУН. 06.09.1941 р. – Арк.1-20.

88. Спр. 17. Статті “Про переслідування на Холмщині”, “Розпорядок в справі Холмщини” та ін. 20.07.1938–21.08.1938 р. – Арк.1-40.

89. Спр. 32. Газети зі статтями про А. Шептицького. 4.11.1916–16.07.1939. – Арк.1-200.

90. Спр. 42. Матеріали діяльності Української Християнської Організації (протоколи, звіти), якими користувався А. Шептицький. 4.08.1929–25.09.1929. – Арк.1-30.

91. Спр. 44. Інтерпеляція документів українського клубу польському військовому міністру в справі зловживань офіцерів 9-го уланського полку в Бучацькому і Підгаєцькому повітах Тернопільського воєводства у жовтні 1930 р. 14.11.1928–9.02.1933. – Арк.1-40.

92. Спр. 45. Матеріали Віденської конференції в справі голоду на Україні. 10.07.1933.–10.01.1934. – Арк.1-58.

93. Спр. 62. Вирізки з газет про православну церкву у Польщі. 1927–1929. – Арк.1-200.

94. Спр. 64. Вирізки з газет про православну церкву у Польщі. 1923–1926. – Арк.1-205.

95. Спр. 67а. Вирізки з газет про православну церкву у Польщі. 1933–1938. – Арк.1-206.

96. Спр. 70. Повідомлення Президії Намісництва у Львові про призначення А. Шептицького греко-католицьким єпископом Станіславівським, архієпископом Львівським, заступником маршалка сейму королівства Галичини і Володимирії з князівством Краківським та нагородження його орденами. 4.03.1899–15.12.1918. – Арк.1-58.

97. Спр. 71. Свідectво про шляхетське походження та призначення на посаду священика в м. Перемишлі. 12.02.1889–19.08.1892. – Арк.1-10.

98. Спр. 74. Звернення А. Шептицького, К. Чеховича, Г. Хомишина до греко-католицького духовенства перед виборами в парламент в 1911 р. 10.05.1911. – Арк.1-8.
99. Спр. 78. Грамота Наукового товариства ім. Шевченка у Львові про обрання А. Шептицького дійсним членом філологічної секції НТШ. 20.06.1925. – Арк.1-2.
100. Спр. 80. Альбом фотографій пластового табору в Сокалі. 1926. – Арк.1-30.
101. Спр. 83. Альбом фотографій, надісланий управою табору пластунів в Підлютім. 1928. – Арк.1-40.
102. Спр. 84. Звернення “Ювілейного громадського комітету розбудови Національного музею у львові” до українського населення Галичини з закликом ознаменувати 25-річчя заснування Національного музею і 30-річчя митрополичої діяльності А. Шептицького участю в зборі фондів для розбудови музею. 23.12.1929. – Арк.1-3.
103. Спр. 104. Листування з президентом м. Львова, воєводою, старостами. 1924–1937. – Арк.1-300.
104. Спр. 108. Листування з українськими організаціями, товариствами і комітетами в Америці, Аргентині, Канаді про організацію комітетів, ухвалення резолюцій, висилку грошової допомоги, поздоровлення. 1910–1938. – Арк.1-402.
105. Спр. 110. Листи УНДО, УЦК та інших українських політичних організацій. 1917–1938. – Арк.1-300.
106. Спр. 112. Листування з українськими кооперативними товариствами “Дністер”, “Карпати” та ін. у Львові. 1919–1936. – Арк.1-300.
107. Спр. 114. Листи “Народної лічниці” у Львові. 1923–1938. – Арк.1-250.
108. Спр. 115. Листування з українськими товариствами охорони дітей і опіки над молоддю у Львові, Галичині, австрії. 1923–1939. – Арк.1-150.
109. Спр. 118. Листування з Головним відділом товариства “Просвіта” у Львові та його філіями (“Б–М”). 1910–1938. – Арк.1-580.
110. Спр. 119. Листування з Головним відділом товариства “Просвіта” у Львові та його філіями (“Н–Я”). 1910–1938. – Арк.1-620.
111. Спр. 121. Листи українських товариств “Січові стрільці”, УВО, Воєнно-історичного у Варшаві, Військово-наукових курсів у Калішу та ін. 1914–1939. – Арк.1-320.
112. Спр. 122. Листування з Національним музеєм у львові. 1910–1938. – Арк.1-210.
113. Спр. 124. Листи українських спортивних товариств “Сокіл-Батько”, “Луг” та ін. 1911–1937. – Арк.1-205.
114. Спр. 125. Листи Краєвого товариства “Сільський господар” у Львові та його філіями. 1912–1938. – Арк.1-206.
115. Спр. 126. Листи українських кооперативів в Галичині про надання

- грошової допомоги, надіслання звітів та ін. 1924–1938. – Арк.1-209.
116. Спр. 128. Листування з Науковим товариством ім. Шевченка, його книгарню. 1923–1939. – Арк.1-200.
117. Спр. 129. Листування з українськими народними музеями у Львові, Галичині, Вільнюсі, Польщі, Чехословаччині про надання грошової допомоги, будову, надіслання експонатів для музеїв. 1927–1938. – Арк.1-200.
118. Спр. 130. Листи депутатів українського селянського клубу в польському сеймі про внесення ними інтерпеляції в справі забезпечення вдів і сиріт по священниках, парцеляцію ґрунтів Крилос-Галич та ін. 1924–1927. – Арк.1-158.
119. Спр. 131. Листування з Українським краєвим товариством опіки над інвалідами у Львові та Спілкою українських військових інвалідів у Каліші. 1924–1937. – Арк.1-258.
120. Спр. 132. Листування з українським жіночим товариством “Союз українок” у Львові та його філіями на Волині. 1926–1938. – Арк.1-132.
121. Спр. 133. Листування з Українським товариством допомоги емігрантам у Львові та його філіями у Каліші, Лодзі, Ченстохові. 1924–1938. – Арк.1-134.
122. Спр. 136. Листи українського протиалкогольного товариства “Відродження” у Львові та “Твердість” на Волині. 1929–1938. – Арк.1-125.
123. Спр. 137. Листування з “Просвітою”, “Далекосхідною Січчю” про висилку літератури. 1930–1938. – Арк.1-126.
124. Спр. 138. Листування з фінвідділом Червоноармійського р-ну м. Львова про сплату податків за власні будинки 1941. – Арк.1-32.
125. Спр. 149. Листування з Головною управою українського товариства “Рідна школа” у Львові та його кружками в Галичині. 1927–1938. – Арк.1-132.
126. Спр. 163. Листи станіславівського єпископа Г. Хомишина. Т. 1. 9.02.1907–30.12.1930. – Арк.1-100.
127. Спр. 164. Листи станіславівського єпископа Г. Хомишина. Т. 2. 4.01.1931–12.12.1938. – Арк.1-25.
128. спр. 166. Листи польського єпископа Й. Білочевського. 1901–1920. – Арк.1-38.
129. Спр. 171. Листи від єпископа Й. Куциловського. 30.10.1917–18.12.1924. – Арк.1-38.
130. Спр. 172. Листи єпископа Й. Коциловського. 6.01.1925–28.10.1931. – Арк.1-35.
131. Спр. 199. Поздоровчі листи та телеграми з приводу повернення з Росії та польської в’язниці. 10.09.1917–13.10.1923. – Арк.1-46.
- Оп. 2.

132. Спр. 10. Булли Льва XIII про призначення А. Шептицького станіславівським єпископом. 1899. – Арк.1-2.
  133. Спр. 2. Булли Льва XIII про призначення А. Шептицького галицьким митрополитом. 1900. – Арк.1-3.
  134. Спр. 4. Історична довідка про життя і діяльність А. Шептицького. – Арк.1-15.
  135. Спр. 26. Доповідь про охорону пам'ятників культури і науки. 1.08.1914. – Арк.1-16.
  136. Спр. 292. Листи художника М. Бойчука. 28.01.1902–18.04.1914. – Арк.1-32.
  137. Спр. 75. Листи художника М. Паращука. 18.08.1908–26.04.1913. – Арк.1-33.
  138. Спр. 191. Листи художника М. Федюна. 7.09.1904–28.02.1912. – Арк.1-34.
  139. Спр. 204. Листи Станіславівського єпископа Г. Хомишина. 14.10.1901–2.08.1914. – Арк.1-30.
  140. Спр. 273. Листи протоігумена монастиря ордену св. Василя в м. Дрогобичі П. Філяса. 11.12.1899–4.05.1914. – Арк.1-20.
  141. Спр. 269. Листи монахів монастиря ордену св. Василя в м. Жовкві. 19.04.1899–2.07.1913. – Арк.1-28.
  142. Спр. 291 (Листи Григорія Хомишина Андрею Шептицькому, Т.1, 1901-1908). – Арк.1-98.
  143. Спр. 292 (Листи Григорія Хомишина Андрею Шептицькому, Т.2, 1909-1914). – Арк.1-89.
  144. Спр. 426. Спогади про Першу світову війну невстановленого автора, надіслані А. Шептицькому.
- Оп. 3.
145. Спр. 8. Лист секретаря папської курії у Ватикані кардинала Тіссерана про рішення Папи римського призначити Шептицького єпископом Кам'янець-Подільського. 2.10.1942. – Арк.1-20.
  146. Спр. 25. Лист “Товариства для боротьби з аморальністю” (Грац, Австрія) з проханням взяти участь у всесвітньому конгресі по боротьбі з проституцією. Відповідь А. Шептицького. 12.03.1924. – Арк.1-10.
  147. Спр. 57 (Листування з папською нунціатурою у Варшаві і єпископом Хомишиним в справі заключення Конкордату між Польщею і Ватиканом). – Арк.1-25.
  148. Спр. 63. Листування з папською нунціатурою у Варшаві в справі конкордату між Ватиканом і Польщею (1924), який встановлював права Греко-католицької церкви у Польщі. 1929. – Арк.1-20.
  149. Спр. 187. Матеріали про введення celibату священників. – Арк.1-20.
  150. Спр. 296. Праця І. Голубовича “Про намір введення celibату серед українців”. 1925. – Арк.1-38.

151. Спр. 298 (Виписки із пастирських послань Хомишина Григорія та Шептицького Андрея зроблені Василюком В). – Арк.1-14.
152. Спр. 317. Бібліографія до праць з історії української церкви. – Арк.1-58.
Оп. 3р.
153. Спр. 12. Пастирський лист А.Шептицького про переслідування польським урядом Православної церкви на Волині, Холмщині, Підляшші і Поліссі. 20.07.1938. – Арк.1-58.
154. Спр. 104. Лист Східної конгрегації в Римі про підтвердження новин Папою надзвичайних повноважень А.Шептицького в Росії, даних у 1907 р. та затвердження Л.Федорова екзархом. 18.02.1921. – Арк.1-25.
155. Спр. 107. Донесення і лист Л.Федорова, екзарха Російської католицької церкви, з Петрограду до Папи про свою діяльність на території РРФСР. 1922. – Арк.1-28.
156. Спр. 113. Матеріали про діяльність Л.Федорова, екзарха Російської католицької церкви за 1907–1914 рр. Т. 1. Матеріали про діяльність Л.Федорова, екзарха Російської католицької церкви за 1911–1921 рр. – Арк.1-58.
157. Спр. 114. Матеріали про діяльність Л.Федорова, екзарха Російської католицької церкви за 1911–1921 рр. Т. 2. – Арк.1-200.
158. Спр. 115. Матеріали про діяльність Л.Федорова, екзарха Російської католицької церкви за 1917–1926 рр. Т. 3. – Арк.1-58.
159. Спр. 116. Листи про смерть Л.Федорова в ув'язненні в СРСР. 04.1935.
160. Спр. 152. Листи апостольського візитатора Ратті з Варшави про звернення Папи римського до А.Шептицького з закликом виступити за припинення військових дій між арміями Польщі і ЗУНР. 1918–1919. Арк.1-20.
161. Спр. 160а. Лист Товариства “Захист для сиріт у Львові” з подякою за надання матеріальної допомоги. Арк.1-10.
162. Спр. 166. Листування з ерцгерцогом Вільгельмом. 1917–1934. Арк.1-10.
163. Спр. 288. Матеріали Українського католицького союзу у Львові (Статут, меморіал, листи). 1938. Арк.1-30.
- Ф.359 (Назарук Осип Тадейович – адвокат, письменник, громадський і політичний діяч, 1883-1940рр.). Оп.1.*
- 164.Спр.9 (Щоденник, 1927-1931). – Арк.1-73.
- 165.Спр.192 (Лист до організаційного суду Української Народної Обнови в Станиславові з приводу інтерв'ю тижневика “Неділя” з послом Волянським І.). – Арк.1-7.
- 166.Спр.197 (Листи Назарука до Галущинського Т.,1929-1938). – Арк.1-95.
- 167.Спр.199 (Листи Назарука до кореспондентів з прізвищем на букви “Д-З-Й”,1929-1939). – Арк.1-33.
- 168.Спр.208 (Листи Назарука до Хомишина Григорія.Т.1,1929-1936). – Арк.1-183.

- 169.Спр.209 (Листи Назарука до Хомишина Григорія.Т.2,1936-1939). – Арк.1-207.
- 170.Спр.210 (Листи Назарука до Чернодолі Іллі,1936-1939). – Арк.1-57.
- 171.Спр.225 (Листи Авксентія Бойчука до Назарука,1931-1940). – Арк.1-162.
- 172.Спр.226 (Листи Босого В., Бохенського О., Братика І. Брика І. до Назарука, 1928-1939). – Арк.1-35.
- 173.Спр.232 (Листи Гаєцького В., Гайдука Р., Галицького С., Галія М., Галушинського М. до Назарука,1928-1936). – Арк.1-26.
- 174.Спр.233 (Листи Галушинського Т. до Назарука,1927-1939). – Арк.1-192.
- 175.Спр.245 (Листи Дзеровича М. до Назарука,1916-1940). – Арк.1-26.
- 176.Спр.282 (Листи Лукіяновича Д., Лучкевича М., Лучинського Г., Лякса Р., Лятишевського І. до Назарука,1918-1938). – Арк.1-36.
- 177.Спр.289 (Листи Мельниківської О., Мельниковича О., Метеллі С., Микитюка В. до Назарука,1930-1939). – Арк.1-18.
- 178.Спр.331 (Листи Хомишина Григорія до Назарука.Т.1,1922-1934). – Арк.1-116.
- 179.Спр.332 (Листи Хомишина Григорія до Назарука.Т.2,1935-1939). – Арк.1-141.
- 180.Спр.336 (Листи Чернодолі Іллі до Назарука.1936-1939). – Арк.1-118.
- 181.Спр.379 (Меморандум, протоколи, листування та інші документи про діяльність української католицької преси.1927-1938). – Арк.1-83.
- 182.Спр.380 (Статут, резолюції, листи та інші документи про діяльність партії Української Народної Обнови,1930-1936). – Арк.1-134.
- 183.Спр.383 (Статути, протоколи, резолюції та інші документи про діяльність товариства “Скала” в м.Станіславі,1935-1940). – Арк.1-238.
- 184.Спр.385 (Звернення і заява громадських діячів та представників греко-католицької церкви до українського народу з протестом проти репресій польського уряду над українським населенням в Галичині,1937). – Арк.1-10.
185. Спр.397 (Звіт, протоколи, листування та інші документи про діяльність Української Християнської Організації у Львові,1925-1928). – Арк.1-25.
- Фонд 364 (Лукань Степан-Роман 1907–1943 рр.)*
186. Спр. 13. Повідомлення про з'їзд музеологів у Самборі та лист директорів музеїв “Гуцульщина” (Коломия) і “Верховина” (Стрий). 1933–1939 рр. – Арк.1-8.
- Фонд 368 (Степан Томашівський)*
187. Спр. 72. Доповідна записка С.Томашівського до президента ЗУНР Є.Петрушевича про роботу української делегації на Паризькій конференції 1920. – Арк.1-2.
188. Спр. 103. Повідомлення А.Шептицького послу ЗУНР у Відні М.Василькові про польські репресії українського населення. 1979. – Арк.1-3.

189. Спр. 119. Нарис президента ЗУНР Є.Петрушевича про польську колонізацію українських земель. 1920. – Арк.1-24.
190. Спр. 121. Повідомлення Є.Петрушевича про репресії польської влади проти українського населення Східної Галичини. 1920–1921. – Арк.1-2.
191. Спр. 122. Нота і звернення Є.Петрушевича до керівників Паризької конференції проти полонізації Західної України. 1921. – Арк.1-2.
- Фонд Ф 376 (Скрутень Й., чернець ЧСВВ, історик церкви, редактор “Записок ЧСВВ”. 1894–1951)*
192. Спр. 2. Грамота НТШ про обрання дійсним членом історико-філософської секції. 1939. – Арк.1-2.
193. Спр. 6. Звернення, проспекти та інші документи Польської академії наук про підготовку до видання польського біографічного словника. 1931–1939. – Арк.1-100.
194. Спр. 10. Листи, повідомлення українських книгарень, архіву, бібліотеки НТШ та друкарень у Львові, Рівне, Ужгороді до Й.Скретеня про придбання і обмін книг. 1936–1938. – Арк.1-48.
195. Спр. 16. Запрошення на засідання історично-правної секції Богословського наукового товариства у Львові. 1924–1936. – Арк.1-40.
196. Спр. 23. Листи видавництв і книгарень Болгарії, Югославії, Австрії та інших країн про придбання в них книжок. 1925–1937. – Арк.1-55.
197. Спр. 25. Листи від Товариства друзів єврейського університету в м.Єрусалимі з проханням надсилати до бібліотеки василіянські видання. – Арк.1-55.
198. Спр. 21. Звернення, листи релігійних установ в Італії, Німеччині, Туреччині про обмін літературою. 1925–1939. – Арк.1-51.
199. Спр. 20. Листи від редакцій, товариств і видавництв Бельгії, Франції, Італії про співпрацю. 1933–1939. – Арк.1-51.
200. Спр. 114. Листи І.Огієнка. 1922–1924. – Арк.1-5.
- Ф.406 (Редакція української газети “Нова Зоря”, м.Львів). Оп.1.*
201. Спр.16 (Листування з культосвітніми релігійними організаціями і приватними особами про вислання і поміщення статей, об’яв та інформацій.Т.1,1926-1936). – Арк.1-112.
- 202.Спр.18 (Листування з товариством “Скала” про поміщення статей, участь у зборах товариства та інше,1933-1939). – Арк.1-42.
203. Спр.22 (Листи передплатників газети “Нова Зоря” з критикою діяльності УХО і “Нової Зорі”,1928-1939). – Арк.1-181.
- Ф.408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат. 1863–1945). Оп.1.*
204. Спр. 7. Послання А.Шептицького до українського народу перед виїздом до Америки. 1921. – Арк.1-7.
205. Спр. 8. Обіжник до духовенства Перемиської дієцезії про надіслання матеріалів з діяльності уніатських священників під час Першої світової війни 1914–1915 рр. та 1918–1919 рр. 1921. – Арк.1-3.

206. Спр. 11. Звернення до віруючих Східної Галичини у зв'язку з закриттям церков у радянській Україні, Білорусії та Росії. 1930. – Арк.1-2.
207. Спр. 13. Звернення до віруючих з осудом вбивства директора філії української гімназії у Львові Бабія. 1934. – Арк.1-3.
208. Спр. 24. Протокол засідання митрополичої консерваторської комісії про реставрацію церкви у Крилосі. 1938. – Арк.1-3.
209. Спр. 49. Лист апостольському нунцію у Варшаві про становище Греко-католицької церкви на Україні. 1922. – Арк.1-33.
210. Спр. 50. Звернення духовенства до президента Польщі з протестом проти арешту А.Шептицького в монастирі шариток у Познані. 1923. – Арк.1-7.
211. Спр.53 (Резолюції, зауваження, листи та інші документи про доцільність celibату священиків, 1924-1925pp.). – Арк.1-9.
212. Спр. 62. Протести, листування, перелік зруйнованих церков та інші документи про акти насильної колонізації українського населення Волині, Полісся, Підляшшя і Холмщини. 1938. – Арк.1-34.
213. Спр. 64. Пастирське послання митрополита Й.Сліпого до духовенства парафіян про лояльне ставлення до органів радянської влади в Західній Україні. 1945. – Арк.1-7.
214. Спр. 285. Лист ректорату Богословської академії у Львові А.Шептицькому з подякою за подаровані для бібліотеки і музею книжки і картини О.Новаківського. 1932. – Арк.1-7.
215. Спр.300 (Звернення студентів Духовної семінарії в м. Станіславі до своїх товаришів по навчанню із закликами підтримки їх у боротьбі проти celibату, 1925р.). – Арк.1-2.
216. Спр. 319. Документи, статут товариства “Християнсько-суспільний союз”. 1911–1912. – Арк.1-20.
217. Спр. 321. Протоколи засідань ради товариства “Захист ім. митрополита А.Шептицького для сиріт” у Львові. 1918–1939. – Арк.1-21.
218. Спр. 326. Статут і протоколи зборів товариства греко-католицьких священиків “Єдність” у Львові. 1928–1938. – Арк.1-121.
219. Спр. 329. Проект статуту “Релігійного товариства поширення унії на Сході”. 1931. – Арк.1-3.
220. Спр. 332. Протоколи зборів і засідань товариства католицької акції української молоді “Орли” у Львові. 1937–1939. – Арк.1-121.
221. Спр. 336. Листування з товариством священиків “Власна допомога” у Львові. 1929. – Арк.1-131.
222. Спр. 338. Статут кооперативу “Василіанка” у Львові. – Арк.1-34.
223. Спр. 374. Декларації про прибутки від земельних ділянок митрополичих маєтків у Львові. 1925. – Арк.1-21.
224. Спр. 566. Відозва і листи товариства. Українські січові стрільці у Львові про надання матеріальної допомоги. 1914–1917. – Арк.1-44.

225. Спр. 572. Лист професора І.Пулноя з Праги послу Державної ради у Відні Окуневському про залучення А.Шептицького до акції протесту проти відбудови польської держави у Східній Галичині. 1917. – Арк.1-2.
226. Спр. 575. Повідомлення М.Цегельського про будівництво галичанами греко-католицької церкви у Києві. 1917. – Арк.1-2.
227. Спр. 577. Телеграми Вищого духовного уряду Генштабу УГА в Станіславі генеральному вікарію М.Цегельському про поповнення армії священиками-сповідниками. 1919. – Арк.1-3.
228. Спр. 579. Зверення до Ліги нації, листування з товариствами за кордоном про діяльність уряду ЗУНР. 1919–1923. – Арк.1-20.
229. Спр. 582. Програма Української християнсько-народної партії у Львові та лист А.Шептицькому про поновлення її діяльності. 1923–1925. – Арк.1-5.
230. Спр. 585. Лист органів громадської безпеки з вимогою заборонити демонстраційні збори присвячені пам'яті жертв листопадових подій 1918 р. 1923. – Арк.1.
231. Спр. 586. Меморандум незалежної групи УНТП до А.Шептицького. 1923. – Арк.1-4.
232. Спр. 588. Лист К.Левицького до А.Шептицького про заснування у Відні оргкомітету західно-української еміграції. 1924. – Арк.1-2.
233. Спр. 592. Листування, декларації та інші документи УНДО. 1925–1939. – Арк.1-20.
234. Спр. 597. Лист загальнодержавної монархічної організації в Варшаві про напрямі у своїй діяльності. 1928. – Арк.1.
235. Спр. 599. Лист А.Волошина до А.Шептицького про допомогу в сплаті боргу за будівництво Народного дому. 1929. – Арк.1-2.
236. Спр. 606. Звернення голови української громади Шанхаю К.Опадчого про допомогу в боротьбі проти білоеміграції. 1932. – Арк.1-7.
237. Спр. 608. Лист дирекції Музею визвольної боротьби України у Празі про допомогу. 1933. – Арк.1.
238. Спр. 611. Лист та інформації про міжнародну виставку католицької преси у Ватикані. 1935–1936. – Арк.1-10.
239. Спр. 614. Звернення, заяви про збір експонатів на виставку католицької преси у Ватикані. 1936. – Арк.1-4.
240. Спр. 615. Листування комітету для відзначення 10-х роковин смерті С.Петлюри з А.Шептицьким про відправлення богослужінь і панахид у церквах Львівської архієпархії. 1936. – Арк.1-3.
241. Спр. 617. Лист С.Кравчука А.Шептицькому про становище українців на Буковині. 1936–1938. – Арк.1-15.
242. Спр. 626. Текст розмови А.Шептицького з представниками сіоністської організації. 1939. – Арк.1,.

243. Спр. 630. Рекламні повідомлення журналу “Нове життя” – органу Українського релігійного товариства у Львові. 1942. – Арк.1-2.
244. Спр. 631. Листування з УЦК у Львові про неможливість переведення церкви у Грубешові на православний обряд. 1942–1944. – Арк.1-6.
245. Спр. 633. Протокол листування та список українців, які загинули від нападу банд НКВД. 1944. – Арк.1-6.
246. Спр. 684. Промови, вітальні адреси, повідомлення про перехід архиєпископа Євгенія з Холмської до Волинської єпархії. 1914. – Арк.1-88.
247. Спр. 688. Листи, заяви про призначення, переміщення осіб. 1902–1944. – Арк.1-111.
248. Спр. 705. Листи, заяви про призначення, переміщення осіб. 1912–1943. – Арк.1-94.
249. Спр. 775. Спогади про зустрічі А.Шептицького з білоруськими священиками у Петрограді. 1917. – Арк.1-8.
250. Спр. 796. Лист українських емігрантів з Бразилії з проханням призначити в їхні колонії священиків. 1901–1912. – Арк.1-53.
251. Спр. 809. Документи про діяльність Греко-католицької церкви в Румунії [1923?]. – Арк.1.
252. Спр. 813. Документи про діяльність Греко-католицької церкви в Франції. 1927–1937. – Арк.1-53.
253. Спр. 814. Документи про діяльність Греко-католицької церкви в Чехословаччині. 1919–1938. – Арк.1-33.
254. Спр. 815. Документи про діяльність Греко-католицької церкви в Швеції та Югославії. 1925–1937. – Арк.1-30.
255. Спр. 816. Інформація про склад і стан архіву і архівної бібліотеки. – Арк.1-4.
256. Спр. 824. Звіти про діяльність археолога Цинкаловського над комплектуванням архіву 1931–1937 рр. 1933–1939. – Арк.1-56.
257. Спр. 825. Звіт проф. І.Шендрика А.Шептицькому про роботу над комплектуванням архіву. 1932. – Арк.1-6.
258. Спр.1029 (Стаття А.Чайківського “На беріжку останнього пастирського листа” з критикою антиукраїнських настроїв пастирського листа Станіславського єпископа Хомишина, 1930 р.). – Арк.1-3.
259. *Ф.581 (Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР).*
- Ф.682 (Войнаровський Тит, митрат, економіст, адміністратор митрополичих дібр, громадський діяч, 1856-1938). Оп.1.*
260. Спр.28 (Меморіал Папі Римському Бенедикту XV про долю і становище українського духовенства складений Войнаровським Т., Хомишином Г. та Філясом П.,1915). – Арк.1-7.

Ф.684 (*Протоігуменат монастирів чину св.Василя Великого, м. Львів,1883-1944*). Оп.2.

261. Спр.217 (Листи до о.Теодозія Галуцинського,1911-1924). – Арк.1-207.

262. Спр.221 (Листи до о.Теодозія Галуцинського,1929). – Арк.1-181.

Державний архів Львівської області:

Ф.1 (*Львівське воєводське управління, м. Львів,1920-1939*). Оп.52.

263. Спр.552 (Донесення повітових староств і повідомлення Міністерству віросповідань і просвіти про діяльність греко-католицького духовенства в час передвиборчої кампанії,1926). – Арк.1-14.

Ф.110 (*Львівське міське староство, м.Львів,1920-1939*).

Оп.1.

264. Спр.1112 (Справи спостереження за святом Українська Молодь Христові, 1 травня – 8 червня 1933). – Арк.1-17.

265.1117 (Справи спостереження за діяльністю Української Народної Обнови, Української Католицької Народної партії у м.Львові,1931-1933). – Арк.1-21.

Оп.3.

266. спр.1601 (Справа про конфіскацію української брошури “Єпископ Григорій Хомишин як “Спаситель народу”,14 березня 1933). – Арк.1-12.

Ф. П-3 (*Львівський обком КПУ*). Оп. 2.

267. Спр. 387 (Протоколи № 5–6 засідання бюро ОК КП (б)У. 5–14.04.1948 р.) – Арк.1-64.

Ф. Р-1332. (*Уповноважений у справах Руської Православної Церкви при Раді Міністрів УРСР в Івано-Франківській області*).

268. Спр. 1 (Дані про кількість церков і служителів культу по Львівській обл. 5.09.1944– 7.12.1945). – Арк.1-132.

269. Спр. 3 (Справа про об’єднання Уніатської церкви з Православною. 22.05.–23.07.1946 р.). – Арк.1-232.

270. Спр. 4 (Документи про скликання собору Греко-католицької церкви. Листи, список делегатів, вказівки, інструкції. – 16.02. – 26.11.1946 р.). – Арк.1-202.

Державний архів Івано-Франківської області:

Ф.2 (*Станіславське воєводське управління м.Станіслав,1921-1939р.р.*). Оп.1.

271. Спр.45 (Листування з Міністерством внутрішніх справ і повітовими староствами про запровадження польської мови в службову діяльність, жалоби греко-католицького духовенства на заборону в листуванні української мови, 24 вересня 1921 – 3 липня 1925). – Арк.1-153.

- 272.Спр.180 (Листування з повітовими старостами про відношення греко-католицького духовенства до існуючого ладу, 23 лютого 1923 – 28 червня 1924). – Арк.1-115.
- 273.Спр.181 (Листування з повітовими старостами про розслідування фактів переслідування греко-католицького духовенства місцевою владою, 13 лютого 1923 – 9 серпня 1923). – Арк.1-73.
- 274.Спр.373 (Листування з повітовими старостами щодо надання свідчень про утворення в повітах відділень Української Християнської Організації, 3 жовтня 1925 – 15 листопада 1926). – Арк.1-73.
- 275.Спр.637 (Листування з повітовими старостами і органами поліції про діяльність Українського Національно-Демократичного Об'єднання на території Станіславського воєводства, 3 січня 1928 – 22 грудня 1928). – Арк.1-43.
- 276.Спр.733 (Листування з повітовими старостами про діяльність греко-католицького духовенства, 9 вересня 1929 – 23 березня 1931). – Арк.1-209.
- 277.Спр.744 (Щотижневі звіти Станіславського воєводського управління про політичну ситуацію у воєводстві, 20 вересня 1930 – 31 січня 1931). – Арк.1-170.
- 278.Спр.779 (Щомісячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну ситуацію у воєводстві, 9 травня 1931 – 9 грудня 1931). – Арк.1-217.
- 279.Спр.899 (Листування з повітовими старостами про організацію у Станіславському воєводстві Української Католицької Народної партії; програма цієї партії, 24 лютого 1932 – 3 січня 1933). – Арк.1-11.
- 280.Спр.937 (Статті митрополита Шептицького про діяльність Українського Католицького Союзу, що були поміщені у газетах “Мета”, “Діло”, 29 квітня 1932 – 22 липня 1932). – Арк.1-5.
- 281.Спр.1002 (Листування з Міністерством внутрішніх справ про представлення брошури єпископа Хомишина “Українська проблема”, 1 лютого 1933 – 1 квітня 1933). – Арк.1-11.
- 282.Спр.1347 (Свідчення повітових старост про передвиборчу агітацію яку проводили різні політичні партії в повітах Станіславського воєводства, 21 серпня 1935 – 27 вересня 1935). – Арк.1-143.
- 283.Спр.1431 (Щомісячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну ситуацію у воєводстві, 11 лютого 1936 – 9 липня 1936). – Арк.1-243.
- Оп.3.
- 284.Спр.73 (Листи обліку Косівського повітового староства на читальні “Просвіта”, 21 березня 1931 – 25 лютого 1937). – Арк.1-123.
- 285.Спр.113 (Листи обліку Тлумацького повітового староства на читальні “Просвіта”, 15 травня 1933 – 19 січня 1938). – Арк.1-242.

- 286.Спр.319 (Листування із Станіславським повітовим староством про затвердження статуту українського товариства “Скала” в м.Станіславі, 5 березня 1934 – 29 серпня 1934). – Арк.1-25.
- 287.Спр.320 (Листи обліку читалень українського товариства “Скала” в селах Станіславського воєводства, 23 січня 1934 – 26 лютого 1938). – Арк.1-117.
- 288.Спр.383 (Листування із Станіславським повітовим староством про затвердження статуту церковного товариства ім. Івана Милостивого в м. Станіславі, 26 листопада 1938 – 17 липня 1939). – Арк.1-24.
- Ф.68 (Управління державної поліції Станіславського округу м.Станіслав, 1921-1939). Оп.2.*
- 289.Спр.387 (Історія виникнення і програми діяльності українських буржуазних націоналістичних партій УНДО, ФНС, УНО, 14 квітня 1937). – Арк.1-5.
- 290.Спр.437 (Агентурні свідчення повітових осередків поліції про діяльність українських буржуазно-націоналістичних партій УСРП, УНДО та інших в Станіславському повіті, 17 січня 1937 – 30 грудня 1937). – Арк.1-153.
- Ф.69 (Станіславське повітове управління державної поліції, 1921-1939). Оп.1.*
291. Спр.234 (Листування з органами поліції Станіславського повіту про діяльність українських націоналістів в період виборчої кампанії в Станіславському повіті, 24 серпня 1933 – 5 серпня 1936). – Арк.1-447.
- 292.Спр.478 (Листування із Станіславським повітовим староством про діяльність українських націоналістичних організацій і політичних партій в Станіславському повіті, 4 вересня 1935 – 10 листопада 1936). – Арк.1-120.
- 293.Спр.498 (Листування із Станіславським повітовим староством і спостерігачами державної поліції про діяльність політичних партій у зв’язку з виборами в польський сейм, 27 травня 1935 – 31 жовтня 1935). – Арк.1-260.
- 294.Спр.592 (Інформації про діяльність української організації Українська Народна Обнова у м.Станіславі, 19 березня 1936 – 17 червня 1937). – Арк.1-10.
- 295.Спр.730 (Повідомлення спостерігачів державної поліції Станіславського повіту про діяльність українського товариства “Скала” в повіті, 8 лютого 1937 – 31 грудня 1938). – Арк.1-50.
- 296.Спр.747 (Повідомлення спостерігачів державної поліції Станіславського повіту про діяльність греко-католицького духовенства в повіті, 15 травня 1937 – 3 січня 1938). – Арк.1-34.
- 297.Спр.859 (Повідомлення секретних інформаторів поліції про діяльність партії Українська Народна Обнова в Станіславському повіті, 20 квітня 1938 – 18 липня 1938). – Арк.1-8.

298.Спр.864 (Повідомлення секретних інформаторів поліції про виступи українських націоналістів проти обмеження діяльності української церкви в Станіславському повіті, 9 лютого 1938 – 31 серпня 1938). – Арк.1-86.

Ф.226 (Прокуратура окружного суду, м.Станіслав,1922-1939). Оп.1.

299. Спр.417 (Щоденні звіти Станіславського воєводського управління про діяльність політичних партій, організацій і товариств в Станіславському воєводстві за 1935р.). – Арк.1-196.

Ф.504 (Станіславська консисторія). Оп.1.

300.Спр.808 (Протоколи засідань єпископської консисторії в м.Станіславі,1919). – Арк.1-14.

Ф. Р.389 (Уповноважений у справах Руської Православної Церкви при Раді Міністрів УРСР в Івано-Франківській області).

301. Спр.4. Інформаційні матеріали. 1946-1948. Арк.1-212.

301a. Спр.18. Інформаційні матеріали. 1956-1958. Арк.1-318.

Російський центр зберігання та вивчення документів новітньої історії:

Ф. 17 (ЦК КПРС);

оп.33.

302. Спр. 53. Докладные записки, информационные материалы. 1957 г. оп.125.

302a. Спр.313. Докладные записки, информационные материалы. 1945 г.

Центральний державний архів Російської Федерації:

Ф. 6991 (Уполномоченный Совета по делам Русской Православной Церкви при Совете Министров СССР).

303. Д.29 (Докладная записка Г.Карпова “О мерах по присоединению греко-католических парафий в СССР к Русской православной церкви, использование старокатолической церкви для создания оппозиции Ватикану в западных республиках СССР, усиления влияния Русской православной церкви за границей и организации всемирной конференции христианских церквей” 15 марта 1946 г.). – Арк.1-22.

Archiwum Akt Nowych (Warzhawa):

Ambasada Rzeczpospolita w Londynie.

304.Sygnatura.879 (Działalność Metropolity Szeptyckiego,1921-1923).

305.Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSW), Instytucje Wojskowe, 1918-1939,

306.Sygn.296 III-52 (Stronnictwa i partie polityczne w Polsce,1936-1937).

Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), Wydział Wschodni,

307.Sygn.5335 (Stanowisko Watykanu, kościoła i arcybiskupa Szeptyckiego. Korespondencja, raporty, memorialy, wycinki prasowe, 1919-1921).

308.Sygn.5335A (Galicja Wshodnia. Działalność polityczna A. Szeptyckiego i księdzy grecko-katolickich. Raporty, notatki i korespondencja, 1923-1924).

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWR i OP).

309.Sygn.379 (Ogólne sprawy wyznania katolickiego. Małopolska Wschodnia).

- 310.Sygn.412 (Statystyka).
- 311.Sygn.454 (Sprawy osobowe biskupow. Działalność polityczna, nominacje, dotacje. Lit.A-Ć, 1919-1938).
- 312.Sygn.458 (Sprawy osobowe biskupów. Działalność polityczna, nominacje, dotacje. Lit. S-Z).
- 313.Sygn.927 (Informacje i korespondencja w sprawie działalności politycznej kleru, 1919-1939).
- 314.Sygn.928 (Raporty wojewodów o antypanstwowej działalności kleru greckokatolickiego,1919-1939).
- 315.Sygn.929 (Wykonanie art.VIII Konkordatu przez duchowieństwo katolickie (głównie obrzqdku greckiego) w małopolsce,1925-1939).
- 316.Sygn.930 (Kwartalne sprawozdania wojewodowo o działalności politycznej kleru katolickiego,1939).
317. Sygn.1024 (Sprawy biskupów ogólne i zbiorowe,1921-1936).
318. Kolekcja opracowań i odpisów dotyczących stosunków Polski z Litwą Łotwą Rosyjską Republiką Radziecką Ukrainą.

Архів Служби безпеки України в Івано-Франківській області:

319. Спр.14932П.-Т.1 (Кримінальна справа Хомишина Григорія Лукича). – Арк.1-348.

Архів СБУ в Львівській області:

320. Спр. 2101 (о. Дам'ян Богун).
321. Спр. 11603 (о. Павло Керничний).
322. Спр. 11708 (о. Юрій Янтух).
323. Спр. 26909 (о. Маркіян Когут).
324. Спр. 26995 (о. Йосафат Федорик).
325. Спр. 31 690 (брат Йосафат Рогатинський).
326. Спр. 32164 (о. Євтиній Борецький).
327. Спр. 32220 (о. Іван Ридель).
328. Спр. 32 693 (митроп. Йосип Сліпий).
329. Спр. 34395 (о. Матея Шипітки).
330. Спр. 34818 (о. Віталій Гралюк).
331. Спр. 38367 (о. Іван Розумійко).
332. Спр. 39282 (о. Ігнатій Луба).

Архів Управління Служби безпеки України у Тернопільській області

333. Спр. 7074-П (о. Михайло Лютак).
334. Спр. 10048-П (о. Павло Олинський).

Архів Святооунфрїївського монастиря Отців Василян (Львів).

Постуляційний фонд:

335. Бібліографія видань 1895–1999 рр.
336. Справа о. Йосипа Завадяка.
337. Справа о. Павла Луцика.
338. Справа о. Дам'яна (Богуна).

Український католицький університет (Львів)*Архів Інституту історії Церкви.*

339. Спр. № П-1-1-400 (Інтерв'ю репресованих священиків УГКЦ 40–80-х рр. ХХ ст.).

Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України:

Відділ рукописів:

Ф.167 (Словник І.Левецького). Оп. 11.

340. Спр. 1387 (Степан Качала). – Арк.1-13.

341. Спр. 1390 (Михайло Качковський). – Арк.1-72.

Ф.9 (Окремі надходження).

342. Спр.1069 (Протоколи конференцій єпископів Львівського, Перемишльського, Станіславівського, 1902-1939 рр.). – Арк.1-70.

343. Спр. 5002 (Інвентар бібліотеки А.Шептицького).

Ф.11 (Барвінський Олександр (1847-1927рр.) – педагог, історик, громадський і політичний діяч).

344.Спр.2665/п.160 (Хомишин Григорій – листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1904-1923). – Арк.1-107.

345.Спр.5148/п.324 (Статут “Християнсько-Суспільного Союзу”, Львів, 10 червня 1911). – Арк.1-6.

Ф.168 (Марков Осип (1849-1909рр.) – журналіст, редактор москвофільської газети “Галичанин”).

346. Спр.438/п.17 (Лист д-ра.Хомишина Григорія ректора Львівської духовної семінарії до Маркова Осипа Андрійовича, 15.11.1903р.). – Арк.1-2.

Бібліотека народова у Варшаві:

347. Архів НТШ.

Краєзнавчий музей Чернівецької області:

348. Інв. № 12551-III-6972. Костецький К. Хроніка парохії греко-католицької в Чернівцях від її оснований аж до часу біжучого 26/2. 1912.

Опубліковані документи

349. Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. Т.2, – Париж, Сідней, Торонто, Нью-Йорк, 1995. – 900с.

350. Большевицький церковний собор у Львові 1946 року. – Нью-Йорк, 1952. – 64 с.

351. “Вірю, що усі з’єднаємося у Христі”: Інтерв’ю з Ординарієм Івано-Франківським Владикою Софроном Дмитерком ЧСВВ з нагоди його 80-літнього ювілею // Нова зоря. – 1997. – 27 травня.

352. Головна Руська Рада. 1848–1851 / За ред. О. Турія. – Львів, 2002. – 470 с.

353. Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. / Відп. ред. Ю.Сливка. Т. 1-3. – Львів, 1996–2003. 420с.; 430 с.; 530 с.

354. Діяння Собору УГКЦ 8–10 березня 1946 р. – Львів, 1946. – 167 с.;
355. Документи до історії Української-Греко-Католицької Церкви у Польщі у 1947–1960-х роках. З архіву о. митрата Мирослава Ріпецького. – Львів, 1996. – 312 с.
356. Документи патріаршого собору Української Греко Католицької Церкви (Перша сесія). – Львів: Свічадо, 1998. – 326 с.
357. Документи свідчать. Вид. друге, доп. / Упор. А.Гайдаш. – Ужгород, 1985. – 160 с.
358. Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни / Упор. В. Пилипович. – Перемишль; Львів, 2002. – 498 с.
359. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” // Відомості Ради УРСР. – 1991. – № 25. – С. 656–666.
360. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Док. і мат. У 5-ти томах / Відп. ред. О.Карпенко. Т. 1-2. – Івано-Франківськ, 2001. – 504 с.; 514 с.
361. Західна Україна під большевиками. IX. 1939 – VI. 1941. Збірник під редакцією М.Рудницької. – Нью-Йорк, 1958. – 213 с.
362. Заява кардинала Любачівського в зв'язку з дозволом Уряду УРСР реєструвати громади Греко-католицької церкви 2 грудня 1989 року // Вісті з Риму. – 1989. – Грудень. – С.2.
363. Заява кардинала Любачівського в зв'язку з організованими у Львові торжествами, присвяченими 40-річчю так званого Львівського собору 11 березня 1986 року // Вісті з Риму. – 1986. – Березень.
364. Заява комітету захисту УГКЦ в зв'язку з дозволом Уряду УРСР реєструвати громади греко-католицької церкви. 4 грудня 1989 року // Вісті з Риму. – 1989. – Грудень. – С.3.
365. Заява Ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР щодо реєстрації громад греко-католицької церкви 20 листопада 1989 року // Вісті з Риму. – 1989. – Грудень. – С. 1,2.
366. Заява сестри-монахині Ордену Пресвятої Родини Галини Стецевич генеральному секретареві ЦК КПРС М.Горбачову про приєднання до голодування на знак протесту проти арештів греко-католицьких священиків. Без дати // Вісті з Риму. – 1989. – Червень. – С. 5, 6.
367. Заява члена комітету оборони УКЦ Степана Хмари Папі Римському Івану-Павлу Другому з протестом проти переговорів про долю греко-католицької церкви без участі її представників 20 червня 1988 року // Вісті з Риму. – 1988. – Липень-серпень. – С. 7-9.
368. Звернення громадських організацій віруючих Преображенської церкви у Львові до всіх християн України із закликком відроджувати УГКЦ 28 жовтня 1989 року // Вісті з Риму. – 1989. – Листопад. – С.1,2.

369. Звернення групи голодуючих у Москві греко-католиків до канцлера ФРГ Г. Коля з проханням вплинути на М. Горбачова у легалізації УКЦ. Без дати // Вісті з Риму. – 1989. – Червень. – С. 7.
370. Звернення групи голодуючих у Москві греко-католиків до Паризької наради-конференції з людського виміру країн-учасниць загальноєвропейського процесу про порушення прав віруючих у СРСР 21 червня 1989 року // Вісті з Риму. – 1989. – Червень. – С. 6, 7.
371. Звернення групи греко-католиків України до Генерального секретаря ЦК КПРС М.Горбачова з вимогою про повернення їхні давніх прав на визнання рідної віри. 1987 рік // Вісті з Риму. – 1987. – Червень. – С.2, 3.
372. Звернення групи народних депутатів до Його Святості Івана Павла II Папи Римського // Поступ. – 2004. – 11-17 березня.
373. Звернення духовенства області – учасників зустрічі з Президентом України Л. Д. Кучмою 8 жовтня 1999 року до всіх християн Тернопільщини. Прийнято на зустрічі Президента України Л. Д. Кучми з керівниками церков та духовенства Української греко-католицької церкви, Української автокефальної православної церкви, Української православної церкви – Київський Патріархат, Християн віри євангельської, Євангельських християн-баптистів 8 жовтня 1999 року // Вільне життя. – 1999. – 14 жовтня.
374. Звернення духовенства УКЦ до Голови Президії Верховної Ради СРСР, Генерального секретаря ЦК КПРС М.Горбачова з вимогою легалізувати греко-католицьку церкву в Україні 16 травня 1989 року // Вісті з Риму. – 1989. – Травень. – С. 2, 3.
375. Звернення парафіян Преображенської Церкви у Львові до всіх католиків світу, всіх християн і всіх людей доброї волі у зв'язку з їхнім поверненням у лоно греко-католицької церкви 28 жовтня 1989 року // Вісті з Риму. – 1989. – Листопад. – С.1, 2.
376. Інститут історії церкви Львівської богословської академії. – Львів, 2000. – 20 с.
377. Інструкція для членів ОУН. ЦДІАУЛ. – Ф. 201, оп. 4б, спр. 2626. – Арк. 59.
378. Концепція екуменічної позиції УГКЦ //Людина і світ . – 2000. – № 7. – С. 36-42.
379. Костецький К. Хроніка парохії греко-католицької у Чернівцях від її основи аж до часу біжучого 26/2 1912 // Буковинський журнал. – 1996. – Ч.3-4; 1997. – Ч.1, 2.
380. Краєзнавчий музей Чернівецької області. – Інв. № 12551-III-6972;
381. Культурне життя в Україні. Західні землі. – Т. 1. 1939–1953. – Київ: Наукова думка, 1995. – 748 с.
382. Культурне життя в Україні. Західні землі. – Т. 2. 1953–1966. – Львів, 1996. – 916 с.

383. Лірвак з-над Сяну: Перемишльські друки середини ХІХ століття / Упор. В. Пилипович. – Перемишль, 2001. – 451 с.
384. Літопис Голготи України. Т. 2.: Репресована церква. — Дрогобич, 1994. — С. 130.
385. Львівський церковний собор. Документи і матеріали. 1946-1981. – Київ, 1984. – С. 97.
386. Меморандум митр. А.Шептицького “Про церковну організацію” // Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. Т. 1. – Львів: Свічадо, 1995. – С. 130-131.
387. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944. Церква і суспільне питання. – Т. II. Кн. 1. – Львів: Місіонер, 1998. – 570 с.
388. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Церква і церковна єдність (Документи і матеріали. 1899–1944). – Т. I. – Львів: Свічадо, 1995. – 522 с.
389. Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865–1944 рр.) / За ред. Заборовського Я. Ю. – Львів; Івано-Франківськ: Олір, 1995. – 176 с.
390. Москвофільство: документи і матеріали / Вступна стаття, коментарі і матеріали О. Сухого; заг. ред. С. Макарчука. – Львів, 2001. – 236 с.
391. Одинока відповідь // Мета. – 1937. – 14 листопада.
392. Основні документи Берестейської унії. – Львів: Свічадо. – 88 с.
393. Пастирське послання Синоду єпископів Києво-Галицької митрополії Української Греко-католицької церкви до вірних і всіх людей доброї волі з нагоди виборів від 21 січня 2002 р.// Поступ. – 2002. – 21–27 березня.
394. Послання Всепреосв. Митрополита Кир. Андрея до Духовенства і вірних // Львівські архієпархіяльні відомості. – 1943. – Ч. 8/9. – С. 109–110.
395. Послання ієрархії Києво-Галицької Митрополії Української Греко-католицької церкви до українського і польського сусідніх народів-братів у Христі // Поступ. – 2003. – 7 травня.
396. Постанова Собору Греко-Католицької Церкви про визнання неіснуючим так званий Львівський собор 1946 року і початок легалізації УГКЦ. 23 січня 1990 року // Вісті з Риму. – 1990. – Лютий. – С.1,2.
397. Постанова Львівської обласної ради // Людина і світ. – 1990. – № 9. – С. 13.
398. Правда про унію. Док. і мат. Вид. друге, доп. – Львів, 1968. – 422 с.;
399. Правда про унію: Документи і матеріали. – Вид. 3-тє. – Львів, 1981. – 448 с.
400. Промова митрополита гр. А. Шептицького в парламенті вельмож 28 червня 1910 р. // Руслан. – 1910. – Ч. 134

401. Про релігію і атеїстичне виховання: Збірник документів і матеріалів / Упор. Б. О. Лобовик, Р. М. Приходько. – Київ, 1979. – 260 с.
402. Програмова заява Української католицької партії. – Львів, 1930. – 2с.
403. Прокіп Андрій. Греко-католицьке духовенство і українська кооперація на зламі ХІХ–ХХ століть // Наукові записки. Вип. VII. – Львів: Львівський історичний музей, 1998. – С. 277–282.
404. Протоколи засідань львівських архієпархіальних соборів 1940–1944 рр. – Місіонер, 2000. – 444 с.
405. Релігія в житті українського народу. Збірник матеріалів. – Мюнхен; Рим; Париж, 1966. – 218 с.
406. Роль і місце мирян в церкві. Інформаційний бюлетень. – Львів, 1998. – 212 с.
407. Роля мирян в Українській греко-католицькій церкві. Матеріали конференції. – Львів: Свічадо, 1998. – 128 с.
408. „Русалка Дністрова“: Документи і матеріали / Упор. Ф. І. Стеблій та ін. – Київ: Наук. думка, 1989. – 412 с.
409. “Русская православная церковь стала на правильный путь“. Докладные записки председателя Совета по делам Русской православной церкви при СНК СССР Г.Г.Карпова И.В.Сталину 1943-1946 гг. // Исторический Архив. – 1994. – Т. 3. – С. 139-148.
410. Слово Святішого Отця Івана Павла II до України. – Львів, 2001. – С.86-92.
411. Статистика релігій України. – 1992–2002; Соціологічні дослідження 2001 року релігійності, конфесійної належності, довіри Богу, Церкві та духовенству // Релігійна панорама. – 2002. – № 3. – С.41-51.
412. Статут і програма товариства безженних священників ім. св. Священномученика Йосафата в Станиславові. – Станиславів, 1928. – 63 с.
413. Статут товариства “Скала”. – Станиславів, 1937 – 24с.
414. Товариство “Просвіта“ у Львові. Статути / Упор. В. Пашук. – Львів, 1999. – 113 с.
415. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів; Київ, 2001. – С.126.
416. УХО та її завдання //Наші вісті. – 1925. – Ч. 1. – С. 5-6.
417. Чин посвячення єпископа Григорія Хомишина. – Львів: Ставропігійська типографія, 1904. – 1с.
418. Шептицький Андрей, митрополит. До духовенства // Львівські єпархіальні відомості. – 1939. – № 9-10. – С. 205.

Преса

419. Богословія. Львів, 1923–1942.
420. Бюлетень релігійної інформації. Київ, 1997–2004.
421. Бюлетень Львівської богословської академії. Львів, 2000–2004.
422. Вечерняя Москва. Москва, 1996.

423. Визвольний шлях. Лондон, 1996–1997.
424. Високий Замок. Львів, 2000–2004.
425. Вільна Україна. Львів, 1945–1946.
426. Вісник Державного Секретаріату Військових Справ (ДСВС). Станіслав, 1919.
427. Вісник Перемиської єпархії. Перемишль, 1889–1918.
428. Вісник Станіславівської єпархії. Станіслав, 1886–1939.
429. Вісті з Риму. Рим, 1989–1990.
430. Вістник Руху. Львів, 1990.
431. Голос православ'я. Київ, 1999.
432. Дзвони. Львів, 1931–1939.
433. Діло. Львів, 1901–1939.
434. Добрий пастир. Львів, 1930–1939.
435. Душпастир. Ужгород, 1937.
436. За вільну Україну. Львів, 1990–2004.
437. Записки ЧСВВ. Жовква; Львів; Рим, 1924–1939, 1942–2002.
438. Календар Світла на 2000 рік. – Торонто; Львів, 1999.
439. Католицька акція. Львів, 1934–1939.
440. Комуністична освіта. Київ, 1940.
441. Контакт. Львів, 1997.
442. Краківські вісті. Краків, 1942–1943.
443. Лицарство Пресвятої Богородиці. Львів, 1935–1939.
444. Літературна Україна. Київ, 1989–2004.
445. Літопис Національного музею у Львові. Львів, 2000.
446. Львівські архієпархальні відомості. Львів, 1889–1944.
447. Львівські вісті. Львів, 1941–1943.
448. Львівська газета. Львів, 2003–2004.
449. Людина і світ. Київ, 1991–2004.
450. Малий Місіонарчик. Жовква; Львів, 1903–1914, 1939.
451. Мета. Львів, 1998–2004.
452. Місіонер. Жовква; Львів, 1897–1944.
453. Московский церковный вестник. Москва, 1989–1990.
454. Наш приятель. Львів, 1922–1939.
455. Нива. Львів, 1904–1914, 1916–1939.
456. Нова зоря. Станіслав (Івано-Франківськ), 1926–1939, 1996–2004.
457. Основа. Львів, 1906–1914.
458. Патріярхат. Львів, 2000–2004.
459. Перемиські єпархальні відомості. Перемишль, 1889–1918.
460. Поступ. Львів, 1921–1927.
461. Поступ. Львів, 1999–2004.
462. Правда Украины. Київ, 1989.
463. Правда. Москва, 1988.

464. Релігійна панорама. Київ, 2001–2004.
 465. Рідна земля. Львів, 1943.
 466. Руслан. Львів, 1910.
 467. Русские ведомости. Москва, 1916.
 468. Світло. Львів, 1991–2004.
 469. Світло. Торонто, 2001.
 470. Сівач. Львів, 1936–1939.
 471. Талергофський альманах. Львів, 1935.
 472. Український кур'єр. Київ, 1997.
 473. Українські щоденні вісті. Львів, 1941.
 474. Факты. Москва, 1999.
 475. Христос наша сила. Львів, 1934–1939.

Спогади

476. Гузар Л. У пошуках гармонії. – Львів: Місіонер, 1993. – 32 с.
 477. Гузар Любомир. За Вифлеємською зорею // Сучасність. – 2000. – № 5. – С. 5–7.
 478. Гузар Любомир. Поділ – це наслідок людського гріха // Нова зоря (Івано-Франківськ). – 2000. – 12 травня.
 479. Зінько Василь, о. Душпастирська служба в українських арміях // Світло. – 1995. – № 10. – С. 346–347.
 480. Костельник Г. Вибрані твори. – Київ: Україна, 1987. – 313 с.
 481. Костельник Г. Нова доба нашої Церкви. – Львів: БМВ, 1926. – 112 с.
 482. Коструба Теофіл. Як Москва нищила українську церкву. – Львів: Місіонер, 1995. – 160 с.
 483. Лаба Василь. Заслужена роля польового духівництва // Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. Т.ІІІ. – Вінніпег: БМВ, 1963. – С.72-75.
 484. Лебедович І., о. З мартирології духовенства Західної України. – Філадельфія: БМВ, 1978. – 106 с.
 485. Лебедович Іван. Полеві духовники Української Галицької Армії. – Вінніпег: БМВ, 1963. – 425 с.
 486. Левицький К. Визвольні змагання галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Львів: БМВ, 1928. – 142 с.
 487. Матла З. Митрополит А. Шептицький та українське підпілля // Визвольний шлях. – 1977. – № 348. – С. 289–297; 1984. – № 441. – С.1452–1455.
 488. Омелянович-Павленко Михайло. Спогади українського командира. – Київ: Либідь, 2002. – 242 с.
 489. Судоплатов П. Разведка и Кремль. – Москва: Политиздат, 1996. – 320 с.
 490. Хома Іван, о., д-р. Йосиф Сліпий: Отець та ісповідник Української мученицької церкви. – Рим: Укр. Католический Університет, 1992. – 183 с.

491. Цегельський Лонгин. Митрополит Андрій Шептицький. – Львів: Місіонер, 1995. – 78 с.
492. Швець Іван, о. Збірник. Статті, доповіді, промови. – Сідней: БМВ, 1996. – 250 с.
493. Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. Rocznik statystyczny. – Warszawa, 1991. – 351с.

Дослідження

494. Авакумов Ю. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблеми церковної єдності в Росії // Ковчег. Ч.3. – Львів, 2003. – С.101-114.
495. Ададуров В. Львів у наполеонівську епоху // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наук. праць / За ред. М. Мудрого. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – С. 209.
496. Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. – Львів: Світ, 1999. – 154 с.
497. Андрій Палій – будівничий та керманч “Маслосоюзу”. Статті, спогади, листи / Упор. Р. Матейко. – Тернопіль, 2001. – 213 с.
498. Андрусишин Б., Ульяновський В. Військове та флотське духовенство в Україні (Період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.) // Людина і світ. – 2000. – № 5. – С. 16–21.
499. Андрусишин Б. Церква в Українській Державі 1917–1980 рр (Доба Української Центральної Ради): Навч. посібник. – Київ: Вища школа, 1997. – 200 с.
500. Андрусишин Б. Церква в Українській Державі 1917–1980 рр (Доба Гетьманату Павла Скоропадського): Навч. посібник. – Київ: Вища школа, 1997. – 320 с.
501. Андрусишин Б. Церква в Українській Державі 1917–1980 рр (Доба Директорії УНР): Навч. посібник. – Київ: Вища школа, 1997. – 176 с.
502. Андрусяк М. Бібліографія з історія Церкви // ЦДІАУ у Львові. – Ф. 388, оп. 1. спр. 58, арк. 1-129; спр. 60, арк. 1-53.
503. Андрухів І. Галицька Голгофа. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1997. – 84 с.
504. Андрушків Б. Ведуть в Зарваницю стежки і дороги. – Тернопіль; Тербовля: Стилос, 1995. 212 с.
505. Андрушків Б. Зарваниця – святиня землі української. – Тернопіль: Стилос, 2001. – 192 с.
506. Антонович В. Що принесла унія Україні: Стан Української Православної Церкви від половини XVII до кінця XVIII ст. – Вінніпег: Б. м. вид. 1991. – 129 с.
507. Антонюк Н. В. Українське культурне життя в “Генеральній губернії” (1939–1944 рр.). – Львів: Червона калина, 1997. – 232 с.
508. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів: Літопис, 1995. – 174 с.

509. Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). – Львів: Літопис, 1997. – 16 с.
510. Аркуша О., Мудрий М. Русофілство в Галичині в середині XIV – на початку ХЧ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип.34. – Львів, 1999. – С.231-268.
511. Арсенич П. Греко-католицькі священики в національних змаганнях українців Галичини // Нова Зоря. – 1991. – Квітень. – Ч.5-6.
512. Арсенич П., Федунків З. Львівський собор 1946 року мовою документів // Нова зоря. – 1994. – Січень. – Ч.3, 4.
513. Афонін Е.А. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми. – Київ: Наук. думка, 1994. – 318 с.
514. Базилевич А. Введения у твори митрополита Андрея Шептицького. – Торонто: в-во. І. Денисюка, 1965.
515. Байса Г. Монахи Студитського уставу // Поступ. – 2000. – 22 січня.
516. Бандрівський М. Археологічна діяльність Ісидора Шараневича (1829–1901) // Постаті української археології: Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 7. – Львів, 2000. – С. 95–97.
517. Бандрівський М. Митрополит Андрей Шептицький – меценат української археології // Берестейська унія (1596–1996). – Львів, 1996. – С. 204–207.
518. Бандрівський М. Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кінець XIX–XX ст.). Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 2001. – 20 с.
519. Бандрівський М. та ін. З історії досліджень Успенського собору в Галичі // Записки НТШ. Т. ССХХV. – Львів, 1993. – С. 393–405.
520. Баран В. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 413 с.
521. Баран В. Україна 1950–1960-х рр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. – 448 с.
522. Баран С. Весна народів в Австро-Угорській Україні. – Мюнхен: БМВ, 1948. – 113 с.
523. Бендик М. Помісність Української Греко-Католицької Церкви та її бачення патріархом Йосифом Сліпим. – Львів: Світ, 1996. – 54 с.
524. Берестейська унія (1595–1996). Статті і матеріали. – Львів: Логос, 1996. – 276 с.
525. Бердяєв М. Судьба России. – Москва: Книга, 1990. – 413 с.
526. Біднов В. Дослідження церковної історії в православних країнах. – Крем'янець: БМВ, 1931. – 20 с.
527. Білавич Г., Савчук Б. Товариство “Рідна школа” (1881–1939). – Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 1999. – 212 с.

528. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. – Київ: Либідь, 1994. – 432 с.
529. Білас Я. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. – Київ, 2003. – 18 с.
530. Білий Б. Митра Перемиських владик або так звана “Корона Данила”: міфи і факти // Перемишль і Перемиська земля протягом віків / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Перемишль; Львів, 2003. – С. 245–248.
531. Блажейовський Д. Берестейська реунія та українська історична доля і недоля. – Львів: Місіонер, 1995. – 646 с.
532. Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви: 861–1996. – Львів: Місіонер, 1996. – 567 с.
533. Бойко І. Владика Миколай Чарнецький: ісповідник, мученик, чудотворець. – Львів: Місіонер, 1997. – 77 с.
534. Бойко М. Владика Діонісій Няраді // Католицький щорічник. – Київ, 1996. – С. 107-110.
535. Бойковський М. Релігійна ситуація і перспективи християнського порозуміння в українській державі // Київська Церква. – 1999. – № 4. – С. 8–12.
536. Боляновський А. Дивізія “Галичина”. Історія. – Львів: Світ, 2000. – 528 с.
537. Бондаренко В. Д., Єленський В. В., Журавський В. С. Релігійне життя в Україні: стан проблеми, шляхи оптимізації. – Київ: Логос, 1996. – 413 с.
538. Борщевич В. Українське військове духовенство // Сурмач. – Лондон, 1997. – С. 36-40.
539. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Календар “Благовіста” 1998. – Гурово Іловецьке: “Благовість”, 1998. – С. 93–118.
540. Бочковський О. Вступ до націології // Генеза. – 1996. – № 1(4). – С. 90–91.
541. Буковина: Історичний нарис. – Чернівці: Рута, 1998. – 416 с.
542. Буруцький С. Держава, церква, людина. – Львів: Світ, 2003. – 552 с.
543. Бучинський Б. Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506 // Записки Українського Наукового Товариства у Києві. – Кн. IV. – Київ, 1909. – С. 100–136; Кн. V. – С. 61–67; Кн. VI. – С. 5–53.
544. Ваврик М. Флорентійські унії і традиції в Київській митрополії 1450–60 рр. // *Analecta OSBM.* – Roma, 1963. – Vol. IV(X). – Pp. 329–362.
545. Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василянського Чину XVII–XX ст. – Рим: БМВ, 1979. – 218 с.
546. Васьків Р. Блаженний Єпископ-Новомученик Кир Григорій Лакота як ректор першої повної духовної семінарії в Перемишлі та його праця в інших інституціях // Перемишль і Перемиська земля протягом віків / За

- ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Перемишль; Львів, 2003. – С. 155–156.
547. Васьків А. Бібліотека і архів Митрополичого ординаріату Греко-католицької церкви після Першої світової війни // Республіканець. – 1994. – № 5–9. – С. 85–88;
548. Ватикан: натиск на восток. Сборник. – Москва: Одижитрія, 1998. – 213 с.
549. Вацеба О. Нариси з історії західноукраїнського спортивного руху. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 313 с.
550. Ведуть в Зарваницю стежки і дороги. – Тернопіль; Теребовля, 1995. – 25 с.
551. Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Т. VII: XVIII–XIX ст. – Рим: Вид.-во оо. Василян, 1975. – 280 с.
552. Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Т. VIII: XIX ст. – Рим: Вид.-во оо. Василян, 1976. – 276 с.
553. Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України: Церковно-історичні реколекції з Ватикану. – Вид. 2-е. – Рим; Львів: Місіонер, 1998–1999. – Кн. 1–2. – 168 с.; 192 с.
554. Великий А. Г., ЧСВВ. Релігія і Церква – основні рушії української історії // Релігія в житті українського народу. Збірник матеріалів. – Мюнхен; Рим; Париж, 1996. – С. 3–38.
555. Великий А. Г., ЧСВВ. Світла і тіні української історії. Причинки до історії української церковної думки. – Рим: Видавництво оо. Василян. – 1969. – 218 с.
556. Великий А. Релігія і церква – основні рушії української історії // Релігія в житті українського народу. – Мюнхен; Рим; Париж, 1966. – С. 11–37.
557. Великий А. Вселенські моменти в історії Української Церкви // Київська Церква. – 2000. – № 2. – С. 40–47.
558. Верига В. Нариси історії України (кінець XVIII– початок XX ст.) – Львів: Світ, 1996. – 324 с.
559. Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. – Київ: Наукова думка, 1994. – 213 с.
560. Владика Любомир Гузар – Глава УГКЦ // Місіонар. – 2001. – № 2. – С. 51.
561. Владиці Володимиру Стернюку – 90 // Нова зоря. – 1997. – 18 лютого.
562. Владіс В. Україна та Росія в дзеркалі релігійної статистики // Визвольний шлях. – 1998. – Кн. XII. – С. 1562–1565.
563. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. – Нью-Йорк; Київ; Бавид Брук, 1990. – Т. IV. – Ч. II. – 413 с.
564. Власовський І. Нарис історії української православної Церкви. – Т. III. – Нью-Йорк: БМВ, 1957. – 512 с.

565. Волинець О. Українська Греко-Католицька Церква та проблема формування системи морально-етичних цінностей українського народу // Вісник Державного університету “Львівська політехніка”. № 377. Держава та армія. – Львів, 1999. – С. 183–189.
566. Волинець О. Функціонування Української греко-католицької церкви в контексті державно-церковних відносин. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. – Київ, 2003. – 20 с.
567. Володимир Винниченко та ідея українського патріархату // Нова Зоря. – 1993. – Жовтень. – Ч.35-36.
568. Волошин Ю. Ліквідація Української Греко-Католицької Церкви // Визвольний шлях. – 1996. – Кн. III. – С. 335–349.
569. Вульпіус Рікарда. Релігія та національний рух у Східній Україні. Роль православного духовенства у “націотворенні” (кінець ХІХ – початок ХХ століття) // Ковчег. – Ч. 3. – Львів, 2001. – С. 321-333.
570. Гайковський М. Велике протистояння: опір греко-католицької церкви більшовицькому окупаційному режимові // Київська Церква. – 1999. – № 5. – С. 25–30.
571. Гайковський М. Греко-Католицька Церква і вибори // Київська Церква. – 1999. – № 5. – С. 58–59.
572. Гайковський М. Митрополит Андрей Шептицький у радянській післявоєнній історіографії // Богословія. Т. 55. – Рим, 1991. – С. 144–156.
573. Гайковський М. Папа Римський Іван Павло II і Україна. – Львів: Місіонер, 2004. – 148 с.
574. Гайковський М. Релігійна ситуація і перспективи християнського порозуміння в Українській державі // Київська Церква. – 1999. – № 4. – С. 8–12.
575. Гайковський М. Сучасне і майбутнє України: думки і візії митрополита Андрея Шептицького // Київська церква. – 2000. – № 1. – С. 43-46;
576. Гайковський М. “Соборно-більшовицький” прозелітизм Московської патріархії і ліквідація Греко-Католицької Церкви в Україні // Київська Церква. – 2000. – № 3. – С. 11–18.
577. Гайковський М. Велике протистояння: опір Греко-Католицької Церкви більшовицькому окупаційному режимові // Київська Церква. – 1999. – № 5. – С. 25–30.
578. Гайковський М. Греко-Католицька Церква і вибори // Київська Церква. – 1999. – № 5. – С. 58–59.
579. Гайковський М. Московська патріархія – спільниця і знаряддя більшовицького режиму в ліквідації Греко-Католицької Церкви // Київська Церква. – 2000. – № 2. – С. 14–20.
580. Гайковський М. Сучасне і майбутнє України: думки і візії митрополита Андрея Шептицького // Київська Церква. – 2000. – № 1. – С. 43–46.

581. Гайковський М. Традиції, труднощі і перспективи християнського порозуміння: європейський і український досвід // Київська Церква. – 2000. – № 4. – С. 44–47.
582. Гайковський М. Митрополит Андрей Шептицький у радянській післявоєнній історіографії // Богословія. Т. 55. – Рим, 1991. – С. 144-156.
583. Гайова О. Митрополит Галицький // Український альманах 2001. – Варшава, 2001. – С.99-103.
584. Гайова О. Християнські засади суспільної діяльності митрополита Андрея Шептицького // Київська Церква. – 1999. – № 4. – С. 47–52.
585. Гайова О. Митрополит Галицький // Український альманах 2001. – Варшава, 2001. – С. 99–103.
586. Галицькі митрополити. Біографічний довідник. – Львів: Логос, 1992. – 94 с.
587. Галичина у Другій світовій війні (1939–1945 рр.). – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 213 с.
588. Гарасим І. Берестейське церковне з'єднання. – Львів: Свічадо, 1994. – 32 с.
589. Гаюк В. В., Гуменний М. О., Омельчук М. М., Петрів І. М. Українська Греко-Католицька Церква. – Львів: Логос, 1992. – 32 с.
590. Гелей С. Національна ідея в духовному світі українського народу // Церква і соціальні проблеми. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 394–402.
591. Гель І. Духовність України і спільний європейський дім // Україна. Наука і культура. Вип. 26–27. – Київ: Знання, 1993. – С. 132-142.
592. Геллер Е. Нація-етнос // Мала енциклопедія етнології. – Київ: Генеза; Довіра, 1996. – С.124.
593. Генік Л. Релігійно-моральне виховання молоді в навчальних закладах Східної Галичини (кінця ХІХ– поч. ХХ ст.). – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 272 с.
594. Гентош Л. Посвячене життя... Доля і час митрополита Андрея Шептицького // Поступ. – 2000. – 28 грудня.
595. Глистюк Я. Два листи о. Мирослава Івана Любачівського до митрополита Андрея (Шептицького) з 1941-1942 років // Ковчег. Ч. 3. – Львів, 2001. – С. 507-510.
596. Глубіш О. Єпископ Григорій Хомишин // Тернопілля. 1997. Регіональний річник. – Тернопіль, 1997. – С. 173–174.
597. Гнатюк В. До нової назви УГКЦ – з позиції екуменізму // Поступ. – 2001. – 22-23 травня.
598. Гнот С. Греко-католицька церква і організація суспільної опіки Галичини (1921–1939 рр.) // Актуальні проблеми державного управління. Вип. 6. – Львів, 2001. – С. 299–309.
599. Головащенко С. Історія християнства. Курс лекцій. – Київ: Либідь, 1999. – 350 с.

600. Головна Руська Рада. 1848–1851. Протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О. Турія. – Львів, 2002. – 513 с.
601. Голодний М. Радянське законодавство про релігійні культу. – Київ: Наукова думка, 1974. – 132 с.
602. Гордієнко В. Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква // Матеріали міжнародної конференції, присвяченої життю і діяльності митрополита Андрея Шептицького. – Львів: Місіонер, 1990. – С. 41-51.
603. Горошко М., Дудок В. Роль Греко-Католицької Церкви у становленні природоохоронної справи та національного лісівництва у 30-ті – на поч. 40-х рр. ХХ століття // Церква і соціальні проблеми. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 181–194.
604. Грабовецький В. Андрей Шептицький і Станіславівщина // Галичина. – 1994. – 21 жовтня.
605. Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського собору Христового Воскресіння. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2000. – 112 с.
606. Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр. – Київ: Наукова думка, 1972. – 263 с.
607. Греков Б.Д. Киевская Русь. – Москва: Политиздат, 1953. – 413 с.
608. Гречко І. Морально-релігійна ситуація в сучасній УГКЦ і проблема її поліпшення. – Церква і соціальні проблеми. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 278–285.
609. Гречко І. Великий поділ християнства і його трагічні наслідки // Київська Церква. – 2000. – № 4. – С. 104–107.
610. Гринів О. Національно-духовне відродження: історія і сучасність. – Львів: Місіонер, 1995. – 213 с.
611. Гринів О. Співвідношення християнського і національного ідеалів української людини в дослідженнях Володимира Янева // Церква і соціальні проблеми. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 297–306.
612. Гринів О. Духовна опора українського народу // Київська Церква. – 2000. – № 2. – С. 111–114.
613. Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. – Львів: Місіонер, 1994. – 160 с.
614. Гринів О. Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми. – Львів: Місіонер, 1995. – 221 с.
615. Гринчишин М. Берестейський ювілей – свято мучеників // Берестейська Унія (1556–1996) – С. 104–105.
616. Гринчишин Т. Студійна група Київської церкви: минуле і перспективи // Патріархат. – 2002. – № 3. – С.18-19.
617. Грицак Я. ... Дух, що тіло рве до бою... (Спроба політичного портрета Івана Франка). – Львів: Каменяр, 1990. – 177 с.

618. Грицак Я. Національне відродження (кінець XVIII– початок XX ст.) // Історія України. Вид. 2-ге. – Львів: Світ, 1998. – 318 с.
619. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. – Вінніпег–Мюнхен; Детройт, 1962. – 160 с.
620. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. – Київ: Освіта, 1992. – 212 с.
621. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. – Київ: Наукова думка, 1994. – 704 с.
622. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. IV. – Київ: Наукова думка, 1994. – 544 с.
623. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. VIII. – Київ: Наукова думка, 1995. – 856 с.
624. Грушевський М. На порозі України: гадки і мрії. – Київ: Наукова думка, 1991. – 113 с.
625. Грушевський М., Левицький О. Розвідки про церковні відносини на Україні–Руси. XVI–XVIII вв. – Львів: НТШ, 1900. – 154 с.
626. Гудзяк Б. Грецький схід. Київська митрополія: Флорентійська унія // Записки НТШ. – Т. 228. – Львів, 1994. – С.322-350.
627. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів: Інститут історії церкви ЛБА, 2000. – 426 с.
628. Гудзяк Б. Релігійне життя в Україні у перші п'ять років незалежності // Ковчег. – Ч.2. – Львів, 2000. – С.166-184.
629. Гудзяк Борис. Образ сили духу: Дослідження живої історії підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви 1946–1989 // Другий міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Історія. – Ч. II. – С. 125–129.
630. Гудима Арсен. Ідея національної Церкви в контексті історії та духовності українського народу // Київська Церква. – 2000. – № 1. – С.94–96.
631. Гузар Л. Екуменічна місія Східних Католицьких Церков у баченні митрополита Андрея (Шептицького) // Ковчег. Ч. 2. – Львів, 2000. – С. 189-212.
632. Гузар Л. У пошуках гармонії. – Львів: Місіонер, 1993. – 16 с.
633. Гуменний Мирослав. Вірність Української Греко-Католицької Церкви традиціям Київської Церкви – стабілізуючий фактор у церковно-релігійному житті України // Київська Церква. – 2000. – № 2. – С. 85–88.
634. Гунчак Тарас. В мундирах ворога. – Київ: Час України, 1993. – 176 с.
635. Гуркіна С. Митрополит Андрей (Шептицький) в період німецької окупації Галичини: найновіша історіографія питання (1989-2000 роки) // Ковчег. Ч. 2. – Львів, 2000. – С. 556-565.

636. Даниленко С. Г. Дорогою ганьби і зради. – Вид. 2-ге. – Київ: Дніпро, 1972. – 339 с.
637. Дашкевич Я. Дослідження історії Української греко-католицької церкви в порівняльному аспекті // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень Міжнародного круглого столу. Ч.2. – Київ; Львів, 1995. – С.139-142.
638. Дашкевич Ярослав. Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень Міжнародного круглого столу. Ч.2. – Київ; Львів, 1995 – С. 74–83.
639. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі. – Мюнхен: БМВ, 1969. – 213 с.
640. Дзьобан О., Тимочко М. Парафіяльні школи та підручники, видані в Перемишлі українською мовою (кінець ХVІІІ– перша половина ХІХ ст.) // Перемишль і Перемиська земля протягом віків / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Перемишль; Львів: Світ, 2003. – С. 260–272.
641. Дзьобан О. Бібліотека митрополита Андрея Шептицького у Львові // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2002. – Вип. 9/10. – С. 141–151.
642. Димид М. Конфесійна ситуація в Україні напередодні приїзду Папи Римського Івана Павла ІІ // Людина і світ . – 2001. – № 5. – С. 17-25.
643. Димид М., о.Митрополита Андрея Шептицького не зрозуміли ні Польща, ні Ватикан // Поступ. – 2001. – 21-22 квітня.
644. Дідула П. Щоб не зрадити ідеї патріархату // Патріархат. – 2002. – № 3. – С.12-13.
645. Дмитрук К. Свастика на сутанах. – Москва: Политиздат, 1976. – 340 с.
646. Дмитрук Клим. Свастика на сутанах. – Київ: Україна, 1973. – 342 с.
647. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Чернівці: Рута, 1999. – 574 с.
648. Дорош Євген. Степан Качала. – Тернопіль: ДАТО, 1995. – 54 с.
649. Дорошенко Д. Арест и ссылка митрополита А.Шептицького // На чужой стороне. Прага, 1925. Вып. XII. – С. 160-166;
650. Дорошенко Дмитро. Історія України.– Краків–Львів:БМВ, 1942.– 252с.
651. Дорошенко Дмитро. Нарис історії України в двох томах. – Т. І; Т. ІІ. – Ужгород: БМВ, 1932. – 213 с.; 314 с.
652. Драгоманов М. Листи до Франка та інших. 1881–1886. – Львів: БМВ, 1906. – 214 с.
653. Драгомирецький П. Згадаймо добрим словом (до 110-річчя заснування Станіславівської єпархії) // Нова зоря. – 1994. – Травень. – Ч. 10;
654. Дюбост М. Пастир миру: Християнські погляди на війну та армію. – Львів: Свічадо, 2000. – 104 с.
655. Еленский Виктор. Украина и Церковь и политика в постоталитарном обществе // Логос. – Брюссель; Мюнхен; Москва, 1995. – С. 152–173.

656. Енциклодія Українознавства. Загальна частина. – Київ: Генеза, 1995. – 800 с.
657. Євсєєва Т. М. Церковна еліта та її роль у процесі формування політичної самосвідомості в Україні // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 89–104.
658. Єгрешій О. Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 315–321.
659. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння 1904–1939 рр. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 71 с.
660. Єгрешій О. І. Григорій Хомишин і український націоналізм // Питання історії України: Зб. наук. статей. – Чернівці, 2002. – Т. 5. – С. 101–104;
661. Єгрешій О. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904–1945 рр.). Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
662. Жовківщина. Т. 1. – Жовква; Львів; Балтимор, 1994. – 350 с.; Т. 2. – 352 с.; Т. 3. 1997. – 340 с.; Т. 5. 1998. – 313 с.
663. Жуковський А. Сучасний стан релігії й Церкви під Советами, зокрема в УРСР // Релігія в житті українського народу. – С. 39–64.
664. Журавський В. С. Політика згоди. Шляхи розвитку релігійного життя та вдосконалення міжцерковних та державно-церковних відносин в Україні. – Київ: Знання, 1996. – 34 с.
665. Заброварний Б. Депортації українського населення із Закарпаття в 1944–1947 роках // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редкол. В.Смолій; відп. Ред. Ю.Пінчук. Вип. 13. У 2-х ч. Україна – Польща: історія і сучасність. Збірник наук. праць і спогадів пам'яті П.М.Калиниченка (1923–1983). – Ч. 1. – Київ, 2003. – С. 359–374.
666. Заброварний Степан. Галицька “Весна народів” 1848 року // Український альманах 1998. – Варшава: Об'єднання українців у Польщі, 1998. – С. 115–117.
667. Завірач Василь. Флорентійський Вселенський Собор і Берестейська Унія // Берестейська Унія (1596–1996). – С. 58–66.
668. Загайкевич М. Михайло Вербицький: сторінки життя і творчості. – Львів:Свічадо, 1998. – 148 с.
669. Заїкін В. З сучасної української церковної історіографії // Записки ЧСВВ. – Львів, 1927. – Т. 2. – Вип. 1-2. – С. 425–431.
670. Заїкіни А. і В. Матеріали до бібліографії української історії 1930–1931 // Записки ЧСВВ. – Львів; Жовква, 1936. – Т. 6. – Вип. 1-2. – С. 338–394.
671. Зайцев О., Зайцев Ю. На шляху до незалежності // Історія України. Вид. 2-ге. – Львів: Світ, 1998. – С. 406–418.

672. Записки наукового товариства імені Шевченка. Т. ССХХVII. Праці історично-філософської секції. – Львів: НТШ, 1994. – 525 с.
673. Зарубіжні українці. Довідник. – Київ: Україна, 1991. – 252 с.
674. Здіорук С. Етноконфесійна ситуація в Україні та міжконфесійні конфлікти. – Київ: Наукова думка, 1993. – 222 с.
675. Злупко С. На чатах рідної землі. – Львів: ЛНУ, 1999. – С. 264–269.
676. Знаки часу. До проблеми порозуміння між Церквами. Збірник. – Київ: Сфера, 1999. – 504 с.
677. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження // Українське відродження і національна церква. – Львів: Світ, 1990. – 213 с.
678. Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1966. – 366 с.
679. Ісаєвич Я. Галицько-Волинська держава. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1999. – 52 с.
680. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів: Інс-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2002. – 520 с.
681. Ісіченко Ігор, архиєпископ. Історія Христової церкви в Україні. – Харків: Сфера, 1999. – 316 с.
682. Історичні передумови воз'єднання українських земель / Відп. ред. Ф. Стеблій. – Київ: Наук. думка, 1989. – 314 с.
683. Історія релігії в Україні. За ред. А. Колодного і П. Яроцького. – Київ: Знання, 1999. – 702 с.
684. Історія релігії в Україні. Т. 2. Українське православ'я / Ред.: Яроцький П. – Київ: Наук. думка, 1997. – 376 с.
685. Історія релігії в Україні: у 10-ти томах / Ред.: А. Колодний та ін. – Т. 1. – Київ: Наук. думка, 1996. – 384 с.; Т. 2. – Київ: Наук. думка, 1997. – 376 с.; Т. 4. – Київ: Наук. думка, 2001. – 446 с.
686. Історія споживчої кооперації України / Кер. авт. колективу С. Гелей. – Львів: Логос, 1996. – 384 с.
687. Історія України / Заг. ред. В. Смолія. 3-є вид. – Київ: Генеза, 2002. – 413 с.
688. Історія України. Вид. друге. Кер. кол. авторів Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – 612 с.
689. Історія української еміграції. – Київ: Вища школа, 1997. – 520 с.
690. Історія Церкви на Україні (від найдавніших часів до монгольської навали). – Жовква: Місіонер, 1932. – 132 с.
691. Казимира Б. Achievements of Metropolitan A. Sheptytskyi for Ukrainian Canadians. – Toronto, 1958. – 413 с.
692. Казимира Б. Митрополит Андрей Шептицький та канадські українці // Пропам'ятна книга оо. Василян у Канаді. – Торонто, 1953. – С. 97–149.
693. Календар “Світла”. – Торонто: В-во оо. Василян, 1978. – 196 с.
694. Калинець Ірина. За вифлеємською Зорею, але дорогою істини // Поступ. – 2000. – 12 серпня.

695. Калинович І. Бібліографія українознавства за 1914–1923 рр. Вип. 1: Історія України. – Львів: НТШ, 1924. – 59 с.
696. Канчалаба О. Релігійно-церковна періодика ХІХ – першої половини ХХ ст. у фондах ЛНБ ім. В.Стефаника НАН України // Українська періодика: історія і сучасність. Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 189-193.
697. Карачко Степан. Українська Греко-католицька церква на Буковині // Католицький щорічник. 1996. – Київ, 1996. – С.78-80.
698. Карачко С. Греко-Католицька Церква на Буковині // Нова зоря. – 1996. – Ч. 23.
699. Кардинал Йосип Сліпий і сучасність. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 128с.
700. Карпенко Віталій. Єдність Церкви – єдність нації // Визвольний шлях. – 1998. – Кн. VII. – С. 791–793.
701. Карташев А. В. Очерки по истории Русской Церкви. В 2-х томах. – Т. I. – Москва: Наука, 1992. – 686 с.; Т. II. – Москва: Наука, 1993. – 586 с.
702. Каспришин Р. Іродів ніколи не бракувало // Місіонар. – 2001. – № 2. – С. 57.
703. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН). Аналітичний огляд. – Київ: Либідь, 2003. – 64 с.
704. Касьянов Георгій. Теорії нації та націоналізму. – Київ: Либідь, 1999. – 350 с.
705. Католицький щорічник. 1996. – Київ: В-во Києво-Могилевської Академії, 1996. – 224 с.
706. Качараба С. Еміграція з Західної України (1919–1939). – Львів:Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАНУ, 2003. – 416 с.
707. Качмар Володимир. За український університет у Львові. – Львів: ЛДУ, 1999. – 118 с.
708. Кашуба М., Мірчук І. Гавриїл Костельник // Берестейська Унія. Статті і матеріали. – Львів: Логос, 1996. – С. 210–214.
709. Кашуба М., Мірчук І. Гавриїл Костельник: філософські погляди. – Львів: Світ, 2002. – 140 с.
710. Київська Русь: культура, традиції / Відп. ред. Я.Ісаєвич. – Київ: Наук. думка, 1982. – 314 с.
711. Киричук О.С. Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини (друга Пол. ХІХ – поч.. ХХ ст.). – Львів: Світ, 2001. – 19 с.
712. Киричук Олександр. Перехід Львівського Старопігійського братства під юрисдикцію Апостольського Престолу. Львів: Світ, 2001.– 95с.
713. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-х років ХХ ст. – Львів: Логос, 2000. – 313 с.
714. Кияк Р. Капелянська служба у Збройних силах України // Нова Зоря. – 1996. – Серпень. – Ч.21.

715. Кіндрат К., Кіндрат К. Андрей Шептицький – праведник України // Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття. Зб. наук. записок Національного університету “Острозька академія”. Т. VI. – Острог, 2002. – С. 26–31.
716. Кметь В. Львівська православна єпархія: короткий огляд історії // Шематизм Львівсько-Сокальської єпархії Української Православної Церкви Київського Патріархату. 2000 рік. Статистично-біографічний довідник. – Львів: Свічадо, 2000. – С. 17-52.
717. Кобута Степан. Політичні аспекти легалізації Української Греко-Католицької Церкви (1987–1991 рр.) // Людина і політика. – 1999. – № 3. – С. 23–28.
718. Коваль І. Ярослав Пастернак – основоположник української церковної археології // Нова зоря. – 1999. – 26 травня.
719. Коваль Я. Господар Перегінської пущі. Рідкісні фотографії з життя Слуги Божого Андрея Шептицького. – Львів: Свічадо, 1996. – 34 с.
720. Ковальський Ян Веруш. Папы и панство. – Москва: ИПЛ, 1991. – 236 с.
721. Ковалюк В. Р. Культурологічні та духовні аспекти “Радянізації” Західної України (вересень 1939 р. – червень 1941 р.) // Український історичний журнал. – 1993. – № 2-3. – С. 3–17.
722. Коган Н. Брестская уния и Украинская Католическая Церковь в екуменической перспективе // Логос. – Брюссель; Мюнхен; Москва, 1995. – С. 26–57.
723. Коган Наталія. Екуменізм: до характеристики явища і поняття // Знаки часу. Збірник. – Київ: Сфера, 1999. – С. 13–18.
724. Коган Наталія. Чи можливий православно-католицький діалог в Україні в реаліях 90-х років ? // Знаки часу. Збірник. – Київ: Сфера, 1999. – С. 479–482.
725. Козак М. Пом’яни, Господи, душі слуг твоїх. – Львів:Світ, 2002. – 280с.
726. Колодний А. М., Филипович Л. О. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан. – Львів: Логос, 1996. – 182 с.
727. Колодний А. Релігієзнавство як складова українознавства // Другий міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. – Львів, 1994. – С. 131.
728. Колодний Анатолій. Андрей Шептицький про будівництво рідної хати // Київська Церква. – 2000. – № 1. – С. 47–49.
729. Кондратюк К. К. Українська історіографія XIX початку XX століть: основні напрями і конденції. – Львів: ЛНУ, 2002. – 240 с.
730. Коржан М., Митрополит протоєрей. Причинки до історії Унії на Холмщині. – Мюнхен: БМВ, 1966. – 44 с.
731. Костельник Г. Вибрані твори. – Київ:Україна, 1987. – 386 с.
732. Костельник Г. Нова доба нашої Церкви. – Львів:БМВ, 1926. – 132 с.

733. Костецький К. Хроніка парохій греко-католицької у Чернівцях від її основи до часу біжучого 26/2 1912 // Буковинський журнал. – 1996. – Ч.3-4. – С.97-104; 1997. – Ч.1. – С.76-82; Ч.2. – С.142-157.
734. Коялович М. О. История воссоединения западнорусских униатов. – Мипси: Лучи Софии, 1999. – 400 с.
735. Кравець Микола, Танюк Лесь. Відродити єдність українського православ'я // Визвольний шлях. – 1998. – Кн. X. – С. 1195–1196.
736. Кравець Микола. Підвалини церковної політики в Україні // Визвольний шлях. – 1999. – Кн. II. – С. 181–187.
737. Кравченко О. Велетень до Святоюрської гори. – Торонто: Вид. оо. Василян, 1963. – 350с.
738. Кравчук А. Християнська етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя //– Торонто: Вид. оо. Василян, 1963. – 350с.
739. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. Проблеми взаємовідносин. – Київ: Видавництво УАДУ, 1998. – 304 с.
740. Красівський О. За українську державу і церкву. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1995. – 86 с.
741. Кревецький І. Видавництво Чину св. Василя Великого в Жовкві // Альманах Василянських богословів. – Кристинопіль, 1933. – С. 35-39.
742. Кревецький І. Українська католицька преса // Нова зоря. – 1929. – Ч. 101.
743. Крив'як Б. Видавничо-просвітницька діяльність Василянського Чину в Україні // Київська церква. – 1999. – Ч. 6. – С. 36-37.
744. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навчальний посібник: у 3-х кн. Кн. 3. Кінець XVI– середина XIX ст. – Київ: Либідь, 1994. - 336 с.
745. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів: Каменяр, 1990. – 613 с.
746. Крип'якевич І. Галицько-волинське князівство. – Львів: Світ, 1999. – 413 с.
747. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (Друга половина XIX– перша чверть XX ст.). – Львів: Світ, 1995. – 184 с.
748. Крутий-Вігоринський І. Видавництво оо. Василян у Жовкві // Календар “Місіонаря”. – Жовква, 1932. – С. 67-72
749. Крутий-Вігоринський І. Друкарня оо. Василян // Жовківщина. Т. 2. – Жовква; Львів; Балтимор. – 1995. – С. 195.
750. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ: Плай, 1993. – 199 с.
751. Кугутяк М. Історія української соціал-демократії. 1918–1929. Т. 1. – Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 536 с.; Т.2. 2004. – 704 с.
752. Кудлин Т. І. Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький // Визвольний шлях. – 1985. – Кн. II. – С. 165–171.

753. Кудрик Василь. Маловідоме з історії Греко-Католицької Церкви. Т. 3. – Вінніпег; Манітоба: Тризуб, 1995. – 254 с.
754. Кульчицький Б. Християнська етика і філософія розуміння діяльності у контексті державотворення України // Церква і соціальні проблеми. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 417–425.
755. Кульчицький С. Ні, то не був подарунок долі // Високий Замок. – 1999. – 18 серпня.
756. Купчинський Олег. Йосиф Сліпий про Берестейську унію та її роль в історії Української Церкви і народу // Київська Церква. – 2000. – № 1. – С. 74–81.
757. Курас І. Етнополітика: історія і сучасність. – Київ: ППЕНД, 1999. – 613 с.
758. Лаба В. Заслужна роля польового духівництва // Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. Т. I. – Вінніпег, 1956. – С. 72–73.
759. Лахман Т. „Книжечка Миссійна” (1890–1911) як джерело краєзнавства // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2002. – С. 342–348.
760. Ленін і ленінізм // Світова та вітчизняна етнопідприємницька думка. – Київ; Донецьк, 1997. – С. 143–145.
761. Ленцик В. Божий митрополит Андрей Шептицький та українська наука // Богословія. Т. 55. – Рим, 1991. – С. 166–181.
762. Ленцик В. Ідея Церковної Єдності у Митрополита Шептицького // Богословія. Т. 35. – Рим, 1971. – С. 175–201.
763. Ленцик Василь (США). Українське католицтво – остоя національної субстанції // Берестейська Унія (1596–1996). Статті і матеріали. – Львів: Логос, 1996. – С. 29–37.
764. Ленцик Василь. Берестейська унія у світлі сучасної історіографії // Берестейська Унія (1596–1996). Львів: Логос, 1996. – С. 131–138.
765. Ленцик Василь. Собор 1946 р. у Львові // Берестейська Унія (1596–1996). Львів: Логос, 1996. – С. 122–123.
766. Ленцик Василь. Українське католицьке духовенство – остоя національної субстанції // Берестейська Унія (1596–1996). Львів: Логос, 1996. – С. 29–37.
767. Лепкий Б. У храмі Святого Юра // Нова Зоря. – 1997. – 15 липня.
768. Липинський В'ячеслав. Релігія: Церква в історії України. – Львів: Дружина, 1933. – 213 с.
769. Липинський Вячеслав. Релігія і церква в історії України. – Київ: Рада, 1998. – 214 с.
770. Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр. – Київ: Інститут історії України НАНУ, 1998. – 413 с.
771. Литвин В. Творити Україну Велику. – Київ: Генеза, 2003. – 384 с.
772. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – 488 с.

- 772a. Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939. Західні землі України. – Львів: Інс-т українознавства НАНУ, 1999. – 152 с.
773. Лисяк-Рудницький Іван. Нариси з історії нової України. – Львів: Світ, 1991. – 114 с.
774. Лозинський Мар'ян. Видавництво отців Василіян “Місіонер” // Жовківщина. Історико-мемуарний збірник. Т. 3. – Жовква; Львів: Балтимор, 1997. – С. 321-324.
775. Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви. – Філадельфія: Провидіння, 1954. – 312 с.
776. Лукань Р. Список книжок Видавництва ЧСВВ в Жовкві // Записки ЧСВВ. – Рим, 1967. – Т. V. – С. 389-420.
777. Лукань Р., ЧСВВ. Вашліянські монастирі в Україні // Календар місіонера на 1943 р. – Жовква, 1942. – С. 61–64.
778. Луців Володимир. Відзначення 400-ліття Берестейської Унії в Римі // Визвольний шлях. – 1996. – Кн. X. – С. 1201–1203.
779. Луців Володимир. Львівські врочистості й роковини // Визвольний шлях. – 1997. – Кн. III. – С. 320–322.
780. Любовик Б., Ладивірова С. Проблеми особистості, суспільства і держави з точки зору основних принципів католицького соціального вчення // Церква і соціальні проблеми. Енциклика “Сотий рік”. – Львів, 1993.
781. Люзняк Марія. Роль та місце “Руської трійці” в історії української філософії. – Львів: Атлас, 1999. – 102 с.
782. Магочій П. Пристосування без асиміляції: геніальність Мукачівської греко-католицької єпархії // Ковчег. Ч.4. – Львів, 2003. – С.162-169.
783. Магочій П. Пряшівська греко-католицька пархія: русинська чи словацька церква // Ковчег. Ч.4. – Львів, 2003. – С.170-172.
784. Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 306.
785. Мазур М., Скробач В. Кооперативний буквар. – Івано-Франківськ: Лілея - НВ, 1995. – 112 с.
786. Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: ЛГУ, 1983. – 413 с.
787. Максимович Богдан. Соціальна доктрина Церкви // Київська Церква. – 1999. – № 5. – С. 60–61.
788. Малик Я., Сурмач О. Преса про діяльність Української греко-католицької церкви в період німецької окупації // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів: ЛДУ, 1999. – С. 169–173.
789. Манер Г. Греко-католицька церква в Семигороді (Румунія) у період між двома світовими війнами. Міжнародними претензіями і полі конфесійною реальністю // Ковчег. Ч.4. – Львів, 2003. – С.222-232.

790. Маринович М. Українська ідея і християнство або коли гарцюють кольорові коні апокаліпсису. – Київ: Дух і літера, 2003. – 544 с.
791. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.): Матеріали бібліографії. – Львів: Світ, 1998. – 313 с.
792. Мартирологія українських церков: у 4-х т. – Т. I. – Торонто: Балтимор, 1987. – 1207 с.; Т. II. – 1213 с.
793. Мартирологія Української Церкви / Упор. О.Зінкевич, Т.Лончина. – Торонто; Балтимор, 1985. – 839 с.
794. Марунчак М. Митрополит Андрей Шептицький на Заході 1920–1923. – Вінніпег; Едмонтон, 1981. – 314 с.
795. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльність (40–50-ті рр. ХХ ст.). – Чернівці: Рута, 2001. – 463 с.
796. Марусин М. З історії днів перебування владик Іпатія Потія і Кирила Терлецького в Римі // Берестейська Унія (1596–1996). – С. 58-60.
797. Марущак М. “Ліквідація УГКЦ” – ідеологічна диверсія Москви проти визвольного руху на західноукраїнських землях // Державність. – 1992. – Ч. 4. – С. 32.
798. Марчук В. Церковно-релігійне життя в Західноукраїнській Народній республіці (1918–1919 рр.) // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редкол. В.Смолій; відп. Ред. Ю.Пінчук. Вип. 13. У 2-х т.; Україна – Польща: історія і сучасність. Збірник наук. праць і спогадів пам’яті П.М.Калинченка (1923–1983). – Ч. 1. – Київ, 2003. – С. 215-220.
799. Марчук В.В. “Люди – це наша сила..., його добро – це наша будучність” (початок доби митрополита Андрея Шептицького) // Галичина. – 2002. – №8. – С.47-53.
800. Марчук В.В. Греко-католики в Другій Речі Посполитій: суспільний чин та конфесійно – територіальний устрій // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С.302-307.
801. Марчук В.В. Греко-католицька церква в суспільному розвитку України: відновлення і офіційне визнання на переломі 80-90-х рр. ХХ ст. // Схід. Вип. 4. – Донецьк, 2002. – С. 35-42.
802. Марчук В.В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризму (1941-1946) // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 66-72.
803. Марчук В.В. Греко-католицька церква у 1914-1923 рр. // Український історичний журнал. – 2000. – № 6. – С.16-29.
804. Марчук В.В. Етнос, нація і релігія: теоретико-методологічний аналіз // Християнство в Україні на межі третього тисячоліття. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С.56-64.
805. Марчук В.В. Миротворча місія Греко-католицької церкви у період українсько-польської війни 1918-1919 рр. // *Ukraincy w najnowszych*

- dziejach Polski (1918-1989). T.1. – Słupsk;Warszawa, 2000. – С. 24-31.
806. Марчук В.В. Релігія в суспільному і політичному житті України // Державна політика в гуманітарній сфері (Матеріали круглого столу). – Івано- Франківськ, 2001. – С. 39-44.
807. Марчук В.В. УГКЦ під проводом Й. Сліпого у 40 – 80-ті рр. ХХ ст.: національно-духовна опозиція тоталітаризму // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип.IV . – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 135-149.
808. Марчук В.В. Українська греко-католицька церква. Історичний нарис / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 164с.
809. Марчук В.В. Українська Греко-католицька церква в Польщі після Другої світової війни: боротьба за існування //Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze 11-12. Studia Ucrainika. – Warszawa, 2001. – С.376-385.(у співавт.)
810. Марчук В.В. Українська греко-католицька церква у 1946- 1987 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 7. – Львів, 2000.- С.550-563.
811. Марчук В.В. Українська революція 1917-1920 рр. і Греко-католицька церква // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Т. 5(7). – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – С.324-334.
812. Марчук В.В. Церква в умовах тоталітарної недовіри (спротив УГКЦ сталінській “радянзації” 1939-1941рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 3. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 19-25.
813. Марчук В.В. Церква, духовність, нація: Греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.
814. Марчук В.В. Греко-католицька церква в етнонаціональному розвитку України // Четвертий міжнародний конгрес українців. Історія. Ч. II. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 569–573.
815. Марчук В.В. Греко-католики в Другій Речі Посполитій: суспільний чин та конфесійно-територіальний устрій // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 108–113.
816. Марчук В.В., Цепенда І.Є. Українська греко-католицька церква в Польщі після Другої світової війни: боротьба за існування //Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze 11-12. Studia Ucrainika. – Warszawa, 2001. – С.376-385.(Особисто автору належить 50% С.376-380.)
817. Материали по истории Церкви.– Кн. 5. По истории христианской Церкви на родине и за рубежом в ХХ столетии.–М.:ИПЛ, 1995. – 320 с.

818. Матеріали конференції присвяченої життю і діяльності митрополита Андрія Шептицького. – Львів: Місіонер, 1990. – 66 с.
819. Медвідь Ф. Український етнос: екологічні реалії і перспективи // Церква і соціальні проблеми. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 367–377.
820. Медвідь Федір, Коваленко Андрій. Роль релігії у політичному житті України // Київська Церква. – 2000. – № 2. – С. 92–95.
821. Мельник А. Зарваниця. – Рогатин, 1926. – 82 с.;
822. Мельник Я. З останнього десятиліття І. Франка. – Львів: Світ, 1999. – 113 с.
823. Мельничук П. З історії „Нової зорі” // Нова зоря. – 1991. – Червень. – Ч. 11-12.
824. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин: Патріот – місіонер-мученик. – Львів: Місіонер, 1997. – 414 с.
825. Мишанич О. Берестейська Унія в наукових працях митрополита Йосифа Сліпого // *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*. – Kraków, 1994. – S 555-558.
826. Мишанич О. Й. Сліпий перед “Судом” КГБ. – Київ: Світ, 1993. – 80 с.
827. Міненко Т. Православна Церква в Україні під час Другої світової війни. 1939–1945. Т. 1. – Вінніпег; Львів: Логос, 2000. – 392 с.
828. Місило Є. Греко-Католицька Церква в Польщі (1944–1947) // Варшавські українознавчі зошити. – Варшава, 1989. – С. 113-118.
829. Мончак І. Самоуправна Київська церква. – Львів: Свічадо, 1994 – 298 с.
830. Мончак І. Хто ліквідував греко-католицьку церкву // Берестейська Унія (1596–1996). – С. 123–124.
831. Москалик Я. Концепція Церкви Митрополита Андрія Шептицького. – Львів: Свічадо, 1997. – 127 с.
832. Москалюк М. Українська католицька народна партія і проблема польсько-українського порозуміння // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 108–113.
833. Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. ХХ ст. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. – Київ, 1998. – 20 с.
834. Мудрий С. Значення Галицької митрополії і Церкви в історії України // Київська Церква. – 1999. – № 2–3. – С. 20-22.
835. Мудрий С. Нарис історії Української Папської Колегії св. Йосафата в Римі. – Рим: УКУ, 1984. – 402 с.
836. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – Рим: УКУ, 1995. – 464 с.
837. Мудрий С. Нарис історії церкви в Україні. – Рим; Львів: Вид-во оо. Василян, 1995. – 404 с.
838. Музичка І. Екуменічна діяльність Митрополита А. Шептицького в Росії в 1914–1917 рр. // Богословія. Т. 47. – Рим, 1983. – С. 3–39.
839. Музичка І. Ювілей Берестейської Унії // Берестейська Унія (1596–1996). – С. 128–131.

840. Музичка І. Переслідування Католицької Церкви в Україні в ХХ столітті // Патріархат. За єдність Церкви і народу. – 2000. – Ч. 7–8. – С. 11–13.
841. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – Київ: Український письменник, 1993. – 414 с.
842. Нагаєвський І. Католицька Церква в минулому і сучасному України. – Філадельфія: БМВ, 1950. – 88 с.
843. Нагаєвський І., о. Кирило-Мефодіївське християнство в Русі–Україні // Записки ЧСВВ. – Рим, 1954. – Т. V. – Серія II. Секція 1. – 413 с.
844. Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архіреїв. Т. II. – Рим: БМВ, 1967. – 113 с.
845. Нагаєвський Ісидор. Об'єднання Церкви й ідея патріархату в Києві. – Торонто: БМВ, 1961. – 92 с.
846. Назарко І. Київські і галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). – Торонто: БМВ, 1962. – 513 с.
847. Назарук О. Греко-Католицька Церква і українська ліберальна інтелігенція. – Львів: НТШ, 1929. – 213 с.
848. Нарис історії Станіславівської дієцезії // Нова Зоря. – 1926. – 28 квітня.
849. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні. – Львів: ІУ НАНУ, 2001. – 296 с.
850. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Матяш, К. Климової. – Київ: Наук. думка, 2002. – 613 с.
851. Наукові записки. Вип. VII. – Львів: Львівський історичний журнал, 1998. – 398 с.
852. Науменко К. Отаман Сень Горук // Армія України. – 1992. – 29 жовтня.
853. Наумович Софія. Церква і держава // Визвольний шлях. – 1996. – Кн. 1. – С. 28–31.
854. Недавня Ольга. Берестейська Унія: пошук заборолы чи шляхів інтеграції? // Патріархат. За єдність Церкви і народу. – 2000. – Ч. 7–8. – С. 5–9.
855. Неправда московських анафем / Упор.: ігумен Димитрій (Рудюк). – Київ: Дніпро, 1999. – 472 с.
856. Нога О. Проект пам'ятника І. Левинському. – Львів: Світ, 1997. – 298 с.
857. Огієнко І. Українська Церква. Т. I–II. – Київ: Україна, 1993. – 284 с.; 282 с.
858. Огієнко І. Українська Церква: Нариси з історії Української православної церкви. – Прага: БМВ, 1942. – 313 с.
859. Оглоблин О. Українська церковна історіографія // Український історик. – 1969. – № 1-4 (57-60). – С. 12-29.
860. О. Барвінський. 1847–1927. Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження О. Барвінського. – Львів: Світ, 2001. – 413 с.
861. Одинцов М.И. Путь длиною в семь десятилетий. // На пути к свободе совести. – Москва: ИПЛ, 1991. – 203 с.

862. Олійник Ю. Десятиліття новітньої історії УГКЦ // Поступ. – 1999. – 30 жовтня.
863. Омельчук М. Ліквідація Греко-Католицької Церкви у Польщі // У пошуках правди. – Львів: Свічадо, 2001. – 185 с.
864. Онишкевич І. “Ми молемося за єдність українських християн...” // Нова зоря. – 1993. – Вересень. – Ч. 35–36.
865. Опалко Н. Йосиф Сліпий, мученик за Христа й Україну // Тернопілля. – 1997. Регіональний річник. – Тернопіль, 1997. – С. 166-172.
866. Орлевич І. Діяльність Львівського Ставропігійського інституту (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. – Львів, 2000. – 20 с.
867. Ортинський І. Під знаменням берестейської події: Дух Берестейської Унії 1595–1996. – Мюнхен: УВУ, 1993. – 95 с.
868. Павлище П. З історії Перемишської капітули // Перемишль і Перемиська земля протягом віків / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Перемишль; Львів, 2003. – С. 167–187.
869. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року) // Україна модерна. – Львів, 1999. Число 2-3. – С. 132-193.
870. Панас К. Історія Української Церкви. – Львів: Місіонер, 1992. – 158 с.
871. Панченко П. Релігійні конфесії в Україні (40-ві– поч. 90-х рр.). – Київ: Наук. думка, 1993. – 113 с.
872. Панчук М. “Білі плями” героїчного літопису: Із історії Комуністичної Партії Західної України. – Київ: Вид-во політ. л-ри, 1989. – 131 с.
873. Пап С. Історія Закарпаття. Т. 1–3. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2001–2003. – 560 с.; 448 с.; 648 с.
874. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – Київ: Генеза, 2003. – 282 с.
875. Паславський І. Берестейська Унія і українська християнська традиція. – Львів: Місіонер, 1997. – 63 с.
876. Паславський І. Віра і розум на порозі третього тисячоліття // Київська Церква. – 1999. – № 5. – С. 3–10.
877. Паславський І. Між Сходом і Заходом: Нариси з культурно-політичної історії Української Церкви. – Львів: Свічадо, 1994. – 144 с.
878. Паславський І. Релігійні й культурні процеси XVI століття і Берестейська Унія // Київська Церква. – 1999. – № 6. – С. 51–57.
879. Паславський І. Українська інтелігенція і церковна традиція // Ратуша. – 1992. – 22 вересня.
880. Патер І. Перемишль і Перемищина під час російської окупації у березні-червні 1915 року (за матеріалами ЦДІА України у Львові) // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. – Перемишль; Львів, 1996. – С. 166-168.

881. Патер І. Г. Союз визволення України. – Львів: ІУ НАНУ, 2000. – 356 с.
882. Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української Церкви. В 3-х томах. – Рим, 1975, 1988, 1992. – 313 с.; 318 с.; 320 с.
883. Патрило І. Берестейська церковна унія – важлива віха у відновленні єдності Христової Церкви // Київська Церква. – 2000. – № 4. – С. 30–36.
884. Патріарх Йосиф Сліпий. – Львів: Місіонер, 1991. – 126 с.
885. Патріарх Любачівський. – Львів: Місіонер, 1991. – 50 с.
886. Пашук А. Українська церква і незалежність. – Львів, 2003. – 413 с.
887. Пашук В.. Товариство “Просвіта“ у Львові // Львів. Історичні нариси. – Львів: Інс-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 1996. – 245 с.
888. Пащак Е. Великий Апостол українського народу // Календар “Світла” на Божий рік 1957. – Торонто: БМВ, 1956. – С. 160–166.
889. Пащевський П. Участь Українського Військового духовенства в боротьбі за визволення України // Церква і Нарід (Крем’янець). – 1920. – Ч.10. – С.327-330.
890. Пащенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). – Полтава, 2002. – 614 с.
891. Пащенко В. Православ’я в новітній історії України. – Полтава, 2001. – 413 с.
892. Пащенко В. Ярослав Галан. Міфи і факти біографії і творчості // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2002. – Вип. 2. – С. 61-73.
893. Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. 2. – Рим; Київ, 1997. – 492 с.
894. Пекар А., о. Екуменічне значення почитання св. Климента, папи римського в Київській Русі // Записки ЧСВВ. Т. XV. – Секція II. Вип. 1–4. – Рим, 1996. – С. 460–475.
895. Пелехатий І. Шлях до миру прокладено, шлях до миру триває // Нова зоря. – 1997. – 7 січня.
896. Пелехатий І. Я згину в тюрмі, а ви мусите жити... // Нова зоря. – 1997. – 25 березня.
897. Пелікан Я. Ісповідник віри між Сходом і Заходом: портрет українського кардинала Йосифа Сліпого. – Київ: Варта, 1994. – С. 302.
898. Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20–30-х рр. ХХ ст. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. – Київ, 1998. – 20 с.
899. Перевезій В. О. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20–30-х рр. ХХ ст. – Київ, 1998. – 48 с.
900. Перевезій В. Українська греко-католицька церква в політичній структурі східногалицького суспільства в 20–30-х рр. ХХ століття //

- Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – 1999. – № 1. – С. 113–118.
901. Петляков П. Униатская церковь – орудие антикоммунизма и антисоветизма. – Львів: Каменяр, 1982. – 135 с.
902. Петрів І. Митрополит Михайло Левицький – перший кардинал-українець // Берестейська Унія (1596–1996). Статті і матеріали. – Львів: Логос, 1996. – С. 187–193.
903. Петрів І. Незламний апостол церковної єдності митрополит Київський і всієї Русі ісидор // Берестейська Унія (1596–1996). – С. 175–177.
904. Петрів О. Перший всеукраїнський // Богословія. Т. 63, – Львів, 1999. – С. 233–236.
905. Пилипів І. Державотворча політика греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Західної України 20–30 років ХХ ст. // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи. Ч. 1. – Львів, 2001. – С. 213–215.
906. Пилипів І. Українська греко-католицька церква в період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 108–115.
907. Пинчук Ю.А. Исторические взгляды Н.И.Костомарова (Критический очерк). – Киев: Освита, 1984. – 320 с.
908. Пікулик Н., Сенік Л. Климентій Шептицький – слуга Божий: Популярний нарис. – Львів: Логос, 1997. – 66 с.
909. Подолинський В. Слово перестороги / Упоряд. і коментарі Ф. Стебля. – Львів: Каменяр, 2001. – 113 с.
910. Полек В. Біографічний довідник Прикарпаття. Зош. 1–17. – Івано-Франківськ, 1993; зош. 18–29. – 1999.
911. Полек В. Духовна освіта на Прикарпатті // Нова зоря. – 1991. – Листопад. – Ч.33–34.
912. Полек В. Священик-меценат // Нова Зоря. – 1991.– Вересень. – Ч.25-26.
913. Політило В. Вклад Православної Церкви в духовний розвиток України // Київська Церква. – 2000. – № 3. – С. 101–104.
914. Полонська-Василенко Н.. Історія України. Т. 2. – Київ: Либідь, 1992. – 420 с.
915. Політичний терор і тероризм в Україні. – Київ: Генеза, 2002. – 702 с.
916. Полянко О. Нарис історії православної церкви на Буковині. – Чернівці: Рута, 2001. – 56 с.
917. Понятишин П. З моїх споминів. Митрополит Андрей Шептицький в Америці // Українці у Вільному світі. Ювілейна книга Українського Народного Союзу, 1894–1954. – Джерсі Сіті, Нью-Джерсі, 1955. – С. 19–36.
918. Понятишин П. Митрополит Андрей Шептицький в Америці // Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький в Америці. – Філадельфія, 1997. – С. 110–123.

919. Попик С. Українці в Австрії. 1914–1918. – Чернівці: Рута, 1999. – 236 с.
920. Потічний П. УПА та німецька адміністрація // Зустрічі. – 1991. – № 2. – С.137-142.
921. Пупар Поль, кардинал. Християнство – основа європейської цивілізації // Київська Церква. – 2000. – № 4. – С. 3–6.
922. Пушкар П. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. – Львів: Місіонер, 2001. – 213 с.
923. Пушкаш Л. Роль греко-католицької та інших католицьких східних церков у єкуменічному русі // Берестейська Унія (1596–1996). Статті і матеріали. – Львів: Логос, 1996. – С. 46–49.
924. Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. – Львів: Місіонер, 2003. – 324 с.
925. Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900–1918 роки) // Ковчег. Ч.2. – Львів, 2000. – С.212-223.
926. Расевич В. Українська національно-демократична партія (1899–1918 рр.). Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. – Львів, 1996. – 17 с.
927. Реєнт О., Лисенко О. Українська національна ідея і християнство. – Київ: Богдана, 1997. – 128 с.
928. Реєнт О. Українсько-польські відносини в ХІХ – на початку ХХ ст. // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редкол. В.Смолій; відп. Ред. Ю.Пінчук. Вип. 13. У 2-х т. // Україна – Польща: історія і сучасність. Збірник наук. праць і спогадів пам'яті П.М.Калинченка (1923–1983). – Ч. 1. – Київ, 2003. – С. 90-97.
929. Реєнт О., Рубльов О. Українські визвольні змагання 1917–1921. – Київ: Богдана, 1999. – 320 с.
930. Реєнт О.П., Лисенко О.П. Українська національна ідея і християнство. – Київ: Богдана, 1997. – 113 с.
931. Релігієзнавчий словник. – Київ: Наук. думка, 1996. – 392 с.
932. Релігія в духовному житті українського народу. – Київ: Наук. думка. – 1994. – 413 с.
933. Релігія і Церква у контексті реалій сьогодення.–Київ:Світ, 1995. – 512с.
934. Рибачук М. Українська православна церква і національна державність у ХХ ст. // II Міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів: МАУ, НАНУ, 1994. – С. 146–151.
935. Рибачук М. Ф. Сучасні правні концепції української державності // Церква і національне відродження України. – Київ, 1993. – С. 20–26.
936. Рибачук М. Ф., Уткін О. І., Кирюшко М. І. Національне відродження і релігія. – Київ: Україна, 1995. – 208 с.
937. Рибачук М., Пащенко В. Державно-церковні відносини у повоєнні роки // Розбудова держави. – 1999. – № 1. – С. 179–195.

938. Роль і місце мирян в Церкві. Собор Української Греко-Католицької Церкви. – Львів: Місіонер, 1998. – 70 с.
939. Русская православная церковь. 988–1988. Вып. 2. Очерки истории 1917–1988. – Москва: ИПЛ, 1988. – 112 с.
940. Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України / Відповід. ред. Ф. І. Стеблій. – Київ: Наук. думка, 1987. – 128 с.
941. Савельєв В. Історична роль УГКЦ в духовному самовизначенні Галичини // Історія релігій в Україні. – Київ: Наук. Думка, 1993.– 452 с.
942. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 248 с.
943. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині. – Івано-Франківськ: Лілея- НВ, 1999. – 213 с.
944. Сагайдак М., Бубній П. Зарваниця. – Тернопіль: Край, 1993. – 112 с.
945. Сайко М. До питання про формування греко-католицької конфесії на Буковині (остання чверть XVIII – початок XIX ст.) // Питання історії України. Т.6. – Чернівці, 2003. – С.203-206.
946. Сапеляк Андрій, владика. Українська Церква на Другому Ватиканському соборі. – Львів: Стрім, 1995. – 212 с.
947. Сапеляк Андрій. Київська Церква на слов'янському Сході. – Буенос-Айрес; Львів: Свічадо, 1999. – 232 с.
948. Сверстюк Є. Ми вистраждали ідеал єдності. – Львів: Світ, 1991. – 312 с.
949. Сверстюк Є. Свобода слова і культура думки // Україна в сучасному світі. – Київ: РАУ, 1990. – 8 с.
950. Сверстюк Євген. Бог у Шевченківському житті і славі // Сучасність. – 1994. – № 5. – С. 99–106.
951. Світова та вітчизняна етнодержавницька думка (У персоналіях). – Київ; Донецьк: Україна, 1997. – 320 с.
952. Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні: Матеріали міжнародної наукової конференції. Київ, 28–30 вересня 1994 р. – Київ, 1996. – 216 с.
953. Сеник С. Українська Церква в XVII ст. // Ковчег: Збірник статей з церковної історії. Ч. 1. – Львів, 1993. – С. 26-32.
954. Сеник С. Духовний аспект життя і діяльності митрополита А. Шептицького. – Львів: Каменяр, 1990. – 48 с.
955. Сеник С. Передумови Берестейської Унії // Основні документи Берестейської Унії. – С. 5–47.
956. Сенько С. Брестская уния: подведение итогов // 400 лет Брестской унии 1556–1996 (Критическая переоценка). М.: ИПЛ, 1996. – 443с.
957. Сенько Є. Економічне і духовне відродження молоді // Церква і соціальні проблеми. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 233–239.

958. Сергійчук В. Трагедія Волині: Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. – Київ: Генеза, 2003. – 140 с.
959. Сергійчук В. Іменем Війська запорозького. – Київ: Наук.думка, 1991.
960. Сергійчук В. Нескорена церква. – Київ: Дніпро, 2001. – 412 с.
961. Силантьєв В. Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы. – Харків: Харківський гос. политех. ун-т, 1998. – 232 с.
962. Сімкайло М. Берестейський собор і його значення // Берестейська Унія (1596–1996). Львів: Логос, 1996. – С. 71–82.
963. Скорейко Г., Осадчук С. Греко-католицька церква й поліконфесійність Буковини у кінці XVIII – на початку XX століть // Ковчег. Ч.4. – Львів, 2003. – С.136-145.
964. Скорейко Г. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини XIX – першої половини XX ст.: історико-демографічний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 220 с.
965. Скороход В. Місце релігії у формуванні та генезі української культури // Визвольний шлях. – 1999. – Кн. I. – С. 75–81.
966. Скочиляс І. Дослідження візитаційної документації Львівської єпархії у Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століття // Ковчег. Ч. 3. – Львів, 2001. – С. 470-489.
967. Сливка Ю. Ю. Сторінки історії КПЗУ. – Львів: Каменяр, 1989. – 93 с.
968. Сліпий Й. Берестейська Унія. Рим: УКУ, 1992. – 214 с.
969. Сліпий Й. Історія Вселенської церкви на Україні. Т. IV. Ч. 2. – Рим: УКУ, 1994. – 290 с.
970. Сліпий Й. Історія Вселенської Церкви на Україні. Т. IV. Ч. 1. – Рим: УКУ, 1996. – 530 с.
971. Сліпий Й. Погляд на догматичні та історичні основи Греко-Католицької Церкви в Україні. – Рим: УКУ, 1993. – 70 с.
972. Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. Календар 2004 р. Упор. О. Гайова, відп. ред. о. Т. Янків. – Львів: Свічадо, 2004. – 26 с.
973. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет. – Київ: , 1993. – 412 с.
974. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст (1648–1676 рр.). – Київ, 1999. – 314 с.
975. Соколовський О. Слуга Божий Єпископ Кир Іван Лятишевський: хронологія останніх років земних скитань // Нова зоря. – 1993. – Вересень. – Ч. 33–34.
976. Соколовський Олександр-Климентій. Лист отця Миколи Щепанюка до слуги Божого Митрополита Кир Андрея Шептицького ЧСВВ // Нова зоря. – 1994. – Червень. – Ч.12.

977. Соколовський Олександр-Климентій. Отець Микола Щепанюк – Апостол УГКЦ на Східній Україні // Нова зоря. – 1993. – Листопад. – Ч.38;
978. Стахів М. Христова Церква в Україні (988-1596). Нарис історії католицької Церкви та аналіз охрещування в ній інтересу Риму, Царгороду, Варшави і Москви св. В. Великого. – Рим, 1985. – 412 с.
979. Стахів М. Христова Церква в Україні. 988–1596. – Львів, 1993. – 584 с.
980. Стеблецький С. Переслідування Української і Білоруської католицької церкви російськими царями. – Мюнхен: УКВ, 1954. – 213 с.
981. Стеблій Ф. Весна народів // Львівщина. Історико-культурні та краєзнавчі нариси. – Львів: Центр Європи, 1998. – С. 165–182.
982. Стеблій Ф. Духовний П'ємонт українців // Львівщина. історико-культурні та краєзнавчі нариси. – Львів: Центр Європи, 1998. – С. 205–222.
983. Стеблій Ф. Українці і поляки Галичини в 30-40-х рр. ХІХ ст.: пошуки політичного партнерства // Polska-Ukraina: Historia, polityka, kultura. – Szczecin-Warszawa, 2003. – С. 113–118.
984. Стемпень С. Організація та територіальна структура Перемиської греко-католицької єпархії за владцтва єпископа Йосафата (Коциловського) ЧСВВ (1917–1946) // Перемишль і Перемиська земля протягом віків / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Перемишль; Львів, 2003. – С. 195–233.
985. Стемпень С. Поляки і українці в II Речі Посполитій і спроба діалогу // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Київ: Либідь, 1993. – С. 212-214.
986. Стоколос Н. Проблема етнічної і конфесійної ідентифікації лемків // Етнос і релігія: теорія і контекст сьогодення. Збірник наук. праць. – Київ: Наук. думка, 1998. – С. 18–19.
987. Стоколос Н. Українська церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії // Український історичний журнал. – 2002. – № 4. – С.94-109.
988. Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (ХІХ – перша половина ХХ ст.) Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. доктора іст. наук. – Київ, 2003. – 37 с.
989. Стоколос Н. Після Ужгородської унії. Етноконфесійні трансформації та адаптація греко-католиків Закарпаття // Людина і світ. – 2001. – № 5. – С. 2-7.
990. Стоцький Я. Історичні аспекти відновлення, реорганізації та структурування православних і католицьких Церков в Україні у 1988–1999 роках // Київська Церква. – 1999. – № 2–3. – С. 44–57.
991. Стоцький Я. Монастир Отців Василян Чесного Хреста Господнього в Бучачі 1712–1996. – Львів: Місіонер, 1997. – 160 с.

992. Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні: Проблеми і тенденції розвитку (1988–1998 рр.). – Тернопіль: Край, 1999. – 120 с.
993. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939). – Івано-Франківськ: Акорд, 1994. – 213 с.
994. Ступарик Б., Моцюк В. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939). – Коломия: Вік, 1995. – 312 с.
995. Сурмач О. Внутрішньодержавне життя УГКЦ в роки німецької окупації (1941–1944) // Питання історії України. – Чернівці, 2000. Т. 4. – С. 175–179.
996. Сурмач О. Греко-Католицька Богословська Академія в роки німецької окупації (1941–1944) // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету. – Львів, 1999. Вип. 2. – С. 185–187.
997. Сурмач О. Державно-церковні відносини на західноукраїнських землях (1939–1941) // 1939 рік в історичній долі України і українців. – Львів: Каменярь, 2001. – С.171-172.
998. Сурмач О. Екуменічна діяльність УГКЦ в роки німецької окупації Галичини (1941–1943 рр.) // Київська Церква. – 2000. – № 4. – С. 72–78.
999. Сурмач О. Польсько-український конфлікт і УГКЦ в часи німецької окупації // Українське релігієзнавство. – Київ, 2000. – № 15. – С. 59–67.
1000. Сурмач О. Соціальна опіка УГКЦ в роки німецької окупації // Історія релігій в Україні. – Львів, 1999. Кн. 2. – С. 161–163.
1001. Сурмач О., Малик Я. Преса про діяльність Української греко-католицької церкви в період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 1999. – С. 169–179.
1002. Сурмач Оксана. Екуменічна діяльність УГКЦ в роки німецької окупації (1941–1944 рр.) // Київська Церква. – 2000. – № 4. – С. 72–77.
1003. Суханова З., Малашенко Н. “Я буду за вас молитися” //Відродження. 1990. – № 11. – С. 46-47.
1004. Теодорович Е., Чин св. Василя Великого // Календар Місіонаря на 1923 р. – Жовква, 1922. – С. 134–136.
1005. Терлецький В. И наше слово о выборах и сойм // Слово. – 1861. – 11 травня.
1006. Тетерина-Блохіна Д. Життя і діяльність Патріарха Йосифа Сліпого // Визвольний шлях. – 1999. – Кн. II. – С. 145–159.
1007. Тиміш Л. Археографічна діяльність наукових осередків міжвоєнного Львова (до проблем формування архівно-джерельної бази дослідження історії української Церкви) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. V. – Дрогобич, 2001. – С. 222-235
1008. Тиміш Л. Дослідження проблем з історії української Церкви вченими Ставропігійського інституту (міжвоєнний період) // Історія релігій в

- Україні. Праці XIII-ї міжн. наук. конф (Львів, 20–22 травня 2003 р.). Кн. 1. – Львів, 2003. – С. 574-578.
1009. Тиміш Л. Наукові семінари Миколи Чубатого в Греко-католицькій Богословській академії (до питання про розвиток церковно-історичних досліджень у міжвоєнному Львові // Вісник Київського університету. Історія. – Київ, 2001. – Вип. 58. – С. 66-70.
1010. Тиміш Л. Церковно-історичні дослідження у міжвоєнний період // Історія релігій в Україні. Праці X міжнар. наук. конф (Львів, 16–19 травня 2000 р.). – Львів, 2000. – Кн. 1. – С. 375-378.
1011. Товариство “Рідна школа”: історія і сучасність. Науковий альманах. Ч.1. – Львів: Свічадо, 2001. – 213 с.
1012. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // Ковчег. – Ч. 1. Львів, 1993. – С. 101-112.
1013. Трофим’як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з поч. 30-х рр. XIX ст. до 1939 р.) – Київ: Наук. думка, 1997. – 314 с.
1014. Турій О. „Попи і хлопи”: Соціальна „доктрина” греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині XIX століття // Ковчег. Ч.3. – Львів, 2001. – С.314-315.
1015. Турій О. Греко-католики, латинники і православні в Україні: проти, поруч чи разом?// Ковчег. Ч.3– Львів, 2000. – С.2-14.
1016. Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX ст. // Ковчег. Ч.2. – Львів, 2000. – С.115-118.
1017. Турій О. Галицькі русини між москвофільством і українством (До питання про так зване “Старорусинство”) // Третій міжнародний конгрес українців. Історія. Ч. I. – Харків, 1996. – С. 106–112.
1018. Турій О. Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в середині XIX століття // Записки НТШ. Т. ССXXXIII. – Львів: НТШ, 1997. – С. 69–99.
1019. Ужгородській унії – 350 років. – Ужгород: Карпати, 1996. – 320 с.
1020. У пошуках правди. – Перемишль: Думка, 1998. – 192 с.
1021. Українська Греко-Католицька Церква. – Львів: Свічадо, 1992. – 213 с.
1022. Українська еміграція. Історія і сучасність (Матеріали міжнародної конференції). – Львів: Каменярь, 1992. – 384 с.
1023. Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми / За ред. Л.Зашкільняка. – Львів: , 2004. – 414 с.
1024. Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навч. посібник: У 3-х кн. – Кн. 1. Середина XV– кінець XVI ст. – Київ: Либідь, 1994. – 256 с.
1025. Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навч. посібник: У 3-х кн. – Кн. 2. – Київ: Либідь, 1994. – 258 с.

1026. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917–1920 рр (Доба Української Центральної Ради). – Київ: Либідь, 1997. – 198 с.
1027. Уніатство і клерикальний антикомунізм. – Київ: Дніпро, 1982. – 301 с.
1028. Уткін О. Соціально-політична стабільність у регіоні: етнополітичні та міжконфесійні чинники. – Київ: Наук. думка, 1998. – 113 с.
1029. Уткін О. Львівський церковний собор 1946 р. в контексті тогочасних політичних реалій // Український історичний журнал. – 1998. – № 5. – С. 109.
1030. Федик І. “Робімо добро, а найбільше одновірним” / ап. Павло // Світло. – 1995. – № 10. – С. 335.
1031. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. – Люблін, 1991. – 113 с.
1032. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. – Торонто, 1967. – 362 с.
1033. Федунків З.-Р. Греко-католицьке духовенство в просвітніх змаганнях галицьких українців // Нова зоря. – 1993. – Грудень. – Ч.40.
1034. Федунків З.-Р. Протиалкогольне товариство „Відродження” // Нова зоря. – 1993. – Жовтень. – Ч.37;
1035. Федько Г. Приїзд Василян на місію до Бразилії // Календар “Світла” на Божий 1974 рік. – Торонто, 1974. – С. 131–136.
1036. Фенич В. Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771-1949 рр. // Ковчег. Ч.4. – Львів, 2003. – С.146-160.
1037. Ференц Іван, о. Від Митрополії до Патріархату // Арка. – 2000. – С. 5.
1038. Филипович Людмила. Митрополити Андрей (Шептицький) і Іларіон (Огієнко): проблема національної Церкви // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка “Сотий рік”. – Львів: Світ, 1993. – С. 188–195.
1039. Франко І. До історії руської церкви в останніх часах Речі Посполитої // Зібрання творів. – Т. 46. – Кн. 1. – Київ: Наук. думка, 1999. – С. 122-126.
1040. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Зібрання творів. – Т. 47. – Київ: Наук. думка, 1986. – С. 108–122.
1041. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Зібрання творів: В 50 т. Т. 26. – Київ: Наук. думка, 1980. – С. 90-96.
1042. Футулуйчук В. Служба преподобництва УГА // Українські варіанти. – 1999. – № 1-2. – С. 70-73.
1043. Химка Іван-Павло. Греко-католицька церква в Галичині в 1772–1918 роках // Третій міжнародний конгрес українців. Історія. Ч. I. – Харків, 1996. – С. 210–219.
1044. Химка Іван-Павло. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 // Ковчег. – Львів, 1993. – Ч. 3. – С. 68–90.
1045. Хинчевська-Геннелъ Тереса. Польський погляд на Берестейську Унію в XVII ст. // Берестейська Унія (1556–1996). Львів: Логос, 1996. – С. 65–71.

1046. Хмільовський М. До питання про душпастирство у Збройних силах України // Київська Церква. – 2000. – № 1. – С. 110–112.
1047. Хома І. Київська митрополія в Берестейському періоді – Рим, 1979. – 260 с.
1048. Хома І. Апостольський Престіл і Україна 1919–1922. – Рим, 1987 – 134 с.
1049. Хомин П. Митрополит Андрей Шептицький як Апостольський Візитатор для українців у Полудневій Америці // Богословія. – Львів, 1926. – № 1/4 – С. 207–210.
1050. Християнство і духовність (Збірник матеріалів міжнародної конференції). – Київ: Наук. думка, 1998. – 253 с.
1051. Цвенгрош Г. Апостольський Престол і Митрополит Андрей Шептицький. – Львів: Свічадо, 1991. – 38 с.
1052. Цвенгрош Г. Національно-державотворчі погляди митрополита Андрея Шептицького й польсько-українська війна 1918–1919 рр. Польсько-українські події // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Київ: Либідь, 1993. – С. 178–184.
1053. Цегельський Л. Від легенд до правди. – Львів: НТШ, 2003. – 336 с.
1054. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. – Філадельфія: БМВ, 1937. – 50 с.
1055. Цегельський Л. Митрополит А. Шептицький. – Львів; Місіонер, 1995. – 52 с.
1056. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. – Львів; Київ: Світ, 2001. – С. 231–232.
1057. Церква і релігія в Україні: 50 літ після жовтневої революції (1917–1967). – Мюнхен: УВУ, 1984. – 253 с.
1058. Церква і соціальні проблеми. Екологія, економіка і християнська мораль: українська дійсність і перспективи. – Львів: Місіонер, 2000. – 552 с.
1059. Церква і соціальні проблеми. Енциклика “Сотий рік”. Міжнародна наукова конференція. – Львів: Місіонер, 1993. – 554 с.
1060. Цольнер Е. Історія Австрії. – Львів: ЛНУ, 2001. – 412 с.
1061. Чавага К. Берестейська Унія як модель поєднання православних християнських народів Європи з Апостольським Престолом // Берестейська Унія (1596–1996). – Львів: Логос, 1996. – С. 28–29.
1062. Чаковський І. За тверезість. Короткий історичний огляд Українського протиалкогольного й протинікотинного руху. – Львів, 1934. – 48 с.
1063. Чемерис В. Голгофа українського православ'я. – Київ: Поліграфіка, 1998. – 504 с.
1064. Чепіль М. Християнська педагогіка Юліана Дзеровича // Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття. Зб. наук. записок Національного університету “Острозька академія”. Т. VI. – Острог, 2002. – С. 439–446.

1065. 400 лет Брестской церковной унии. 1556–1996 (Критическая переоценка). Сборник материалов. – Москва: Библейно-Богословский институт, 1998. – 256 с.
1066. Черепанин М. Музична культура Галичини. – Київ: Наук. думка, 1997. – 328 с.
1067. Черкес Б., Грицюк Л. Архітект Євген Нагірний // Дзвін. – 1991. – № 4. – С. 150-155.
1068. Чернега М. Життя і терпіння Єпископа Величківського // Нова зоря. – 1997. – 27 травня.
1069. Чорновіл В. Ідея єдності для мене абсолютна // Відродження. – 1990. – № 10. – С. 10.
1070. Чорновіл Т. Церква і політика: грані співіснування // Арка. – 2000. – № 9. – С.4–5.
1071. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861-1901. – Львів: Каменяр, 2002. – 288 с.
1072. Чубатий М. Історія Християнства на Русі-Україні. В 2-х т. – Рим; Нью-Йорк: Укр. Католицький ун-т ім. Св. Климента папи, 1965-1976. – 413 с.; 512 с.
1073. Чупак С. Християнство в житті українського народу // Визвольний шлях. – 1985. – Кн. 7. – С. 807–812.
1074. Шаблій О. Володимир Кубійович: Енциклопедія життя і творення. – Париж; Львів: Свічадо, 1996. – 704 с.
1075. Швагуляк М. Українська католицька народна партія // Довідник з історії України. – Київ: Генеза, 2002. – С. 921.
1076. Швагуляк М. Християнський католицький союз // Довідник з історії України. – Київ: Генеза, 2002. – С. 964–965.
1077. Швагуляк М. “Пацифікація“. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українське суспільство. – Львів: ІУ НАНУ, 1993. – С. 10-33.
- 1077а. Шевців І. Збірник. Статті, доповіді, промови. – Сідней; Львів: Свічадо, 1996. – 265 с.
1078. Шкраб'юк П. Виноградник Господній: Історія життя о. д-ра Йосифа Кладочного. – Львів: Місіонер, 2001. – 368 с.
1079. Шкраб'юк П. Крехів: Дороги земні та небесні. – Львів: Свічадо, 2002. – 414 с.
1080. Шмедес К. Географическое и статистическое обозрение Галиции, Буковины. – Санкт-Петербург :БМВ, 1880. – 147 с.
1081. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. – Київ: Криниця, 1999. – 313 с.
1082. Юдін О. Католицизм і православ'я: знаки часу // Людина і світ. – 2000. – № 1. – С. 13–21.
1083. Юраш А. Українське православ'я за і після патріарха Димитрія // Поступ. – 2000. – 6 травня.

1084. Яворська І. Деякі аспекти церковної політики Австрії XVIII–XIX ст. на Буковині // Питання історії України. Т.6. – Чернівці, 2003. – С.206-209.
1085. Якунин Г. В служенні культу (Московская Патриархия и культ личности Сталина) // На пути свободы совести. – Москва, 1989. – С. 173–174.
1086. Якунин Г. Справжній образ Московської патріархії // Молодь України. – 1996. – 15 лютого.
1087. Якимович Б. Збройні Сили України. Нарис історії. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996. – 314 с.
1088. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен: В-во УВУ, 1993. – 213 с.
1089. Яремич Г. Дорога до храму: Ансамбль Жовківської Василянської церкви, монастиря, друкарні. – Львів: Місіонер, 2000. – 13 с.
1090. Ярмусь С. Збройні сили і феномен військового капеланства // Людина і світ. – 1995. – № 5-6. – С. 6.
1091. Ясіновський Ю. Дяко-учительський інститут у Перемишлі // Перемишль і Перемиська земля протягом віків / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Перемишль; Львів: Місіонер, 2003. – С. 249–259.
1092. Drozd Roman *Polityka władz wobec Ludności ukraińskiej w Polsce w Latach 1944-1989.* – Warszawa, 2001. – 380 s.
1093. Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. // *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa.* – Т.4. – Przemyśl, 1998. – S.312.
1094. Himka J.-P. *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century.* – Houdmills, 1988. – 413 p.
1095. Himka J.-P. *Priests and Peasants: The Greek Catholic Pastor and the Ukrainian National Movement in Austria, 1867-1900* // *Canadian Slavonic Papers.* – 1979. N21(1). – P.1–14;
1096. Himka J.-P. *Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867-1900.* – Montreal-Kingston (Ontario), 1999. – 514 p.
1097. Himka J.-P. *Sheptytskyj and National Movement before 1914* // *Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyj* / Red P.R.Magocsi. – Edmonton, 1989. – P. 29-46.
1098. Himka J.-P. *The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772-1918* // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1984. – N8(3-4). – P.426–452.
1099. Jurkiewicz Jarosław. *Watykan a Polska w okresie międzywojennym 1918–1939.* – Warszawa, 1958. – 313 s.
1100. Krasowski Krzysztof. *Episkopat Katolicki w II Rzeczypospolitej.* – Warszawa; Poznań, 1992. – 288 s.

1101. Łubieński Henryk. Kościół Grecko-Katolicki w województwach południowo-wschodnich. – Warszawa, 1935. – 213 s.
1102. Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 1: Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym / Pod red. S.Stępnia. – Przemyśl, 1990. – 413 s.
1103. Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 2: Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym / Pod red. S.Stępnia. – Przemyśl, 1994. – 430 s.
1104. Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 3: Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym / Pod red. S.Stępnia. – Przemyśl, 1996. – 336 s.
1105. Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 4: Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym / Pod red. S.Stępnia. – Przemyśl, 1999. – 466 s.
1106. Polska–Ukraina. 1000 Lat sąsiedztwa. T. 5: Miejsce i rola Kościoła Grekokatolickiego w Kościele powszechnym. – Przemyśl, 2000. – 568 s.
1107. Popiński K., Kokurin A. Drogi śmieci. Ewakuacja więźniów sowieckich z kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej w czerwcu i lipcu 1941. – Warszawa, 1995. – 213 s.
1108. Prus Edward. Władysław świętojurski. – Warszawa, 1985. – 286 s.
1109. Rublowa Natalia. Świadczenie wiary // Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T.5. – Przemyśl, 2000. – S.123-127.
1110. Rzemieniuk F. Unicy Polscy. 1596–1946. – Siedlce, 1998. – 286 s.
1111. Sliwa W. Kościół grecko-katolicki w Polsce w latach 1918–1939 // Kościół w II Rzeczypospolitej / pod red. Z.Zilinski, S.Wilka. – Lublin, 1981. – S. 164.
1112. Soczyński Roman. 400-lecie Unii Brestkiej. 1596–1996. – Warszawa, 1996. – 232 s.
1113. Torzecki R. Metropolita Andrej Szeptycki // Znak. – 1988. – N 9. – S.55-63.
1114. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918-1989). T.1 / Pod red. R.Drozda. – Słupsk; Warszawa, 2000. – S.159-184;
1115. Umiński Józef. Historiografia Kościelna (stan badań i ważniejsze postulaty) // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1937. – R. LI. – S. 329-332.